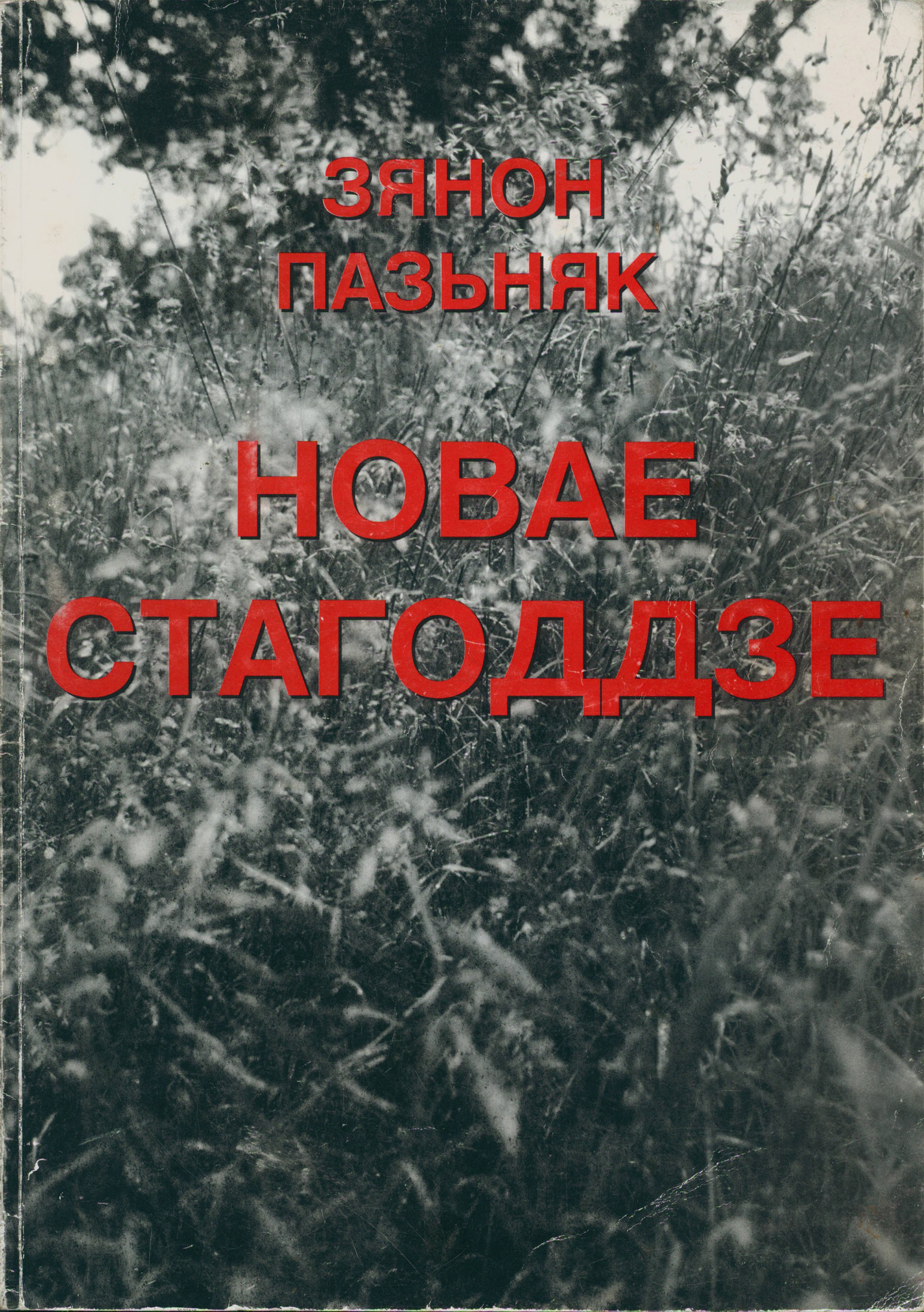

**ЗЯНОН
ПАЗЬНЯК**

**НОВАЕ
СТАГОДДЗЕ**

Вільня, 2000 г.

(Фота Ю. Бельскага)

ЗЯНОН
ПАЗЬНЯК

НОВАЕ СТАГОДДЗЕ

Вільня
Таварыства Беларускай культуры ў Летуве
Варшава
„Беларускія Ведамасці”
2002 г.

УДК 323 (476)
(091) П 12

ISBN 9955-9337-4-7

© Зянон Пазыняк, 2002

НОВАЕ СТАГОДДЗЕ

„Новае стагоддзе” — гэта спэцыяльная сэрыя артыкулаў, напісаная ў асноўным (з рэдкім выключэньнем) у 2001 годзе, у першы год новага XXI-га стагоддзя.

Пры напісаньні ставілася акрэсьленая мэта: пазнаёміць чытача з пэўнымі ведамі, фактамі, праблемамі і ідэямі, якія ўзьніклі ў кантэксце нашага беларускага нацыянальнага жыцця на працягу апошняга стагоддзя і перакročылі (разам з намі) у новы храналёгічны час. Мяжа стагоддзяў — гэта, вядома, фармальнасьць. Але яна дае нагоду задумацца над існаваньнем.

У XX-м стагоддзі Беларусь вытрымала неверагодны разбуральны ўдар з Усходу і з Захаду. Удар бязбожніцтва і чалавеканавісьці. Нашыя народныя страты — велізарныя, мераюцца касмічным маштабам.

І ўсё ж такі мы жывём і змагаемся пад нашым найсьвяцейшым *Бел-Чырвона-Белым Сьцягам* за будучыню.

У XXI-м стагоддзі нас чакаюць новыя выпрабаваньні,

новая навала з Усходу і з Захаду. Навала хцівасьці, бездухоўнасьці і граху.

Мы мусім абараніць беларускую цывілізацыю.

Адпор і сіла — у нас самых, у абароне каштоўнасьцяў, якія мы стварылі і на якіх стаім у нашым яднаньні і ў нашай веры.

Гэтыя артыкулы спэцыяльна разьлічаныя на шырокага чытача, на людзей, якія любяць Бацькаўшчыну, і пададзеныя як разважаньні на падставе існуючых здабыткаў і фактаў, прапушчаных праз досвед і перажываньні ўласнага вопыту.

Пісалася, галоўным чынам, для тых беларусаў, якія (у выніку агульных абставінаў) ня мелі магчымасьці атрымаць беларускую адукацыю і карысталіся чужой сістэмай ведаў.

То няхай жа гэтая кніжка прыдасца беларусам дзеля ўгрунтаваньня іхных ведаў пра Беларусь.

Зянон Пазьняк

МІНУЛА XX-е СТАГОДДЗЕ

Мінула XX-е стагоддзе, скончылася 2-е тысячагоддзе і пачалося трэцяе. І мінула яно, і пачалося неяк незаўважна, без належнай увагі людзей, без падсумоўкі і раздумленняў, без пакаянняў і без надзей. Як быццам усе занятыя сваімі клопатамі, больш важнымі, чым задумьне над вечнасьцю і сэнсам гісторыі.

У навагодні пераход стагоддзяў, глядзячы эўрапейскі тэлевізійны эфір, назіраючы калейдаскоп больш паўсотні нацыянальных праграмаў, нельга збавіцца ад уражання, што бачыш адну вялікую

У сферы грамадзкіх дачыненняў XX-е стагоддзе запомнілася ў гісторыі як час крывавых сусьветных войнаў, масавага зьнішчэньня людзей, таталітарных ідэалёгіяў і асэнсаванай, знарчыстай, фантастычнай хлусьні.

Для нас, беларусаў, гэтыя сто гадоў былі драматычным выпрабаваньнем, поўным сьмерцяў і пакутаў. Тым ня менш, мінулае стагоддзе стала для нас больш выніковым, чым XIX-е, калі ўсе нашыя паўстаньні і войны з Расеяй не далі выніку.

Курапакі крыж. Беларускі помнік XX-га стагоддзя.

забаўляльную праграму шумнай духоўнай пустэчы, робленай весялосьці і агрэсіўнай бессаромнасьці. Моляцца ў Ватыкане, а вакол — мітусіцца Вальпургіева ноч Эўропы.

Гэта ў эфіры. І гэта адбітак часу, адлюстраваньне ўзроўню тых людзей, тых пластоў, што ўсплылі на паверхню культуры.

Чаму гэтак адбываецца — варта задумацца разам. Чалавек жывы ня можа ня думаць пра сэнс існаваньня. Але цяпер, на пераломе стагоддзяў, трэба азірнуцца ў глыбіню, каб убачыць, што было.

XX-е стагоддзе было стагоддзем тэхнічнага разьвіцця. Кардынальна зьмянілася хуткасьць і ўзровень камунікацыяў між людзьмі і адпаведна — ўяўленьне пра прастору. Чалавек, сьведама ці нясьведама, стаў адчуваць сябе істотай не ў бясконцы нязьведаным сьвеце, як раней, а жыхаром на круглай Зямлі ў замкнутай прасторы. Разьвіццё хуткасьці камунікацыяў пашырыла гарызонты, але абмежавала сьвет. Хуткасьць не дала эканоміі ў часе, але паскорыла рытм. Людзі сталі больш ведаць пра сьвет, але ці сталі яны лепшымі?

У XX-м стагоддзі была сьцьверджана Беларуская Нацыянальная Ідэя, адроджана Беларуская Дзяржава і аб'яўлена яе Незалежнасьць.

Сэнс гістарычнага існаваньня кожнага народу — у стварэньні нацыянальнай дзяржавы і разьвіцці нацыянальнай культуры. Вось чаму для беларусаў найважнейшымі былі падзеі пачатку і канца XX-га стагоддзя. А менавіта: 1918 год, калі была створаная і аб'яўленая незалежнай Беларуская Народная Рэспубліка (БНР), і 1991 год, калі была зьліквідаваная маскоўская ўлада КПСС і адноўленая незалежнасьць Беларусі.

Гэтыя падзеі ёсьць для нас найважнейшым вынікам XX-га стагоддзя, які ўдалося дасягнуць велізарнымі высілкамі, ахвярнасьцю, працай і ахвярамі прадстаўнікоў Беларускага нацыянальнага Адраджэньня.

Азіраючыся ўсьлед стагоддзю, зададзімся пытаньнем: чаго нам, беларусам, не хапіла, каб давесці ўсё да канца? Шмат чаго нестала, але найперш — не хапіла нам *нацыянальнай салідарнасьці*.

Беларусы, асабліва перад абліччам чужых нашаму народу сілаў, павінны падтрымліваць адзін аднаго. Беларус беларусу мусіць спрыяць і шанаваць усё беларускае. Гэта абавязковая ўмова беларускай свабоды. Інакш нават геніяльныя справы вялікіх беларусаў будуць змарнаваныя, стануць ня чыннікамі перамогі, а толькі чарговай ахвярай на алтар нацыянальнага вызвалення.

Вядома, што нельга здабыць свабоду без ахвяраў. Але свабода не дасягаецца толькі ахвярамі.

Дзень у дзень крочыць ужо па нашай зямлі XXI-е стагоддзе. Мы перайшлі ў яго з усімі нашымі турботамі, трывогамі і хваляваннямі за наш лёс. Нашым людзям існуецца цяпер так цяжка, гэтак бедна і неспрыяльна, што беларусы ня могуць не задумвацца: а што чакае іх у будучыні. Шмат хто па звычцы спадзяецца, што нешта здарыцца, што нехта дапаможа, што неяк жа ж будзе. Але гэта памылковыя ўяўленні. Бо ўсё залежыць не ад некага, а толькі ад нас, беларусаў, і толькі мы можам самы сабе дапамагчы, і толькі так будзе, як мы зробім.

Самае вялікае выпрабаванне, якое ўжо нясе нам XXI-е стагоддзе, — і ня толькі нам, але і ўсёй Цэнтральнай і ўсходняй Еўропе, — гэта разбурэнне маралі і маральны рэгрэс. Д'ябальская атака брыдоты і паскудства ідзе на Беларусь з двух бакоў: з катэбоўскай Расеі і з лібэральнай Еўропы.

Гэта комплексная атака, але калі вылучыць галоўнае, то самай страшнай заганай, што ідзе з Усходу, гэта ёсць алькагалізм, п'янства, інспіраванае ў нацыянальным маштабе.

На Беларусі п'янства рэзка нашырылася за апошнія 5-6 гадоў. У канцы XX-га стагоддзя на Беларусі, амаль у паўтары разы перавышаны дапушчальны парог спажывання алькаголю на кожнага жыхара краіны, пасля чаго пачынаецца незваротны працэс выраджэння этнасу.

Для параўнання: у Беларусі спажываецца больш за 11 літраў алькаголю ў год на аднаго жыхара. У Расеі — 14 літраў, на ўкраіне — 4,5 літра. Навуковая і міжнародна прынятая норма алькагольнага парогу, пасля якога пачынаецца дэградацыя этнічнай супольнасці, складае 8 літраў.

Абсалютным чэмпіёнам па алькагольным спойванні і выраджэнні заўсёды была Расея. Цяпер Беларусь набліжаецца да Расеі. Тое, што здарылася зь Беларуссю ў канцы XX-га стагоддзя і набірае моцы далей — гэта ёсць этнічная і народная алькагольная катастрофа. Патрэбныя ввельмі хуткія, радыкальныя і эфектыўныя захады, разлічаныя на доўгі час (адно-два пакаленні), каб гэты працэс затармазіць.

Самай небяспечнай заганай, што шчэміцца да нас з брусэльскай Еўропы, — гэта ўзаконьванне чалавечай брыдоты на падставе фальшыва ўспрынятай лібэральнай канцэпцыі правоў чалавека. Ня можа быць свабоды граху. Чалавек ня мае права на разбэшчанаць, на самазнішчэнне (хоць і здольны гэта рабіць). Грамадства не павінна такое цярэць.

Дзе ж кампас, дзе ж той справядлівы шлях, дзе зорка, якая павінна сьвяціць беларусам у XXI-м стагоддзі над дарогай, што вядзе ў Беларускі Храм?

Я мяркую, што *Беларусь павінна вярнуцца да Хрысціянства*. Беларусь у XXI-м стагоддзі мусіць адраджэцца як Хрысціянская краіна. Беларуская ідэя, абaperтая на традыцыі беларускага Хрысціянства — гэта шлях для нас найбольш універсальны і правільны, бо толькі такая сьветлая і магутная ідэя магла б дапамагчы беларусам вылезці з глыбокай ямы, у якую ўпіхнулі наш народ ворагі беларушчыны.

У нашай гісторыі ёсць шмат дзівоснага і містычнага. Дзівосным было нашае ўстаньне з попелу ў канцы 80-х гадоў. Дзівосным было вяртаньне незалежнасьці ў 1991-м годзе вельмі малымі адраджэнцкімі сіламі ў Вярхоўным Савеце. Дзіўнымі здаюцца цяпер рабскія пакуты народа, структура інтэлектуальных магчымасцяў якога ў чатыры

разы перавышае сярэднеэўрапейскі ўзровень. Дзіўным здаецца паніжэнне нашчадкаў тых, якія ніколі не прыгняталі іншыя народы і нават палонным іншаверцам давалі волю, зямлю і шляхецтва. Дзіўным ёсць зьневажэнне народа, які трымае ў руках незвычайны сымвал — *Бел-Чырвона-Белы Сьцяг Ісуса Хрыста*. Гэты сьцяг у рэальнасці

Сьцягі над Сьвіслаччу

(і ў тым, што ён сымвалізуе) зьяўляецца галоўнай мэтай варожага перасьледу беларусаў і галоўным сэнсам беларускага змаганьня.

Магчыма, што Беларусь і яе народ чакае незвычайная будучыня і сьветлая доля. Магчыма, беларускім прарокам у XXI-м стагоддзі адкрыецца яе сэнс. Сёння ж ужо відавочна і ўсім зразумела: ніколі беларускія рыцары Сьцяга ня выпускаць з рук наш сьвяты *Бел-Чырвона-Белы*, наш адвечны беларускі сымвал — *Сьцяг Беларускай Нацыі*.

4 студзеня 2001 г., Варшава.

(„Беларускія Ведамасьці”, — 2001, №1(31); „Пагоня”, — 2001, 11 студзеня; „Народная Воля”, — 2001, 12 студзеня).

БЕЛАРУСКІ СЬЦЯГ

Давайце пагаворым пра нацыянальны сьцяг. Гэта значыць, пра рэчы відавочныя і таемныя, рэальныя і містычныя.

Нацыянальны сьцяг — гэта каляровае палатно, як правіла, прастакутнага памеру, якое зьяўляецца сымвалам нацыі. Бываюць людзі, якіх сьцяг нічым ня ўзрушвае: палатно як палатно. Іншыя — дзеля сьцяга ахвяруюцца жыццём, адносяцца да яго з піэтэтам і з найвялікшай павагай.

Адносіны да сьцяга паказваюць на ўзровень нацыянальнай кансалідацыі і нацыянальнай сьведомасьці народа. І што важна: тут існуе ўзаемаабарачальная сувязь. Народ падтрымлівае сьцяг, а сузіраньне сьцяга — кансалідуе народ.

Успомнім нядаўняе мінулае, як адносіліся да беларускага нацыянальнага сьцяга на Беларусі функцыянеры КПСС. Калі ўжо перад канцом Савецкага Саюзу камуністы ня мелі моцы, яны стараліся ўсімі сіламі прынізіць, зьменшыць значэньне сьцяга. „Ім бы толькі флажкі“, — крычалі яны ў Вярхоўным Савеце на Народны Фронт. Маўляў, ёсьць больш важныя рэчы, чым сьцяг.

Але як толькі расейскаму КГБ удалося прывесць на прэзыдэнцкі пасада Лукашэнку, першае, з чаго яны пачалі — гэта зь ліквідацыі беларускага дзяржаўнага сьцяга. Пры гэтым, не лічыліся ні зь якімі выдаткамі.

У барацьбе за беларускі сьцяг цяперашнія рэчаіснасьць нарадзіла сапраўдных герояў. Паглядзім на подзьвігі няўлоўнага МІРОНА, які ўжо некалькі гадоў вывешвае Бел-Чырвона-Белы Сьцяг на самых высокіх і недаступных месцах, і заўсёды пакідае пры гэтым запіскі патрыятычнага зместу.

Апошні подзьвіг Мірона, які ён ажыццявіў на другі Дзень Нараджэньня Хрыстовага 26 сьнежня мінулага году ў Віцебску, уражае сваёй смеласьцю. Мірон сярод белага дня вывешаў беларускі сьцяг над горадам на 110-мэтровай вышыні (на коміне гарадзкой цэплацэнтралі). Убраны ў барвовы плашч, гэты рыцар беларускага сьцяга працаваў на вышыні, на марозным ветры амаль пяць гадзінаў, дзёрзка, навідавоку ўсяго горада. Унізе яго ўжо чакала міліцэйская пастка, але Мірон, дзякуючы беларускай кемлівасьці, спусьціўся з гары і здолеў не патрапіць у рукі ахоўнікаў. Ён зноў няўлоўна зьнік, не адкрыўшы свой твар.

Я мяркую, што неўзабаве, пасля таго, як будзе ськінуты ў Беларусі прамаскоўскі рэжым, — урачыстае ўздыманьне беларускага сьцягу над парлямантам і Домам ураду пад велічныя гукі беларускага духоўнага гімну будзе даручана герою беларускага сьцяга — Мірону, які ў гэты момант адкрые сваё аблічча.

Прыгледзімся да нашага сьцяга.

Ён заўсёды відаць здалёку як самая яркая зьява ў прасторы, якія б фарбы і аб'ёмы вакол ні былі. Гэта настолькі відавочна, што ўражае.

Калі глядзець на наш сьцяг зблізку і асабліва, калі сьцягоў шмат і разьвіваюцца пад сонцам, — відовішча вельмі велічнае. Зьяўляецца ілюзія, што над сьцягамі і ў гушчы сьцягоў узнікае канцэнтрацыя сьвятла. Гэтае месца ня проста самае сьветлае ў прасторы; уражаньне, што яно вылучае сьвятло. Прытым ілюзія вельмі моцная. Ніякія іншыя сьцягі зь іншымі прапорцыямі і спалучэньнямі колераў не набліжаюцца ў гэтым да эфэctu беларускага сьцяга.

Вельмі яркае таксама псіхалогічнае адчуваньне ад сузіраньня беларускіх сьцягоў. Гэта адчуваньне прыўзнятай радасьці і

надзвычайнай чыстасьці. Прытым ізноў жа — гэтае адчуваньне вельмі моцнае і аб'ектыўнае. Яго сьведама і падсьведама перажываюць усе людзі (прынамсі, пераважная большасьць).

Адразу скажу, што тут няма ніякай містыкі. Тут спрацоўваюць аб'ектыўныя законы ўспрыняцьця колераў, іхных прапорцыяў і камбінацыяў. У беларускім сьцягу ідэальна збалансаваныя белы і чырвоны колеры. Знойдзена мера раўнавагі. Беларускі сьцяг візуальна гарманічны, бо чырвонае і белае ўраўнаважаны. Для раўнавагі гэтых колераў патрэбная якраз прапорцыя: адзін да двух.

Як прапорцыя колераў уплывае на гармонію цэласьці можна пераканацца, калі сузіраць сьцягі Інданэзіі і Польшчы, якія аднолькавыя — бела-чырвоныя (толькі іншы колеры парадак верху і нізу палатна). Тут уражаньне несімэтрычнай распалавіненасьці плошчы, ілюзія дысанансу, бо чырвонага шмат, і гэты колер выглядае цяжкім. У прапорцыі ж 1 : 2, як у беларускім сьцягу, чырвоны колер лёгка, ён плыве, уецца, палымнее на белым, не цягне на дол, а нібы лунае ў белай прасторы. Тыя ж колеры, але ў розных прапорцыях, выклікаюць розныя візуальныя і псіхалогічныя эфэкт.

Немалаважны і сутнасны выбар колеру. Самы яркі колер ёсьць белы, але ў рэальнасьці самым яркім колерам на Зямлі лічыцца жоўты (тут псіхалогічны эфэкт жоўтага сонца). Тым часам ніякі жоўты сьцяг і ніякая камбінацыя жоўтага зь белым, ці жоўтага з чырвоным ня будзе ярчэйшай і сьвятлейшай за беларускі Бел-Чырвона-Белы Сьцяг (я ўжо не кажу пра псіхалёгію ўспрыняцьця). Ня дасьць лепшага эфэctu таксама толькі белы, ці тым больш — толькі чырвоны сьцяг.

Мастацтвазнаўцы і мастакі-калярысты ведаюць, што ёсьць колеры, якія сумяшчаюцца і гарманізуюцца, і колеры, якія не сумяшчаюцца і не гарманізуюцца. Напрыклад, зялёны і чырвоны колеры — несумяшчальныя, згарманізаваць іх разам практычна немагчыма. Тым часам зь белым можна сумясяціць і згарманізаваць любы колер.

На беларускім сьцягу згарманізаваны самы „гарачы“ колер чырвонага, ці, як яшчэ кажуць, „цёплага“ краю спектра. Кожны колер, які бачны ў прыродзе, нясе аб'ектыўную псіхалогічную нагрукку і фактычна аднолькава псіхалогічна ўспрымаецца большасьцю людзей. Гэтая ж аб'ектыўная аснова псіхалогічнага ўспрыняцьця выяўляецца і ў камбінацыі колераў, якія мастак сумяшчае па законах эстэтыкі.

Гарманізацыя белага з чырвоным у прапорцыі 1 : 2 аблягае цяжкую псіхалогічную актыўнасьць чырвані і на баянсе кантрасту актывізуе (высьвятляе) белы фон, ад чаго ўзьнікае ілюзія сьвятла і палымненьня ўсёй бел-чырвона-белай карціны.

Калі прааналізаваць гэтак усё да канца, то прыходзім да высновы, што *Бел-Чырвона-Белы Сьцяг ёсьць ідэальным візуальным выяўленьнем гармоніі самых актыўных колераў — чырвонага і белага — і найвыразнейшым выяўленьнем псіхалогічнага вобразу чыстасьці і радаснага ўздыму. Гэта оптымум ідэі радасьці і сьвятла і оптымум візуальнай яркасьці.*

Далей я буду гаварыць пра рэчы, набліжаныя да містыкі, над якімі нельга не задумацца.

Беларускі Бел-Чырвона-Белы Сьцяг вядомы яшчэ з сярэднявечча. У XV і XVI стагоддзях ён ужо лунае на піках беларускіх рыцараў.

Канцэпцыя гармоніі белага з чырвоным вядома на Беларусі з

(Фота З. Пазыяка)

Беларускія сьцягі ў Нью-Ёрку каля гмаху ААН.

глыбокай старажытнасці, яшчэ з дапісьмовых часоў, і матэрыялізавалася ў адзеньні. Сутнасьць яе ў тым, што дзейнікамі выступалі толькі чырвоны і белы колеры, і спалучэньне іх не перакрочвала прапарцыі 1 : 2. Чырвоны колер быў акцэнтам, але не дамінаваў удзельна (гэта значыць, па плошчы запаўненьня). Нашыя старажытныя продкі адчувалі законы гармоніі.

У хрысьціянскай старажытнасці склалася традыцыя сымвалізацыі прыходу Месіі. Гэта чырвоны крыж ці чырвоная паласа на белым фоне. Тут сымвалізацыя дарогі Боскага Духу, духоўнага шляху на чыстасьці стварэньня. Тут чырвоны, гарачы шлях Хрыстовай Веры і Любаві праз вечнасьць сьветабудовы да вечнага Бога.

У сярэднявеччы шмат дзе на карцінах мастакоў можна было бачыць выяву Ісуса Хрыста зь Бел-Чырвона-Белай харугвай крыжа ці зь Бел-Чырвона-Белым Сьцягам у руцэ. Бел-Чырвона-Белы Сьцяг з чырвоным крыжам ці чырвонай паласой на карцінах сярэднявечча выступае як атрыбут Езуса, як яго Боскі знак і Боскі Сьцяг (П'ера дэла Франчэска, Тржэбоньскі Майстар, ангельскія мініятуры 12-13 стагоддзяў і інш.)

З першага погляду відаць, што беларускі сьцяг вельмі просты. Шмат якія дзяржаўныя сьцягі на сьвеце у агульным супадаюць, паўтараюцца ў вобразе ці мадыфікуюць адзін аднаго. Нідзе і блізка не паўтараецца толькі беларускі сьцяг. Няма нават мадыфікацыяў. Некаторых беларусаў гэта здумляе. А можа,

невыпадкова, што нацыя, якая стагоддзямі ўваскрасае ў пакутах і муках, мае сьцяг Ісуса Хрыста?

Але, пэўна ж, містыка тут ні пры чым: ці мала ёсьць пакутнікаў на сьвеце. І ўсё ж такі, і ўсё ж... Нічога не бывае бяз сэнсу.

Які сэнс вынікае з гісторыі нашага сьцяга?

Я задаваў гэтае пытаньне беларусам. Кожны нешта тлумачыў, і ніхто не адмаўляў эзатэрычнага зьместу. Адзін беларускі сьвятар у Амэрыцы сказаў мне: „Беларускі народ ёсьць выбраным народам на Другое Прышэсьце. Толькі пра гэта ніхто ня будзе ведаць”.

Такі вась апокрыф. Але калі так, то пра гэта ня мусіў бы ведаць таксама і сьвятар.

Відаць, нічога не парадзім мы з містыкай сьцяга. Але неабходна радзіць з рэчаіснасьцю. А рэчаіснасьць такая: *пакуль ёсьць, лунае й жыве наш беларускі сьцяг — жыве і Беларусь. Шануйма ж яго і ўздымайма высока. Ён, найпрыгажэйшы на сьвеце, ёсьць увасабленьне нашай краіны, нашай народнай моцы і нашай веры. Ён сымвал нашай беларускай народнай вечнасьці.*

8 лютага 2001 г., Варшава.

(„Беларускія Ведамасьці”, — 2001, №3(33); „Новы горад”, — 2001, сакавік, №1; „Народная Воля”, — 2001, 5 красавіка).

СТАРЫЯ ДАРОЖКІ

Людзі любяць размаўляць пра палітыку, крытыкаваць дзеянні ўлады, стараюцца зразумець становішча і прычыны падзей. Тым часам шмат якія падзеі і з'явы маюць пастаянную тэндэнцыю і пастаянны характар пераменаў, паўтараюцца з году ў год і нават — зь веку ў век, існуюць стагоддзямі. Асабліва ў зьнешняй палітыцы, якая моцна ўплывае на ўнутранае наша жыццё.

Значыць, існуюць пастаянныя прычыны такіх тэндэнцыяў. Гэтыя прычыны абумоўленыя, перш за ўсё, балянсам сілаў і парадкам у сьвеце.

Тэндэнцыі сьветабудовы ў Эўропе не змяняюцца ўжо тысячы гадоў і ўзьніклі яшчэ за часы Рымскай імперыі. Яны выяўляліся ў сутыкненьні цывілізацыі і варвараў, пазьней — Захаду і Ўсходу, у супроцьстаяньні ўзаемных экспансіяў.

Тым часам парадак дачыненняў змяняўся некалькі разоў за гісторыю, у залежнасьці ад разьмеркаваньня сілаў у гэтых тэндэнцыях.

У позьнім сярэднявеччы (а менавіта ў XIV-XVII стагоддзях, якія мы, беларусы, называем для сябе „Залатым векам”) балянс тэндэнцыяў на Ўсходзе Эўропы у значнай ступені вызначаўся існаваньнем Вялікага Княства Літоўскага і пазьней — Рэчы Паспалітай.

Моцная славянская краіна распрасціралася ад Балтыйскага да Чорнага мора і трымала пад кантролем ўвесь Усход Эўропы. Вялікае Княства выконвала тут стабілізуючую ролю. Дзяржава ўзьнікла на старажытным міжморскім шляху і амартызавала дзьве ўзаемавыключаючыя экспансіі: цывілізацыйную з Захаду і варварскую — з Усходу.

Пасьля распаду Рымскай імперыі цывілізацыйную функцыю зьяднаньня Эўропы і пашырэння яе на Ўсход узялі на сябе немцы. На Ўсходзе, пасьля распаду Залатой Арды, разбуральную варварскую экспансію на Запад пераняла Масковія.

На працягу стагоддзяў старажытная беларуская цывілізацыя трымала ўдары з Усходу і з Захаду, пільнуючы пэўны парадак у гэтай частцы Эўропы. Стабілізуючая роля нашай краіны, аднак, паступова малела, разам з заняпадам магутнасьці Вялікага Княства. Заклучэньне Люблінскай Уніі з Польшчай і ўтварэньне Рэчы Паспалітай не ўратавала становішча, бо прывяло да аб'яднаньня нямецка-расейскіх інтарэсаў. Антаганісты з Захаду і з Усходу не хацелі існаваньня Рэчы Паспалітай, кожны імкнуўся ўступіць на тэрыторыю, што ляжала паміж інтарэсамі.

Менавіта немцы, ажыццяўляючы свае пляны, прычыніліся ў XVIII стагоддзі да арганізацыі і росту магутнасьці Расейскай імперыі. Лёс Рэчы Паспалітай быў вырашаны. У канцы XVIII стагоддзя яна перастала існаваць.

Адбылася кардынальная перамена становішча і парадку ў Цэнтральнай і Ўсходняй Эўропе. Становішча стала нестабільным, бо дзьве экспансійныя лініі адвечнага цывілізацыйнага канфлікту сустрэліся „твар у твар” і выйшлі на агульныя межы.

Глябальнае ваеннае сутыкненьне паміж імі стала непазьбежным, але адбылося яно толькі праз сто гадоў (у 1914-м), таму што спатрэбілася яшчэ сто гадоў, каб палітычна пераварыць Беларусь, Польшчу, Лету і ўкраіну, ды задушыць чатыры паўстаньні.

Пасьля сканчэньня 1-й Сусьветнай вайны міру фактычна не наступіла. Гэта была толькі перадышка, бо нестабільнае становішча ў Цэнтры і на Ўсходзе Эўропы, створанае пасьля разбараў Рэчы Паспалітай, яшчэ больш абвастрылася. Беларусь падзялілі, а з існаваньнем незалежнай Польшчы ніхто сур'ёзна не лічыўся. Немцы і рускія (то бо Гітлер і Сталін) праводзілі ўзгодненую палітыку.

У 1939 годзе яны зноў сумесна вышлі „твар у твар” на лінію Керзона — часовы геапалітычны падзел. Вайна запалала ізноў.

Ялцінскі эўрапейскі парадак, які ўзьнік пасьля 2-й Сусьветнай вайны, гэта ёсьць той самы парадак, што стварылі пасьля разбараў Рэчы Паспалітай у канцы XVIII стагоддзя, толькі папраўлены цяпер Злучанымі Штатамі Амэрыкі, якія ўзялі на сябе ролю стрымліваючага фактору.

У 1991 годзе, калі часткова распаўся Савецкі Саюз і аднавіліся незалежныя краіны Ўсходняй Эўропы, тады змянілася і пасьляялцінская сітуацыя, і ўпершыню за 200 гадоў гісторыі ўзьнікла магчымасьць аднавіць Усходнюю Эўропу паміж Балтыкай і Чорным морам як цывілізацыйны фактар, адрадыць на новым, незалежным узроўні той, больш надзейны парадак, які існаваў два стагоддзі таму.

Але аказалася, што ня так гэта проста. Аказваецца, шмат каго ўзнэрвала перспэктыва Балта-Чарнаморскага адзінства ў Эўропе. Аказалася, што зноў сталі супрацоўнічаць старыя сябры-ворагі немцы-рускія, зноў гандлююцца за Беларусь з Расеяй. А нядаўна нямецкі дыплямат у Беларусі Ганс-Георг Вік (былы кіраўнік зьнешняй разьведкі Нямецчыны) так і заявіў у Беластоку, што нямецкая палітыка ў АБСЭ спрыяе ўключэньню Беларусі ў склад Расеі. Выяўляецца, што яны ўжо зноў таемна падзялілі Ўсходнюю Эўропу пад прыкрыцьцём размоваў аб „правах чалавека”.

Яны зноў інтэгруюцца. На Ўсходзе — хочучь вялікадзяржаўнай Расеі; на Захадзе — аб'яднанай Эўропы. Хто хоча дамінаваць на Ўсходзе — зразумела. Хто ў Заходняй Эўропе — таксама зразумела. (Калі ня немцы, то Дойчэ Банк.)

Гэтак фармальныя абставіны і пэўныя расстанёўкі сілаў на старым кантынэнце ўплываюць на „старыя дарожкі” старых дачыненняў.

Мушу сказаць, што гэтая змора, гэты кашмар нямецка-рускай палітыкі ўжо стагоддзямі вісіць над Беларусіяй і Польшчай. Сітуацыя, якая зноў адраджаецца цяпер, ужо (як мы бачылі) была ня раз і вядзе яна зноў да старога цывілізацыйнага канфлікту, разьвіцьцё якога можа рэальна пачацца, калі давядуць да інкарпарацыі Беларусі ў Расею.

Ведаючы правілы гісторыі і назіраючы цяперашнія працэсы ў нашай частцы сьвету, мы бяз цяжкасьці зразумеем, што Заходняя Эўропа — вельмі ненадзейны памочнік Беларусі ў яе беларускай нацыянальнай драме. Дамінацыя нямецкай палітыкі тут штораз павялічваецца, узаемадзеяньне Нямецчыны з Расеяй ёсьць гістарычна і сітуацыйна ўгрунтаванае, палягае на ўзаемных антаганізмах і агульных інтарэсах. Яны ўжо вызначаюць лёс Усходняй Эўропы: Беларусь — пад Расею, Польшчу — у Эўразьвяз.

Дзьве высновы напрашваюцца з таго, што ёсьць. Першая — гэта тое, што наша галоўнае спадзяваньне павінна быць спадзяваньнем на самых сябе. Наша сіла — у нас самых.

Другая выснова ў тым, што перспэктыва Беларусі зьлепшала б, калі б у новай расстанёўцы зьявілася трэцяя сіла. Сто гадоў таму не было такой сілы. Цяпер гэта можа быць Амэрыка.

Сёлета распачынаецца чарговая палітычная бітва за Беларусь*. У яе, магчыма, уключыцца і Амэрыка. Але ізноў жа, не забывайма: вырашае ні Амэрыка, ні Масква і ні Брусэль.

Вырашае Беларусь і Беларускі Народ.

Студзень, 2001 г., Варшава.

(„Беларускія Ведамасьці”, — 2001, №2(32); „Народная Воля”, — 2001, 15 лютага).

* Маюцца на ўвазе выбары прэзыдэнта ў Беларусі (аўт.)

Задумваючыся над нашым беларускім цяперашнім існаваннем, мы часта гаворым пра грамадскія ды людскія дачыненні, пра плюсы і мінусы нашага нацыянальнага характару і заўважаем, што ёсць у ім шмат тыпалягічнага, як у праявах высакароднага, так і адмоўнага кшталту. Тут вельмі істотна дайсці да прычыны.

Мяне заўсёды ўзрушвала высакароднасць беларускага характару ў спалучэнні са сьціпласцю. Потым — велікадушнасць. Гэтае рыцарства душы ёсць спагада да чалавека, разуменне яго патрэбаў, перажыванне несвайго болю. Рыцарствам напоўненая ўся наша гісторыя. Успомнім кап'ё Альгерда пад маскоўскай сцяной. На пакаянне — была літасць, палонных вызвалялі, людзей не прадавалі. У беларусаў няма ксэнафобіі. Беларус унутрана паважае чужое жыццё і права чалавека быць іншым, непадобным на яго.

Адначасна мяне не перастаюць бянтэжыць якасці іншага кшталту, якія, здавалася б, нельга вытлумачыць разумным абгрунтаваннем. Гэта найперш — нейкае ірацыянальнае, але сьведамае адмаўленне ад барацьбы. Калі беларус хоча нейкага агульнага дабра, у яго нестася рашучасці змагацца з перашкодамі. Ён кажа, што трэба, каб было так і гэтак. Але калі яму прапанаваць: „давай зробім”, ён адказвае: „Дык жа ж не дадуць”, альбо: „Дык жа ж ня выбяруць”, „Дык жа ж заб'юць”, ці: „Нічога не атрымаецца”, „Нічога ня будзе” і г.д.

Гэтае нявер'е ў свае сілы, нявер'е ў грамадства, гэтае ўцяканне ад барацьбы, гэтае антырыцарства (бо рыцар мусіць змагацца са злом) характэрнае цяпер паўсюдна і, як ні дзіўна, найбольш у інтэлігентных, адукаваных вярхах грамадства. У ніжэйшых

сацыяльных пластах гэтая пазыцыя даведзена да лягічнага завяршэння і да абсурду і гучыць так: „Абы вайны не было”. Альтэрнатыва паўстае сама сабой — цярпець. Цярпець зьдэкі, паскудства, прыгнёт, жаліцца — і зноў цярпець, пакуль не памром. Ужо ходзяць анекдоты пра беларускае цярпенне.

У чым жа прычына, што рыцарства суіснуе з пакарай злу, а псіхалёгія свабоды — з ідэалёгіяй нявольніцтва?

Справа ў тым, што, ў выніку акупацыі і гістарычных прычын, быў знішчаны беларускі набілітэт і разбураная нацыянальная эліта грамадства. Паўнаважнае нацыянальнае грамадства існуе ў суладзі і дачыненні сацыяльных структураў, якія твораць адзінае цэлае. *У грамадскай сістэме нацыі найважнейшымі ёсць дачыненні паміж масай і элітай, паміж народным стэрэатыпам і культурным аўтарытэтам. Эліта і аўтарытэт ёсць важнейшымі дзейнікамі нацыянальнай культуры.* Калі мы кажам, што для нармальнага развіцця нацыі неабходная нацыянальная літаратура, тэатр ды школьніцтва, то не забывайма, што гэтыя найважнейшыя катэгорыі ёсць вытворныя ад існавання і дзейнасці нацыянальнай эліты. Эліта першасная. Спачатку мусяць быць людзі, якія народзяць ідэю і стануць яе ажыццяўляць.

Невыпадкава, што ўсе антыцывілізацыйныя і антычалавечыя агрэсіўныя сілы напругу ўсёй чалавечай гісторыі першым чынам стараліся вынішчыць эліту чужога ім народу. Пры гэтым людзей неабавязкова знішчалі фізічна, як гэта рабілі манголы ці расейцы-большавікі. Нацыянальных кіраўнікоў, асобаў заможных, разумных, таленавітых, здольных ды ўмелых, і нават проста

(Фота Г. Радзюка)

Сцяг Беларускага Народнага Фронту „Адраджэньне”.

працавітых, стараліся запалохаць, падкупіць, навязаць фальшывыя ўяўленьні, завесці ў тупік, на збочную дарогу дзейнасьці, ці проста забараніць тварыць і працаваць.

Народ рэалізуецца ў лепшых сваіх прадстаўніках. Таму страціўшы эліту — грамадства сьлепне і няме.

Самым разбуральным вынікам рускай акупацыі (побач з паленьнем беларускіх кніг, бурэньнем беларускай архітэктуры, забаронай беларускай мовы і рэлігіі) сталася фізічнае і сацыяльнае зьнішчэньне беларускіх паноў і верхніх пластоў грамадства. **На Беларусі была гвалтоўна перапынена элітарная традыцыя**

(Фота 3. Пізыка)

Магіла Алеся Гаруна на Ракавецкіх могілках у Кракаве.

беларускай культуры. Спынілася яе сацыяльная рэпрадукцыя. Адбылася культурная катастрофа. Вялікі беларускі народ апусьцілі да ўзроўню этнічнага існаваньня, ператварылі ў мужыцкую нацыю.

Новая беларуская эліта магла адрадіцца толькі з сялянаў. Гэта разумелі ўсе нешматлікія шляхецкія рыцары духу, ад Дуніна-Марцінкевіча да Багушэвіча да Янкі Купалы. Яны зьвярталіся да мужыка, узвышалі яго, падбадзёрвалі, маліліся на яго, спадзяваліся і марылі, што паўстане нацыянальны геній з сялянскага народу.

Што з гэтага атрымалася — вядома. Новая беларуская эліта сапраўды адраділася з сялянаў і тут жа была выразаная, выстраляная ў 30-х, згноеная ў сталінскіх лягерах разам з сялянамі.

Пасьляваенныя інтэлектуальныя і сацыяльныя беларускія вярхі ўтвараліся ўжо пераважна з калгаснікаў. І толькі нязначная іх частка (дакладней — доля працэнта) сфармавала новую нацыянальную эліту Беларусі.

Пасьляваенная беларуская эліта ўзьнікала ў вакууме разбураных традыцыяў. Яе цяперашнія прадстаўнікі валодаюць ведамі, навуковымі ступенямі ды пасадамі, яны любяць Беларусь, але нават будучы неардынарнымі спэцыялістамі, нясуць у сабе вясковую мэнтальнасьць шэрага чалавека, яго неактыўнасьць, яго задаволенасьць мінімумам, яго інфантаільныя спадзяваньні на некага. Адсюль — гэтае нярыцарскае: „Дык жа не дазваляць” і „Нічога ня будзе”, — адмаўленьне ад барацьбы.

Гістарычная практыка балгараў, краінаў Балты ды іншых народаў, якія фармавалі новыя эліты нават на пустым месцы, даказала, што становішча паляпшаецца пры нармальных варунках ва ўмовах незалежнай нацыянальнай дзяржавы напрацягу аднаго-двух пакаленьняў. Лёс Беларусі горшы. Таму нашае змаганьне доўжыцца ўжо 200 гадоў, і цяпер яно найцяжэйшае, бо ў адзіночку імкнемся пазбавіцца з магільных абдымкаў паміраючай імперыі.

Заканчваючы развагі пра беларускае грамадства, хачу спаслацца на каштоўны вопыт гісторыі і думкі вялікіх беларусаў.

Максім Багдановіч, абагульняючы ўяўленьні народнікаў, пісаў, што інтэлігенцыя гэта ёсьць тыя людзі, якія валодаюць ведамі і выкарыстоўваюць іх дзеля дабра народу на карысьць грамадства. Інтэлектуальная эліта народу павінна спрыяць народнаму дабру і служыць яго памнажэньню.

Раней прадстаўнікі эліты адасаблялі сябе ад народа і называлі народам толькі ніжнія, працоўныя пласты грамадства, масы простых людзей. Гэтае архаічнае разуменьне можна напаткаць яшчэ і цяпер, калі новая эліта, што выйшла з калгаснай вёскі, у распачы шукае вінаватых, абзывае беларускіх людзей дурнымі, дэбільнымі, здраднікамі ды халуямі за тое, што яны быццам бы не разумеюць яе сьветлых апазыцыйных памкненьняў.

Гэта вялікая памылка. **Народ нельга абзываць.** Ад гэтага ён не палепшае. І за абзывальшчыкамі — ня пойдзе. **Народ — гэта ўсе мы, усе беларусы.**

Стагоддзямі простыя людзі назіралі нацыянальную здраду ў вярхах. Ня ўнізе выракаліся беларускае мовы, а наверх. І калі зьнізу беларус прабіваўся ў гару, то найчасцей там, уверсе, ён выракаўся ўсяго свайго, а часам нават краю і родных бацькоў.

Ці ж мог просты народ, сьведама і падсьведама, тым давяраць, што ўгары?

Так пад стагоддзямі няволі і прыгнёту ўтварылася заломнае кола здрады, якое можна разарваць толькі любоўю, добром, працай на карысьць усіх беларусаў, і толькі ў свабодзе, толькі ў вольнай незалежнай краіне. Бо не разьвіваюцца людзі ў няволі.

18 студзеня 2001 г., Варшава.
(„Народная Воля”, — 2001, 24 студзеня).

СВАБОДА

Воля, свабода... Слова амаль магічныя. Яны неак па-асабліваму ўспрымаюцца. У мяне слова „свабода” выклікае ўяўленне шырокага святлага прастору, дзе вее цёплы лагодны вецер. Несвабода асацыюецца з нечым замкнутым, прыгнечаным і абмежаваным, без даляглядаў і пераменаў.

Праявы несвабоды я назіраў з самага раньняга дзяцінства, тады, калі пачалася савецкая калектывізацыя. Пад акупацыяй воля не існуе. Беларус быў бяспраўны. Расейцы здзекваліся з нашых сялянаў, як хацелі. Гэтыя карціны здзеку бальшавікоў над людзьмі мне і цяпер стаяць у вачах. Сам жа я непасрэдна сутыкнуўся з несвабодай ужо тады, калі асэнсоўваў свабоду як сваё і наша агульнае беларускае права (а не як нейкае маё хаценьне).

Памятаю, калі я яшчэ вучыўся ў 9-м класе ў школе, прыйшоў да нас у кэрзавых ботах дырэктар-расейца і сказаў, што з наступнага дня ён будзе выкладаць у нас гісторыю па-руску, дык каб мы яму і адказвалі па-руску.

Тады мы цэлым класам паставілі, што па-руску яму адказваць ня будзем. Кірзач ставіў нам усім за гэта „калы” і „двойкі”. Праз нейкі час я ад імя класа запатрабаваў, каб ён спыніў свой эксперымэнт і стаў нам чытаць лекцыі на нармальнай мове. Дырэктар спасылаўся на Леніна, маўляў, Ленін гаварыў па-руску. „Але вы ня Ленін, — сказалі мы дырэктару, — вось калі да нас прыйдзе Ленін, тады мы зь ім і пагаворым.”

Праз нейкі час у нас зьявіўся новы настаўнік гісторыі і, як ні ў чым ні бывала, пачаў весці заняткі па-беларуску.

Гэта была наша школьная перамога, бяз крыку і шпурляння чарнілак у непрыяцеля. Мяне гэта ўмацавала тады ў думцы, што толькі *той несвабодны, хто не змагаецца за свабоду*. Свабода сама не зьяўляецца. За яе трэба змагацца, а потым — абараняць.

Дэфініцыя свабоды ўмяшчаецца ў тры словы. Свабода гэта ёсьць *магчымасьць тварыць дабро*.

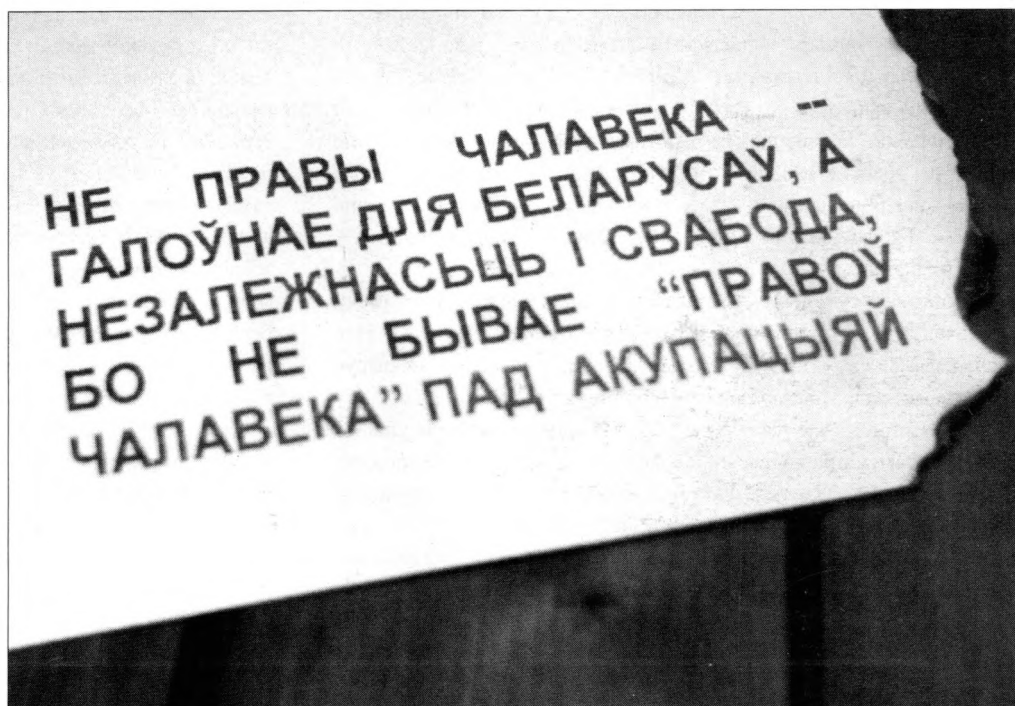
Пра свабоду мы гаворым толькі тады, калі *існуе* такая магчымасьць. Калі такой магчымасьці няма — мы кажам, што *няма* свабоды.

Калі ж свабода выкарыстоўваецца на зло — яна ператвараецца ў несвабоду. Тады чалавек альбо робіцца нявольнікам сваіх страсьцяў, злых думак і паводзінаў, альбо, ў выпадку антысацыяльных дзеяньняў, трапляе ў турму і траціць свабоду ў літаральным, фізічным сэнсе. Прытым нікому не прыходзіць у галаву змагацца за свабоду крымінальнікаў, гвалтаўнікоў ды забойцаў. Наадварот, патрабуюць абмежаваць іхнюю свабоду.

Істотна зазначыць, што свабода ёсьць *маральная катэгорыя*. Яе адлюстраваньне ў канкрэтных каштоўнасьцях залежыць ад маралі і ўзроўню культуры грамадства. Тым часам гэта ёсьць катэгорыя *аб’ектыўная*. Рэлятывісцкі падыход тут памылковы і прыводзіць

да зьнішчэньня свабоды. Дадам яшчэ, што ў філясофскім сэнсе, свабода — гэта *магчымасьць вечнага разьвіцьця да ідэалу*.

Свабода звязана з сьветапогляднай і маральнай арыентацыяй чалавека. Таму дэкляраваньне барацьбы за свабоду і сама барацьба за свабоду яшчэ мала што тлумачаць і вымагаюць канкрэтызацыі — у чым справа. Часта выяўляецца, што некаторыя людзі, якія змагаюцца за свабоду, на справе маюць на ўвазе толькі свае інтарэсы, прытым даволі эгаістычныя, суб’ектыўныя і заганныя. Цяпер, у час усеагульнага крызісу дэмакратыі, мы бачым, як нарастае агрэсіўнасьць сацыяльнай цемры ў грамадстве. *Зло змагаецца за свабоду*. Масы цёмных суб’ектаў у розных краінах патрабуюць легалізацыі наркотыкаў, свабоды прастытуцыі, распусных палавых дачыненняў, ліквідацыі інстытуту сям’і, свабоды аборту і г.д.

(Фота 3. Пазыняк)

Шматаблічная катэгорыя свабоды патрабуе, перш за ўсё, дакладнай катэгорыі ў праве і выразнай вызначальнасьці ў сістэме маральных каштоўнасьцяў грамадства. Агульнасьць і расплывістасьць праўных фармулёвак свабоды можа стаць прычынай апраўданьня абсурду і несвабоды чалавека.

Рэкардсманам такога абсурду зьяўляецца якраз „свабодная” Амэрыка. Тыповы прыклад. У Нью-Ёрку ўдарыў мороз. Гэта вялікая пагроза для бяздомных, апушчаных людзей і наркаманаў, якія начуюць на вуліцах. Паліцэйскі разбудзіў бяздомную жанчыну-наркаманку, што ляжала пад сыяной, і, ня глядзячы на яе супраціў, завёў у цёплую станцыю мэтро, каб яна там пераначавала і не замерзла. Праз нейкі час паліцэйскага пацягнулі ў суд і паліцэйскае ўпраўленьне было аштрафаванае на 500 тысячаў даляраў за парушэньне правоў наркаманкі ляжаць на вуліцы і дзе яна хоча. Паліцэйскі, згодна азначэньня суда, парушыў фундаментальнае права асобы — яе свабоду.

Некаторыя амэрыканцы нават з гонарам расказвалі мне пра гэта — во якая ў нас свабода. На самай справе тут звычайны (а ў нашым разуменьні — шарлатанскі) амэрыканскі бізнэс. Знайшоўся нікому не вядомы адвакат, які падгаварыў бадзяжку зьвярнуцца ў суд і, карыстаючыся агульнасьцю вызначэньня заканадаўства і

фармалізацыяй мыслення суддзяў (такое магчыма толькі ў Амэрыцы), выйграў працэс „абароны свабоды”.

Адвакат такім чынам зрабіў сабе бясплатную рэкламу (бо абсурдальнасьць падзеі прыцягнула ўвагу друку) і ў дадатак яшчэ зарабіў грошы (звычайна, ад 25 да 50 адсоткаў ад сумы „судовага выбігрышу”, гэта значыць, штрафу).

Гэта вельмі тыповы для Амэрыкі прыклад, дзе бог — даляр, а свабода — сродак бізнэсу. Ні адваката, ні суддзяў, ні журналістаў, ні разьзявакаў, што цікавіліся зьявай, не абходзіла жыцьцё бадзяжкі. Яны не асэнсоўвалі нават фальшывасьці сваёй пазыцыі. Адзіным чалавекам у гэтай гісторыі, які меў жаласьць у сэрцы і цаніў жыцьцё іншага чалавека як найвялікшую каштоўнасьць, быў амэрыканскі паліцэйскі, якога пакаралі.

Свабода — гэта ўнівэрсальны прынцып Сусьвету як Боскага стварэньня, часткай якога ёсьць свабодная воля чалавека.

У сацыяльным грамадстве абсалютны, ўнівэрсальны сусьветны прынцып свабоды ўзаемазвязаны з маральнымі калізіямі духоўнага разьвіцьця чалавецтва. Гэтым абумоўлена тое, што свабода ў цывілізаваным сацыяльным грамадстве ёсьць катэгорыяй выбару і не зьяўляецца найвышэйшай і абсалютнай каштоўнасьцю. Найвялікшымі каштоўнасьцямі ёсьць Бог, жыцьцё чалавека і жыцьцё народа. Там, дзе свабода ўступае ў канфлікт з гэтымі каштоўнасьцямі — там робіцца выбар. Ён можа быць розным. Гледзячы якія сілы, якія ўзроўні задзейнічаныя ў супроцьстаянні.

Глыбінная сутнасьць канфлікту змаганьня за свабоду выяўляецца ў пытаньні: ці можа існаваць *свабода ўсяго*? (А гэта значыць — і свабода зла.) У метафізічным сэнсе, які апэрыруе *вечнасьцямі катэгорыямі*, такое становішча прызнаецца. (Бог даў свабоду Сатане. Але на пэўны час. Пакуль колькасьць упалых анёлаў не заменіцца адпаведнай колькасьцю справядлівых людзей. У гэтым — сэнс духоўнай гісторыі чалавецтва і зьмест барацьбы добра са злом на Зямлі.)

Але сацыяльная практыка *дачаснага сьвету* (і дачаснага жыцьця) паказвае, што ў соцыюме не павінна быць свабоды злу, бо спыняецца духоўнае разьвіцьцё. „Не”, — гавораць злу свабодныя людзі. „Так”, — кажуць тыя, што хочуць іншай свабоды. „Так”, — кажуць лібэральныя заканадаўцы, якія лічаць, што прынцып свабоды павінен быць роўным для ўсіх: і для мільярдэра, які лётае зь Нью-Ёрка на Канкордзе паабедаць у парызжскі рэстаран (тры гадзіны лёту, 18 тысячаў даляраў туды й назад), і для бадзяжкі, што мае права замерзнуць на вуліцы, і для верных хрысьціянаў, што жывуць па заповедзях, і для дэградаванага збачэнца, што ўступае ў палавыя акты з жывёлай ці з сабе падобным (і, дарэчы, знаходзіцца ў Амэрыцы пад асобай аховы закону; гэта тут называецца „экс-меншасьць”).

Лібэралы глядзяць на свабоду, як той рускі Іван на агурковае поле, які садзіў агуркі, але ніколі іх не палоў. У выніку — замест агуркоў вырасталі чартапалох ды пустазелье. Затое — свабода: расьце, што хоча. Хоць вядома, што культура пачынаецца з абмежаваньня прыроднай свабоды (стыхіі), з абмежаваньня несвабоды (г.зн. разбуральнай сілы).

Праклямацыя ў дэмакратычным грамадстве свабоды без берагоў, „свабоды ўсяго” заўсёды ёсьць маніфэстацыяй заганнай цемры, патрабаваньнем свабоды злу, імкненьнем да легалізацыі чалавечай нізасьці.

Часта прыходзіцца чытаць, як у Нью-Ёрку злавілі тую ці іншую банду маладзёнаў у час нападу на краму. Калі паліцыя іх хапае, яны, звычайна, абураюцца, што парушаюць іхныя чалавечыя правы і што гэта дыскрымінацыя, таму што яны чорныя. Такая рэакцыя сярод злачынцаў вельмі распаўсюджаная. Яны шчыра

думаюць, што іх заціскаюць, бо ў Гарлеме яны вырасьлі „абсалютна свабоднымі”.

У цэлым, аднак, свабода ў Амэрыцы добра рэглямантаваная і ўлічвае інтарэсы чалавека, бадай, як нідзе. Выдаткі, кур’ёзы, наступ зла ды абсурд, які пашыраецца, зьвязаны, перш за ўсё, з актывізацыяй левых ва ўсім сьвеце і лібэралаў на Захадзе, пасля распаду сістэмы савецкага таталітарызму.

У заходнім грамадстве зьнік страх перад камуністычным варварствам, і людзі расслабіліся, страцілі пільнасьць, сталі больш спакойна глядзець на сваіх левых сацыяльных і маральных экстрэмістаў, якія тут жа перайшлі ў наступ і ўжо шмат чаго дамагліся, і нават шмат дзе захапілі ўладу.

Выглядае парадаксальным, што маральны крызіс заходняй дэмакратыі і крызіс свабоды супаў па часе з крахам савецкага камунізму і таталітарнай сістэмы сацыялізму ў Цэнтральнай і Ўсходняй Эўропе. Захад, магчыма, з цягам часу пераадолее гэты крызіс. Але для нас, для беларусаў, якія змагаюцца яшчэ зь мінулым днём — з рускім каляніялізмам у кагэбоўскай упакоўцы, — для нас важна зразумець, што каштоўнасьці дэмакратыі і свабоды, якія вязуць да нас з Захаду, гэта ў значнай ступені — *лібэральны сурагат у дэмакратычнай абгортцы*. Ім, дэмакратычным лібэралам, важней узгадаваць тут, у нас, на Беларусі, сваіх гамасэксуалістаў ды фэміністак, ды экспартаваць на Беларусь адкіды сваёй культуры, чым сапраўды дапамагчы нам, беларусам, збавіцца ад расейскай каляніяльнай агрэсіі, абараніць беларускую мову ад зьдзеку і вынішчэньня, вярнуць беларускія школы і беларускую асьвету, умацаваць беларускую незалежнасьць і г.д. Іх не цікавяць праблемы нашага нацыянальнага выжываньня. Ім абходзяць, перш за ўсё, свае лібэральныя інтарэсы.

Пад гэтыя свае абмежаваныя паняцьці яны даюць невялікія грошы ды гранты бедным беларусам і плодзяць апазыцыйны пусташвет, балбатуноў за дэмакратыю без суверэнітэту.

Менавіта гэтая заходняя лібэральная „публіка” прычынілася да спробы зьнішчыць *Беларускі Народны Фронт* і расфармаваць яго ў „дэмакратычную апазыцыю” (у „балота”). З гэтага, аднак, нічога не атрымалася, бо мы ўжо ведаем іхныя норавы і іхныя справы.

Для нас, беларусаў, свабода сёньня абазначае сьцісла канкрэтную і практычную задачу. Мы павінны, перш за ўсё, *збавіцца ад каляніяльнага прамаскоўскага рэжыму ўлады, спыніць агрэсію расейскай каляніяльнай палітыкі і гарантаваць бясьпеку і незьнішчальнасьць дзяржаўнага суверэнітэту Беларусі*.

Дзеля гэтага мы павінны стварыць нацыянальнае кіраўніцтва краінай. Беларусы павінны кіраваць: Беларускі нацыянальны ўрад, Беларускі нацыянальны парлямэнт і Беларускі нацыянальны прэзыдэнт. Беларусы павінны кіраваць беларусы, а не расейцы, не расейскія генэралы і не расейская каляніяльная адміністрацыя.

Пра свабоду можна казаць толькі тады, калі мы будзем гаспадарамі ў сваім доме. Толькі тады — калі мы, беларусы, самы, як мы таго захочам, — будзем кіраваць і гаспадарыць у нашай Беларускай дзяржаве. І ўжо маючы такую свабоду, мы ніколі не скарыстаем яе на зло. *Наша свабода стане для нашага народа Боскім стварэньнем ічасьця нашых людзей*. І тут ужо нам трэба будзе пастарацца, каб не рабіць так, як заходнія лібэралы, і ня ўкінуць Сьвятую Свабоду ў гразь.

5 траўня 2001 г., Варшава.

(„Беларускія Ведамасьці”, — 2001, №6(36); „Народная Воля”, — 2001, 1 чэрвеня).

Наш сьвет кардынальна перамяніўся за апошнія 40 гадоў. Нельга сказаць, каб зьявіліся іншыя грамадзкія і духоўныя каштоўнасьці, але ўзьнікла шмат чаго новага. Зьмяніліся магчымасьці чалавека і вельмі рэзка. Кардынальныя перамены зьвязаныя, перш за ўсё, з інфармацыяй і камунікацыяй. Перамены настолькі радыкальныя, што яны паўплывалі на ўсё грамадства, на традыцыі дачыненняў паміж людзьмі, паставілі пад сумненьне адстойныя паняцьці.

У 50-х гадах шырока зьявілася тэлебачаньне. Праз кароткі час яно пранікла ў кожны дом. Суседзі абмежавалі непасрэдныя кантакты, перасталі хадзіць адзін да аднаго на размовы, бо кожны меў ілюзію субяседніка (тэлевізар) у сваім памяшканьні.

Ніколі яшчэ людзі не валодалі такім масавым і эфэктыўным *сродкам ўздзеяньня* на сьведомасьць, розум і пачуцьці чалавека. Інфармацыя ў сістэме ТБ, сьведама ці нясьведама, была падпарадкаваная якраз прынцыпу *ўздзеяньня*, незалежна ад таго, у чых руках знаходзілася надайная функцыя.

Уплыў на падсьвядомасьць ёсьць галоўная адметнасьць тэлебачаньня, чаго ня мае ў такой ступені ні радыё, ні друк, ні нават кіно, пра якое У.Ленін (які, па яго ўласным прызнаньні, нічога не разумеў у мастацтве) казаў, што для іх (для бальшавікоў) „з усіх мастацтваў галоўным зьяўляецца кіно”.

У Савецкім Саюзе ўздзеяньне тэлебачаньня абмяжоўвалася ў асноўным ідэалогічнай сфэрай і прасеянай інфармацыяй. Гэта было даволі нуднае тэлебачаньне, і савецкі чалавек глядзеў у ім у асноўным „апошнія паведамленьні”, кінафільмы, спартыўныя ды забаўляльныя перадачы. Тым часам, дзякуючы якраз пасьлядоўнаму дзяржаўна-партыйнаму кантролю, на экраны не пранікала брыдота, паказ гвалту, збочэньстваў, крывавых жорсткасьцяў, распусты і паскудства творчасьці разбэшчаных людзей. (Зрэшты, у СССР не існавала індустрыі такога „мастацтва”). Савецкае тэлебачаньне мела значна меншы разбуральны ўплыў на маральнасьць асобы, чым цяперашняе тэлебачаньне ў Расеі, і асабліва на Захадзе — у Эўропе і ЗША.

Узрастаньне разбуральнага ўздзеяньня тэлебачаньня ў сьвеце спалучана з агульным маральным крызісам дэмакратыі, які пачаўся, на маю думку, з сярэдзіны 90-х гадоў мінулага стагоддзя і зьвязаны з паўсюдным прыходам да ўлады левых сілаў у заходніх краінах (дэмакратаў, сацыял-дэмакратаў, сацыялістаў, камуністаў, зьлёных і т.п.). Палітычна рэглямантаваны дэмакратычны прынцып свабоды асобы быў пераведзены імі ў „права чалавека” на ўсё, што не пярэчыць закону. А паколькі законам вельмі цяжка (і фактычна, немагчыма) рэглямантаваць мараль (бо маральныя дачыненні вышэй за закон), то „права на ўсё” стала правам на грэх.

Спробы амэрыканскіх дэмакратаў рэглямантаваць гэтую падмену (свабоды правам на грэх) у галіне заканадаўства прывялі да кур’ёзаў, да пачварных вынікаў, што супярэчаць лёгіцы і здароваму сэнсу, прыніжаюць годнасьць чалавека, разбураюць сям’ю, разьядноўваюць людзей.

На працягу вельмі кароткага часу на паверхню грамадства выплыла такая чалавечая гразь, пра існаваньне якой раней не магло нават прысьніцца ў кашмарным сьне. Распаўсюджаньне яе адбываецца агрэсіўна і хутка, запаланяецца адна грамадзкая галіна за другой. Асноўная барацьба йдзе за ўладу, заканадаўства і сродкі масавай інфармацыі. У значнай ступені ў антымаральным балоце патоплена мастацтва і найбольш — так званая „мас-культура”.

Нешта падобнае назіралася ў XV-XVI стагоддзях у Эўропе ў

пару так званага „рэнесансу” (гэта значыць, адраджэньня паганскіх традыцыяў, свабоды людзей ад рэлігійных дачыненняў — своеасаблівых „правоў чалавека” ў дахрысьціянскім разуменьні). Тады вельмі нізка апусьцілася мараль. Дзеці ня ведалі сваіх бацькоў, а манастыры ператварыліся ў прыстанішчы блуду і садомскай распусты. У гэты ж час ішла адкрытая разгерметызаваная ведзізму і таемных ведаў (Дж. Бруна). Прапаведвалася шалёная нянавісьць да Бога і чалавека (Т. Кампанэла). Эўропа літаральна захлыналася нашэсьцем цёмных сілаў, чараўнікоў, „калдуноў”, магаў, хірамантаў, астрологияў, прадказальнікаў, гадальнікаў, чарнакніжнікаў і т.п. „экстрасэнсаў” (у цяперашняй тэрміналёгіі). Усё гэта раптам павылазіла з усіх шчылінаў на паверхню жыцця.

Але тады, вобразна кажучы, другога ўпадку Рыму не адбылося. Хрысьціянская грамадства знайшло ў сабе сілы знутры, стварыўшы і сьвятую інквізіцыю (Дамініканцы), і моцную апалегетыку, і узяўшы ў свае рукі выхаваньне эліты (Езуіты). Стабілізацыі дасягнулі праз сто гадоў.

За ўсю 2000-гадовую гісторыю эўрапейскай цывілізацыі гэта было самае небясьпечнае і самае крытычнае яе выпрабаваньне. Тут справа ішла не за ўладу, і нават не за рэлігійную дактрыну, як магло здавацца на першы погляд. *Вырашаўся лёс чалавечай індывідуальнасьці*. Як трактаваць чалавека, як да яго адносіцца, якая яго роля на Зямлі і ў Сусьвеце. Гэта была барацьба з антычным (паганскім) рэгрэсам у межах Хрысьціянства.

Новая індывідуальнасьць (*індывідуальнасьць душы, якую заклаў Хрыстос*) зь яе крытэрыямі ўнутранага сьвету асобы і вечнага існаваньня ўступіла ў канфлікт з старой індывідуальнасьцю — індывідуальнасьцю цела і прыроднага права на задавальненьне яго вымог.

Менавіта тады вырашалася будучыня эўрапейскай цывілізацыі, бо *сэнс Хрысьціянства мог рэалізавацца толькі ў новым чалавеку*. Без стварэньня гэтага новага чалавека Хрысьціянства засталася б рэлігійнай дактрынай, ня больш.

Антыхрысьціянскія сілы зноў ідэалогічна і палітычна арганізаваліся ў Эўропе толькі праз 200 гадоў (масоны; пазьней — сацыялістычныя партыі). Але змаганьне за асобу было імі прайгранна яшчэ ў XVI стагоддзі. Цяпер барацьба вялася ў сфэры ідэалёгіі і палітыкі за ўладу і сьвецкую дзяржаву, сацыяльную свабоду і права на бязбожжа.

Не праз асобу, а цераз новую дзяржаву і ўладу ў ёй, меркаваўся зварот да „свабоднага”, „натуральнага” чалавека, які павінен быў ськінуць з сябе рэлігійныя і духоўныя абмежаваньні ды сацыяльныя пугі і будаваць свой „новы сьвет”, на асновах прадэкляраванай масонамі „свабоды, роўнасьці і братэрства”.

Барацьба, як звычайна ў такіх сітуацыях, выштурхнула на паверхню крайнія сілы, якія зыходзілі з агрэсіўнага бязбожжа і дыктавалі ўмовы паводзінаў ня толькі Эўропе, але ўсяму сьвету на працягу амаль што ўсяго XX-га стагоддзя.

Татальны ўціск і зьдэк над людзьмі вядзе да абмежаванасьці і духоўнага зьбядненьня асобы, да дэградацыі магчымасьцяў чалавека, але маральная дэградацыя і разбэшчаньне грамадства ў такіх выпадках, як правіла, затарможаныя самым таталітарным рэжымам (які забараняе ўсё). Асоба ў варунках несвабоды і рэпрэсіяў „сьціскаецца”, прыстасоўваецца і мізэрнее. Гэта яе сродак абароны, устаноўка на выжываньне. Такая асоба, аднак, у глыбіні душы захоўвае, як правіла, сваю маральную аснову.

Развагі на ходу размовы. Галечка і беднасьць ламаюць людзей.

Але звычайны чалавек часта не вытрымлівае выпрабавання багаццем. Яно часам робіцца горам для яго душы. Такой жа бядой можа стаць для яго і сацыяльная свабода, калі ён не гатовы да яе. **Свабода патрабуе высокай якасці духу.** У хрысціянскім разуменні свабода — гэта **магчымасць тварыць добро**. Гэта адначасна — маральная катэгорыя, якая характарызуе ўзровень асобы (яе свабоду ад заганаў, ад страху, ад нізкіх і прымітыўных вымог). Ня кожны нявольнік, атрымаўшы сацыяльную свабоду, робіцца вольнай асобай. Але карыстацца сацыяльнай свабодай можа кожны. У гэтай супярэчнасці закладзены вірус маральнага крызісу дэмакратыі.

Ліквідацыя камуністычнага таталітарызму ў Эўропе паспрыяла рэальнаму яе паляўненню. (Бо знікла таталітарная пагроза ад СССР.) Левыя з энтузіязмам узяліся за ажыццяўленне ідэі аб'яднанай Эўропы. У канцы гэтай ідэі ўжо праглядаецца новая карпаратыўная імперыя „таталітарнай дэмакратыі“, дзе „правы чалавека“ (і мы ўжо бачым гэтага „чалавека“) будуць першасныя, па параўнанні з суверэнітэтам краіны. (Гэта нешта нахшталт сурагату новай рэлігіі.)

Аднак не палітычныя дактрыны, і нават не эканамічныя праблемы, вызначаюць цяпер сутнасць напружання ў дэмакратычным свеце. На паверхню выходзіць той самы суб'ект, што і ў XVI стагоддзі — чалавек разбэшчаны. Гэтак жа, як і 500 гадоў таму, ён усведамляе сваю разбэшчанасць як свабоду. Свабоду ўсяго: ад Бога, ад рэлігіі, ад маралі, ад сям'і, ад абавязкаў, ад грамадства, і нават ад сваіх справаў (за якія ён ня хоча адказваць). Ён лічыць, што безадказнасць — гэта ягонае „права чалавека“, і змагаецца за гэтае права ў плыні ўсіх левых сілаў.

Разбэшчаны чалавек у XXI стагоддзі, гэтак жа, як і ў XVI стагоддзі, змагаецца не за сваю нішу, а за сваё разуменне свету. Канфлікт, які нарастае (ад якога, аднак, некаторыя людзі адмахіваюцца і робяць выгляд, быццам яго няма), мае якраз **цывілізацыйны характар** і ў перспэктыве (у выпадку, калі б перамог разбэшчаны чалавек), азначае крах, канец эўрапейскай цывілізацыі. (Хаця першай можа ўпасці якраз Амэрыка. І эканоміка тут не дапаможа.)

Менавіта такую цывілізацыйную калізію ўпадку маралі і страты ўсялякіх маральных крытэрыяў перажылі, між іншым, старажытныя Грэцыя і Рым, што і прывяло да ўсеагульнага крызісу і знікнення антычнага свету.

Альтэрнатыва Хрысціянству як **свабода ўсяго** — ужо перажытая людзьмі далёка ў мінулым. Зварот да яе — гэта рэгрэс, шлях уніз, да таго, над чым некалі ўзвысіўся чалавек.

Цяпер вернемся ў пачатак, адкуль пачаліся нашыя развагі. Хтосьці з цяперашніх даследчыкаў сказаў, што калі б у Гітлера было сучаснае тэлебачанне, то невядома, як бы ўсё сталася. Тут ёсць разуменне асаблівага ўздзеяння тэлебачання на чалавека.

Фактам з'яўляецца тое, што да пачатку XXI стагоддзя чалавек разбэшчаны ўжо грунтоўна ўсталяваўся і часткова загаспадарыў тэлебачанне ў Эўропе і Амэрыцы. Пад выглядам свабоды і розных існуючых і неіснуючых правоў адбываецца агрэсіўны наступ нізасці і бессаромнасці, і адначасна здача пазыцый прыстойнасці асобай маральнай і чалавекам разумным. Калі працэсы стануць развівацца гэтак і далей, то ў бліжэйшыя 10-15 гадоў хрысціянскі свет будзе мець тэлебачанне-клааку чалавечай мярзоты, збочанасці і нізкіх паняццяў.

Дрэн выстаўляецца напаказ. Дрэн і загана, гвалт і блуд сталі цяпер бізнэсам. Дрэн прадаецца і купляецца, прыносіць прыбыткі

і грошы. Таму змагацца з маральнай дэградацыяй няпроста і малавынікова толькі ў адной краіне. Праблема даўно перакрочыла нацыянальныя межы і патрабуе міжнародных захадаў. Для гэтага ў грамадстве павінны быць іншыя каштоўнасці, акрамя грошай.

Што сталася і што можа стацца з тэлебачаннем у бліжэйшы час, добра ілюструе прыклад Галівуда. Сорак гадоў таму Галівуд быў зусім іншым. Хто памятае старыя галівудзкія фільмы, можа ў гэтым пераканацца. На экране тады існаваў чалавек прыстойны. У 80-х, і асабліва ў 90-х гадах, „фабрыка сноў“ ператварылася ў канвэер зла. На экране фактычна няма болей вобразаў жыцця (ня кажучы ўжо пра адлюстраванне жыцця нармальнага). Тут цяпер зусім іншыя людзі. Гэта штучныя вобразы, што прыйшлі з кіна-коміксаў і з рэкламных кліпаў. Забойствы, кроў, блуд, бойкі, пошласць і распуста — усё гэта запоўніла экран Галівуда, пранікла на тэлебачанне, ва ўсе куткі свету.

Экспансія паказу распусты, забойстваў і брыдоты з'яўляецца складовай часткай працэсу глянбалізацыі, якая йдзе па двух накірунках: фінансава-эканамічным і культурным. Цэнтрам фінансава-эканамічнага інтарэсу з'яўляецца „Ўол-Стрыт“ (Фінансавы Цэнтр амэрыканскага бізнэсу). Цэнтрам культурнай (ці, дакладней, антыкультурнай) агрэсіі ад нядаўняга часу стаў Галівуд.

Захад моцны сваёй фінансавай сістэмай. За Ўол-Стрытам стаіць рэальная сіла і рэальныя каштоўнасці. Тым часам сучасная мастацкая культура Захаду мізэрная па сваім узроўні. Яна перажывае працэс упадку і дэградацыі. Тут даўно ўжо няма ні вялікіх духоўных ідэяў, ні становачых эстэтычных ідэалаў. Яе месца заступіла мас-культура, ці дакладней, — бізнэс-культура.

Фінансы і высокі тэхнічны ўзровень, дамінаючае валоданне глянбальнымі сродкамі перадачы інфармацыі (тэлебачанне, інтэрнэт, касмічныя спадарожнікі) забяспечвае экспансію бізнэс-культуры і адпаведна — разбурэнне духоўнай мастацкай культуры чалавецтва.

Існуе сусветная праблема і пагроза знішчэння духоўных традыцый нацыянальнай гісторыі. Ісламскі свет рэагуе на гэты мас-культурны імперыялізм дзікімі, варварскімі мэтадамі барацьбы. Заходні свет трымаецца за свабоду слова і робіць выгляд, што праблемы няма.

Але яна ёсць і перакрочыла ўжо межы магчымага. Лічбавае тэлебачанне, якое развіваецца ў накірунку злучэння з інтэрнэтам, адкрые яшчэ большыя магчымасці для індустрыі брыдоты, запячагаць якой будзе надзвычай цяжка, ды й па ўсім відаць, ніхто не гатовы гэта рабіць.

Станоўчы ўплыў цяперашняга тэлебачання на развіццё асобы (прынамсі на Захадзе, і асабліва ў ЗША) здаецца мне надзвычай малым. Тым часам разбуральныя вынікі яго ўздзеяння — навідавоку.

Асабліва відаць гэта на дзецях і моладзі. Тое, што адбываецца ў апошнія 3-4 гады ў школах Амэрыкі, — гэта поўны абсурд, які нагадвае пра перспэктыву канчатковага краху сацыяльнага грамадства ў гэтай краіне.

У кожнай амэрыканскай школе пастаянна знаходзіцца паліцыя. У класы на лекцыі і зь лекцыяў усіх дзяцей прапускаюць праз кантрольныя дэтэктары (як у аэрапорце), выварочваюць кішэні і ранцы, адбіраюць нажы, пісталеты, балёнчыкі з газам, і нават гранаты. І тым ня менш, у школах Амэрыкі амаль кожны дзень грымяць стрэлы. Шасцігадовыя дзеці і 16-гадовыя падлеткі страляюць па вучнях і па настаўніках за дрэнныя адзінкі, ці за заўвагі аб непаслушэнстве, ці проста так, з цікавасці, наглядзеўшыся галівудзкай эрзац-прадукцыі ў тэлевізары.

Ужо дзясяткі забітых дзяцей (не кажам пра раненых). Дзіця не

адрозьнівае таго, што бачыць па тэлебачанні, ад рэальнага жыцця. Яно яшчэ ня здольнае ацаніць і прадбачыць вынікі сваіх дзеянняў, а ў рукі яму ўжо ўклялі пісталет. Гэта зробіў тэлевізар. Дзецям усё гэта здаецца забаўкай, як на экране.

Цяпер амэрыканскія школьнікі страляюць у школах, але праз нейкі час выстралы загучаць у сям'і. І, дарэчы, ужо гучаць.

Прычыны розныя. І тое, што ў Амэрыцы манія асабістай зброі, і што яна ўсім даступная. І тое, што ў ЗША цяпер інтэнсіўна разбураецца сям'я, і тое, што многія амэрыканцы ўжо перасталі разумець дзіцячую псіхалёгію, бо большасць жыве для сябе, для свайго задавальнення і сваіх інтарэсаў, а не для сваіх дзяцей (як прынята ў нас). Прычынаў шмат. Але галоўная і агульная прычына — тэлевізар, тое, што дзеці ў ім бачаць. Дзіцячая псіхіка ўжо ня вытрымала.

Калі ж зьяўляюцца энтузіясты, каб абмежаваць паказ забойстваў і паскудства, то ў іх нічога не атрымліваецца. Галоўны аргумент супраць іх — свабода слова. Маўляў, чалавек свабодны і павінен мець права і магчымасць выбару.

Але дзеці і падлеткі ня ўмеюць рабіць асэнсаваны выбар. Больш таго, клясычная норма права гаворыць аб тым, што **ніхто не павінен нікога змушаць рабіць выбар**. Бандыт, які кажа чалавеку рабіць выбар кшталту „кашалёк або жыццё” ёсць проста бандыт, а не прыхільнік свабоды выбару.

Для шмат якіх людзей цяжка выбраць цяпер нават паміж тэлепраграмамі (асабліва ў вечаровы час). Тэндэнцыя так званай „свабоды выбару” рухаецца да таго, што нармальнаму чалавеку застанеца толькі адзін „выбар”: альбо ўключаць, альбо не ўключаць. Так рэалізуецца права на свабоду выбару інфармацыі па прынцыпу: „альбо кашалёк, альбо жыццё”.

У пазнаваўчым сэнсе сітуацыя са свабодай слова ня ёсць тупіковая. Яна патрабуе пэўнага аналізу і прыняцця пэўных рашэнняў, зыходзячы з той нормы (амаль аксіёмы), што **свабода без берагоў ёсць несвабода**. Бо ня могуць асобныя людзі быць свабоднымі ад грамадства і адзін ад аднаго. Крыміналітэт як паразітычная агрэсіўная форма свабоды ад грамадства прыводзіць да яшчэ большай несвободы чалавека ў крымінальнай супольнасці.

Імкненне да неабмежаванай свабоды ёсць у аснове сваёй крымінальнае, эгаістычнае і прымітыўнае жаданне несвабоднага чалавека, які хацеў бы збавіцца ад абавязкаў перад людзьмі, культурай і прыродай.

Грамадства валодае сістэмай абмежавальных механізмаў, каб свабода не ператварылася ў несвободу, але яно не заўсёды здольнае іх ужываць, бо стрымліванне зла залежыць ад

шматлікіх фактараў, дзе найбольшай супрацьдзеючай сілай зьяўляецца інтэрас бізнэсу і прага нажывы.

Практыка паказвае, што права грошай тут нават ня ставіцца пад сумніў. Ніякая страляніна ў школах, ніякія забойствы і ніякая маральная шкода людзям ня спыняць нажыву, нават калі кананада загучыць па ўсім сьвеце, бо сам **бізнэс на чалавечых заганах, нізкіх інстынктах і комплексах ёсць узаконеным дзеяннем зла**.

Можна ўявіць, як далей будзе разьвівацца легалізацыя разбэшчанага чалавека і якую ролю адыграе ў гэтым тэлебачанне. Верагодны варыянт: усё будзе ісьці, як і цяпер, — зьяжджаць па нахіленай плоскасці да цывілізацыйнага распаду эўрапейскай культуры.

Магчыма, аднак, што ў грамадстве адбудуцца перамены, да ўлады прыйдуць адказныя людзі ды разумныя сілы, і праблема пачне вырашацца на міжнародным узроўні. Будучь уведзеныя паслядоўныя заканадаўчыя абмежаванні на зло, наладжаны кантроль грамадства і *перагледжана лібэральная формула свабоды* (у тым ліку і свабоды слова), якая ня можа быць абсалютнай, ня можа быць адасобленай ад маралі, ад павагі да чалавечай асобы, ад шанавання сьвятога і чалавечага. Свабода ня можа быць зброяй рэгрэсу і разбурэння, хто б ёй ні карыстаўся.

Свабода — гэта вялікая Боская каштоўнасць. Але ёсць бязбожнае разуменьне свабоды (якім пераважна імкнецца жыць цяперашні сьвет), калі чалавек хоча быць свабодным ад Бога і ад усяго. Бальшавікі таксама змагаліся за свабоду. У іх было сваё разуменьне свабоды. Што атрымалася з бальшавіцкай „свабоды”, мы ведаем.

Мяркую, што ў вольнай справядлівай Беларусі будзе нацыянальнае тэлебачанне высокага ўзроўню. Яно, напэўна, таксама сутыкнецца з агрэсіяй распусты і з тэлевізійнай бізнэс-культурай. Але мы, беларусы, мусім быць падрыхтаванымі да гэтага, каб не дапусьціць ўкараненьня чужароднага.

Беларуская ўлада, якая будзе гэта разумець, павінна памятаць адно: заканадаўчыя і арганізацыйныя захавы супраць распаўсюджвання тэле-бізнэсу на разбэшчанасці **мусяць прымацца адразу**, без

прамаруджання, цвёрда і паслядоўна.

Калі ў гэтай справе час будзе страчаны і на Беларусі ўмацуецца індустрыя дрэні, тады гэта станеца, як з мафіяй — вечная барацьба, якая змарнуе грамадзкія сілы.

Аднак веданне праблемы — гэта ўжо палова справы. Ёсць надзея, што беларусы ня стопчуць свой гонар і захавуюць высокі ўзровень людзей.

14 красавіка 2001 г., Нью-Ёрк.
 („Беларускія Ведамасці”,
— 2001, №9(39).

(Фота З. Пазняка)

УРБАЊІЗАЦЫЯ

Узровень культуры грамадства залежыць ад пэўных цывілізацыйных фактараў, якія выяўляюцца ў канкрэтных азначэннях таго, чым займаецца грамадства, што і як вытварае, які існуе падзел і якая сувязь (камунікацыя) паміж людзьмі, якія іхныя ўяўленьні пра сьвет і пра сэнс існаваньня.

Чыньнікі грамадзкага падзелу і камунікацыі ёсць галоўнымі дзейнікамі паскарэньня і разьвіцьця культуры. Грамадства роўных людзей амаль не разьвіаецца (напрыклад, прымітыўныя супольнасьці на нізкай ступені існаваньня).

Мы, беларусы, гістарычна малады народ. Прыблізна тысячу гадоў таму ў нас адбыўся культурны выбух. Супала некалькі цывілізацыйных падзеяў. Практычна ў адзін і той жа час узьніклі гарады, пісьмовасьць, дзяржава і распаўсюдзілася Хрысьціянства. За вельмі кароткі час нашыя продкі выйшлі з гістарычнага нябыту і стварылі вялікую цывілізаваную магутную дзяржаву, якая сталася ня толькі геапалітычнай, але і культурнай зьявай Эўропы.

Дынамічным чыньнікам, матарам эўрапейскай культуры былі

Касьцёл у Будславе. Здымак 1930-х гг.

Тым часам жорсткі сацыяльны падзел бяз зьявы грамадзкай камунікацыі прыводзіць да застою і марнаваньня магчымасьцяў культуры, да дэградацыі.

Для нармальнага разьвіцьця камунікацыйны дзейнік культуры павінен выступаць чыньнікам грамадзкай лучнасьці, стаць спосабам гарманізацыі сувязяў і дачыненняў людзей. Якраз тады праяўляецца паскарэньне як шлях да стабільнасьці грамадства. Стабільнасьць жа грамадства — гэта ёсць стабільнае разьвіцьцё культуры.

Камунікацыйнымі чыньнікамі разьвіцьця (паскарэньня) культуры трэба лічыць рэлігію, дзяржаву, пісьмовасьць, урбанізацыю, тэхніку і ў апошні час — інфарматыку.

Пацікавімся адной з гэтых істотных зьяваў дынамікі і стабільнасьці сацыяльна-культурнага разьвіцьця — урбанізацыяй.

гарады. Беларускія гарады карысталіся Магдэбурскім правам, мелі самакіраваньне і вольнае саслоўе, канцэнтравалі гандаль і рамесніцкую вытворчасць, былі цэнтрамі адміністрацыі і рэлігіі, становіліся часта (што датычыць сталіцаў) духоўнымі і культурнымі цэнтрамі ўсяго народу.

Аднак, каб урухоміць цывілізацыйную ролю гарадоў на ўсё грамадства, патрэбна, каб існавала прадуманая ўрбаністычная сістэма сувязі паміж горадам і вёскай, спалучаная з камунікацыйнымі магчымасьцямі людзей.

У сярэднявковай Беларусі, гэта значыць у Вялікім Княстве Літоўскім, якраз была створана і добра дзейнічала такая сістэма.

Прынцып яе заключаўся ў тым, што паміж сталіцай, вялікімі гарадамі і вёскай існавала мноства маленькіх гарадкоў — паселішчаў з сацыяльна-культурным статусам гарадзкага цэнтру. Гэта славутыя беларускія мястэчкі.

Мястэчка, як правіла, было цэнтрам мясцовай адміністрацыі і парафіі. Тут былі царква і касцёл. У мястэчку, акрамя сялянаў, жылі гандляры, мяшчане і рамеснікі, былі крамы, школа, аптэка, часам шпіталь ці пры боку кляштар і замак, будынкі адміністрацыі. У мястэчках існавала галоўная гандлёвая плошча і рынак. Шмат якія мястэчкі мелі самакіраваньне, магдэбургскія гэрбы і свабоднае саслоўе.

Беларускія мястэчкі, як правіла, размяшчаліся на адлегласьці ад 12 да 16 кілёметраў адно ад другога. Мы можам ядрэнна прасачыць гэтую сістэму на тэрыторыі былой Віленшчыны, дзе яна найлепш захавалася.

Пачнем адвольна, скажам, зь Дзявенішак. Праз 14 кілёметраў на поўдзень ад Дзявенішак — мястэчка Суботнікі; на захад ад Суботнікаў за 12 кілёметраў — мястэчка Геранёны з замкам і касцёлам; за 16 кілёметраў на паўднёвы захад — мястэчка Ліпнішкі; за 12 кілёметраў на паўночны ўсход — мястэчка Трабы з царквой і касцёлам; за 12 км на ўсход — мястэчка Юрацішкі; ад Юрацішак за 14 км на паўднёвы захад — мястэчка Іўе, а за 12 км на поўдзень — Лаздуны; 12 кілёметраў за Лаздунамі — Бакшты; за 14 км на захад ад Іўя — Ліпнішкі; за 12 км на захад ад Ліпнішак — мястэчка Тракелі, потым Воранава, Беняконі і г.д. — ва ўсе канцы праз 12-14-16 кілёметраў ёсьць мястэчкі.

Калі пайсьці на паўночны ўсход ад Суботнікаў праз Трабы, то далей, праз 14 км ад Трабаў — славуае мястэчка Гальшаны з замкам і касцёлам. Збоку — Меднікі з замкам, з другога боку — Багданава, потым — Вішнева з касцёлам і царквой. Ідучы гэтак на паўночны ўсход праз Жупраны, Ашмяны, мы дойдзем, мінаючы шэраг мястэчак, да Астраўца, Гervятаў, Сьвєнцянаў, потым да Відзаў, Дрысьвятаў, Опсы, горада Браслава, потым, праз 12 кілёметраў — да мястэчка Слабодка, праз 14 — да мястэчка Плюсы, далей — да Друйска, Друі, Прыдруйска і так аж да Невеля — паўночнай мяжы былога Вялікага Княства.

Гэтак жа, ці то ад Дзявенішак праз Яшуны, Салечнікі, ці то ад Гальшанаў мы праз кожныя 12-16 кілёметраў, мінаючы мястэчкі, дойдзем да Вільні, Лентварова ды Трокаў і потым — на Майшаголу і Няманчын.

Такая ж сістэма сягае аж да Беластоку і Берасьця. Выразна праглядаецца яна вакол Менска, Магілёва і Віцебска ды Полацка. Рэшткі яе існуюць і ў паўднёвай Беларусі вакол Пінска ды Мазыра.

Рацыянальнасьць урбаністычнай сістэмы Вялікага Княства відавочная. Кожнае мястэчка, як бачым, мела радыюс ахопу тэрыторыі 6-8 кілёметраў. Гэта псіхалогічна максімальная адлегласьць для пешахода, калі чалавек мог кіравацца ў дарогу пехатой, не спадзеючыся на каня. Тым часам гэта адна гадзіна язды на запрэжаным кані.

Жыхар любой вёскі ў разе патрэбы мог у любы час на працягу адной-дзвюх гадзінаў трапіць у мястэчка. У мястэчку якраз і адбываўся культурны абмен паміж горадамі і вёскамі. **Мястэчка было рэальным перадачым зьвязкам культуры.**

Паміж мястэчкамі і горадамі існавала рэгулярная чаўночная міграцыя і сувязь (гандлёвага, адміністрацыйнага, канфэсійнага і іншага парадку). У мястэчку і ў горадзе быў у прынцыпе аднолькавы характар культуры, толькі ў мястэчку ў меншым маштабе. (Дарэчы, і архіўныя, і археалагічныя матэрыялы добра гэта пацьвярджаюць.)

Ваколіца пад Пінскам.

Тым часам сялянін часта і рэгулярна наведваў ня горад, а якраз мястэчка, і адтуль чэрпаў свае ўяўленьні пра больш шырокі сьвет і гарадзкія дачыненні.

Урбаністычная сістэма Вялікага Княства дала вельмі шмат для беларускай культуры. Яна забясьпечыла ёй агульнаграмадзкі эўрапейскі ўзровень і засьцерагла ад правінцыялізму. Гэта значыць ад культурнага разыходжаньня, ад бездані паміж горадамі і вёскамі.

Там, дзе не існавала сістэмы культуратворнай (эўрапейскай) урбанізацыі, там заўсёды прысутнічаў грамадзкі правінцыялізм: (Велічная Бухара ды Самарканд — у атачэньні жывёлагадоўчых плямёнаў з прымітыўнымі заняткамі ды ўяўленьнямі; купецкая Масква, чыноўны Пецябург і побач, як казалі самы расейцы, — „мерзость российской действительности”).

У Расеі не было ні вольных гарадоў, ні самакіраваньня, ні Магдэбургскага права, ні мястэчак, ні прадуманай сістэмы ўрбанізацыі. Такі стан вынікаў увогуле з неэўрапейскага характару рускага грамадства. У пачатку XX-га стагоддзя ў Расеі існавала велізарная культурная розьніца паміж горадамі і вёскамі. Бальшавікі паставілі задачу ліквідаваць гэтую бездань. І ліквідавалі па-свойму: разбурылі вёску і зьнішчылі сялянства. (Набудавалі таксама непатрэбных савецкіх гарадоў, у якіх немагчыма жыць.)

На Беларусі яны першым чынам ліквідавалі саму назву „мястэчка”. Пераймявалі мястэчкі то ў „дзярэвнi”, то ў „гпэз” („гарадзкія пасёлкі”). Расейцы моцна дэфармавалі функцыі беларускага мястэчка, шмат якія мястэчкі давалі да поўнай дэградацыі, але зьнішчыць дазваньня ўсё ж не паспелі.

Урбаністычная палітыка расейскіх камуністаў на Беларусі заключалася ва ўкараненьні такой мадэлі, якая б стымулявала працэсы русіфікацыі беларусаў і міграцыі расейцаў у Беларусь. Зыходзячы з гэтай задачы, у пачатку 60-х гадоў, на закрытым паседжаньні ЦК КПСС у Маскве было прынятае рашэньне аб разбудове Менска ў вялікі мегаполіс з шматмільённым насельніцтвам.

Потым, у 1964 годзе, узьнік плян ліквідацыі на Беларусі вясковых паселішчаў. Дзеля гэтага быў прыдуманы тэрмін „неперспэктывная вёска”. 73 адсоткі беларускіх вёсак намерваліся ліквідаваць, сцерці з твару зямлі.

Гэты плян ужо ня меў дачыненьня да ўрбанізацыі. Адкрыта рыхтавалі культурную катастрофу і вынарадаваньне беларускай нацыі.

Мы, беларусы, павінны быць удзячныя Богу, што своечасова распаўся Савецкі Саюз.

Дбаючы пра нашу будучыню і нашу культуру, мы мусім будзем шмат што адбудаваць, адрадіць, аднавіць; у тым ліку вярнуцца да культуратворчай сістэмы ўрбанізацыі, абумоўленай інтарэсамі

нашага грамадства, дабром нашых людзей, эканомікай, экалёгіяй і культурнай перспэктывай. **Мы павінны будзем адрадіць нашыя мястэчкі.**

Беларуская гісторыя нам штодзённа сьцьвярджае і сьведчыць, што наша нацыянальная будучыня знаходзіцца ў нас самых. Мы, і толькі мы, беларусы, мусім яе ажывіць і ўсталяваць на нашай зямлі.

15 лютага 2001 г., Нью-Ёрк.
 („Беларускія Веды”,
 — 2001, №9(39); „Народная
 Воля”, — 2001, 16 траўня).

ЭГАЛІТАРЫЗМ

У 80-х гадах мінулага стагоддзя немінучы распад СССР адчуваўся ў паветры. У Эстоніі, Латвіі, Летуве толькі і размоваў было пра вяртаньне суверэнітэту ды незалежнасьці.

У Беларусі ўзьнікла крыху іншая карціна. Пачынаючы ад гарбачоўскай перабудовы, як толькі зьбяруцца якія-небудзь палітыкі, то абавязкова будуць гаварыць пра эканоміку ды пра рэформы. Як правіла, нехта скажа (і ўсе пагодзяцца), што эканоміка — гэта галоўнае, што бяз добрай эканомікі нічога ня будзе, што найважнейшае — гэта эканамічныя рэформы і г.д.

Пэўна, што так. Ад эканамічнага ўладкаваньня грамадства шмат што залежыць. **Толькі ў аснове добрай эканомікі павінны быць добрыя людзі.** Інакш нічога прыстойнага не атрымаецца. Галоўным у эканоміцы ёсьць маральны чыннік чалавека — пісаў вялікі эканаміст Адам Сміт. І сапраўды, якія эканамічныя рэформы можна рабіць, напрыклад, у грамадстве, дзе шмат людзей прывыклі ашукваць і красьці, дзе існуе павальнае п'янства, дзе людзі ня любяць працаваць, бо праца абясцэненая, дзе ў грамадстве няма духоўных ідэалаў і агульнанацыянальных каштоўнасьцяў, а дачыненні паміж людзьмі ўзьнікаюць на падставе нянавісьці. Калі ў такім грамадстве пачынаюць эканамічныя рэформы, то багатымі людзьмі ў выніку становяцца найбольш злодзеі і нягоднікі, якія, зрабіўшыся заможнымі, да таго ж, захопліваюць уладу. Прыкладаў шмат, ад Паўднёвай Амэрыкі ды Афрыкі да прастораў Расеі.

У аснове абсалютызаваных разважаньняў пра эканоміку як самадэстатковую вартасьць знаходзяцца ўяўленьні, выхаваныя на бязбожніцтве і матэрыялізме, калі асобу чалавека ня толькі не паважаюць, але ўвогуле не прымаюць у разлік. Ад эканамічнага рэфарматарства ў такім грамадстве часта простая дарожка да таталітарнай дыктатуры.

Справа часьцей за ўсё зусім ня ў дрэнных эканамічных праграмах. Справа ў людзях. Грамадства можа мець інтэлектуальныя рэсурсы (зрэшты, можа іх купіць у іншым грамадстве), каб скласьці добрыя эканамічныя праграмы рэформаў. Але пойдучы яны кепска, наперакос, прывядуць да пабочных вынікаў, бо не хапіла патрэбных **маральных людзкіх рэсурсаў.**

Можна глядзець на Захад і на Ўсход — усюды гэтыя прыклады ўбачым, толькі на розным узроўні і ў розным выяўленьні.

Палітыкаў, якія асновай добрага існаваньня грамадства і ўсяго чалавечага жыцьця лічаць толькі эканоміку, ня трэба й слухаць. Гэта, як правіла, папулісты і абмежаваныя людзі. Ім лепш прафэсійна займацца эканомікай і не набліжацца да палітычнай улады. **Бо ўлада і палітыка — гэта перш за ўсё адказнасьць за людзей і за ўсю нацыю.** Тут трэба ўлічваць ня толькі эканоміку.

У Беларусі, прынамсі на працягу апошніх 200 гадоў існаваньня пад акупацыяй, бальшыня ўнутраных сацыяльна-псіхічных і маральных зьменаў у грамадстве выкліканыя зьнешнепалітычным чыннікам. Менавіта бесперашкоднасьцю палітычна-праўнага, інфармацыйнага і сацыяльнага пранікненьня расейскіх стэрэатыпаў у беларускую сацыяльна-культурную супольнасьць.

Далучанасьць Беларусі да адзінага савецкага грамадства абазначала і далучанасьць яе да хваробаў гэтага грамадства, да інфэкцыі чужародных заганай.

Часта ў грамадстве (мы разглядаем тыя чалавечыя грамадствы, якія існуюць на ўзроўні дзяржаўных утварэньняў) нейкая загана фармуецца як традыцыйная грамадзкая зьява (напрыклад, кроўная помста ці п'янства ў некаторых краінах). Тады яна ўхваляецца часткай народа і дзейнічае як тормаз любога нацыянальнага прагрэсу.

Зьяву можна разглядаць як агульную хваробу грамадства, змагацца зь якой ня так проста, бо яна заўсёды мае ня толькі маральныя, але і сацыяльныя, і эканамічныя, культурныя, палітычныя і іншыя карэньні.

У пляне эканамічнага разьвіцьця найбольш небясьпечнай грамадзкай заганай зьяўляецца, на маю думку, эгалітарызм — грамадзкае выяўленьне зайздасьці, якое рэалізуецца як раўненьне па ніжнім узроўні. Эгалітарная супольнасьць страчвае імкненьне да лепшага, да перайманьня добрых прыкладаў, да ўдасканалваньня. Яна перастае разьвівацца. Глыбокі застой зьяняецца рэгрэсам і адсталасьцю.

Эгалітарызм распаўсюджаны ў асноўным сярод бедных пластоў насельніцтва, характэрны таксама для люмпена і люмпенскай псіхалёгіі. Гэтая зьява найчасьцей спатыкаецца на ўсходзе Эўропы, найбольш у Расеі і далей на ўсход.

Беларусы, якім прыходзілася выезджаць зь Беларусі і доўгі час жыць у Расеі, асабліва ў рускай сельскай мясцовасьці, добра ведаюць, што такое нянавісьць да лепшага.

Беларус ня можа бяз працы. Таму, пасяліўшыся з сям'ёй у рускай вёсцы, ён заводзіў гаспадарку, трымаў карову, свіней, курэй, індую ды качак, садзіў сад, упраўляў гарод, шалываў хату, ставіў гаспадарчыя пабудовы, капаў склеп ды студню, абгароджваў усё добрым плотам, працаваў і ўсё неабходнае меў.

Рускія сельскія жыхары, большасьць зь якіх (асабліва вакол вялікіх гарадоў) здавён не трымаюць жывёлы, ня маюць ні садоў, ні платоў і кожны дзень п'яныя, ацэньвалі такое жыцьцё беларуса заўсёды ваража. „Вось куркуль, вось прагны, яму больш за ўсіх трэба, дурны беларус,” — казалі яны пра яго. Кожны стараўся зрабіць яму цішком непрыемнасьць: то штанкет адарваць, то гусь колам пераехаць, то цяля атруціць, то сад спляндраваць. Часам даходзіла да адкрытых пагрозаў: „Ты, — казалі рускія, — тут не старайся, усяроўна спалім”.

Тым часам яны заўсёды нечага прасілі ў беларуса. Ведаю гісторыі, што калі прыходзіла пара калоць парсюка, то ў чаргу да беларуса па мяса ды сала выстроівалася цэлая руская вёска. І ўсім давалася. Але гэта ніяк не зьяняла адносіны да беларуса: „Вишь, куркуль, всё имеет,” — казалі пасья сала.

Ведаю выпадкі, калі такога беларуса ў рускай вёсцы спалывалі, ведаю, калі беларус кідаў усё і зьязджаў, але ніводнага ня ведаю прыкладу, каб нехта з такіх рускіх людзей нечаму добраму ў беларуса навучыўся, нешта добрае ў яго пераняў, ці хоць бы паважаў яго за працу і заможнасьць.

Тут не ксэнафобія. Тут якраз выяўляецца псіхалёгія эгалітарызму. Менавіта на эгалітарызм абаяліся бальшавікі, калі стваралі розныя „камбеды”, вынішчалі заможных сялян („кулакоў”) і разбуралі вёску. Нянавісьць да багацейшых, да вольнай працы, што стварае багацьце, да ўсяго лепшага, чыстага, адукаванага, інтэлегента стала афіцыйнай псіхалёгіяй у рускай камуністычнай імперыі. Гэтая псіхалёгія падтрымлівалася і ўхвалялася, і называлася „клясавай нянавісьцю”.

У Расеі эгалітарызм быў глыбока ўкаранены ў сьвядомасьць яшчэ за прыгонным правам. Нідзе прыгоннае права не было такім жорсткім і нідзе не пратрывала так доўга, як у Расеі. (Да 1861 года за царом і з 1930 па 1991 — за камуністамі).

У Беларусі праявы эгалітарызму сталі відаць найбольш у пачатку 90-х гадоў мінулага стагоддзя, калі самыя актыўныя людзі ў вёсцы на кароткі час здолелі выбіцца на самастойныя таварныя гаспадаркі (так званыя „фермеры”).

Шмат дзе калгасны люд адносіўся ваража да тых гаспадароў,

справы якіх пайшлі ўгару. Зафіксаваныя нават выпадкі атручвання быдла і рабленне нематываванай шкоды. Маўляў, не высоўвайся, ня лепшай, не багацей, жыві дрэнна, як мы, гэта, маўляў, нармальна.

Тое, што правыя эгалітарызму ў агрэсіўнай форме ёсць у Беларусі — гэта найбольш вынік камунізму ды калгаснага ладу. Тут выяўленьне псіхалёгіі несвабоднай асобы, а таксама наступствы усёй сістэмы камуністычнага выхавання і адносінаў да працы як да працэсу, адасобленага ад канкрэтнага чалавека.

Вольныя і маральна выхаваныя людзі ў вольным грамадстве паводзяць сябе інакш. Калі немец ці амэрыканец бачыць, як побач зь ім багацее сусед і нешта разумнае робіць, што дае яму выгаду, то ацэнка суседзкага поспеху выяўляецца не ў эгалітарнай зайздрасьці, не ў жаданьні нашкодзіць бліжняму, каб той ня лепшаў ды не багацеў, а ў імкненьні павучыцца ў яго і зрабіць гэтак сама, а то й лепш, каб дасягнуць свайго поспеху.

У свабодных грамадствах, дзе цэнніца вольная праца (а не нявольніцкая ды прымусовая), дзе існуюць нацыянальныя традыцыі культуры, дзе ёсць павага да Бога і да чалавека, там заможных, паспяхоўных людзей паважаюць. Там кіруюцца на вышэйшае, на лепшпе.

У супольнасьці, дзе пануе эгалітарызм, багатых людзей ня любяць, ім зайздросьцяць і ненавідзяць. У іх могуць прасіць, але не вучыцца.

У эгалітарнай супольнасьці нішчыцца і зьнікае вольная праца. Тут узаемазвязь і замкнутае кола. І ня так проста зь яго выйсьці пры дапамозе адных толькі эканамічных рэформаў. Бо ўзьнікае цэлы ланцуг нездаровых паводзінаў.

Канкурэнцыя ў свабодным грамадстве, напрыклад, вырашаецца разумна. Калі нейкі вытворца вытварае такія ж самы тавар, як іншы вытворца, але па танейшай цане, то іншы вытворца пачынае думаць, як скараціць выдаткі на вытворчасць, увесці новыя тэхналогіі, павялічыць гандлёвы абарот і г.д., каб выраўняць цану.

У супольнасьці, дзе пануе эгалітарная псіхалёгія, праблемы канкурэнцыі вырашаюцца, як у Расеі. Вытворца пачынае думаць, дзе б гэта наняць кілера, каб застрэліць канкурэнта. (Ці ў лепшым выпадку спаліць альбо нашкодзіць.) Эгалітарная псіхалёгія спараджае крымінальную сьведамасьць.

Успамінаю выпадкі ў сваёй дэпутацкай практыцы. Падыходзіць да мяне ў Менску адзін пэнсіонер-ветэран і кажа, што ўсе гандлёвыя кіёскі-шапікі ў горадзе трэба спаліць і забараніць, бо крывапіўцы-гандляры жывуць на цэле народа.

— А хто вам пэнсію выплочвае? — пытаю.

— Дзяржава.

— А вы ведаеце, што латошнікі і прыватны сэктар у Менску пляцяць 56 адсоткаў усіх падаткаў па горадзе. Калі іх ня будзе — адкуль грошы ў дзяржаве, адкуль вам пэнсія? — кажу я.

— Вось равна нада сжэч. Жыруют на нашы пенсіі, — быў адказ.

11-га сакавіка гэтага году на рускім тэлеканале НТВ паказалі такі дакумэнтальны сюжэт, зьняты ў Тульскай вобласьці Расеі.

У вёску прыехала прыстойная адукаваная жанчына сярэдніх гадоў і пачала апекавацца бяздомнымі сабакамі. Яна ўладкавала ў сваім доме і двары 52 сабакі, карміла і даглядала іх. Гэта выклікала лютую нянавісьць аднавяскоўцаў. „Людям кушаць нечево, а она собак кормит,” — такая была ацэнка.

Неўзабаве яе дом падпалілі. Калі дом гарэў, аднавяскоўцы глядзелі, як ён гарыць, а жанчына аднаго за другім выносіла сабак з агню. Калі яна ўскочыла ў палаючы дом, каб вынесці чарговага сабаку, дах абваліўся і жанчына згарэла разам зь няшчаснымі жывёламі.

Потым аднавяскоўцы прышлі на пажарышча разам зь міліцынерам і пазабівалі ўсіх 27 сабак, якіх пасьпела вынесці з агню загінуўшай жанчына. Трупы сабак так і засталіся ляжаць на зямлі, ніхто іх нават не закапаў.

Неўзабаве ў вёску прыехалі з гораду дачка і зяць згарэўшай кабеты і кажуць пажарніку, што хацелі б пахаваць маці пахрысьціянску і шукаюць яе рэшткі.

— Вот, забірайце — всё, что осталось, — паказаў пажарнік на бруднае вядро з абгарэлымі касьцямі і падкінуў яго нагой.

Камэнтаваць гэтае дзікуства я ня буду. Тым больш, што ў цывілізаваных людзей такое ня ўкладваецца ў галаве. Адзначу толькі, што гэты выпадак тыповы для псіхалёгіі эгалітарнай супольнасьці. Тут нянавісьць да непадобнага, да іншага нязвыклага разуменьня, да ўзвышаных паняццяў, да стылю паводзінаў, які ўспрымаецца падсьведама ў эгалітарнай супольнасьці, як джорк нікчэмнаму і прывычнаму існаваньню. Тут спрацоўвае рэакцыя статкавага інстынctu.

Значу, аднак, што ў маскоўцаў (гэта адзначае і гістарычная этнаграфія) сабака лічыўся нячыстай жывёлай. Маскоўцы сабак білі і ня мелі да іх ніякай ласкі і сентымэнтаў. Дачыненні да сабакі адлюстраваны і ў рускіх прымаўках ды выслоўях (накшталт, „бить, как собаку”) і нават у паэзіі. (Напрыклад, рускі паэт Ясенін мастацкім узорам сваёй дабрыні лічыў той факт, што ён сабак ня біў па галаве. Такая вобразная аргумэнтацыя магла нарадзіцца толькі ў сьведамасьці рускага паэта.)

Аднак выпадак у Тульскай вобласьці вынікае не з этнічных, а менавіта з эгалітарных уяўленьняў. Этнічная падсьведомасьць магла, магчыма, толькі падтрымліваць эгалітарную матывацыю.

Памятаю, у канцы 60-х гадоў, пасля савецкай інвазіі ў Чэхаславаччыну, задаю пытаньне рускаму інтэлігенту (па адукацыі інжэнер, любіць опэрную музыку, збірае кружэлкі з запісамі рускіх хораў, носіць гальштук).

— Чаму вы ўвялі войскі ў Чэхаславаччыну?

— Потому что надо этих чехов проучить.

— За што — гэта ж краіна сацыялізму?

— Неважно! Зажрались, трамваи у них бесплатны, — такі быў адказ.

Падобных ацэнак, як гэтая, мне прыходзілася чуць ад расейцаў сотні разоў. Прытым ні адукацыйны, ні сацыяльны цэнз не адыгрываў тут практычна аніякай ролі.

Ня думаю, аднак, што калі прыйдзе час на свабоду ды на эканамічныя рэформы ў Беларусі, то мы будзем мець праблемы з агрэсіўнай псіхалёгіяй грамадзкай зайздрасьці ў такім маштабе, як у Расеі. Але паколькі такая псіхалёгія ў нас таксама існуе ў розных пластах грамадства, то можна не сумнявацца, што яна праявіцца нэгатыўна ў эканамічных дачыненнях.

Эканоміка не бывае касмапалітычнай. Эканоміка — гэта заўсёды нацыянальная людзкая справа, якая датычыць усіх і кожнага паасобку. Толькі асьвета, культура і адукацыя на аснове нацыянальных і хрысьціянскіх каштоўнасьцяў, калі яны будуць улічвацца разам з рэформамі ў эканоміцы, змогуць амартызаваць разбураныя праявы эгалітарызму ў грамадзкім жыцьці і паскорыць працэс выхаду з савецкай сістэмы ў цывілізацыйнае грамадства нацыянальнай культуры, эканамічнага парадку і забясьпечаных добрых людзей.

12 сакавіка 2001 г., Нью-Ёрк.

(„Беларускія Ведомасьці”,

— 2001, №4(34).

ВЯЛІКІЯ ЛЮДЗІ

„Вялікі чалавек здабывае справядлівасць, малы — выгаду.”

Канфучый

Паважаныя людзі — гэта тыя, якія валодаюць аўтарытэтам (у калектыве, у супольнасці, у грамадстве, у народзе). Аксіёма, пацверджаная гісторыяй: *без аўтарытэту не разьвіваецца культура*.

Аўтарытэт асобы не ўтвараецца сам сабой. Павінна адбывацца ўзаемадзеянне суб'екта і грамадства. Пазыцыя і паводзіны чалавека мусяць выклікаць прызнанне і павагу. Узровень асобы і справы яе могуць пераганяць узровень грамадства, якое не ўспрымае, альбо не прызнае тое, што кажа ці стварае такая асоба. Але калі яе ўспрымуць і прызнаюць пазней іншыя пакаленні, то для іх яна стане аўтарытэтам.

Вопыт пацвярджае, што гэтак жа, як шмат якія асобныя людзі, імкнуцца забяспечыць сабе аўтарытэт у іншых, гэтаксама і грамадства для замацавання і абароны сваіх дасягненняў імкнецца мець свае аўтарытэты, падтрымліваць іх, прапагандаваць і нават ствараць.

Дзейнасць чалавечай супольнасці, пачынаючы ад самых простых формаў яе існавання, ня можа быць абязлічанай, бо вылучэнне чалавека з прыроды — гэта перш за ўсё, зьяўленне яго асабовай індывідуальнасці. Чым вышэйшы ўзровень культуры, тым большая роля і ацэнка асобы.

Хрысціянства адкрыла чалавецтву каштоўнасці душы, калі якаясьць і ацэнка чалавека перамясціліся ва ўнутраны сьвет асобы. (Высокія якасці душы ставіліся вышэй за ўладу і матэрыяльнае багацце, бо людзі ўспрымалі душу як вечную частку чалавека. Асобу сталі ацэньваць па ўнутраных якасцях.) У гісторыі духоўнага разьвіцця чалавека гэта быў найвялікшы прарыў, скачок на верхні ўзровень. Новая індывідуальнасць, якой ня ведаў антычны сьвет, стварыла новае грамадства і новую культуру Эўропы, дзе асобны чалавек стаў нароўні з грамадствам, зрабіўся першаснай каштоўнасцю гэтага грамадства і ўсіх ягоных інстытутаў, ад рэлігіі да дзяржавы.

Калі мы прасочым канцовую мэту духоўнага разьвіцця чалавека так, як яна тлумачыцца ва ўсіх вышэйшых сусьветных рэлігіях, і асабліва ў Хрысціянстве, то на духоўным этапе (які дасягаецца праз духоўнае ўдасканаленне і фізічную сьмерць) супольнасць увогуле перастае адыгрываць вызначальную ролю. Яе як бы і не існуе. Самаіснымі каштоўнасцямі застаюцца справядлівая індывідуальная душа і яе мэта — злучэнне з Богам.

Але спусьцімся на Зямлю. Відавочны факт, што Хрысціянства прынесла на Зямлю іншыя дачыненні да аўтарытарнасці. Галоўным прынцыпам узаемаадносінаў стаў ўнутраны вольны выбар. Велізарнае значэнне пачалі адыгрываць маральныя аўтарытэты, людзі вялікай адукацыі, ведаў, здольнасцяў і культуры. Сацыяльная аўтарытарнасць, якая раней не аспрэчвалася, таксама пачынае ацэньвацца з гледзішча маральных якасцяў і культурнага ўзроўню. Першасным грамадскім аўтарытэтам робіцца не герой зь яго разбуральнымі подзвігамі, як у старым сьвеце, а чалавек-стваральнік, які сваімі думкамі, дзеяннямі і дасягненнямі спрыяе грамадскаму дабру, які ня толькі знішчае перашкоды, але, перш за ўсё, стварае і сцвярджае станючую рэальнасць дзеля лепшага існавання і ўдасканалвання ўсіх.

Менавіта такую асобу найперш стала ўхваляць грамадства. Паважаная актыўная асоба стала эфектыўным чыннікам разьвіцця культуры. Стваральны ўплыў такой вялікай асобы не абмяжоўваецца пэрыядам яе жыцця, бо новая нацыянальная

супольнасць, арганізаваная ў нацыянальную дзяржаву, выступае як калектыўная адметная індывідуальнасць, якая мае свае калектыўныя (нацыянальныя) інтарэсы, галоўныя зь якіх — грамадзка-культурнае разьвіццё і падтрыманьне вечнасці народнага існавання.

Вялікая асоба якраз і выяўляла гэтыя інтарэсы. Аўтарытэт асобы ў нацыянальным грамадстве ёсць мера і чыннік грамадзкай культуры, фактар нацыянальнага разьвіцця. Яго ўплыў, незалежна ад часу, робіцца пастаянным, становіцца гістарычным здабыткам культуры. Ён (гэты ўплыў) можа большаць ці меншаць, але ўжо не мінае, бо пераходзіць у сфэру нацыянальнага духу.

З разьвіццём нацыі індывідуальная дзейнасць у сфэры літаратуры, тэатра і грамадскіх ідэй мела рашаючае значэнне для сфармавання нацыянальнай супольнасці і стварэння потым нацыянальных дзяржаваў. Калі не існуе нацыянальнай літаратуры, калі няма вялікіх нацыянальных пісьменьнікаў і паэтаў, то няма і нацыі. Нацыя не ўтвараецца без нацыянальнай літаратуры і тэатру. Нацыянальны тэатр — гэта ўвогуле мастацкая мадэль нацыі ў мініятуры. Але ўся творчасць нацыянальнага пэрыяду ўжо ня ёсць безыменнай, калектыўнай, цэхай, ці вуснай народнай. Гэта ёсць прафэсійная ўсвядомленая творчасць індывідуальнасцяў, якія імкнуліся ўвасобіць і адлюстравіць агульнае ў канкрэтным, народны лёс у чалавечым вобразе.

Творцы і дзеячы нацыянальнага мастацтва, літаратуры, тэатра, навукі, палітыкі, культуры ёсць генератарамі ідэй, стваральнікамі нацыянальнай супольнасці; кожны мае сваё імя і аўтарытэт у пантэоне нацыянальнай культуры. **Нацыя моцная сваімі вялікімі прадстаўнікамі.** Уплыў іх абсалютны, каштоўнасць безумоўная.

Кожнае нацыянальнае грамадства адносіцца з асаблівай увагай да сваіх грамадскіх аўтарытэтаў. Характар дачыненняў шмат пра што кажа. Тут выяўляецца і ўзровень культуры, і якасць духу, і ступень салідарнасці, і пасіянарнасць, і скрытыя комплексы, і незалежнасць (ці, наадварот, залежнасць) думання, і нацыянальная сьпеласць грамадства.

Стабільныя культуры Заходняй Эўропы і Паўночнай Амэрыкі даволі арганічна акамулююць нацыянальныя аўтарытэты ў сфэры свайго грамадства. Адносіны да іх разьвіваюцца ў рэчышчы агульнай павагі да чалавека. Павышаны інтэрас можа выклікаць элементы перабольшання альбо недаацэнкі, але ў цэлым, носіць аб'ектыўны і здаровы характар. Дачыненні адекватныя.

Больш складаныя дачыненні ў ацэнцы аўтарытэту асобы ў грамадствах Цэнтральнай і Ўсходняй Эўропы. Тут аўтарытэту часта надаецца павышаная хваравітая ўвага і вызначэнне; успрыняцце можа быць заведама тэндэнцыйным і рэфлексійным, эмацыйныя крытэрыі могуць пераважаць.

Супраць аўтарытэтаў адных асобаў і за аўтарытэты іншых тут нярэдка йдзе змаганьне, часта вельмі аднабокае і далёкае ад рэальнасці, аб'ектыўнасць не шануецца, плодзяцца ілюзіі і міфы, на іх, як замкі на пяску, будуюцца цэлыя квазінавуковыя канцэпцыі. На грунце рознасці ўяўленняў узнікаюць дыскусіі і непаразуменьні.

Адной з прычынаў такіх ускладненых дачыненняў ёсць тое, што народы Цэнтральнай і Ўсходняй Эўропы ў пэрыяд позняга сярэднявечча страцілі сваю незалежнасць, былі падзеленыя паміж чатырма імперыямі і толькі ў пачатку XX стагоддзя дамагліся

незалежнасьці, а некаторыя неўзабаве зноў апынуліся ў савецкай імперыі.

У той складанай сітуацыі шмат якія вядомыя людзі дзейнічалі і тварылі на сумежжы культураў, альбо адначасна ў некалькіх культурах, часам змянялі сваю арыентацыю і супрацоўнічалі з акупацыйным рэжымам. Тое ж самае адносіцца да дзеючых сучаснікаў, калі палітычныя крытэрыі ў грамадстве пераважаюць над культурнымі і навуковымі.

У цэлым трэба прызнаць, што гэта ёсьць невысокі ўзровень дачыненняў у ацэнцы вялікіх людзей і выкліканы ён, перш за ўсё, палітычнай няўпэўненасьцю, страхам (часам, неўсвядомленым) зноў страціць свабоду і незалежнасьць. Адсюль імкненьне самасцвярдзіцца як найбольш.

У скансалідаваных грамадствах Цэнтральна-Усходняй Эўропы адбываецца (часам амаль нябачнае) змаганьне за нацыянальныя аўтарытэты на ўзроўні палітычнай аднабокасьці. Але, трэба сказаць, практычна ніхто ў гэтых грамадствах не сумняваецца ў вялікім значэньні аўтарытэту асобы для нацыянальнай сучаснасьці, гісторыі і культуры. Нігілізм, адмаўленьне аўтарытарнасьці культуры тут не прыжываюцца.

Адметны падыход да аўтарытэту як да стваральнага чынніка разьвіцьця выяўляюць габрэі, для якіх на працягу тысячаў гадоў гісторыі ўтрыманьне аўтарытарнасьці габрэйскай культуры было асноўнай задачай, сродкам духоўнага выжываньня і кансалідацыі, сцвярдзжэньня сябе ў не сваім сьвеце.

У дачыненні да аўтарытэту габрэі вольныя ад паталёгіяў Цэнтральна-Усходняй Эўропы. Яны ніколі не бяруць чужога і не выдаюць яго за сваё. Яны ніколі не затоптваюць сваё, выходзячы з рознасьці палітычных дачыненняў, бо агульнае (габрэйскае) — вышэй. Тут іншы падыход да аўтарытарнасьці і нацыянальнага самазахаваньня. лепшую, вядомую, паважаную, здольную, пэрспэктывную асобу часцей за ўсё ўзмоцнена прапагандуюць, ёй ствараюць аўтарытэт, ставяць нібы на катурны, яе ўзвышаюць, пра яе часта і шмат гавораць, даюць выдатныя ацэнкі, аўтарытэт і значэньне яе распаўсюджаецца, разьдзімаецца і ўсімі падтрымліваецца. Вядомасьць часам ствараецца ямаль што на пустым месцы, але настолькі энэргічна і паслядоўна прапагандуюцца, што ніхто ўжо не адважаецца сказаць нешта насуперак. А калі і скажа, то яму ж і горай. Бо хто ж можа сумнявацца ў быццам бы звышгэніяльнасьці ўсімі прызнанай асобы — толькі той, хто ні ў чым не разьбіраецца. (Хаця сумніўца якраз можа разьбірацца найлепш.)

Вельмі дрэннымі здаюцца мне дачыненні да вялікіх людзей у беларускім грамадстве. З першага погляду можна падумаць, што наша супольнасьць пакутуе на нейкі сацыяльна-псіхалогічны мазахізм і самаэдства. Топчацца і не паважаецца менавіта сваё.

Беларускі нацыянальны аўтарытэт — гэта фактычна заўсёды трагічная асоба, якую зьневажаюць, абплёўваюць і здраджваюць нібыта свае беларусы.

Практычна, аднак, нэгатыўныя дачыненні вызначалі і вызначаюць якраз не беларусы, а калянізатары, акупанты, ворагі беларушчыны. Яны заўсёды былі агрэсіўныя і канцэптуальныя, а беларускае грамадства — пасіўнае і, як правіла, канфарміскае.

Галоўная прычына такога ненармальнага стану ў тым (пра гэта я ўжо пісаў раней), што ў XIX-м стагоддзі была знішчана беларуская сацыяльна-культурная эліта, наблітэт, засталіся толькі нізы (у асноўным сяляне і часткова мяшчане). Руская каляніяльная імперыя ўяля тут сваю сацыяльна-дзяржаўную эліту замест знішчанай беларускай, і беларускія нізы змушаныя былі яе прызнаць як неабходную ўладу, бо іншай альтэрнатывы не існавала.

З гэтага часу пачалася нацыянальная сьлепата, якая ня скончылася па сёньняшні дзень.

(Выкарыстаная з фота Ул. Кармыліна)

Васіль Быкаў. 1996 г.

Наша грамадства з прычыны даўгіх акупацыяў, падзелаў і страты элітаў, слаба скансалідаванае. У ім не хапае разуменьня асноўнага адзінства паміж прыватным, агульнанацыянальным і асабовым. Чалавек сучаснай эўрапейскай цывілізацыі айчынаў успрымае агульнанацыянальныя задачы і прэстыж вялікіх асобаў нацыі гэтак жа, як свой прыватны інтэрас. У пластах беларускага грамадства такога неабходнага разуменьня адзінства няма. Яно падзеленае. Задачи нацыі, палітыка, ідэі культуры, дзяржава, улада і прыватныя інтарэсы асобных людзей існуюць у сьведамасьці шмат якіх беларусаў незьвязана, нібы самы па сабе, а дзейнасьць вялікіх аўтарытэтных асобаў народа ацэньваецца як іхняя прыватная справа.

Лёс вялікай нацыянальнай асобы ў гэтакім дэфармаваным нескансалідаваным грамадстве, як правіла, поўны драматызму.

Ворагам беларушчыны лёгка расправіцца з такімі людзьмі, а прапаганда можа вытварыць, што хоча, пры агульнай пасіўнасці і маўчанні нацыі. Праца і творчасць беларускіх адраджэнцаў з гэтае прычыны патрабавалі выключнай самаадданасці.

Жыццё вялікіх беларусаў ужо больш-менш апісаныя, больш-менш вядомыя. Менш адчыненымі засталіся грамадзкія абставіны трагедыі, якія якраз высвятляюць яе змест. Гэта, перш за ўсё, абмякаванне ў грамадстве да лёсу сваіх прадстаўнікоў.

Калізія паміж ахвярнасцю змагарнай асобы і здрадай ёй (як непрыняццем асобы) адлюстраваная ў найвялікшай паэтычнай драме *Янкі Купалы „Сон на Кургане”*. Нагадаю схему сюжэта. Змагара Сама, які змагаўся за шчасце і волю беларускага народа, беларусы (у дадзеным выпадку, сяляне) услужліва аддаюць у рукі царскіх сатрапаў. Схема для Беларусі тыповая і знаёмая, пачынаючы ад здачы інсургентаў *Кастуся Каліноўскага* царскім уладам да даносчыкаў НКВД і прыхільнікаў Лукашэнкі.

Гэтай жа трагічнай калізіі прысвяціў сваю выдатную паэтычную драму *„Пакрыўджаныя” Леопольд Родзевіч*. Маналёг змагара за свабоду ад прыгону — старога скульптара Піліпа, адрынутага ў канцы драмы роднай дачкой, — ёсць, бадай, адзін з самых прачулых і трагічных у беларускай паэтычнай драматургіі.

Беларуская рэчаіснасць адэкватная такой літаратуры і ня менш выразная.

Міхась Зарэцкі, які і сотні беларускіх інтэлігентаў, пісьменьнікаў і паэтаў, быў знішчаны ў 1930-х гадах рускім НКВД. Следчыя-чэкісты шукалі рукапіс яго рамана *„Крывічы”*, спачатку — каб прад’явіць уліку, а потым, пасля прысуду, каб знішчыць раман. Не знайшлі. А рукапіс быў у вёсцы, і сяляне-дзядзькі, аматары махоркі, скарысталі гэты рукапіс — на ... самакруткі. Раман скуралі. Рэшта знікла ў НКВД.

Тут справа ня толькі ў адсталасці і неадукаванасці. Нешанаванне свайго, выхаванае ў сялянскай сьведомасці чужынцамі, прыводзіць да заганнай азначанай формулы: „Няма прарока ў сваёй айчыне”. Які ўжо там аўтарытэт, якая павага!

Васіль Быкава ведае ўвесь свет. На Беларусі яго называюць сумленнем нацыі. Гэта вялікі пісьменьнік, вялікі чалавек. Сіла ягонага маральнага аўтарытэту такая вялікая, што той чалавек, той чыноўнік, той дзяржаўны дзеяч, які пачаў бы яго зьневажаць ды паліваць брудам ягонае імя, павінен выклікаць усеагульнае абурэнне і шырокае асуджэнне брыдкіх паводзінаў, бо Быкаў — гэта ўжо ня проста вялікі пісьменьнік — ён вялікі гонар і каштоўнасць Беларускай нацыі.

Аж не. У Беларусі, аказваецца, можна зьневажаць і Быкава. І гэта абыходзіцца, сходзіць з рук. І ворагі беларушчыны пра тое ведаюць.

Калі прааналізаваць жыццё беларускіх адраджэнцаў — вялікіх людзей XX-га стагоддзя, уражвае пастаянства іхных ілюзіяў у

дачыненні да беларускага грамадства і да Расеі. Хоць, здавалася б, хто лепш за іх павінен бы быў усё ведаць.

У канцы 60-х у размове з Паўлінай Мядзёлкай я даведаўся, што калі ў сярэдзіне 20-х на Беларусь вярнуліся з эміграцыі шмат якіх беларускіх нацыянальных дзеячых і атрымалі навуковыя ды дзяржаўныя пасады ў БССР, яны неяк сабраліся разам і тады, здаецца, Язэп Лёсік сказаў: „Ну, цяпер ужо беларускай справе ніхто і нішто не перашкодзіць”.

Праз нейкі час усе яны былі знішчаныя НКВД.

У 1922 годзе Аляксандар Цьвікевіч, выступаючы на пахаванні Алеся Бурбіса і расказаўшы пра ягонае цяжкае жыццё, пакуты, турмы і пераследы, зазначыў, што ён быў беларусам-адраджэнцам, а жыццё адраджэнца — гэта ахвярнасць і служэнне Беларусі. Яно немагчымае без пакутаў.

Падагульняючы думкі пра сітуацыю, якая склалася на Беларусі ў дачыненні да аўтарытэтных людзей нацыі і разумеючы, чаму так ёсць, можна зрабіць дзве галоўныя высновы, якімі, па маім назіраннях, кіраваліся вялікія адраджэнцы, такога ўзроўню, як *Ларыса Геніюш* і *кесндз Адам Станкевіч*.

Па-першае. Каб запабегчы расчараванню, трэба ня мець ілюзіяў. Беларускі адраджэнец павінен адносіцца да сваёй дзейнасці (у якой бы галіне яна ні адбывалася) як да місіі, як да прызначэння, памятаючы, што народ, людзі ёсць такія, якія яны ёсць, што іншых людзей няма і трэба дапамагаць ім вярнуць свой нацыянальны гонар і стаць вольнымі беларусамі, не чакаючы ад іх ні ўдзячнасці, ні ўзнагароды. Адраджэнец мусіць узвышацца над абставінамі і не кідацца ў пэсымізм.

З іншага боку, кожны беларус, грамадзянін Беларусі, мусіў бы сабе ўсвядоміць, што *найпершае багацце нацыі — гэта яе разумныя, таленавітыя, здольныя, адукаваныя вялікія асобы*. Ім павінна быць найпершая павага, шанаванне і абарона.

Другая выснова. У абставінах грамадзкага асялялення *нельга абвінавачваць усю нацыю*, крыўдзіцца на народ і, тым больш, зьневажаць яго (як часам цяпер бывае). Гэта было б цалкам няправільна і абсалютна беспэрспектыўна.

Калі я азіраюся на XX-е стагоддзе, мяне ўражвае маральная веліч беларускіх адраджэнцаў. Гэта людзі высокай пробы. Іхняя дарога, справы, дзейнасць — ёсць шлях дасканалых.

Кожны адраджэнец адчувае сябе народам. Кожны мог бы сказаць: *народ — гэта я*. І гэта праўда. Гэта правільнае, нармальнае адчуванне. Гэтак павінен бы думаць кожны чалавек у дасканалым грамадстве.

22 сакавіка 2001г., Нью-Ёрк.

(„Беларускія Ведамасці”, — 2001, №4 (34); „Народная Воля”, — 2002, 26 красавіка).

КАМУНІЗМ

ЯК ФОРМА РУСКАГА ІМПЭРЫЯЛІЗМУ

Прамаўляючы слова „камунізм”, я маю на ўвазе тую сістэму ўлады, тую сістэму палітыкі і тую ідэалёгію, якая існавала ў былой расейскай імперыі — Савецкі Саюз — з 1917 па 1991 гады.

Гістарычна гэтая імперыя (яе палітыка і ідэалёгія) была заснаваная манголамі і выяўлялася ў пастулаце: „ісці да апошняга мора”. На працягу стагоддзяў змяняліся сталіцы і групы, што кіравалі імперыяй Чынгіз-хана, змяняўся яе назоў, але нязменным заставаўся яе аб’ём, яе эўра-азіяцкі змест, яе палітычная сутнасць — вайна — і яе ідэалёгія: „ісці да апошняга мора” („да перамогі рускай зброі”, „да перамогі камунізму”).

Імперыя ніколі не распадалася. Яна змянялася, перамяняла форму. У часе пераменаў траціла ненадоўга на ўскраінах свае тэрыторыі, каб потым, набраўшы рускага, візантыйскага ці прускага вопыту, ці кшталту вучэння сусветнага камунізму, усё вярнуць і пакаціцца наперад, нічога не ствараючы: душыць, рабаваць, спажываць, разбураць і хлусіць.

Хлусня ёсць самым істотным вызначэннем стылю палітыкі, стылю існавання і дачыненняў расейскай імперыі. Хлусня, узведзеная на п’едэстал веры, ёсць сутнасць дачыненняў у камунізме.

У гісторыі пераменаў і ўмацавання расейскай імперыі прэрыяд камунізму ёсць радыкальна новая форма ўлады і кіравання старой каляніяльнай дзяржавай. Была зламана дынастычная цягласць рускага царызму і змененая форма імперскай ідэалёгіі. Замест дынастыі — палітычная група (партыя); замест цара — аўтарытарны дыктатар; замест праваслаўя — марксізм-ленінізм. Нязменным засталіся імперыялізм, русізм, рабскі прыгнёт асобы, прыгоннае права, агрэсія і вайна.

„Расея ёсць ваенная дзяржава”, — казаў рускі цар Мікалай I. У XVIII стагоддзі яна падрыхтавала разбор Рэчы Паспалітай, захапіла Беларусь і Прыбалтыку, парушыла балянс у Эўропе, стала прычынай бясконцых войнаў за перадел сьвету, выклікала Першую і Другую Сусветныя войны і — ня выключана — справакуе трэцюю, каб ацаліць сваё існаваньне.

Перамена формы ўлады і ідэалёгіі, усталяваньне новага аўтарытарнага кіравання, вяртаньне прыгоннага права ў вёску і эканоміку вымагала татальнага задушэння ўсіх апазыцыйных і патэнцыяльна нязгодных сілаў. Для абсалютызавання новай ўлады, для абнаўленьня імперыі і для падрыхтоўкі вайны масавыя рэпрэсіі, расстрэлы і лягерная сістэма ГУЛАГ былі непазбежнымі. Яны шакавалі Захад, але не бянтэжылі Расею, бо вынікалі з кантэксту яе гісторыі, з нявольніцкай эўра-азіяцкай (гэта значыць, ні эўрапейскай, ні азіяцкай) мэнтальнасці, з эгалітарнай псыхалёгіі насельніцтва.

Камунізм ня быў субстанцыяльнай зьявай у Расеі, а толькі таталітарнай формай імперскай ўлады. Ніякіх ахвяраў, ніякіх разбурэнняў і ніякіх пабудоваў не было зроблена так званымі „будаўнікамі камунізму” дзеля самога камунізму. Усё працавала на выключнасьць, абарону і ўмацаваньне новай татальнай ўлады і новай расейскай звышдзяржавы, якая ператварылася пры камунізме ў рэальную пагрозу для ўсяго сьвету.

Руская мова ў СССР стала ідэалёгічным атрыбутам камуністычнай „тэорыі” зьліцця моваў (гэта значыць, русіфікацыі). Расейшчына была аб’яўлена „агульначалавечай” мовай будучага камуністычнага грамадства, мовай так званага „савецкага народу” як новай імперскай агульнасьці людзей, стварэннем якой займаліся рускія камуністы. Русіфікацыя ў СССР паслядоўна праводзілася і кантралявалася КПСС.

Нацыянальныя культуры маглі часткова выжываць толькі ў форме калябарацыі з рэжымам улады і ў вузкіх межах дазволенага. У падсавецкай Беларусі ў 70-х гадах нават беларускія казкі (выдадзеныя ў Вільні да 1939 года) і школьныя падручнікі на беларускай мове па трыганамэтры ляжалі арыштаваныя ў так званых „спэцфондах” бібліятэк. На беларускай мове выдаваліся творы Леніна ды савецкая літаратура, што хваліла рускіх ды камунізм. Да 70-х гадоў былі зачыненыя ўсе беларускія школы ў беларускіх гарадах і пераробленыя на расейскія. Беларуская гісторыя была груба сфальсіфікаваная, а гісторыя Расеі стала гісторыяй СССР. На гэтай атруце ды на так званай „агульначалавечай мове” вучылі і абалваньвалі беларускую моладзь. Будаўнік камунізму ня мог гаварыць па-беларуску. Гэта не ўхвалялася і перасьледвалася камуністамі.

За часы СССР Беларусь, як і раней, была асаблівым аб’ектам рускай палітыкі і зонай русіфікатарскіх экспэрыментаў. У 60-х гадах Мікіта Хрушчоў, наведваўшы Менск, з задавальненьнем адзначыў, што беларусы першыя (вядома, першыя пасля рускіх) прыйдуць да камунізму, бо дабраахвотна адмовіліся ад беларускай мовы і ўсталявалі рускі „язык”. Гэта была пахвала сьмерці.

Сьмерць і гвалт, русіфікацыя і этнацыд, зьнішчэньне культуры і цэлых народаў, злачынствы супраць чалавецтва — вось галоўныя адзнакі і вынікі рускага імперыялістычнага камунізму.

Пасьля 2-й Сусветнай вайны дзесяцімільённая Беларусь не далічылася каля трох мільёнаў сваіх жыхароў, але каля двух мільёнаў былі забітыя яшчэ да вайны ворганамі камуністычнага НКВД. У Беларусі фізічна зьнішчылі 70 адсоткаў усіх беларускіх пісьменьнікаў, пазабівалі вучоных і мастакоў. (Трупа Трэцяга Беларускага Дзяржаўнага тэатра Ўладзіслава Галубка была арыштаваная ў поўным складзе і расстраляная амаль цалкам.)

Забівалі па нацыянальнай прыкмеце. Дзеля гэтага быў прыдуман ярлык „нацдэм” (гэта значыць, нацыянальны дэмакрат, хача партыі такой не існавала). Гэты ярлык прыклеівалі да ўсіх беларусаў, якіх сталіністы плянавалі зьнішчыць. У нетрах НКВД была прыдуманая неіснуючая антыкамуністычная арганізацыя — СВБ („саюз вызваленьня Беларусі”). Пад створаны фантом энкавэдзісты праводзілі арышты, вялі ўцяўнае сьледзтва, дапытвалі, судзілі, потым ссылалі ў Расею і расстрэльвалі невінаватых людзей.

Пасьля Рыскай змовы ў 1921 годзе, Беларусь падзялілі паміж Польшчай і Расеяй. Мяжу падзелу правялі непадалёк ад Менска. Існаваў таемны загад НКВД вынішчыць усё беларускае насельніцтва ўздоўж мяжы. Расейскія акупанты хацелі зрабіць тут бязьлюдную зону. Вынішчэньне ажыццяўлялі памежныя войскі. Давераным выдавалі карабін і рыдлёўку. Калі такі салдат-памежнік сустракаў у бязьлюдным месцы (на дарозе, у полі, у лесе) адзінокага беларуса, ці беларуску, ці дзіця, ён застрэльваў чалавека, тут жа рыдлёўкай выкопваў яму і засыпаў труп. Такая была інструкцыя. Людзі ў вёсках ня так баяліся „чалавека з ружом”, як маскаля з рыдлёўкай. (Гэтыя факты надрукаваныя ў беларускім друку ў пачатку 90-х гадоў.)

У 30-х гадах на 95-99 адсоткаў (практычна поўнасьцю) была зьнішчана (сасланая і расстраляная) беларуская камуністычна-партыйная і цывільная адміністрацыя. Вынішчалі нават дырэктарат і гаспадарчых кіраўнікоў.

На месца забітых адміністратараў і камуністычных начальнікаў-

беларусаў прысылалі расейцаў з Расеі. Рускія (так званыя „выдвіжэнцы“) прыяжджалі ў Беларусь, займалі вызваленыя пасады, атрымлівалі ільготы, маёмасць, кватэры, і першае, што рабілі — зачынялі беларускія школы, пераводзілі іх на расейскую мову, каб іхныя дзеці маглі вучыцца, не абцяжарваючы сябе вывучэннем, як яны казалі, „нікому непатрэбнай“ беларускай мовы. Гэтак акупанты стваралі на Беларусі „рускаяязычнае населенне“. Этнацыд, лінгвацыд, мнэмацыд і генацыд праводзіліся балышавікамі адначасова.

Вынішчэнне беларусаў расейскім НКВД працягвалася і ў часы нямецкай акупацыі. У чэрвені 1941 года, у першыя дні вайны камуністы расстралялі ў турмах і на этапах тысячы вязняў. Толькі

рабілі іншую правакацыю, каб выклікаць карную апэрацыю гітлераўцаў, якія звычайна спальвалі ўсю вёску (часта разам з людзьмі). Гэткім чынам, дарэчы, у выніку спецыяльнай правакацыі савецкіх партызанаў была спаленая і вядомая Хатынь, якую камуністы потым, у 70-х гадах разрэкламавалі на ўвесь свет як тыповую ахвяру фашысцкага зверства.

У выніку такой камуна-фашыстоўскай сумеснай „працы“ на Беларусі спалілі больш за дзевяць тысячаў вёсак.

Ужо ў 1943-м годзе ў беларускіх лясах дзейнічала агулам ад трохсот да чатырохсот тысячаў партызанаў. Масква не давярала беларусам. Таму пад канец вайны, ў выніку спецыяльнай апэрацыі НКВД, многія беларускія камандзіры былі пасланыя на сьмерць,

Помнік вясцоўцам — ахвярам балышавізму ў вёсцы Чарнагубава (Копальскі раён).

ў Берасьцейскай крэпасці, дзе была страшная турма НКВД, усіх арыштаваных ліквідаваць не паспелі, частка разбеглася. Тым часам вялікая група наглядчыкаў і функцыянераў НКВД была заблякаваная ў крэпасці немцамі. Яны сядзелі там каля месяца, пакуль ня вымерлі. Гадоў праз 20 пасля вайны камуністы прыдумалі легенду пра „гераічную абарону“ Берасьцейскай крэпасці.

Зьвяртае на сябе ўвагу той факт, што шырокі савецкі партызанскі рух быў арганізаваны толькі на Беларусі і часткова — на этнічных беларускіх землях, што былі пад Расеяй (Смаленшчына, Браншчына). У акупаванай Расеі „партызанкі“ не было. Чаму? Ды таму, што прадаўжаў дзейнічаць плян зьнішчэння беларускай нацыі. Масква праз органы НКВД уцягнула масы цывільных беларусаў у вайну супраць немцаў, і гэтым падставіла іх пад удар. Неабходная справа вынікала з подлай задумы і рабілася ня менш подлымі мэтадамі. (Сталін хацеў мець двайную выгаду.) Энкавэдзісты спецыяльна каля беларускіх вёсак забівалі немца ці

адхіленыя ад камандвання, забітыя і рэпрэсаваныя. Іхныя месца займалі расейцы і верныя энкавэдзісты.

Летам 1944 года, калі „чырвоная армія“ заняла Беларусь, расейцы правялі мабілізацыю ў войска на беларускай тэрыторыі. Дзясяткі тысячаў маладых беларускіх хлопцаў, амаль без падрыхтоўкі, кінулі на перадавую лінію фронту. Рускія камандзіры падымалі іх у непатрэбнай атакі пад агонь нямецкіх кулямётаў, ня даўшы нават зброі ў рукі, альбо з карабінамі, ды без патронаў. Яны гінулі тысячамі, як трава пад касой, а тыя, што ўцякалі назад, траплялі пад кулі энкавэдзісцкіх „заградатрадаў“. Зрэшты, заградатрады стралялі і ў сыпіну.

Так працягвалася вынішчэнне беларусаў на вайне, рукамі немцаў і расейцаў адначасна. Як казалі камуністы, „в барбе за савецкую родзіну“.

У 40-х гадах рускія вывезлі ў Сібір і там замардавалі ўсіх ляснікоў і так званых „кулакоў“ з Заходняй Беларусі. Вывозілі вагонамі, па разнарадках. У 1949-1950 гг. правялі так званую

калектывізацыю. У сялянаў адабралі зямлю, асноўную маёмасць і сродкі вытворчасці.

Палітыка нацыянальна-культурнага вынарадавання беларусаў працягвалася пры Хрушчове. У пачатку 60-х гадоў на закрытым пленуме ЦК КПСС быў прыняты плян ператварэння 600-тысячнага тады Менска ў шматмільённы прамысловы мегаполіс. Масква вырашыла пабудаваць у Беларусі гіганты вялікай хіміі, разлічаныя на імперыю. Што азначала для 10-мільённай краіны (дзе праводзілася палітыка русіфікацыі) разбудова шматмільённай прамысловай сталіцы без беларускіх школаў і беларускіх ўніверсітэтаў — зразумела. Плянавалася гэтая разбудова (і

дзякуючы пастаяннаму насельніцтву. Інтэнсіўная, радыкальная і раптоўная ўнутраная міграцыя разбурае традыцыйную культуру. (Чарнобыльская зона — гэта экалагічная і сацыяльна-культурная катастрофа.)

Плян ліквідацыі 73-х адсоткаў вёсак у Беларусі пачаў ажыццяўляцца з канца 60-х гадоў. (Дадам, што адначасна разбуралі гістарычныя цэнтры беларускіх гарадоў.) Плян быў абстаўлены псэўданавуковай дэмагогіяй, быў стратным з эканамічнага боку і дыктаваўся палітычнай задумай этнацыду беларусаў, пра што ўслых не гаварылася.

Спробу знішчэння беларускіх вёсак камуністы пасьпелі ажыццявіць толькі часткова. Па-першае, на хуткі „прарыў” не

(Фота Г. Ліхтаровіча)

Стаўленьне Курапацкага Крыжа Пакуты 29 кастрычніка 1989 г.

часткова была ажыццёўлена не з эканамічных, а з палітычных русіфікатарскіх меркаванняў.

У гэты ж час, у 1964-м годзе, камуністы зацьвердзілі грандыёзны плян знішчэння беларускіх вёсак. Іх падзялілі на „пэрспэктыўныя” і „непэрспэктыўныя”. З „непэрспэктыўных” вёсак паступова высялялі людзей, адціналі сьвятло, радыё, энэргію, ліквідавалі крамы, здымалі транспартныя маршруты, спынялі фінансаваньне, высялялі калгасныя ўстановы і г.д. Людзі павінны былі самі выяжджаць ва ўказанае месца. Потым вёску знішчалі.

З трыццаці чатырох тысячаў беларускіх вёсак заплянавана было пакінуць дзевяць тысячаў, а дваццаць пяць тысячаў — ліквідаваць (як „непэрспэктыўныя”). (Прыпомнім, што ў вайну немцы, разам з рускімі, знішчылі дзевяць тысячаў беларускіх вёсак.)

Гэта быў плян нацыянальна-культурнай катастрофы Беларусі. Нагадаю, што культура і культурныя традыцыі звязаныя з месцам гістарычнага існавання людзей, трымаюцца і разьвіваюцца толькі

хапіла рэсурсаў і сілаў. Па-другое, — скончыўся камунізм. Але ўдар па беларусах быў зроблены моцны.

Наступны ўдар быў нанесены ў час Чарнобыльскай катастрофы. Як вядома, 70 адсоткаў радыяцыйных выкідаў было ськінута на Беларусь. Па загаду Масквы рускія „таварышчы” з выкарыстаннем авіяцыі асадзілі над Магілёўскай вобласцю радыёактыўныя хмары на галовы беларусаў. Яны „спасалі Расію” над нашай тэрыторыяй, скарыстаўшы той факт, што Беларусь была імі акупаваная і ня мела суверэннага тэту.

Я бачыў мёртвыя радыяцыйныя вёскі на Магілёўшчыне, з пустымі дамамі і трохмэтровай крапівой на бязьлюдных вуліцах, бачыў, як іх хавалі, як закопвалі дамы — набытак пакаленьняў. А тысячы памерлых, а тысячы хворых дзяцей, а тысячы людзей бяз роднай зямлі, бяз спадчыны, уцекачы ў сваёй краіне...

Аб Курапатах. Курапаты ёсць неабвержнае сьведчаньне і рэчавы доказ камуністычнага генацыду на Беларусі. Упершыню эксгумацыйныя раскопкі праводзіліся тут археолягамі і

археалагічнымі мэтадамі. Гэта дало магчымасць даследаваць пахаванні на аснове навуковых мэтодык, выявіць і пацвердзіць факт папярэдніх раскопак магілаў у канцы 40-х — пачатку 50-х гадоў і выемку большай часткі касцей расстраляных. Аналіз дадзеных паказвае, што ў Курапатах з 1937-га па 23 чэрвеня 1941-га года было расстраляна больш за 200 тысячаў чалавек. Гэта быў энкавэдзісцкі канвеер сьмерці.

Акрамя Курапатаў, мне ўдалося вызначыць яшчэ пяць такіх месцаў вакол Менска і пра адно (Лошыца) сабраць звесткі. На Беларусі вядома каля дзясятка мясцін камуністычных расстрэлаў і пахаванняў расстраляных людзей. Шмат — вакол Магілёва, дзе

Праз чатыры гады КГБ поўнасьцю захапіў уладу ў Расеі. Там цяпер няма камунізму, але ёсць канцэнтрацыйныя (фільтрацыйныя) лягеры, праводзіцца генацыд і зьнішчэньне Чачэніі з ужываньнем войска і сучаснай разбуральнай зброі, душыцца друк і ўведзена вайсковая цэнзура. Вусная інструкцыя для рускіх вайскоўцаў абавязвае забіваць усіх чачэнцаў ад 10 да 60-ці гадоў. Людзей замыкаюць у фільтрацыйныя лягеры, дзе іх катуюць, прыніжаюць і мардуюць. Плянны расейскага камандваньня заключаюцца ў тым, каб забіць дзеве траціны чачэнскай нацыі, разбурыць і абязьлюдзіць горную частку краіны.

Курапаты. XXI-е стагоддзе. Сакавік.

быў другі па маштабах (пасля Менску) рэпрэсіўны цэнтар НКВД.

Разбурэньне Савецкага Саюза і КПСС пачалося з 1988 года, калі былі створаныя народныя франты Эстоніі, Латвіі, Летувы, Беларусі, Украіны і сфармуляваныя ідэі палітычнага змаганьня за незалежнасьць і дэмакратыю.

У 1991 годзе КПСС перастала існаваць, СССР распаўся, руская намэнклятурная дэмакратыя пераняла ўладу ў Расеі. Ёй спатрэбілася толькі тры гады, каб асвоіцца і вярнуцца да сваёй правэранай імперскай палітыкі ўмяшальніцтва, захопу, агрэсіі і зьнішчэньня. Напад на Чачэнію і першая каляніяльная вайна з чачэнцамі (1994-1996) падвляла рысу пад посткамуністычнай пераменай улады ў Расейскай імперыі. Перамены скончыліся. Пачаліся працэсы вяртаньня страчанага.

Наступным аб'ектам умяшаньня стала Беларусь. У 1996 годзе Расея непасрэдна падтрымала свайго стаўленіка Лукашэнка і на высокім дзяржаўным узроўні прыняла дыпляматычны ўдзел у дзяржаўным перавароце ў Беларусі. Да ўлады ў Беларусі прыйшоў савецкі КГБ. Усталявалася прамаскоўская дыктатура.

Гэта робіцца цяпер перад абліччам усяго сьвету. То які сэнс гаварыць цяпер пра злачынствы камунізму, што ў 40-х гадах зьнішчаў і вывозіў у Сібір тых жа чачэнцаў, інгушоў ды татарцаў? І калі ёсць сэнс, то дзе яго болей: тады, калі існаваў расейскі дзяржаўны камунізм і расейскі дзяржаўны бандытызм, ці цяпер, калі расейскага камунізму няма, а расейскі бандытызм ёсць?

Камунізм у Савецкім Саюзе быў перш за ўсё формай рускага каляніялізму, ідэалагічнай канцэпцыяй расейскай імперыялістычнай палітыкі.

Пасьля таго, як да сярэдзіны 80-х гадоў гэтая форма скампрамэтавала і вычарпала сябе, камуністычных артадоксаў адхілілі ад улады. Адначасна зьніклі, растварыліся ў нетрах улады так званыя рускія дэмакраты (тыя ж імперыялісты). Рэальнай і адзінай палітычнай сілай у Расеі паступова робіцца КГБ.

У 1993-95-х гадах адбываецца хуткае засвойваньне імперскага шавінізму як дзяржаўнай ідэалёгіі. (Ролю юродзівага ў гэтым працэсе, згодна з расейскай мэнтальнасьцю і традыцыяй, прафэсійна выканаў блізкі да спэцслужбаў У. Жырыноўскі.

Дзяржаўных мужоў, што ў прыстойным тоне паўтаралі тыя ж пазыцыі ўслед за Жырыноўскім, ужо ўспрымалі сур'ёзна. Шышкі падалі на „сына юрыста“.)

Гэта ёсць кагэбісцкая тэхналогія захопу ўлады, таксама, як ўзрывы дамоў (разам зь людзьмі) у Маскве і Валгадонску. Сутнасьцю ж зьяўляецца тое, што КГБ-ФСБ (былое НКВД) валодае цяпер поўнай і абсалютнай (а неўзабаве — татальнай) уладай у Расеі.

Сутнасьцю ёсць тое, што гэтая ўлада вядзе несправядлівую, брудную вайну, вынішчае людзей, робіць ваенныя злачынствы, топча правы асобы, а ўсе рускія палітыкі і ўсё рускае грамадства ўхваляюць ды падтрымліваюць такія дзеянні, бяруць, такім чынам, на сябе калектыўную адказнасць за забойствы і генацыд.

Сутнасьцю зьяўляецца тое, што расейская ўлада рыхтуе аншлюс Беларусі, падтрымлівае антыдэмакратычны нелегальны рэжым Лукашэнкі, а ўсё расейскае грамадства ўхваляе гэтую захопніцкую палітыку.

Сутнасьцю зьяўляецца тое, што расейскае грамадства падтрымлівае ўладу Пуціна-КГБ-НКВД гэтак жа, як апантана падтрымлівала дзеянні Мураўёва-вешальніка, цара, Сталіна ды Леніна. Гэта грамадства, якое згаджаецца і ўхваляе любое варварства ў інтарэсах рускай імперыі. Гэта ёсць грамадства без інтэлігенцыі, без ідэалаў свабоды.

Для рускіх імперыялістаў, незалежна ад таго, за каго яны сябе ўважаюць (за дэмакратаў ці недэмакратаў), камунізм стаў выгаднай шырмай, за якую можна схаватца. Ён стаў для іх ахвярным казлом, на якога можна ківаць і сьпісаць усе свае мінулыя антылюдзкія расейскія грахі і апраўдаць цяперашнія, выкарыстоўваючы камунізм як страшылку для дызарыентаванага грамадства і лёгкавернай міжнароднай супольнасьці.

Камунізм нельга разглядаць толькі як абстрактную катэгорыю, што сама па сабе чыніць зло. Гэта правільна толькі з ацэнчаных, вызначальных (дэфінітыўных) патрабаванняў. Але калі мы падыходзім да пытання адказнасьці за тое, што ўчыніў рускі камунізм, то знаходзім ня толькі ідэалёгію, але і канкрэтны асобаў, спраўцаў злачынства, і палітычную арганізацыю, і дзяржаўную сістэму, і адпаведным чынам арганізаваны народ, і адпаведным чынам арганізаванае грамадства. Кожны мае сваю долю віны. Кожны нясе сваю долю адказнасьці. Але ў Расеі ніхто ня думае пра пакаянне.

Адказнасьць за масавыя злачынствы супраць чалавецтва датычыць ня толькі канкрэтных асобаў, яна ёсць ня толькі індывідуальная, але і калектыўная, што прадугледжвае розную ступень пакарання.

Перад абліччам міжнароднага суду камунізм мусіць разглядацца ў канкрэтным зьмесьце. Я маю на ўвазе рускі камунізм. Іншага ў Эўропе не было.

Нюрнбергскі трыбунал судзіў не абстрактны, а нямецкі фашызм і канкрэтныя злачынцы. Было прынятае рашэнне аб ліквідацыі магчымасцяў аднаўленьня нямецкага мілітарызму. Нямецкая нацыя (не фашысты, а народ, нацыя, што скарыстала фашызм) заплаціла кантрыбуцыі за знішчаныя культурныя каштоўнасьці іншых народаў, плаціла за галакост і газавыя камэры, за выкарыстаньне дармовай рабочай сілы (і плоціць па сёньняшні дзень).

Хто заплаціць беларусам за мільёны землякоў, замардаваных рускім камунізмам?! Хто заплаціць за скарыстаньне беларускай дармовай рабочай сілы на рускіх лесапавалах, за працу ў вечнай мёрзлаце? Хто заплаціць за зрабаваныя культурныя каштоўнасьці Беларусі, што аселя ў рускіх музэях і розных „палатах” Масквы? Хто нам заплаціць за Чарнобыль?!

Захад бяз зброі перамог камуністычную сістэму, выйграў халодную вайну. І тут жа пачаў адраджаць расейскага монстра, наіўна мяркуючы, што дапамагае дэмакратыі і што зло не жыве. У такіх умовах змаганьне з рускім камунізмам пачынае выглядаць барацьбой з папярэвымі тыграмі. Яно толькі ўмацоўвае імперыялізм, які перамяніў аблічча.

Сем гадоў таму мне і маім калегам зь Беларускага Народнага Фронту ў Вярхоўным Савеце ня раз прыходзілася казаць, пісаць і перасьцерагаць аб магчымасці дыктатуры ў Беларусі, аб будучай агрэсіі Расеі, аб пагрозе страты незалежнасьці. Цяпер, глядзячы на тое, што робіцца, сумна ўспамінаць тое лёгкадумства, зь якім беларускія эліты адносіліся да відавочнай рэальнасьці.

Цяпер для Масквы і яе памагатых з Захаду засталася толькі легітымізаваць рэжым Лукашэнкі праз любыя выбары (хай сабе і недэмакратычныя), і тады

300-тысячная расейская вайсковая групка гатовая ўступіць у Беларусь. Гаворачы пра „інтэграцыю”, рыхтуюць акупацыю. Потым можа ўзьнікнуць чарговы „калідор” да Калінінградзкай вобласьці і акупацыя Летувы. Мы ўжо бачым гэтую генэральскую палітыку „атторжэныя вазвращіх”. Гісторыя, на жаль, мае тую асаблівасьць, што на практыцы яна людзьмі не засвойваецца. Прынамсі, ва Ўсходняй Эўропе.

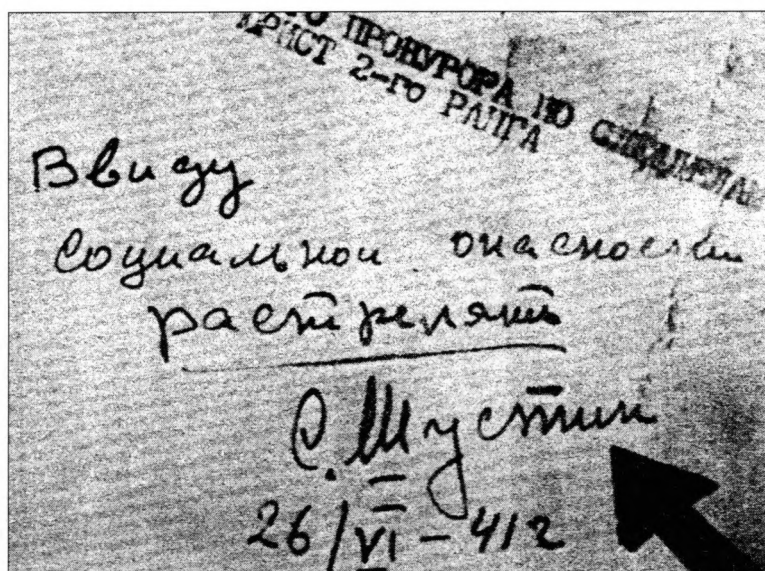
Калі зло не судзіць, яно робіцца нормай. Таму суд над рускім камунізмам неабходны. Гэта мусіць быць суд над „імперыяй зла”.

Працэс павінен пачацца. Ня могуць мільёны ахвяраў нявінных людзей застацца без патолі і справядлівасьці. Ня можа кроў забітых адплысці вадой.

Рускі камунізм — злачынная імперыя агрэсіі і вайны — павінен стаць перад людзкім судом вольных краінаў Эўропы.

12 чэрвеня 2000 г.

(„Беларускія Ведынасьці”, — 2000, №5(28); Факты абвінавачваюць (зборнік), — Вільня, 2000 г.; „Народная Воля”, — 2000г., 15 верасьня).

Присуд малепісьменнага расейскага энквэдзіста, вык. абавязкі пракурора па спэцсправах юрыста 2-га рангу С. Шустіна: „З прычыны сацыяльнай небясьпекі — расстрэляць.” 26.VI. 41 г.

ВЕРА І ПАЛІТЫКА

Мы, беларусы, — хрысціянскі народ. Гісторыя нашай веры драматычная. Мы перанялі ўсходняе Хрысціянства ад Грэцыі цераз Балгарыю і Сербію. Аднак Беларусь не была ўсходам і на працягу ўсёй гісторыі, ад часоў заснавання моцнай дзяржавы, — Вялікага Княства Літоўскага — змагалася з усходняй дэспотыяй (спачатку Залатой Ардой, затым Маскоўшчынай, потым — Расеяй). У барацьбе з Усходам і ў змаганні з Расеяй — увесь змест нашай тысячагадовай гісторыі.

Тут канфлікт цывілізацый, і Беларусь — на падзельнай мяжы. Гэта не магло не ўплываць на нашу веру. Усходняя імперыя, што ваявала супраць нас, таксама пераняла Хрысціянства з Усходу і, умацніўшыся, пачала выкарыстоўваць рэлігійную ідэнтычнасць у сваіх палітычных інтарэсах.

Гэта спрыяла таму, што найбольш актыўныя беларускія вярхі, змагаючыся з Масквой, змянялі ўсходні абрад на заходні, адсякаючы маніпуляцыі ўсходняга непрыяцеля. Але гэта не палепшыла становішча.

У XVI стагоддзі, у часы распаўсюджвання пратэстанцызму ў Эўропе, частка беларускай арыстакратыі прыняла пратэстанцтва і паспрабавала кансалідаваць народ на падставе моднага тады кальвінізму. З гэтага нічога не атрымалася. Беларускае грамадства рабілася ўсё больш шматканфэсійным і індэферэнтным.

Аднак у самым канцы XVI стагоддзя ўдалося ажыццявіць вялікую кансалідацыйную ідэю: заключыць Царкоўную Вунію паміж Усходнім і Заходнім Хрысціянствам на Беларусі.

Цяпер, гледзячы здалёку, трэба прызнаць, што гэта была найвялікшая падзея ў беларускай гісторыі. Праз няпоўныя 200 гадоў Вунія, культурна і духоўна, скансалідавала беларускае грамадства і заклала падваліны пад будучыню беларускай нацыі, найглыбейшым чынам паўплывала на беларускае сакральнае мастацтва, вобразную творчасць і сьведамасць беларусаў. Вунія дала ў рукі беларусам пастаянны і натуральны абаронны шчыт перад разбуральнай і рэлігійнай па форме агрэсіяй усходняй імперыі.

У канцы XVIII стагоддзя, перад разборамі *Рэчы Паспалітай*, беларускае хрысціянскае насельніцтва складалася з 80 адсоткаў вуніятаў, 5-ці адсоткаў праваслаўных і 15-ці адсоткаў каталікоў.

У першай палове XIX стагоддзя расейцы, захапіўшы Беларусь, расправіліся з *Вуніяй*. Было забіта і замардавана тысячы беларусаў, вуніяцкіх сьвятароў і вернікаў, спаленыя тысячы беларускіх кніг, абразоў, твораў мастацтва, пазачыненыя і разбураныя вуніяцкія школы, кляштары і сьвятыні, зачынены Віленскі ўніверсітэт. Генацыд беларусаў ажыццяўлялі спэцыяльныя расейскія карныя атрады з казакаў. Падзеі зьдзеку над беларускім насельніцтвам, людабойства і вымардаваньне веры апісаныя часткова ў „*Актах пакутніцкай Вуніі*“, выдадзеных яшчэ ў XIX стагоддзі на польскай мове. Аднак самы беларусы гісторыі гэтага страшнага вынішчэння яшчэ не напісалі.

У сярэднявеччы, за часы існавання феадальных дзяржаваў, веравызнаньне мела вялікае значэньне для кансалідацыі грамадства. Новы час прынёс новыя, ужо не рэлігійныя, а нацыянальныя ідэі кансалідацыі і запатрабаваў новую форму дзяржаўнасьці, заснаванай не на феадальным праве і ўласнасьці, а на волі нацыі.

Аб'яднаўчым, сьведамым ідэйным чыннікам нацыянальнага грамадства зьяўляецца ўжо не рэлігія, як раней, а нацыянальная культура і, перш за ўсё, — нацыянальная мова, нацыянальная літаратура і нацыянальны тэатр.

Пытаньне канфэсійнасьці на Беларусі перастала быць прырытэтным. Да стварэньня сваёй новай нацыянальнай дзяржавы ў пачатку 1918 года беларускае грамадства прыйшло шматканфэсійным. Шматканфэсійнасьць паглыбілася ў XIX-XX стагоддзях, перш за ўсё, з прычыны палітычных дзеяньняў непрыяцеляў Беларусі. Аднак гэта ўжо не зьмяніла і не аслабіла культурнага адзінства беларускага народу (як таго спадзяваліся з Усходу і Захаду).

На сёньняшні дзень беларускае грамадства складаецца з чатырох, прыкладна роўных групаў людзей, якія так ці інакш згуртаваныя альбо зьвязаныя з каталіцкім ды вуніяцкім касцёлам, праваслаўнай (артадаксальнай) царквой*, пратэстанцкімі абшчынамі і сьвецкім атэізмам (бязбожніцтвам). Апошняя група не зьяўляецца канфэсіяй. Але яна ў рэальнасьці, бадай, ці не найбольшая, хоць адкрыта сябе не выяўляе і прыстасоўваецца да абставінаў. (Камунізм не мінае бяссьледна.)

У другой палове 80-х гадоў мінулага стагоддзя, калі на Беларусі аднавіўся рух беларускага Адраджэньня, тады былі адроджаныя і прыныцы нацыянальнай кансалідацыі грамадства, разбураныя рускімі камуністычнымі калянізатарамі.

Галоўнымі фактарамі адраджэнскай кансалідацыі грамадства ў барацьбе за свабоду былі беларуская мова і культура, сацыяльная справядлівасьць, эканамічная ўласнасьць і незалежная Беларуская дзяржава.

Адначасна *Беларускі Народны Фронт „Адраджэньне”* сфармуляваў палітычныя дачыненні да рэлігіі і канфэсійных групаў насельніцтва. *Фронт* прызнае свабоду сумленьня і паважае рэлігійныя традыцыі беларускага народу. За агульны кансалідацыйны чыннік нацыі бярэцца беларуская культура, беларуская мова і беларускія інтарэсы, рэалізаваныя ў Беларускай нацыянальнай дзяржаве. З гэтага гледзішча, беларускія адраджэнцы раўназначна станюцца адносяцца да ўсіх беларускіх хрысціянскіх канфэсіяў і да нехрысціянскіх канфэсійных групаў, прызнаюць свабоду сумленьня, у тым ліку, і права на невызнаньне ніякай рэлігіі (але гэта не ўхваляецца). Беларуская дзяржава, якой будучь кіраваць беларусы-адраджэнцы, ня стане перасьледаваць атэістаў, але дзяржаўная палітыка мусіць быць скіраваная на стварэньне ўмоваў, для разьвіцця каштоўнасьцяў Хрысціянства, высокага ўзроўню грамадзкай маралі і маральнай асобы чалавека.

Акупацыйныя ўлады на Беларусі, якога б ідэялігічнага кшталту яны ні былі, заўсёды аддавалі прырытэт той канфэсіі, якая зьяўлялася пераважнай у іхняй краіне. Яны стараліся, перш за ўсё, падпарадкаваць беларускія канфэсіі пад іерархію акупацыйнай дзяржавы. Нават рускія бальшавікі-бязбожнікі, зьнішчаючы ўсё рэлігійнае, тым ня менш апасродкавым чынам аддавалі перавагу праваслаўнай царкве. (Асабліва ў апошнія часы існаваньня СССР.)

Немалаважнае значэньне ў растлумачэньні такога дзіўнага, на першы погляд, прырытэту бальшавікоў, мела „кагэбізацыя” рускай праваслаўнай царквы. У 1929 годзе, пры Патрыярху Сьргію, бальшавікі зламалі супраціўленьне праваслаўнага кіраўніцтва, і рускае кіруючае праваслаўе (нясучы адначасна страты ў людзях і ў веры) пайшло на супрацоўніцтва з камуністамі і НКВД. Чэкісты напраткі засылалі свае кадры ў духоўныя сэмінарыі і акадэміі, у структуры праваслаўя і, пры спрыяньні

*На Беларусі з XIX стагоддзя, у выніку расейскай акупацыйнай палітыкі, усталявана кіраўніцтва (юрдыкцыя) Рускай Праваслаўнай Царквы (РПЦ). Беларуская Праваслаўная Царква дзейнічае ў эміграцыі.

патрыярхаў, хутка кагэбизавалі іерархію рускай праваслаўнай царквы, ператварыўшы яе ў своеасаблівы аддзел КГБ.

Тут зазначу, што руская праваслаўная царква была падпарадкаваная дзяржаве і страціла самастойнасць яшчэ ў пачатку XVIII стагоддзя, пры цары Пятры-шалёным (як называлі яго беларусы).

У XIX стагоддзі расейская праваслаўная царква ўжо ў значнай ступені звязаная з паліцыяй і ператварылася ў вырабленую зброю рускага самадзяржаўя, каляніяльнага ўціску і імперскай экспансіі.

Пасля распаду СССР і савецкай сістэмы сацыялізму, палітычная ўлада вышэйшага праваслаўнага клеру павялічылася. Кагэбизаванае праваслаўе стала імітаваць дзяржаўную ідэалёгію кагэбизаванай

Пасля заняцця Беларусі савецкімі войскамі ў 1944 годзе, ізноў была адноўленая ўлада маскоўскага патрыярхату над праваслаўнымі беларусамі.

Але беларусы бачылі, што такое маскоўская царква. Як і ў ранейшыя часы, адбываўся адплыў да пратэстантызму, хоць пратэстанцкія абшчыны за саветамі надзвычай жорстка пераследвалі. (Вернікаў не ўладкоўвалі на працу, выдумвалі штучныя абвінавачванні, судзілі ды ссылаі, здэкаваліся над дзецьмі, вялі шалёную прапаганду, прыдумвалі дзікія небыліцы, распальвалі нянавісьць да пратэстантаў і г.д.)

(Фота: „Ніва“)

Ідуць беларусы (Беласточчына).

Расей. На праваслаўныя сьвяты кіраўнікі Крамлю (былыя бязбожнікі і энкавэдзісты) выстройваюцца ля алтара са сьвечкамі ў правай руцэ. Патрыярх Маскоўскі **Алексій II** (ён жа генэрал КГБ **Рыдзігер**, агентурная клічка „Дроздов“) неаднаразова „благослаўляе“ генацыд у Чачэніі і вынішчэньне чачэнцаў, ухваляе вайну, узнагароджае бязбожніка Лукашэнку праваслаўным ордэнам, выступае ініцыятарам і праводзіць кананізацыю (прылучэньне да аблічча сьвятых) аднаго з найбольшых злачынцаў XX-га стагоддзя — рускага цара **Мікалая II** („крывавага“).*

* Нагадаю, што рускі цар-алькаголік Мікалай II асабіста аддаў загад расстраляць 9-га студзеня 1905 года мірнае шэсьце людзей, якіх з іконамі і царкоўнымі харугвамі прывёў да царскай рэзыдэнцыі ў Пецярбургу праваслаўны поп-правакатар Гапон. Было забіта 1118 чалавек. У гісторыі гэтая трагічная падзея вядомая пад назвай „крывавага нядзеля“. Цар Мікалай II, пасля гэтага расстрэлу, назвалі „кывавым“.

Ніколі не было ні скрухі, ні пакаяньня ў гэтага чарговага страшнага і апошняга рускага цара. І тое, што бальшавікі па-бандышску без суда расстралялі яго разам з сям’ёй, выглядае як Боская кара забойшчу сотняў людзей. Тут усё сымвалічна, нават, што суда не было. Бо такіх чакае Боскі Суд. (Я ўжо не ўспамінаю тут пра жонку цара ды Распуціна, ды пра ўвесь гэты вядомы ў гісторыі бруд.) Праз 80 гадоў нашчадкі камісараў у сутанях аб’яўляюць „сьвятым“ забойшчу нявінных людзей.

Прычыны такіх асабліва жорсткіх адносінаў бальшавікоў да пратэстантаў былі палітычныя. Гэтыя вернікі выпадалі з-пад кантролю КГБ. Каталіцкі касьцёл бальшавікі прыгаварылі на фізічнае выміраньне, перакрыўшы ўзнаўленьне кадраў сьвятароў. (Стары ксёндз паміраў і касьцёл зачыняўся. Парафія зьнікала.) Праваслаўе кагэбісты кантралявалі поўнасьцю праз свае кадры і сэмінарыі, а вось з пратэстанцтвам нічога не атрымлівалася.

Інфільтраваль яго агентурай было значна цяжэй. Пратэстанцкія абшчыны складаліся, у асноўным, з простых беларусаў, на якіх бальшавікі, акрамя страху, практычна ня меў ніякага ўплыву.

Такая ж сітуацыя засталася і цяпер, у час аднаўленьня на Беларусі расейскага нэакаляніялізму. Рэжым Лукашэнкі зразумеў, што паставіць сабе на службу беларускіх пратэстантаў (ці хоць бы часткова нэўтралізаваць, як каталіцкі касьцёл) яму ня ўдасца. Таму рэакцыя супраць пратэстантаў грубая і тыпова кагэбоўская: дыскрэдытацыя, пагрозы, паклёп і т.п. Імкнуцца запалохаць вернікаў.

Аднак за ўсім гэтым стаіць „стратэгічная“ задача расейскага

гэбізму: выклікаць у Беларусі нянавісьць па канфэсійнай прыкмеце, справакаваць канфлікты на рэлігійнай глебе і потым „камандаваць пародам” — лавіць рыбу ў мутнай вадзе.

200 гадоў працуюць рускія спэцслужбы над гэтай мэтай у Беларусі. Што толькі ні прыдумвалі: і „чорныя сотні”, і каталажкі, але так нічога і не атрымалася. І не атрымаецца. Я гэта кажу ўпэўнена, бо ведаю беларусаў.

Калі мы гаворым пра беларускае хрысьціянства, беларускае праваслаўе, беларускае каталіцтва ці беларускае вуніцтва, то мы, вядома ж, разумеем, што Хрысьціянства ёсьць адзіным, і мы ня маем на ўвазе нейкую яго выключнасьць у Беларусі ці выпаданьне з агульнай сусьветнай дарогі Веры. „Беларускае” абазначае тое, што ня мусяць беларускімі вернікамі і грамадзянамі Беларусі кіраваць з замежных цэнтраў патрыярхі-гэбісты чужой дзяржавы і лейтэнанты ў сутанах. Гэта супярэчыць нашым нацыянальным інтарэсам.

Павінна быць так, як у вольных людзей, як у іншых вольных краінах Эўропы і як некалі ў нас было. Беларускай царквой павінны кіраваць беларускія першаерархі, кардыналы і біскупы. Хопіць акупацыі.

Аддзяленьне царквы ад дзяржавы абазначае, што царква не зьяўляецца дзяржаўным інстытутам улады і не выконвае функцыяў дзяржаўнай улады. Юрыдычна яна знаходзіцца на правах грамадзкай арганізацыі і падлягае ўсім дзяржаўным законам.

Царква ня мае такога юрыдычнага статусу, каб займацца кантрабандай, гандляваць цыгарэтамі ды гарэлкай, вывешваць сьцягі чужых дзяржаваў у алтарах і кіравацца антыбеларускай справай. Могуць быць прынятыя спэцыяльныя законы па канфэсіях, але яны павінны адпавядаць Канстытуцыі краіны.

У 1993 годзе дэпутатам Народнага Фронту ўдалося правесці ў Вярхоўным Савеце (праўда, са стратамі) прыстойны закон аб рэлігійных арганізацыях, які паспрыяў усім. Рэжым Лукашэнка ўвесь час намерваецца адмяніць гэты закон і заступіць яго іншым, каб забясьпечыць прыярытэт рускай праваслаўнай царкве (РПЦ) на Беларусі і дыскрымінаваць іншыя (беларускія) канфэсіі (у тым

ліку, і беларускае праваслаўе). Знаёмыя справы, пазнавальныя пляны.

Калі зазірнуць далей у будучыню вольнай Беларусі, у той час, калі мы адновім наш Беларускі дом і наш Беларускі Храм, калі будзем мець Беларускі нацыянальны ўрад, Беларускае кіраўніцтва і Беларускі друк, калі мы вернем дзяржаўнасьць Беларускай мовы і станем, нарэшце, сапраўднымі гаспадарамі ў сваёй краіне, то будучыня Беларускага Хрысьціянства ўяўляецца мне вельмі добрай. Зарукай таму зьяўляецца памяркоўнасьць і разумнасьць нашых людзей. Беларус ня любіць варагаваць з суседам і з усімі імкнецца жыць мірна.

Распаўсюджаная зьява на Беларусі, калі ў адным мястэчку, дзе людзі ведаюць адзін аднаго, стаіць касцёл, царква і частка жыхароў — пратэстанты. Аднак няма канфліктаў. Усё функцыянуе нармальна, людзі супрацоўнічаюць, працуюць, жэняцца і выходзяць замуж у межах насельніцтва, а не канфэсіяў.

Такія дачыненні выпрацаваныя стагодзьдзямі і зьяўляюцца асабліва сцю беларусаў. Палітыканы чужых дзяржаваў увесь час хацелі ўшчыміцца ў гэтыя асаблівыя людзкія дачыненні беларускага грамадства і навесці свае парадкі. Безумоўна, што яны нарабілі шкоды, але, у прынтцыпе, нічога не дамагліся. І не дамогуцца. Жыццёвая сіла людзкага адзінства беларусаў мацнейшая за наносную нянавісьць палітычных маніпуляраў.

Я лічу, што мы, беларусы, павінны вельмі шанаваць і мацаваць нашу людскую памяркоўнасьць у канфэсійных дачыненнях паміж сабой. Бо гэтая добрая рыса ёсьць псіхалагічнай асновай нашага культурна-нацыянальнага адзінства. А ўвогуле, калі

падумаць глыбей, гэтая ёсьць рыса духоўнай велічы беларусаў, падстава да сапраўднай дэмакратыі, моцы і вышыні будучай вольнай беларускай дзяржавы. Гэтая веліч Беларусі сапраўды будзе, бо яна ўжо сапраўды была і пакінула нам праз вякі найвялікшае багацьце — здольны, працавіты, памяркоўны і мірны народ.

21 траўня 2001 г.

(„Беларускія Ведамасьці”, — 2001, №8(38).

Беларусы на дэманстрацыі ў Нью-Ёрку.

ТРАДЫЦЫЯ

Людзі часта гавораць пра традыцыі, не задумваючыся, што азначае традыцыя і чаму яна існуе. Ім здаецца, што традыцыі, як дождж і вецер, ці як прывычка, існуюць самы па сабе. Бо цяжка ўявіць культурнае грамадства без традыцыяў культуры.

Сапраўды, працэс утварэння традыцыяў ва ўсіх галінах дзейнасці людзей разьвіваецца самаісна. Традыцыя ёсць найважнейшы чыньнік захавання і жыццяздольнасці культуры. Культура зь неразвітымі традыцыямі — слабая культура. Яна можа рассыпацца, знікнуць пры ўскладненні жыццёвых абставінаў. А гэта суправаджаецца пакутамі людзей і агульным зьбядненнем чалавечага грамадства.

Калі гвалтоўна развальваюцца традыцыі ці дэградуюць ад змяшання з чужародным, тады людзі *перастаюць разумець адзін аднаго*, грамадства перажывае рэгрэс, культура спараджае хімеры. Развал адстояных уяўленняў і дэградацыя соцыюма прыводзіць да прымітывізацыі і змаленьня асобы.

Захаванне традыцыяў заўсёды было клопамат вышэйшых людзей у грамадстве. Можна дакладна вызначыць: па тым як адносяцца людзі да захавання традыцыяў, мераецца іхны ўзровень культуры.

Традыцыя ёсць вынік калектыўнай дзейнасці людзей. Гэта плён агульнай творчасці і супольных уяўленняў. Традыцыя — асабліва зьява, якая існуе толькі ў жывым грамадстве і рэалізуецца тады, калі ствараецца тып, альбо канон, ёсць варыянтнасць і пастаяннае насельніцтва.

Вельмі наглядна традыцыі відаць у мастацкай творчасці, бо творы мастацтва валодаюць выразнай аўтаноміяй і самастойнасцю (адасобленасцю) ад носьбітаў. У калектыўным (гэта значыць народным) мастацтве гэтая самастойнасць толькі частковая. У індывідуальным (гэта значыць прафэсійным) — практычна цалкавітая.

Гносеалягічна мастацтва звязанае з рэлігійнымі ўяўленнямі і вырастае з аднаго караня. Мэта рэлігіі — пазнаньне Бога і дасягненьне вечнага існаваньня душы ў ідэальным стане. Мэта мастацтва — узвышэньне душы праз адлюстраваньне (стварэньне) эстэтычнага ідэалу.

У філясофскім пляне мастацтва і рэлігію можна разглядаць як адзіны працэс пазнаньня абсалютнай ісьціны. Рэлігія — шлях непасрэдны, *шлях дасягненьня* праз веру. Мастацтва — гэта шлях апасродкаваны, *шлях набліжэньня* праз вобраз ідэальнага хараства.

Трэба ведаць, што хараство ёсць функцыя ісьціны. *Ісьціна заўсёды вечная, простая і прыгожая*.

Таму апасродкаваны шляхі набліжэньня да ісьціны (Бога) ішлі праз *мудрасьць* (філясофія, навука і т.п. „рацыё”) і праз *мастацтва* (вобразы хараства). Непасрэдны шлях, як я ўжо адзначаў, ляжыць пасярэдзіне — *шлях веры*. (Гэта значыць успрыняць ісьціны агулам, усёй істотай, адразу такой, якой яна ёсць.)

Ні адзін з трох шляхоў не гарантуе ад памылак, і толькі адзін шлях сапраўдны (шлях веры). Але сумяшчэньне гэтых накірункаў ёсць агульнай дарогай духоўнага разьвіцця чалавецтва. І гэта якраз пацвярджае гісторыя.

У калектыўны пэрыяд мастацкай творчасці людзей кожны народ па-свойму адлюстроўваў ідэал хараства, ствараў сваю сістэму вобразаў і мастацкіх традыцыяў. Тут дзівосны сінтэз. Бо, адлюстроўваючы аб’ектыўную эстэтычную ісьціну праз сваю

вобразную сістэму і традыцыі творчасці, народ выяўляў адначасна сябе, сваю душу, паняцці і ўяўленьні.

У працэсе калектыўнай творчасці *вобразнае выяўленьне* сістэматызавалася ў аптымальную форму, набывала закончаныя і дасканалыя абрысы. Так узьнікла *традыцыя як найлепшае выяўленьне сутнасці, якое характарызавалася аптымальнасцю, закончанасцю і дасканаласцю*.

Такім чынам традыцыя становілася *ўнівэрсальным перадачым мэханізмам захавання культуры, цягасці яе з пакаленьня ў пакаленьне*. Гэта сапраўдны ўсенародны скарб, набытак, які стагоддзямі жывіў творчасць і эстэтычнае разьвіццё людзей у адпаведным і найлепшым для іх рэжыме паняццяў і адчуваньняў.

Гвалтоўнае зьнішчэньне традыцыяў — гэта заўсёды культурная катастрофа. Тут трэба адрозьніваць натуральны працэс, выкліканы грунтоўнымі і вельмі хуткімі пераменамі ў грамадстве, і працэс намераны, накіраваны спэцыяльна на зьнішчэньне традыцыяў культуры.

Беларусы, апынуўшыся ў расейскай імперыі, сутыкнуліся з вырабленай палітыкай разбурэньня традыцыяў беларускай культуры. У XIX стагоддзі найбольш пацярпела беларуская архітэктура і гарады. Над Беларусіяй нібы пранёсся зьнішчальны ўраган. Але вынішчэньні XIX-га стагоддзя нельга параўнаць з тым, што зрабілі потым у XX-м стагоддзі рускія бальшавікі.

У даўняй Беларусі для абазначэньня традыцыйнага, выпрабаванага ўкладу жыцця і культуры ўжываўся ўнівэрсальны тэрмін „*старына*”. „І каб старыны ня рухалі...”, — пісалі звычайна магілёўскія, смаленскія ці быхаўскія мяшчане, стаўляючы ўмовы.

Бальшавікі, ставячы задачу зьнішчэньня традыцыйнай культуры, прыдумалі свой „тэрмін”, свой назоў разбурэньню, які быў антытэзісам азначэньню „старына”. Гэта ярлык „старьё” (што азначае — старызна).

Тэрмін „старьё” быў асабліва небясьпечны на пабытовым, нізкім узроўні сьвядомасці, у асяроддзі соцыюма, дзе якраз адбывалася ягонае прыжываньне. У савецкіх навуковых сфэрах маглі казаць што іншае, з прыцягненьнем навуковай тэрміналёгіі, але на практыцы татальная камуністычная палітыка вынішчэньня культуры абапіралася на безапэляцыйную формулу: „Зачэ́м это старьё!”. І далей чулася прымітывная нігілістычная дэмагогія, што трэба будаваць „новае”, адмаўляцца ад „старога”, аджылага, глядзец „наперад”, а не „назад” і г.д.

Формула „зачэ́м старьё” пратрывала да апошняга дня існаваньня СССР.

Камуністычныя варвары вынішчылі ў Беларусі тысячы помнікаў архітэктуры і сакральнага дойлідства. Яшчэ ў 1961 годзе ўзрывалі культурныя здабыткі XII-га стагоддзя (царква Дабравешчаньня ў Віцебску), а ў канцы 1980-х гадоў разбурылі Менскае Замчышча XI-га стагоддзя і архэалягічны драўляны Менск, што існаваў у ім. (На месцы Замчышча пабудавалі станцыю мэтро „Няміга”). Былі разбураныя старадаўнія могілкі і гістарычныя цэнтры беларускіх гарадоў ды мястэчак, зьнішчаныя тысячы прыдарожных крыжоў і капліц ды каменных муроў, вадзяных млыноў ды ветракоў, шмат дзе поўнасьцю ліквідавалі беларускія народныя строі адзеньня (забаранялі апранаць) і народныя рэлігійныя абрады, высьмейвалі аўтэнтчны фальклёр, настрайвалі моладзь у школах супраць свайго.

Адначасна ўжывалі іншы татальны, больш выраблены мэтад

вынішчэння беларускіх традыцыяў культуры, накіраваны ў асноўным на знішчэнне фальклёру (песняў, танцаў, звычайў, абрадаў, сьвятаў і г.д.). У камуністычнай псэўдэатэорыі ён называўся „развитие традиций” (разьвіцьцё традыцыяў) і рэалізаваўся на практыцы найбольш праз „мастацкую самадзейнасьць”.

Для камуністаў-ідэолягаў усё жыцьцё — гэта „борьба” (барацьба). Разьвіцьцё — гэта ў іх „барацьба новага са старым”. Таму камуністы заўсёды „змагаліся”, уступалі ў „вечны бой”, вялі „бітву за ўрадаж” на „трудовом фронте”, скідвалі „працоўны дэсант”, ішлі „от победы к победе”, „заваёўвалі новыя рубяжы” і г.д. — усё з крыкам ды камандамі.

З традыцыі, згодна камуністычных „тэарэтыкаў”, трэба было браць „лепшае”, адкідаць „горшае”, „несучаснае”, і прылучаць „новае”, „сучаснае”. Крытэрыі вызначаліся „па паняццях”, задачы — па цыркулярах.

Была створаная сетка сельскіх клюбаў, раённых „дамоў культуры” і „дамоў народнай творчасці”, дзе ў большасці сядзела цэлая армія недавучак, „арганізатарай культуры” і „разьвівальшчыкаў традыцыяў”. Нашэсьце гэтай арміі за дзясяткі гадоў „барацьбы на культурным фронце” прынесла больш шкоды, чым карысьці. Што датычыць традыцыяў, то ня гледзячы на стараньні асобных энтузіястаў, вынішчана было амаль усё жывое.

Традыцыя ў калектыўным мастацтве — гэта закончаная і дасканалая зьява. Яе далейшае самаўдасканалваньне прыводзіць да канону, які зьяўляецца *самадастатковым*. Кананізаваная традыцыя існуе стагодзьмі якраз з прычыны гэтых сваіх якасьцяў (дасканаласьці і самадастатковасьці) і таксама *варыянтнасьці* — зьявы характэрнай якраз для калектыўнай творчасці, бо кожны выканаўца ў фальклёрнай традыцыі, прытрымліваючыся канону, зьяўляецца ня толькі выканаўцам, але й творцам, што выяўляецца ў *імправізацыі*. (Дарэчы, адметнай прыкмеце агульнай фальклёрнай традыцыі).

Адначаснае сумяшчэньне канону, варыянтнасьці і імправізацыі стварае дзівосную зьяву — *непаўторнасьць* аўтэнтчнага фальклёру. Гэтая фэнамэнальнасьць рэалізуецца ў працэсе жывога выкананьня (жывога — ня значыць, што на сцэне, а ў натуральных каляндарна-тэрытарыяльных абставінах).

Традыцыю калектыўнай творчасці, з прычыны яе закончанай формы, нельга структурна зьмяняць, бо гэта прыводзіць да яе разбурэньня і знікненьня. Традыцыя, як кананізаваная форма калектыўнага мастацтва, не паляпшаецца нейкім з боку, гвалтоўным умяшаньнем у яе сутнасьць. Яе можна толькі прымаць такой, якой яна ёсьць, і прадаўжаць.

Традыцыю ў адной галіне творчасці, ці аднаго ўзроўню мастацтва можна скарыстоўваць у іншай галіне, ці ў іншым узроўні мастацтва. Можна скарыстоўваць элементы традыцыі, ці яе форму, ці нават яе рэмінісцэнцыі, але ўсё мусіць называцца сваім назовам (бо гэта ўжо не традыцыйная творчасць). Не павінна быць *падмены* аднаго мастацтва іншым, адной галіны творчасці — іншай.

Менавіта падмена зьяўляецца сутнасьцю і вынікам разбуральнага камуністычнага паняцця „разьвіцьцё традыцыяў”. Якраз установа на падмену выклікала ўмяшаньне ў традыцыйны парадак і разбурэньне аўтэнтчнай народнай творчасці.

Паколькі ўстанова была ідэалігічнай (зьмяніць, палепшыць ды абсучасніць) і выходзіла з дзяржаўна-партыйных установаў — усё астатняе давершвала звычайная чалавечая цемната, бескультура — усё неадуканасьць „мэтадыстаў” ды функцыянераў такой палітыкі.

Трэба сказаць, што сярэдні ўзровень адукацыі і эстэтычных паняццяў савецкага чалавека адпавядаў узроўню фармулёўкі

„разьвіцьцё традыцыяў”. Калі савецкі чалавек чуе, што нельга збоку ўмешвацца і зьмяняць традыцыю, тады ён (скажам, доктар якіх-небудзь тэхнічных навук, што мяркуе на ўсе тэмы) здзіўляецца: „А як жа тады разьвіцьцё? Што, жыцьцё павінна спыніцца?”

Зрэшты, можна прывесці па аналёгіі прыклады і з тэхнікі, і з фізікі, і ўвогуле — з прыроды. Нікому, скажам, не прыходзіць у галаву ўдасканаліць форму кола, зрабіць яго больш выцягнутым, ці сплюшчаным, ці хваліста-увогнутым і т.п. У людзей хапае здаровага сэнсу не задумваючыся разумець, што кола — гэта дасканала завершаная сістэма. Палепшыць яе немагчыма, зьмяніць нельга (бо гэта будзе ўжо ня кола). Можна толькі ім карыстацца, выкарыстоўваць і вар’іраваць (што і робіцца ў тэхніцы). І ніхто не задае пытаньне: хто прыдумаў кола. Прыдумалі людзі (і дарэчы, не адразу).

Традыцыя ў калектыўным мастацтве — гэта таксама „кола” — дасканалая, як мы ўжо адзначылі, завершаная форма (сістэма) выяўленьня адпаведнай сутнасьці. Нельга яе перайначыць.

Тут адлюстраваньне вельмі агульных заканамернасьцяў. Наша фізічная трохмерная прастора ёсьць частка бясконцага сьвету. Наш трохмерны сьвет мае закончаную колькасьць дасканалых, сістэмна завершаных геамэтрычных формаў (геамэтрычных фігур), закончаную колькасьць асноўных колераў, асноўных гукаў; існуюць парогі адчуваньня сьвятла і парамэтры пераменаў стану рэчыва і г.д. Усё зьменлівае багацьце і шматалічнасьць нашага фізічнага сьвету ёсьць варыянтнасьць і мадыфікацыя пэўных завершаных асноваў. *Разбурэньне асновы прыводзіць да разбурэньня зьявы.*

Тым часам сістэмная завершанасьць (самадастатковасьць, самадасканаласьць) фізічных асноваў прадвызначае ўнівэрсальную заканамернасьць разьвіцьця і стварэньня *ўсяго*. Менавіта: адпаведнасьць (адэкватнасьць) паміж формай і зьместам зьявы. Умоўнасьць формы і ўмоўнасьць зьместу маюць цэнтрабежную тэндэнцыю да завершанага адзінства. У ідэале ўмоўнасьць формы і ўмоўнасьць зьместу імкнуцца стаць адной існасьцю і дасягнуць дасканаласьці. Гэтае імкненьне (назвам яго *шляхам гармоніі*) падпарадкоўваецца законам ісьціны: прыгажосьці, прастаты і вечнасьці. (Вечнасьць дасканалай сістэмы ў дадзеным выпадку ёсьць яе завершанасьць у адпаведным сьвеце).

У пачатку 60-х гадоў, калі сьвет быў яшчэ пад уражаньнем адкрыцьця малекулы ДНК, мяне зацікавілі апісаньні трох амэрыканскіх вучоных-адкрывальнікаў (Ф. Крыка, М. Уілкінса, Д. Уотсона) пра тое, як рабілася адкрыцьцё.

Вучоныя перамянілі вялікае мноства структурных мадэляў малекулы пры расшыфроваўцы вопытаў. Асноўнымі крытэрыямі адбору мадэлі ў іх былі прастата і *характэр* структуры. Малекула павінна была быць прыгожай. Непрывабная, хоць і дастаткова лягчэная мадэль, адкідвалі. У выніку — адкрыцьцё падвойнай сьпіралі, прастай і дасканалай сістэмы малекулы ДНК.

Вельмі дакладная інтуіцыя. Вучоныя зразумелі, што шукаюць адну з *асноваў* існаваньня жывога сьвету і яна павінна валодаць якасьцямі ісьціны.

Гэтыя пункцірныя развагі я зрабіў дзеля таго, каб падвесці да тлумачэньня, што *фэнамэн стваральнага эстэтычнага працэсу ў калектыўнай творчасці людзей падпарадкаваны ўсеагульнаму сусьветнаму парадку рэчаў і ёсьць ягоным вобразным выяўленьнем*.

Менавіта таму тут няма брыдоты, паскудства, дэкадэства, пачварнасьці, збачэньства думак, духу сьмерці, упадку і разбурэньня, як гэта часта прысутнічае ў індывідуальным прафэсійным мастацтве. Я не кажу ўжо пра масавую культуру.

Калі меркаваць па якасці, узроўні і вобразнай сутнасці эстэтычнага адлюстравання народнага духу і народнай адметнасці, як выяўлена гэта ў аўтэнтычнай калектыўнай творчасці людзей, то, безумоўна, — гэта вяршыня. *Нішто і ніхто лепш не выяўляе характэрнае для народу, як сам народ у сваёй традыцыйнай мастацкай творчасці*. Вядучыя мастацтвы тут — сьпевы і танцы.

Тым часам індывідуальная (прафэсійная) творчасць гэта ёсць *мастацтва нацыі*. Вядучыя мастацтвы тут — літаратура і тэатр. Яны адлюстроўваюць жыццё, дух і вобраз народа праз лёсы і вобразы *асобных людзей*.

Літаратура і тэатр ёсць сутнасныя атрыбуты нацыянальнай культуры. (Бязь іх нацыя не ўтвараецца і не існуе.) Нацыянальнае мастацтва, як правіла, абапіраецца на народную творчасць і

Гэта прафэсійная творчасць *на падставе* народнай творчасці. Тут ёсць своеасаблівы „гістарызм” (як нэаготыка ў архітэктуры), тут выяўленьне тэатральнасці і прадстаўленьне народнага сродкамі мастацкай фантазіі. Пры такім падыходзе ўсё вырашае густ і майстэрства сьпевакоў. Падыход эстэтычна апраўданы, хоць і не глыбокі.

Цяперка паўкультурнае асяроддзе ў Нью-Ёрку якраз цікавіцца Ванэсай Мэй*. Безумоўна, што яе аранжыроўкі клясыкі пад сучасныя рытмы і выкананьне зробленыя таленавіта, на добрым узроўні і слухаюцца лёгка. Але гэта ўжо ня клясыка. Гэта другасная творчасць. І Ванэса не хавае гэтага. Клясыцы такое ня шкодзіць. (Хоць зразумела, што тут звычайны амэрыканскі бізнэс).

Горшая сітуацыя, калі размежаваньня няма, калі на сцэну цягнуць жывую традыцыйную творчасць, але падпраўляюць яе,

(Фота Ул. Салагана)

Гуканьне вясны ў Строчыцах. 1998 г.

выпрацоўвае плённую форму выкарыстання, галоўным прынцыпам якой ёсць павага і захаваньне традыцыяў.

Разгледзім некалькі прыкладаў.

Калі ў пачатку 70-х гадоў галасна заявіў пра сябе ансамбль „Песьняры”, нашае пакалень маладых беларусаў успрыняло яго з вялікай прыхільнасьцю і энтузіязмам. Тым часам *Рыгор Раманавіч Шырма* — найвялікшы аўтарэтэт у беларускай музыкалегіі і знаўца народнай музыкі — даволі стрымана аднёсся да іхняе творчасці. Ён перажываў, што ў „Песьняроў” страчана глыбіня, народны беларускі дух і тонкая эстэтыка традыцыйнае песьні. У гэтым Рыгор Раманавіч, безумоўна, меў рацыю. Але ён не крытыкаваў калектыў публічна. Маэстра разумеў, што „Песьняры” і не прэтэндавалі на народнае выкананьне народных песьняў. Яны рабілі свае аранжыроўкі ў межах свайго стылю і выконвалі ўсё на выдатным прафэсійным узроўні. Народную традыцыю гэта не папсавала, бо тут не было яе падмены.

„паляпшаюць” ды прерайначаюць, дадаюць „нестаючыя элементы” і ўсё гэта выдаецца за народны беларускі аўтэнтычны падыход. Тут зьяўляецца ашуканства, эстэтычная дэзінфармацыя. Дрэжны варыянт — гэта так званая „самадзейнасьць” зь яе апрацоўкамі народных песьняў савецкімі кампазытарамі. Тут адкрытае разбурэньне традыцыі і падмена яе прымітыўным „вакалам” („медленна, протязно”).

Але поўнае варварства, калі малаадукаваныя культработнікі шырокага профілю вучылі „правільна сьпяваць” народных сьпевакоў, цягаючы іх па розных раённых і абласных аглядах мастацкай самадзейнасьці.

Можна ўявіць, што сталася б з бурацкім ці тувінскім гарлавым сьпевам, ці з азербайджанскім мугамам, ці з грузінскім шматгалосьсем, калі б іхных сьпевакоў павучылі савецкія культработнікі.

У Беларусі захавалася арыгінальнае прасторавае грудное сьпяваньне, заснаванае, як і ўсё старажытнае народнае, на пента-

* Маладая асоба, 22 гады, магчыма, — будучая індывідуальнасьць у музыцы.

тоніцы, бяз ладавай афарбоўкі мэлёды. Але ў Беларусі савецкія культмасавікі, што ня ведалі часам элементарных рэчаў, „вучылі” народных майстроў „правільнаму вакалу”.

Разбурэнне сьпеўных і выяўленчых традыцыяў ішло за саветамі праз сцэну, самадзейнасьць, радыё і тэлебачаньне. Асноўны вынік гэтай дзейнасьці — стварэньне прымітыўных уяўленьняў пра беларускую народную культуру і стварэньне сцэнічнага паказнага кіча. Аднак самы традыцый і народная творчасьць жыла не на сцэне і ніколі не існавала на сцэне. Звучалася і зьнішчалася таксама натуральнае асяроддзе і ўмовы існаваньня традыцыяў беларускага народнага мастацтва.

Для таго каб у грамадстве адбывалася цягласьць народнай культуры, каб з пакаленьня ў пакаленьне перадаваліся традыцыі, неабходна, каб існавала **пастаяннае насельніцтва на пастаяннай тэрыторыі**. Маецца на ўвазе ня толькі агульнанацыянальны маштаб, але і макрасістэмы ў межах геаграфічных мясцінаў, адміністрацыйных раёнаў і асобных паселішчаў.

Жыхары паселішча, што існуюць у сфэры нацыянальнай і мясцовай традыцыйнай культуры, живуць адначасна і ў сваім макрасьвеце, дзе абкультураныя ня толькі дачыненні паміж людзьмі, але і ўся акаляючая прастора. Як правіла, кожная дарога, лагчына, камень у полі, ручайкі і рэкі, дрэвы і ўзгоркі, лясы ды палі, масты ды грэблі, крыжы пры гасьцінцы — усё мае свой назоў, сваё слова і сваю гісторыю, адлюстраваную ў памяці пакаленьняў вёскі, хутару, горада ці мястэчка.

Сацыяльна-культурнае жыцьцё паселішча — гэта таксама свая гісторыя і свой сьвет, дзе адбываюцца адметныя падзеі, існуюць адстойныя зьявы і дачыненні. Тут пастаянна живуць і нараджаюцца людзі. У іхняй памяці і на іх трымаецца тое, што рабілі, ведалі, стваралі дзяды і прадзеда і пяроімуць потым дзеці і ўнукі. Уся краіна пад вялікім дахам нацыянальнага адзінства складаецца з такіх макрасьветаў і асяродкаў.

Усё спыняецца, калі знікаюць носьбіты макрэаінфармацыі, калі адбываецца замена насельніцтва. Усялякая гвалтоўная масавая міграцыя нават у межах невялікіх тэрыторыяў небясьпечная для традыцыйнай культуры.

Камуністы праводзілі русіфікацыю і рыхтавалі ператварэньне людзей у савецкі народ, штучна перамешваючы насельніцтва. **Чарнобыль для Беларусі — гэта ня толькі сацыяльна-экалягічная бядка, але і культурная катастрофа.** (Маецца на ўвазе страта пастаяннага насельніцтва ў чарнобыльскай зоне.)

Гістарычны вопыт засьведчыў, што людзі на ўзроўні народнай культуры, калі яны адарваныя ад сваёй тэрыторыі і памешчаныя ў іншай, нават блізкай, культурнай супольнасьці, нават трымаючыся кампактна, як правіла, трацяць свае традыцыі і асімілююцца іншым асяроддзем (найдаўжэй — на працягу некалькіх пакаленьняў). Выключэньне складаюць толькі некаторыя народы, мэнтальнасьць якіх абапёртая на высокія традыцыі старажытнай культуры, адлюстраванай у помніках пісьмовасьці. Гэта, перш за ўсё, габрэі, кітайцы, у меншай ступені — індусы, карэйцы і арабы.

Калектыўнае народнае мастацтва, заснаванае на традыцыі,

спарадзіла і пакінула шмат фэнамэнальных зьяваў творчасьці. Зьвернем увагу, напрыклад, на архітэктурную готыку. Шмат якія мастацтвазнаўцы лічаць архітэктурную готыку чудам чалавечтва, вяршыняй дойдства. Тым часам гатычная архітэктурная ў поўным сэнсе ёсьць народнае рамяство і народнае мастацтва. Яго стварыў народ, рамеснікі, арганізаваныя ў цэхі, якія зьберагалі традыцыі і таямніцы свайго мастацтва і якое майстры перадавалі з пакаленьня ў пакаленьне. Прафэсійныя (індывідуальныя) архітэктары, што займаліся адным праектаваньнем, зьявіліся пазьней, ў пэрыяд рэнасансу ў Італіі.

Фэнамэнальнай зьявай ёсьць кітайская клясычная паэзія (і звязаная зь ёй японская).

Кітайскаму вершаскладанству ўжо тры тысячы гадоў. Гэта індывідуальная творчасьць прафэсійных паэтаў, хоць вершы ў Кітаі вучылі складаць кожнага адукаванага чалавека і кожны дзяржаўны чыноўнік умеў іх пісаць. Тут скарбы трохтысячагадовай кітайскай паэтычнай культуры (зь якой карысталі ўсе пакаленьні), і моцная сіла традыцыяў.

Японцы вытанчылі паэтычную музу, сягнулі ў сутнасьць рэчаў і глыбіню душы, кананізавалі формы вершаў, як музычны акорд: танка — пяць радкоў, злучаныя строфы; хоку — тры радкі. І ні ўлева, ні ўправа: вялікае ў малым.

Тут вольная індывідуальная творчасьць у жорсткай традыцыі. Тым часам такія ўстаноўкі для самавыяўленьня стварала толькі калектыўная народная творчасьць.

Фэнамэн кітайскай і японскай паэзіі вядомы ў сьвеце. Ён ставіцца вельмі высока. І калі я падумаю пра гэта — агортвае мяне нейкая бясьсільная маркота, нібы ад прадчуваньня вялікага марнатраўства.

Бо ёсьць яшчэ адзін незвычайны сінтэтычны (г.зн. злучаны зь некалькіх мастацтваў) фэнамэн творчасьці на ўзроўні вяршыняў чалавечтва — сплаў дзівоснай музыкі і вялікай паэзіі. Гэты фэнамэн — **беларускі песенны фальклёр**, зьява ўнікальная ў Эўропе.

Але хто ведае пра гэта! Я часта быў сьведкам, калі людзі не маглі яго зразумець, усяроўна, як тыя, што не навучаныя слухаць душой, ня ўмелі ўспрымаць клясычную музыку, ці як тыя (прывыклія да эўрапейскай шматслоўнай паэзіі), што няўцямна гарталі Сайгё, Бусона, Ісу ці Басё.

За апошнія 40 гадоў выдадзена больш за паўсотні акадэмічных тамоў паэтычных тэкстаў беларускага фальклёру. Справа ня ў тым, што ні ў каго такога няма, што гэтае неверагоднае народнае багацьце (хоць сабранае, на жаль, аднабакова) ёсьць толькі рэшткі з таго, што засталася, што гэтая веліч паказвае на велізарную культуру, якую 200 гадоў адмыслова разбуралі і зьнішчалі варвары. Справа ў тым, што **гэта ёсьць сусьветны ўзровень**, паэтычная энцыклапэдыя, філясофія духу, гісторыі, побыту, характару і вобразнаў хараства беларускага народу, як частка Боскай ісьціны і Боскай красы.

Хто ведае, хто разумее гэта ў эпоху рэгрэсу і дэградацыі эўрапейскай культуры! Адказ „хто” ды „чаму” ляжыць на паверхні. Толькі я ня буду яго паўтараць. Мы жывем у такім становішчы і ў такую пару, калі кожны да Беларусі прыходзіць сам.

2 красавіка 2001 г., Нью-Ёрк.
(„Беларускія Ведамасьці”, — 2001, №7(37).

УНУТРАНАЯ АКУПАЦЫЯ

Беларусь ужо некалькі гадоў як знаходзіцца ў становішчы ўнутранай акупацыі. Для шмат якіх людзей за мяжой, якія не знаёмыя з гісторыяй і палітыкай ва Ўсходняй Эўропе, не зусім зразумела, што гэта за вайна такая, пра якую ня чуто, якой, як быццам, не відаць і што гэта за акупацыя краіны, калі адначасна існуе дзяржава, дзейнічае ўрад ды кіраўніцтва выканаўчай улады?

Тым ня менш факт застаецца фактам: не стралялі, не бамбавалі, не наступалі рускія танкі, ня бачылі акупацыйнага войска, а ўся ўлада ў Беларусі пасья прыходу Лукашэнкі паступова апынулася ў руках расейцаў — функцыянераў КГБ, выхадцаў з Расеі. Разгортваецца расейская акупацыйная палітыка, зачыненыя беларускія школы і беларускія клясы, спынена развіццё беларускай вышэйшай адукацыі, пераследуецца беларуская мова, спаленыя беларускія падручнікі і зноў фальсіфікуецца беларуская гісторыя, паралізаваная беларуская гуманітарная навука, кнігавыдавецтва і друк, разбураецца нацыянальная літаратура і тэатр, беларускае прадпрыемства, гаспадарка і эканоміка, годнасьць беларускай літаратуры **Васіль Быкаў** вымушаны эміграваць, пераследуецца і топчацца беларуская культура, крок за крокам падрыхтоўваецца злучэньне Беларусі з Расеяй і ліквідацыя Беларускай дзяржавы.

Унутраная акупацыя — гэта захоп улады ў краіне, праведзены зьнешнімі сіламі знутры.

Калі мы паглядзім на беларускі ўрад і на вышэйшыя структуры кіраўніцтва ў цяперашняй Беларусі, то ўбачым, што там практычна ўжо не засталася аніводнага беларуса. Пасьлядоўна, крок за крокам, беларускія функцыянеры, нягледзячы на службовую адданасьць рэжыму, былі выведзеныя з ураду ды іншых вышэйшых структураў улады і замененыя на расейскіх генэралаў, палкоўнікаў, агентаў КГБ-ФСБ.

Тое ж самае адбываецца зь беларускім кіраўніцтвам гаспадарчых і эканамічных структураў.

Паступова, абাপіраючыся на ўжо апанаваны ўрад, міністэрствы і незаконнага „прэзыдэнта”, расейскія спэцслужбы займаюць усе вузлавыя пасады ў беларускай сістэме ўлады і кіраваньня. Утвараецца сетка рэзідэнтур расейскай разведкі, умацняецца ўнутраная антыбеларуская палітыка, накіраваная на разбурэньне беларускай дзяржавы, дэзарганізацыю грамадства і зьнішчэньне нацыянальнай культуры.

У выніку такой дэзарганізацыі, задушэньня нацыянальнага школьніцтва, беларускай мовы і нацыянальнай культуры, грамадства траціць кансалідацыю, робіцца безабаронным перад чужынцамі. Увесь народ апускаюць у галечу і беднасьць. Ствараюцца ўмовы для лёгкага і дармовага захопу беларускай маёмасьці ды нацыянальнай уласнасьці іншаземцамі. **Праца беларуса марнуецца, перастае даваць яму прыбытак, грамадства не багацее. Працоўная дзейнасьць чалавека накіраваная толькі на выжываньне. Зьніжаецца рэпрадуктыўнасьць насельніцтва. Нацыя пачынае фізічна выміраць.**

Захапіўшы ўладу знутры, акупанты пачынаюць кіраваць краінай. Яны праводзяць таксама зьнешнюю акупацыйную палітыку, накіраваную з аднаго боку на замацаваньне залежнасьці ад дзяржавы-агрэсара, з другога — на анэксію краіны.

Усё гэта перажывае зараз нашае грамадства. Страціўшы нацыянальнае кіраваньне сваёй дзяржавай, беларусы ня ў стане традыцыйна ўплываць на падзеі.

Рускія спэцслужбы да ўлады на Беларусі прывёў Лукашэнка. Раней ён працаваў у сістэме КГБ і яго воргану і атрымаў ад іх

падтрымку на прэзыдэнцкіх выбарах у 1994 годзе. (Пра гэта засьведчыў сам Лукашэнка.)

Расейская мафія і КГБ паставілі на Лукашэнку і выйгралі на Беларусі.

Шмат якія людзі не разумеюць, што ж адбываецца ў краіне, альбо разумеюць гэта памылкова, шукаюць прычынаў дрэннага стану там, дзе іх няма.

(Фота С. Грыца)

Менск. Шэрыя шыхты.

Апошнім часам хутка перамянілася сітуацыя ў сьвеце. Зьявіліся новыя сацыяльна-арганізаваныя і тэхналягічныя чыньнікі ў грамадстве, якія далі магчымасьць ужываць нетрадыцыйную тактыку вайны. Гэта, напрыклад, электронная, інфармацыйная вайна, вайна канцэнтраванай тэхналягічнай перавагі ці сацыяльна-палітычная вайна мэтадам татальнага дзеяньня спэцслужбаў (дзеяньнямі спэцслужбаў можна захапіць краіну).

Расея якраз і валодае такой па-асабліваму арганізаванай сацыяльна-палітычнай спэцыяльнай сілай, якой зьяўляецца савецкі КГБ.

НКВД-КГБ быў асновай камуністычнай сістэмы таталітарызму. Пасьля распаду СССР гэтая сістэма КГБ не была разбураная і ў цэлым захавала сваю арганізацыю. У выніку КГБ уключыўся ў палітычную барацьбу за дзяржаўную ўладу. На сёньняшні дзень КГБ-ФСБ поўнасьцю распараджаюцца ўладай у Расеі і ў Беларусі.

КГБ — гэта ўжо цяпер ня толькі дзяржаўная структура. *Гэта палітычная сіла*, якая валодае практычна неабмежаванымі магчымасцямі: палітычнымі сродкамі ўсёй улады і рэсурсамі ўсёй дзяржавы.

Спрэсаваную дзейнасць расейскіх структураў КГБ-ФСБ, накіраваную на захоп улады ў Беларусі, нашае грамадства адчула не адразу. На пачатку гэта была нябачная вайна, зразумелая толькі нямногім, бо яна пачыналася як працяг

знішчэнні людзей сыгралі якраз спецслужбы таталітарных краінаў. *Пры разбурэнні таталітарызму першым чынам неабходна было расфармаваць злачынныя спецслужбы*. Што і было зроблена пры ліквідацыі фашыстоўскага (і пазней савецкага) рэжымаў у Нямеччыне.

Аднак пасля распаду Савецкага Саюзу засталіся амаль нескранутымі ня толькі крывавы НКВД-КГБ, але і ў грунце сваім — расейская каляніяльная імперыя.

Абаронім дзяцей...

каляніяльнай савецкай палітыкі ў звыклых савецкіх формах і ажыццяўлялася прывыклай савецкай адміністрацыяй. І толькі потым, калі стала ўсё відавочным і ўзнікла іншая штодзённая, грамадства на ўзроўні звычайнага чалавека зрагавала на адмоўныя перамены.

Азіраючыся на крывавае ХХ-е стагоддзе, мы бачым, што найбольш злавесную ролю ў падрыхтоўцы вайны і ў масавым

Агрэсіўная таемная арганізаваная сіла, якая ня мела нацыянальных межаў, пакінутая сама з сабой, мусіла была знайсці сваю рэалізацыю ў рускай вялікадзяржаўнай палітыцы.

Яна стала ажыццяўляць гэтую палітыку найперш у Беларусі, распачаўшы захоп краіны і вайну — бяз зброі.

28 студзеня 2001 г., Вільня.

ЗМАГАНЬНЕ ЗА НЕЗАЛЕЖНАСЬЦЬ

Разьвіццё цывілізаванага грамадства, сістэма і структурызацыя ўлады рухаліся такім чынам, што ў непасрэднае змаганьне за ўладу ўцягваліся ўсё большыя масы людзей. Адбываецца дыферэнцыяцыя палітычных інтарэсаў, утвараюцца групы, што выяўляюць гэтыя інтарэсы, узнікаюць канфлікты паміж агульнымі і групавымі патрэбамі. Адчыняюцца магчымасці для маніпуляцыяў народам і масавай сьведмасцю людзей.

У стабільнай і суверэннай нацыянальнай дзяржаве такое становішча ня ёсць найлепшым. Але, як правіла, існуе магчымасць яго выправіць і ўдасканаліць.

Другое, што важна: нават найгоршы стан палітычных дачыненняў не пагражае існаваньню грамадства, не зачыняе перспектывы яго разьвіцця. Гісторыя паказвае, што нават самы дрэнны ўнутраны палітычны рэжым ня можа знішчыць народ, нацыю і дзяржаву. Самазнішчэння не адбываецца.

Гісторыя зноў жа сьведчыць, што ні адзін незалежны народ, ні

адно незалежнае грамадства не загінула ад дрэннай унутранай палітыкі, ад унутранай тыраніі, ад дрэннай эканомікі і нават ад голаду, *калі яно здолела захаваць сваю дзяржаву і незалежнасць*.

Паўночныя карэйцы маюць перспектыву (хоць цяпер у іх кашмарны рэжым і дрэнная ўнутраная палітыка), кубінцы таксама маюць перспектыву (хоць цяпер там беднасць і дыктатура). А вось перспектыва курдаў, чувашоў ці мардвы — пад вялікім пытаньнем. Чаму — я думаю, зразумела.

Народ, які ня мае дзяржавы і незалежнасці, — ня мае магчымасці свабодна распараджацца сваёй дзейнасцю і разьвіваць свае інтарэсы. Яго дзейнасць, у лепшым выпадку, накіраваная тады на выжываньне і на змаганьне за існаваньне, у горшым — на прыстасаваньне.

Вынік можа быць дваякім: альбо народ вытрывае і, скарыстаўшы магчымасць, створыць дзяржаву і даможацца незалежнасці, альбо знікне з кнігі жыцця.

Незалежная дзяржава ёсць найвялікшая палітычна-праўная каштоўнасць нацыі.

У стварэнні незалежнай дзяржавы ёсць сэнс народнай гісторыі. У арганізацыі ўлады ў дзяржаве, у змаганні за ўладу заключаецца сэнс палітыкі.

Найцяжэй незалежнасць дасягаецца паўторна, у працэсе дэкалянізацыі і ў змаганні з імперыяй. Дасягненне незалежнасці і адстойванне свабоды тут немагчымае без барацьбы ўсяго грамадства.

Вельмі істотна, каб пасля перамогі тыя, хто змагаліся за незалежнасць, адразу мелі ўладу ў краіне, адхілілі ад кіравання каляніяльную адміністрацыю, ліквідавалі б імперскі і заклалі б свой нацыянальны парадак. Гэтым адсякалася б умяшанне старой імперыі ва ўнутраныя справы незалежнай дзяржавы. Далейшае, рэглямантаванае законам, змаганне за ўладу адбывалася б ужо як суверэнная справа вольнай краіны.

Пасля распаду СССР толькі народы Прыбалтыкі поўнасьцю ажыццявілі неабходныя палітычныя пераўтварэнні, якія гарантавалі незалежнасць і стабільнасць улады, заснаванай на нацыянальных інтарэсах.

Складаная сітуацыя стваралася ў Беларусі. Тое, што аднавілася незалежная Беларусь, для Масквы стала поўнай нечаканасцю. 200 гадоў Масква практыкавала асаблівую палітыку супраць Беларусі — свайго галоўнага ворага на захадзе. Было зроблена ўсё, прытым самым варварскім чынам, каб Беларусь ужо ніколі не паднялася і не існавала. І раптам ... — незалежная Беларусь.

Разгубленасць расейцаў хутка скончылася. Ужо ў 1992 годзе беларускія адраджэнскія сілы адчулі наяўнасць ў Беларусі маскоўскіх палітычных тэхналогіяў. Стаўка расейцаў рабілася на КГБ і савецкую намэнклятуру, якая засталася пры ўладзе. Задача — пранікненне расейскіх спецслужбаў на вузлавыя пазыцыі ўлады ў Беларусі, увядзенне ў палітычную рэальнасць ідэі інтэграцыі з Расеяй (праз аб'яднанне грашовых сістэмаў), увядзенне пасады прэзідэнта і ўсталяванне на ёй свайго стаўленьніка.

Гэтыя дзеянні маскоўскіх палітыкаў і КГБ былі настолькі відавочнымі, што ня бачыць і не разумець таго, што адбывалася, маглі толькі сяляпы.

25 студзеня 1994 года, выступаючы ў Вярхоўным Савеце ад імя Апазыцыі Беларускага Народнага Фронту, я адзначыў: „*Руская мафія і рускія спецслужбы імкнуцца захануць ключавыя пасады ў беларускай дзяржаве і паздымаць зь іх беларусаў, гэтак жа, як яны пры дапамозе Кебіча і Данілава* паздымалі беларусаў у беларускім войску і змянілі беларускае кіраўніцтва буйнейшых заводаў на рускіх функцыянераў.*

Спадар Кебіч і яго акружэнне здрадзілі Беларусі. Яны імкнуцца любымі сродкамі жорстка цэнтралізаваць уладу, рыхтуюць палітычныя ўмовы для інкарпацыі Беларусі ў склад Расеі перад афармленнем эканамічнай авантуры аб уваходжанні Беларусі ў грашовую сістэму Расейскай Фэдэрацыі. Такая палітыка ёсць антыдзяржаўная палітыка і з'яўляецца злачынствам...

Грамадзяне Беларусі павінны выразна ўсведамляць, што галоўная небяспека цяпер для нашага грамадства і галоўны вораг нашай дзяржавы ёсць рускі палітычны і эканамічны імперыялізм і кампрадорская дзейнасць ураду Кебіча.” (Беларус, — 1994; люты, №410)

Аднак казаць камуністычнаму парламанту пра небяспеку для Беларусі было дарэмна. Грамадства ж у масе сваёй заставалася савецкім. Потым здрадніцкую эстафету Кебіча пераняў Лукашэнка.

Палітыканскія тэхналогіі чужакоў і палітычных цынікаў бездапаможныя, калі ёсць масавы народны грамадскі ўздых на змаганне за агульныя інтарэсы. Тады цынічныя тэхналогіі можна лёгка адкінуць і перакуліць. Але ўжо ў сярэдзіне 1992 года ўздых скончыўся, а ўлада ў Беларусі не змянілася, засталася ў руках савецкай намэнклятуры.

Такім чынам ***пэрыяд стабілізацыі незалежнасці пачаўся са старой каляніяльнай адміністрацыяй ва ўладзе***, для якой чужымі былі ня толькі беларускія нацыянальныя інтарэсы, але і ўвогуле якое-небудзь нават самае простае дзяржаўнае думанне. ***Тыя, хто дамагліся незалежнасці Беларусі, не маглі рэальна ўплываць на палітыку дзяржавы.***

Непрыяцелі беларушчыны, валодаючы ўладай і сродкамі масавай інфармацыі, арыентавалі сваю прапаганду на людзей з дэфармаванай нацыянальнай сьведасцю і яшчэ больш дэфармавалі яе. Мноства беларусаў слухалі, верылі і падтрымлівалі не сваіх беларусаў-адраджэнцаў, а ворагаў Беларусі. Сітуацыя склалася амаль трагічная.

Але тут не было нічога незвычайнага. Гэта адваротны бок мэдалю нашай вялікай нацыянальнай перамогі ў 1991 годзе, калі на агульным уздыме, дзейнічаючы дакладна і своечасова, беларускім адраджэнцам удалося дамагчыся незалежнасці, спыніць дзейнасць КПСС, вярнуць нацыянальныя сымвалы і беларускія школы. Тым часам вялікая частка грамадства не была яшчэ гатовая да актыўных дзеянняў па абароне незалежнасці, не разумела каштоўнасці свабоды, ня ведала, як сябе паводзіць, не арыентавалася, хто сябры, а хто ворагі.

Пасля выбараў прэзідэнта летам 1994 года я з'яўнуўся да людзей зь лістом, які быў напісаны, праўда, хутчэй да будучых беларусаў, чым выбаршчыкаў, якія толькі што абралі Лукашэнку. Там напісана: „*Народ, які шмат гадоў атручваў камуністычнай прапагандай, пастаўлены перад выбарам: альбо незалежная эўрапейская дзяржава Беларусь і самастойная палітыка, альбо страта незалежнасці і нацыянальнай перспектывы ў абмен на прывідныя абяцанкі апекі іншай дзяржавы. Гэты выбар галоўны, бо вызначае наш народны лёс.*

23 чэрвеня ён абдыўся на карысць страты, абдыўся хутчэй неўсведамлена, пад уплывам прапаганды і дэмагагічнай агітацыі.” (Беларус, — 1994, ліпень, №414)

Праз два гады пасля з'яўлення прэзідэнта-крэатуры КГБ, практычна ўсе дасягненні беларускага адраджэння ўнутры краіны былі ліквідаваныя.

Наступнай стратэгічнай задачай расейскай тэхналагічнай палітыкі ў Беларусі стала знішчэнне беларускага нацыянальна-вызвольнага руху, канкрэтна — Беларускага Народнага Фронту. Скарыстоўвалі тыповыя прыёмы НКВД, якія заключаліся ў фізічнай ліквідацыі кіраўнікоў руху, у стварэнні нібыта больш шырокай квазіапазыцыйнай арганізацыі, у якую ўваходзіла б рэальная нацыянальна-вызвольная арганізацыя, ствараліся б нібыта сумесныя структуры і на тое падобнае. У выніку дзейнасць нацыянальна-вызвольнай арганізацыі была б абмежавана, назва яе знікла б з палітычнага ўжытку, яе ўцягвалі б у дыскусіі ды канфлікты і, пры дапамозе агентуры, даводзілі б да развалу.

Характэрнай акцыяй такога роду была ініцыятыва стварэння так званай „хартыі-97”, якую шырока падтрымлівалі (нават у міжнародным пляне) у асноўным праз журналістаў. Аднак разгарнуць афёру з „хартыяй” не ўдалося. Адраджэнцы раскусілі задуму.

Больш сур'ёзнай і выніковай аказалася тэхналогія стварэння сваёй, паралельнай Вызвольнаму Руху намэнклятурнай апазыцыі да рэжыму і перацягнення ўвагі на яе, стварэнне ілюзіі іншай альтэрнатывы для дыктатуры.

* За часы БССР высокапастаўлены чыноўнік у Менскім Абкаме партыі, курыраваў КГБ. Ва ўрадзе Кебіча кіраваў антыканстытуцыйнай структурай (Дзяржсакратарыятам), створанай пад ціскам Масквы і КГБ. (аўт.)

У арганізацыі наменклятурнай *неадраджэнскай* апазыцыі найбольш стараўся нямецкі дыпламат Ганс Георг Вік, былы кіраўнік знешняй разведкі Нямеччыны, а цяпер старшыня Місіі АБСЭ ў Менску. Тут расейская дзейнасць і нямецкая палітыка супадаюць. Нямецкая дыпламатыя дапамагае расейцам інкарпараваць Беларусь узамен за магчымыя эканамічныя ўступкі немцам у Калінінградзкай вобласці. Вядома, што прамаскоўскія дзеячы („дэмакраты“) з некаторых заходніх фондаў, якія падтрымлівалі грантамі сваю матэрыяльна-залежную агентуру ў „апазыцыі“, канкрэтна ўмешваліся ў справу разбурэння адраджэнскай палітыкі Фронту і патрабавалі пэўных дзеянняў супраць кіраўніцтва БНФ. Частка людзей з БНФ перайшла ў кіруемую „аб’яднаную апазыцыю“, але знішчыць БНФ і разбурыць Беларускае нацыянальна-вызвольнае рух не ўдалося. Фронт ачысціўся ад „прагматыкаў“. Аднак падзел Фронту дрэнна адбіўся на ўсёй сытуацыі палітычнага змаганьня ў Беларусі.

Наменклятурная ці так званая „аб’яднаная апазыцыя“, створаная Гансам Вікам, у рэальнасці зьяўляецца даволі ілюзорнай зьявай і трымаецца на прапагандзе, на „арыентаваных“ (так званых „незалежных“) рускамоўных СМІ. Яна, практычна, поўнасьцю залежная ад фінансавай дапамогі з Усходу і Захаду (а гэта абмяжоўвае самастойнасць). Рэальнай палітычнай сілай яна ня ёсць, альтэрнатывай рэжыму не зьяўляецца, інтарэсы беларускага народу не выяўляе, вялікіх агульнанародных ідэяў ня мае.

Паглядзім, што за людзі выступаюць пад шапкай так званай „аб’яднанай апазыцыі“.

Гэта былы савецкі прафсаюзна наменклятуршчык **У. Ганчарык**; гэта генэрал **П. Казлоўскі** — былы міністар абароны, які

павыганяў беларускіх афіцэраў зь беларускага войска; гэта былы прэм’ер-міністар **М. Чыгір** — некалі першы памочнік Лукашэнкі, які кантактуе цяпер з рускім ФСБ (карупцыйную дзейнасць Чыгіра раскрыў з парляманцкай трыбуны Беларускае Народнае Фронт. Даклад С. Антончыка); гэта былы наменклятуршчык з каманды В. Кебіча — **С. Домаш**; гэта былы 1-ы сакратар райкама КПСС і першы хаўруснік Лукашэнкі — **Л. Сініцын**; гэта былы адданы прыхільнік Лукашэнкі і былы сакратар ЦК ЛКСМБ **А. Фядута** — перапоўнены нянавісьцю да Беларускага Народнага Фронту і беларускага Адраджэння; гэта былы яры камсамолец і няверны слуга Лукашэнкі **А. Лябедзька** і іншыя асобы.

Гэта ўся былая савецка-камуністычна-камсамольская наменклятура. Яны ніколі не падтрымлівалі беларускае Адраджэнне, яны не падтрымлівалі беларускую нацыянальную ідэю і незалежнасць Беларусі. Усе яны выступалі супраць Беларускага Народнага Фронту і паўтаралі

самыя дзікія кагэбоўскія і камуністычныя выдумкі пра Фронт. Усе яны з каманды Лукашэнкі і шмат хто з іх заграз у карупцыі, грантах ды падачках. **Усе яны заўсёды парабску глядзелі на Маскву** і цяпер езьдзяць туды адзін за другім шукаць грошай і падтрымкі.

Вось такую кампанію сабралі для беларусаў і кажуць, што гэта „апазыцыя“, маўляў, галасуйце за іх, гэта лідары нацыі, цяпелыцы, розум ды сумленне, яны за дэмакратыю.

Мэтад расейскіх спецслужбаў вядомы: кантроль над уладай і стварэнне сваёй „апазыцыі“. Масква зноў, як і ў 1994 г., хоча падрыхтаваць сабе бяспройгрышны варыянт.

1 сакавіка 2001 г.

Нью-Ёрк.

Марка БНР.

АНТЫБЕЛАРУСКАЯ ПРАПАГАНДА

Мэтанакіраваная антыбеларуская прапаганда пастаянна і мэтадычна цягнецца васьмю ўжо скоро сто гадоў. Яна пачалася адразу пасля стварэння беларускай палітычнай партыі нацыянальнага адраджэння ў 1903 годзе (Беларускай Сацыялістычнай Грамады), пасля зьяўлення газэтаў „*Наша Доля*“ (1906 г.) і потым „*Наша Ніва*“ (у гэтым жа годзе), пасля арганізацыі беларускага тэатру і з пачаткам творчасці **Янкі Купалы** і **Якуба Коласа**. Усё гэта ў адзін і той жа час.

Царскія ахоўніцкія службы арганізавалі тады свае псэўдабеларускія арганізацыі, пачалі выдаваць свае газеты на расейскай мове, якія якраз і займаліся ганьбаваннем усяго беларускага.

Такія арганізацыі былі, напрыклад, таварыства „Крестьянин“ і аднайменная антыбеларуская газета ў Вільні, узначаленыя агентам Кавалюком. У „таварыства“ ўваходзіла каля 30-ці чыноўнікаў ведамства ўнутраных спраў Расіі.

Праз два гады (у 1908 г.) каляніяльныя ўлады стварылі ў Вільні яшчэ адну антыбеларускую арганізацыю „Белорусское общество“; яго ўзначаліў беларусафоб Лукаш Саланевіч. „Общество“ выпускала газету „Белорусская жизнь“, якая ў нянавісьці да беларускага Адраджэння ня мела сабе роўных.

Пазней Саланевіч трапіў у рускую эміграцыю і выхваляўся,

што ён, хоць па паходжанні „таксама беларус“, але выходзіўся на паэзіі Пушкіна і песьнях Вярцінскага, „а ня нейкага там Купалы“.

Быў яшчэ такі беларусафоб Пшчолка ды поп Шофер — кіраўнік чарнасоценнага „Саюзу Міхаіла Архангела“ ў Менску і іншыя чарнасоценцы.

Потым эстафету перанялі камуністы-бальшавікі.

Цяпер, пасля захопу ўлады ў Беларусі і Расіі, шальмаванне беларусаў падхапілі савецкія кагэбісты. Зрэшты, незалежна ад палітычнай афарбоўкі ўлады, антыбеларуская прапаганда заўсёды была прэрагатавай рускіх спецслужбаў. У кагэбоўскай Беларусі яна, гэтак жа, як некалі ў СССР, зьяўляецца дзяржаўнай палітыкай і праводзіцца адкрыта, грубымі спосабамі.

18 сакавіка гэтага году афіцыйнае тэлебачанне ў Менску (праграма „Рэзананс“) выпусціла свой чарговы паклёп на беларускае Адраджэнне, беларускія ідэі і беларускую інтэлігенцыю. Словы дыктара ілюстравалі, як звычайна, кадрамі нямецкай фашысцкай кінахронікі пэрыяду 2-й Сусветнай вайны, якія, па задуме прапагандыстаў, павінны былі пасеяць ўяўленьні, што беларуская адраджэнская інтэлігенцыя — гэта фашысты, што беларускія змагары за незалежнасць Беларусі такія ж, як і гітлераўцы, маюць такія ж самыя мэты і здольныя рабіць такія ж самыя справы. (Гэта значыць, усталяваць у Беларусі фашысцкі рэжым, пабудаваць канцлагеры,

знішчыць усіх неарыйцаў (небеларусаў) і, магчыма, развязаць вайну ды напаўці на „мірную” Расею.)

Тут не параноя, а зласлівы разлік на зацмененую сьведамасьць у грамадстве. Прапаганда абсурду і хлусьні якраз і спараджае такую сьведамасьць.

Шмат ёсьць прыёмаў у прапагандыстаў, калі прыдумваецца нейкі абсурдны тэзіс, які спачатку прыпісваюць беларускаму палітыку ці грамадзкаму дзеячу, а потым пачынаюць гэты свой тэзіс удавана гнеўна і злосна высмейваць.

Затым ідзе апытаньне з тэлекамерай простых людзей на вуліцах, каб пачуць „голос народа”. Гавораць, напрыклад, якое-небудзь глупства, скажам, пра ліквідацыю ўсялякіх пэнсіяў, ці пра расстрэл усіх камуністаў, ці пра высяленьне ўсіх рускіх і пытаюць у цёткі на тратуары: маўляў, такі і гэтакі кажа так і гэтак. „Как вы к этому относитесь?” Цётка, вядома, кажа, што дрэнна адносіцца. Мэта дасягнута. Ёсьць голас народа.

У прынцыпе — *гэта сталінская прапаганда*. Яе прыёмы ўзьніклі ў чорна-белых уяўленьнях сталінскіх энкавэдэшнікаў ды партыйных апаратчыкаў, для якіх сьвет складаўся з пралетарыяў і капіталістаў, зьмест гісторыі быў у клясавай барацьбе, а сэнс палітыкі — у зьнішчэньні ворагаў.

У расейскай каляніяльна-акупацыйнай палітыцы такая сьведамасьць выяўляецца ў вельмі распаўсюджаным для энкавэдзістаў прыёме, калі прыдумваецца вэрсія (напрыклад, неіснуючы „Саюз вызваленьня Беларусі”, як было ў 30-х гадах мінулага стагоддзя), якая выдаецца за рэальны факт і пад яго ажыццяўляюцца рэпрэсіі (выбіваюцца паказаньні шляхам катаваньняў, судзяць, расстрэльваюць, ссылаюць і г.д.). У прапагандзе „вэрсіі” прыдумваюцца, каб наводзіць паклёп.

На савецкім радыё і тэлебачаньні сталінская прапаганда найбольш буяла ў часы халоднай вайны. (Каго там толькі ні „закляімілі” савецкія „журналісты”).

Разваліўся Савецкі Саюз, зьнікла КПСС, але засталіся кагэбўскія „тэлепрапагандысты”. У Расеі гэта цэлая група тэлестукачоў на ГРТ („ОРТ”) і іншых расейскіх каналах, розныя дарэнкі, шараметы ды няўзоровы палохаюць расейцаў Чачнёй, якая, калі паслухаць гэтых „дыктараў”, напала на Расею, хоча захапіць і знішчыць увесь рускі народ.

У Беларусі ў электронных СМІ распараджаецца свая група. Тут прыдуманьня свае вэрсіі і свае аб’екты нянавісьці (ворагі). Але мэтады аднолькавыя — сталінскія і гэбэшныя.

Характар тэлепрапаганды адлюстроўвае характар улады, якая усталяваная ў Беларусі і ў Расеі.

Чарговы выказ нянавісьці на менскім тэлеэкране 18 сакавіка звязаны з надрукаваньнем майго артыкула „Амэрыка для амэрыканцаў” у газэце „Народная Воля”. Там якраз расказана пра мэтодыку кагэбўскай прапаганды супраць ідэяў беларускай незалежнасьці, дэмакратыі і свабоды. Тое, што стварылі 18 сакавіка на афіцыйным тэлебачаньні ў Менску, дакладна адпавядае той схеме паводзінаў, пра якую якраз і напісана ў публікацыі.

З гэтага гледзішча праграма менскага тэлебачаньня „рэзананс” на 18 сакавіка гэтага года ёсьць пазнаваўчым ілюстрацыйным матэрыялам да артыкула „Амэрыка для амэрыканцаў”. Нэгатыўную прапаганду спэцыялістам таксама трэба ведаць, каб разумець, якім чынам яна ўзьнікае.

І сапраўды, па гёбэлясаўскай прапагандзе напісана шмат дасьледчыцкіх працаў, выдадзена шэраг кніг. Па сталінскай — ніводнай. У нас жа, у Менску, цэлыя залежы сталінізму, жывы рэлікт, які практычна ўжо не трансфармуецца. Гэта абсалютна ўнікальная зьява — машына часу, назіраньне за якой дазваляе апусьціцца гадоў на 70-40 у гісторыю СССР. Здалёку ўсё добра відаць. Дарэчы, я зусім не іранізую, бо схільны падыходзіць тут да справы як дасьледчык. Рэлікт пара вывучаць, бо калі зьнікне, будзе позна.

Зыходзячы з дасьледчыцкага інтарэсу, працытую тую частку майго артыкула і палажэньні, якія сваёй перадачай прайлюстравала праграма тэлебачаньня:

„Тры зьявы Беларускага Адраджэньня выклікалі асабліваю

Менск-96. Сутычка на вуліцы.

нянавісьць у рускіх бальшавікоў — гэта дзейнасьць Рады БНР, беларускае адраджэньне ў час 2-й Сусьветнай вайны за немцамі і вызвольны лёзунг „Беларусь — для беларусаў”.

У зьнеслаўленьні гэтых каштоўнасьцяў бальшавіцкая прапаганда выкарыстоўвала толькі адзін псіхалагічны аспект: падсьведомасьць нянавісьці Другой Сусьветнай вайны.

Усё нацыянальнае беларускае, што завязана было з нацыянальнай ідэяй і беларускім адраджэньнем, аб’яўлялася фашысцкім: ці гэта беларускі нацыянальны Бел-Чырвона-Белы Сыяг, ці гэрб Пагоня, ці імёны забароненых вялікіх паэтаў, нават проста размова па-беларуску ва ўнівэрсытэце ці ва ўстанове — усё кваліфікавалася стукачамі, савецкімі абывацелямі і прапагандыстамі як „фашызм”. Беларускае падавалі ў двух азначэньнях: альбо „мужыцкае”, альбо — „фашызм”.

Руская камуністычная прапаганда ў Беларусі паўтарала гэтыя, скажам проста — ідыёцкія ярлыкі, з дня ў дзень, тупа, ненавісна і пастаянна, пакуль існаваў СССР.

Палітычная формула нацыянальна-вызвольнага руху „Беларусь — для беларусаў” перакручвалася пад савецкія ідэалагічныя ўяўленьні. За часы камуністычнага СССР ідэалёгіяй рускага імперыялізму і русіфікацыі быў так званы „інтэрнацыяналізм”, згодна якога нібыта сыціраліся адрозьненні паміж акупаванымі народамі ды расейцамі і ствараўся так званы „адзіны савецкі народ” (гэта значыць „адзіныя расейцы”). Палітычны лёзунг нацыянальнай свабоды камуністы апускалі на этнічны ўзровень і тлумачылі, што беларускія „нацыяналісты” (а, значыцца, — „фашысты”) хочуць выгнаць зь Беларусі ўсіх расейцаў, усіх габрэяў, усіх, хто не беларусы, і стварыць этнічна чыстую дзяржаву.

Тым часам палітычны змест лёзунга вызвольнага руху мае антыкаляніяльны сэнс і вырашае пытаньне, каму павінна належыць краіна і хто ў ёй гаспадар, а ня тое, хто ў ёй павінен жыць (як спэцыяльна перакручвалі калянізатары).

Злавеснае адценьне набывае подласыць гэтай прапаганды, калі ўлічыць, што этнічныя чысткі і генацыд ажыццяўлялі якраз камуністы ў Савецкім Саюзе (прымусовае высяленьне татарў, чачэнцаў, інгушоў і інш.), у былой Югаславіі, у камуністычнай Польшчы (прымусовае высяленьне ўкраінцаў), у камуністычнай Балгарыі (дачыненьні да турак) і г.д. Я ўжо не кажу пра Кітай і азіяцкія рэжымы.

Тым часам нічога падобнага не рабілі дэмакраты і нацыянальна-вызвольныя рухі. У іх іншая, не таталітарная прырода.

Але трэба ведаць камунізм і Расею, каб зразумець характар іхняе прапаганды, пабудаванай на агрэсіўнай хлусьні.

Рэцэдывы гэтай прапагандысцкай агрэсіі мы сустракаем і цяпер. Нічога дзіўнага — існуюць пастаянныя крыніцы рэпрадукцыі старой нянавісьці да беларускага адраджэньня — гэта савецкая псіхалёгія часткі насельніцтва і — галоўнае — нязьменнасьць імперскай палітыкі Расеі ў дачыненьні да Беларусі."

Праграма „Рэзананс” пацьвердзіла ўсе мае высновы.

Можна задаць пытаньне, чаму шалёная антыбеларуская прапаганда такая прымітыўная. Прычына ў тым, што гэтакія людзі, як на тэлебачаньні, і сістэма, у якой яны існуюць, ёсьць, як заведзены будзільнік. Гэта машынка, якая сама па сабе ня думае і думаць ня можа. Той, хто займаецца палітычнай арганізацыяй людзей, ведае, якую шкоду робяць для арганізацыі дурні, асабліва ў кіраўніцтве. Але ў беларускай рэчаіснасьці гэта ня самая вялікая бяда. Дурня-кіраўніка, патраціўшы шмат энэргіі, можна ў нечым пераканаць, нешта яму растлумачыць, нарэшце, прымусіць яго падпарадкавацца закону лёгікі ці большыні калектыву.

Калі ж у кіраўніцтве палітычнай арганізацыі агент-стукач, то ўсе дзеяньні і размовы зь ім — марната часу. Машынка заведзеная, і ўсе вашы лягкія аргументы (і тым больш — эмоцыі) ні да чаго. Будзільнік будзе званіць сваё.

У нестукачоў гэтай машыннай сістэмы таксама свая псіхалёгія (свой унутраны будзільнік). Памятаю, за саветамі ў парткама аднаго акадэмічнага інстытута патэлефанавалі з ЦК, што інстытуту неабходна прыняць польскую дэлегацыю ветэранаў вайны. Дырэктару загадалі зрабіць даклад пра савецка-польскае брацтва і т.п.

За некалькі дзён да прыёму паведамлілі, што польскіх ветэранаў ня будзе, прыйдуць савецкія. Дырэктар (таварыш, які трэба) моцна напружваўся, каб зразумець сітуацыю. Але калі, бразгаючы мэдалямі, прыцягнуліся савецкія ветэраны, ён так і ня змог пераарыентавацца. Дырэктар усяроўна прывітаў „польскіх ветэранаў”, не адрываючыся ад паперкі, якую раней падрыхтаваў і якую адобрылі ў ЦК, сказаў пра ўклад польскай зброі ў разгром агульнага ворага і прачытаў даклад пра польска-савецкае брацтва.

Ніхто з савецкіх ветэранаў нічога не запозрыў. (Праўда, адзін усё нешта галавой круціў. Але, як высветлілася, ён проста лічыў прысутных — „все ли в сборе”). Поўная адпаведнасьць попыту і прапановы.

Вось так і зь менскім тэлебачаньнем, і зь яго афіцыйнай праграмай. Жывая гісторыя савецызму. Матэрыялізацыя залюстранай рэчаіснасьці.

Дасьледваньнем і іроніяй, аднак, тут справа не павінна абмежавацца. У нянавісьці да ўсяго беларускага прыслужнікі рэжыму на менскім тэлебачаньні перакročылі ўсе межы. Тыя зьнявагі ў адрас беларускай нацыі, беларускай гісторыі і беларускіх людзей, той бруд, які выліваецца тэлебачаньнем на ўсё беларускае, немагчыма цяпцень, нельга забыць і ніколі нельга дараваць.

Якім трэба быць злым, якім адшчапенцам, да якой нізасьці можа апусьціцца чалавек, каб сусьветна паважанага пісьменьніка, вялікую асобу, гонар беларускай нацыі — **Васіля Быкава** — абзываць „літаратурным паліцаем”. А менавіта гэтакія словы гучаць у адрас Васіля Быкава на менскім афіцыйным тэлебачаньні, якое, гэтак жа, як і расейскае, ілюструе, што нічога там няма сьвятога, нічога людзкага і нічога беларускага.

Пасьля ліквідацыі акупацыйнага рэжыму ў Беларусі мусяць адбыцца глыбокія перамены ў сацыяльным грамадзтве. **Людзі подлыя, нізкія, амаральныя, беларусафобы і прадажнікі не павінны будучь займаць пасады дзяржаўнага і высокага грамадзкага ўзроўню.** Цяперашняе становішча вельмі выразна паказвае, што адбываецца, калі нізкасьць падымаецца ўгару.

Каб запабегчы сацыяльнаму самаатручваньню, супольнасьць мае шэраг грамадзкіх мэханізмаў. Але пасьля ліквідацыі рэжыму (асабліва напачатку) шмат павінна будзе ў гэтым паспрыяць абноўленая, вольная і справядлівая Беларуская Дзяржава.

Марка БНР.

23 сакавіка 2001 г., Нью-Ёрк.

ЧУЖАЯ СУЧАСНАСЬЦЬ І БЕЛАРУСКАЯ ПАЛІТЫКА

Напісаць гэтыя кароткія развагі мяне падахвоціў Яўген Мірановіч.

У канцы красавіка мяне і вядомага польскага перакладчыка беларускай паэзіі Чэслава Сэнюха запрасіла шануюная спадарыня прафэсар Альжбэта Смуклова прыехаць у Беласток ва ўнівэрсітэт на катэдру беларускай культуры, спаткацца з выкладчыкамі ды паразмаўляць пра беларускую гісторыю і маю фота-кніжку

„Глёрыя Патрыя”. Гэтая кніжка для мяне — мінулы час дваццацігадовай даўнасьці, хоць і вельмі дарагі.

Прыехалі мы са спадаром Чэславам Сэнюхам, хараша нас спаткалі, сардэчна пагаварылі, кава-гарбата, навокал добрых людзі, шчырыя беларусы: Яўген Мірановіч — гісторык, аўтар выдатных кніжак, Алег Латышонак, Віталь Луба, выкладчыкі, журналісты.

Вярнуўся я ў Варшаву і праз нейкі час чытаю ў беластоцкай „Ніве” артыкул (13 траўня 2001 г.); піша сімпатычны Яўген Мірановіч:

„Чытаючы і праглядаючы кніжку Зянона Пазьняка „Глёрыя Патрыя”..., можна зразумець, чаму аўтару не пашанцавала ў палітычнай дзейнасці... Ня веру, што посьпеху ў палітыцы можа дачакаць чалавек, які піша: „Мілая Радзіма, Ты — уся мая памяць. Усё, што бачыў і перажыў за жыццё, усё, што пра Цябе чуў і чытаў, і нават уяўляў — усё са мной. Ты такая вялікая і прыгожая перапоўніла маё сэрца і маю галаву...” — і далей, — „Глёрыя! Хвала! Хвала цвітучаму дрэву! Хвала зямлі і людзям...”

Потым робіцца заключэнне: „Змест кніжкі паказвае, што Пазьняк зьяўляецца фанатыкам жыцця (якім толькі мяне „фанатыкам” ужо ні называлі) і бліжэй яму па натуры да лідэра экалагічнага руху, чым правадыра народу, які стаіць на ростанях і ня ведае, у які бок павярнуць — да незалежнасці ці каляніяльнага статусу.”

Далей сябра Мірановіч тлумачыць свае погляды, чаму ён так піша. Пазьняк, на яго думку, „гаварыў тое, што думаў, а гэта не найлепшая прыкмета для палітыка. Посьпех у палітыцы, — лічыць Яўген Мірановіч, — забраніраваны цынікам, якія гатовыя здрадзіць найлепшаму сябру, ідэі, за якую толькі што выказваліся, знішчыць тысячы людзей, каб дамагчыся намечанай мэты... Узорам сучаснага палітыка, які, напэўна, ня піша вершаў, а малапраўдападобна, што іх калі-небудзь чытаў, зьяўляецца прэзідэнт Польшчы Аляксандар Квасьнеўскі... Пазьняк разважае пра сьвет у катэгорыях маральнае — немаральнае, справядлівае — несправядлівае, хаця ў палітыцы няма месца на маральнасьць. Ведае пра гэта кожны гмінны чыноўнік, кожны павятовы радны і нават парафіяльны вікарны...” і г.д.

Такія погляды, якія выказаў паважаны сябра Мірановіч, даволі пашыраныя і характэрныя для людзей, якія палітыкай не займаюцца, але, спажываючы інфармацыю пра палітыку, ствараюць пра яе сваё пэўнае ўяўленьне. Яны, як заўзятары на стадыёне, якія глядзяць і думаюць, што лепш разбіраюцца ў футболе і лепей ведаюць, як трэба гуляць, чым самы футбалісты.

Справа ня ў тым, што працытаваныя погляды максімалісцкія, і таму памылковыя (хоць ёсць у іх пэўная рацыя і доля праўды), справа ў тым, што гэта спрощанае асэнсаваньне складаных рэчаў, адлюстраваньне распаўсюджанага цяпер правінцыялізму (гэта значыць, ацэнка шырокага — вузкім, вялікага — малымі меркамі, прымітывізацыя зьявы).

Аляксандар Квасьнеўскі не таму „сучасны палітык” і ёсць прэзідэнтам Польшчы, што ня піша вершаў ды іх не чытае (як мяркуе Яўген Мірановіч), і не таму, што ня кажа тое, што думае (тым больш, што ён думае, што кажа), а таму, што яго палітычныя погляды і дзеянні адпавядаюць уяўленьням і настроям бальшыні палякаў. Гэта галоўнае. Акрамя таго, за ім стаіць вялікая і моцная арганізацыя, зь вялікімі ўплывамі, сродкамі і магчымасьцямі, здольная шырока данесці пазыцыі Квасьнеўскага да людзей. У такім становішчы, для таго, каб стаць прэзідэнтам, трэба адпавядаць сітуацыі і патрабаваньням.

Лукашэнка не таму стаў прэзідэнтам Беларусі, што быццам бы казаў ня тое, што думаў, а таму, што якраз тое, што ён думаў і казаў (а я яго ведаю з 1990 г.), адпавядала пашыраным настроям і падтрымлівалася тады большасцю савецкага насельніцтва, а КГБ як палітычная сіла, якая яго вяла, здолела гэта шырока данесці да жыхароў Беларусі.

Выбары прэзідэнта ў Польшчы, у Амэрыцы ды Эўропе — гэта выбар грамадствам унутранай арыентацыі палітыкі і разьмеркаваньня жыццёвых магчымасьцяў. Тым часам **выбары прэзідэнта ў Беларусі ёсць выбар існаваньня незалежнай дзяржавы, выбар нацыянальнага лёсу: альбо Беларусь**

незалежная дзяржава, альбо частка Расеі. Так важыцца цяпер пытаньне пра ўладу ў Беларусі.

Польскія і эўрапейскія крытэрыі палітыкі да Беларусі не падыходзяць. Ня той змест. Беларуская палітыка ня мераецца чужой „сучаснасьцю”.

Змаганьне адбываецца паміж Масквой, якая поўнасьцю кантралюе беларускую ўладу, і нацыянальнымі незалежніцкімі сіламі Беларусі. Барацьба за ўладу ў Беларусі ёсць выяўленьне і працяг антыкаляніяльнага канфлікту змаганьня за незалежнасьць.

Вырашальным чыннікам у такога роду змаганьні ёсць не сацыяльны інтэрас, а **нацыянальная сьведомасьць людзей**. Вось той доўгатэрміновы капітал, які можа забясьпечыць перамогу ў антыкаляніяльнай барацьбе. Каб яго набыць, трэба сьведчыць ідэалы. Патрэбныя людзі, якія падумуць нацыянальны сыяг і будуць казаць беларускую праўду (тое, што думаюць). Бяз гэтага дзеяньня нічога немагчыма дасягнуць, ніякай незалежнасці і свабоды, ніякай падтрымкі на выбарах і ніякай улады. **Нацыянальна сьведомая эліта павінна абірацца на нацыянальна сьведомы электарат.**

Гэта галоўны прыярытэт беларускай палітыкі. Без яго — няма будучыні.

Пасьля Савецкага Саюзу на Беларусі засталася дэфармаванае грамадства, выхаванае ў антыбеларускім бяспамяцтве, у рускай савецкай школе і ў рускай савецкай арміі. Калі ў 1991 годзе **Беларускі Народны Фронт** скарыстаў грамадзкі інтэрас (скіраванасьць супраць КПСС і хвілёвы страх камуністаў пасьля правалу путчу ў Маскве) і праз парлямэнт (маючы там толькі 8% дэпутатаў) дамогся незалежнасці Беларусі, то потым, калі знікла КПСС і іншыя грамадзкія раздражняльнікі, няспеласьць нацыянальнай кансалідацыі грамадства не дазволіла **Фронту** незваротна замацаваць незалежнасьць, і нават прайсці ва ўладу.

Небасьпечна будаваць палітыку і баянсаваць толькі на інтарэсах, калі вырашаецца лёс народу. Інтэрэсы — часовыя. Імі могуць скарыстацца чужыя антыбеларускія сілы. (Прэзідэнцкія выбары ў 1994 годзе гэта добра праілюстравалі.) Трэба ствараць **пастаяннае нацыянальнае апірышча ў народзе**, пашыраць нацыянальна-вызвольны грунт. А гэта працэс, які патрабуе часу і адкрытай палітыкі.

Шмат хто з тых, што гавораць пра палітыку, не задумваюцца, як гэта ў 1991 годзе малалікая фракцыя фронтаўскіх дэпутатаў, на чале з „несучасным” палітыкам перамагла камуністычную бальшыню ў Вярхоўным Савеце, дамаглася незалежнасці Беларусі, спыніла дзейнасьць КПСС і ЛКСМБ рукамі самых камуністаў. Якой трэба было валодаць палітычнай тактыкай, воляй, сьмеласьцю і рашучасьцю малой групе змагароў, каб перамагчы ў такіх абставінах. Назіральнікам збоку здаецца, што незалежнасьць „звалілася зь неба”. Хоць гэта было найцяжэйшае змаганьне і найвялікшая праца.

Я яшчэ не спаткаў чалавека з асяроддзя гаворачых пра палітыку, які б задумаўся, як гэта ў 1988-89 гадах, калі існаваў Савецкі Саюз, усясьляныя КПСС і КГБ, можна было іх перамагчы і выйграць справу з Курапатамі. Ім здаецца, што гэта проста так сталася, само сабой. Тое, што змаганьне было адкрытым і гаварылася, што думалася (і што так трэба было), яны, як быццам, і не заўважылі.

Людзі ня могуць прааналізаваць таго, чаго яны ня ведаюць. Для іх добра, калі ўсё добра. А вось калі дрэнна, тады шмат хто пачынае „аналізаваць” ды ацэньваць гэтак, як яму здаецца.

Мушу нагадаць некалькі аксіёмаў. Нацыянальна-Вызвольная апазыцыя і палітыкі, якія, *апэлюючы да грамадства*, змагаюцца з амаральным рэжымам і дыктатурай, ня могуць быць цынічнымі і амаральнымі, ня могуць самы хлусіць. Інакш — паражэньне

незваротнае, палітычны нябыт. Цынiзм і ашуканства — зброя зусім iншых палітыкаў. Прыклады — адназначныя. Iснуе падзел у палітыцы. Не разумець гэтага і ня бачыць — павярхоўнасьць. Гэта першы і галоўны парог, на якім скручвалі сабе шыю шмат якія палітычныя змагары.

Другое. Палітыка ня ёсьць заняткам ні „брудным”, ні „чыстым”. Палітыку робяць людзі. Таму яна такая, якой яе ствараюць палітыкі. Нячыстыя людзі, звычайна, робяць і брудную палітыку.

„Чыстасьць” і „нячыстасьць” у палітыцы ёсьць адлюстраваньне барацьбы маральных установак у грамадстве. Ня больш. Адны ідуць у палітыку хлусіць і брудзіць, каб здабыць выгаду. Другія — шануюць годнасьць і йдуць, каб дамагчыся паляпшэньня грамадства. Гэта на іх ськідваецца гразь палітычных цынікаў і нягоднікаў. Але гэта ня значыць, што нягоднікі заўсёды перамагаюць. (Калі перамагаюць, а калі — і не. Палітыка — змаганьне.)

Я залічваю сябе да другой групы палітыкаў і ведаю, што дасягнуць высокага нізкімі мэтадамі — немагчыма. А тое, што цябе могуць выпэчкаць ў палітыцы — нічога страшнага, бо „пан ведаў, на што йшоў”. У палітыцы ня толькі „пэчкаюць”, але й зьнішчаюць, і саджаюць у турму (за нішто), і выганяюць у эміграцыю. Цярпі, змагайся і перамагай. Галоўнае, каб сам ня выпэчкаўся.

Безумоўна, што Квасьнеўскі „сучасны палітык”. І Лукашэнка сучасны палітык, і Пуцін „сучасны”, і г.д. Але для мяне прыкладам „сучасных” зьяўляюцца ня гэтыя спадары, а вялікі Ян Павел ІІ, Папа Рымскі, які праводзіць якраз дзейную маральную і сучасную палітыку.

Вядома, гэта — асаблівы прыклад, ілюстрацыя прынцыпу. Але і ў сьвецкай палітыцы, нават у такой руцінай, як эўрапейская, шмат адкрытых, прыстойных асобаў, якіх хоча бачыць у кіраўніцтве ўсялякае сучаснае грамадства.

Сябра Яўген Мірановіч працытаваў маю прадмову „*Мілая Радзіма...*”, прачытаў вершы, напісаныя ў тым жа стылі і, відаць, палічыў усю гэтую маю „любоў” прыкметай палітычнай і чалавечай слабасьці суб’екта, якому, з-за яе, „цяжка рацыянальна думаць пра Радзіму”.

Шчыра кажучы, я нават зьбянтэжаны. Гэтак неабдуманая мог бы нехта сказаць, але толькі не чалавек такога ўзроўню, як Яўген Мірановіч.

Я, грэшны, думаю інакш. Тое, заповітнае, што нашу і нека выказаў у вершах, гэта тое, што трымае на паверхні ў любых абставінах, што дае сілы, моц і ўпэўненасьць перад любым непрыяцелем, гэта нязломная апора, на якую абапіраешся, калі чуеш тупат насарогаў, ці калі прэ, акружае цябе зграя гіен.

Падабаюцца мне развагі аднаго мудрага беларускага філёсафа жыцьця, якога вельмі шаную і люблю — Антона Шукелойця, — чалавека, які мае вялікі жыцьцёвы досьвед і выраблены палітычны гарт. Ён часта спасылаецца на вопыт беларускага Адраджэньня, які сьведчыць што ў палітыцы, калі справа стане

рубам, — перамагае ідэёвасьць, вера ў ідэалы і сіла духу. Гэта ўтрымала нас, беларусаў, палітычна жывымі ў вельмі неспрыяльных, зьнішчальных для нас варунках XX-га стагоддзя.

Гэта стала асновай нашага новага Адраджэньня ў 80-х і 90-х гадах. Толькі сьветлая нацыянальная ідэя можа стаць грунтам велічы і росквіту Беларусі ў XXI-м стагоддзі. Набліжайма ж гэты час зь верай, упэўнена і працадайна, без пэсымізму і расчараваньняў.

27 траўня 2001 г.

(„*Беларускія Веды*”, — 2001, №5(35); „*Ніва*”, — 2001, 17 чэрвеня).

Марка БНР.

СЛАВА СЛУЦКІМ ГЕРОЯМ!

(Выступ на 80-я ўгодкі Слуцкага Збройнага Чыну)

Беларускі Збройны Чын мае вялікае ідэйнае і духовае значэньне ў Беларускай гісторыі. 80 гадоў таму беларусы Случчыны паўсталі, каб бараніць незалежнасьць Беларускай Народнай Рэспублікі ад расейска-бальшавіцкай навалы. Гэта было агульнае рушэньне. Падняўся ўвесь народ. Імгненна сабралася войска дабрахвотнікаў, колькасьцю больш за 10 тысячаў чалавек. Не хапала зброі, не было амуніцыі і рыштунку, але беларусы гатовыя былі змагацца з расейскім ворагам за незалежнасьць Беларусі хоць голымі рукамі. Ніхто не жадаў быць пад расейска-бальшавіцкай уладай.

Вось гэты прыклад паводзінаў, гэтая гатовасьць змагацца за волю, за нацыянальны гонар і народную долю ёсьць надзвычай важным узорам для ўсіх нас цяпер, калі на Беларусі пануе прарасейская дыктатура, калі працягваецца ўнутраная акупацыя краіны і незалежнасьць Бацькаўшчыны пад пагрозай.

Свабоду здабывае той народ, які здольны змагацца за незалежнасьць дзяржавы любымі сродкамі і ня лічыцца з сілай ворага. З ворагамі, якія ломяцца ў наш дом, трэба ваяваць, хоць бы

яны былі веліканамі, хоць бы іх была цьма. Нават птушка малая абараняе сваё гняздо ад вялізнага зьвера, нават мізэрныя пчолы бароняць свайго вульля.

Гэтак змагаецца за сваю радзіму малалікі, але духоўна моцны чачэнскі народ. Ён годны павагі і ён пераможа.

Слуцкія змагары гэтак жа, як *Тадэвуш Касьцюшка, Кастусь Каліноўскі, Міхал Валовіч, Эмілія Плятар, Францішак Багушэвіч*, далі нам прыклад змаганьня, паказалі ўзор паводзінаў беларуса, калі ў яго Бацькаўшыну лезе акупант.

Слуцкі Збройны Чын засьведчыў напад войскаў бальшавіцкай Расеі на *Беларускую Народную Рэспубліку*. Два Слуцкія палкі, аб’яднаныя ў Першую Беларускаю Дывізію, баранілі БНР ад агрэсіі Расеі. Гэта была вайна з рускім акупантам.

Вось што заявіла Беларуская Рада Случчыны 21 лістапада 1920 году: „У мамэнт самавызначэньня ўсіх народаў і змаганьня за самастойнасьць і свабоду, Беларуская Рада Случчыны выконвае волю сялянства, наслаўнага яе і даверыўшага ёй абарону нашай Бацькаўшчыны Беларусі, заяўляе ўсяму сьвету аб тым, што

Беларусь павінна быць вольнай, незалежнай рэспублікай у яе этнаграфічных межах. Абвяшчаючы аб гэтым і выражаючы волю народу, Слуцкая Рада дэкларуе цвёрда стаяць за незалежнасць роднае Беларусі і бараніць інтарэсы сялянства ад гвалту з боку чужаземных захопнікаў і ў выпадку патрэбы — нават сілаю аружжя. Ня гледзячы на лічбавую перавагу ворага, думаем, што наша справа — справа праўдзівая, а праўда заўсёды закрусе.”

У гэты ж самы час у сярэдзіне лістапада ў Мазыры генэрал **Станіслаў Булак-Балаховіч** пацвярджае незалежнасць **БНР** і аб’яўляе сваё пяцітысячнае войска войскам *Беларускай Народнай Рэспублікі*. У Мазыры быў створаны *Часовы Ўрад БНР* на чале з **В. Адамовічам**. Войска **БНР** пачынае адбіваць напады бальшавікоў.

Беларускую Народную Рэспубліку ў яе абарончай вайне тады не падтрымалі ні Антанта, ні Нямеччына, ні Польшча. Эўропа тады прадала Беларусь гэтак жа, як цяпер прадала Чачэнію. У сьнежні войска генэрала Булак-Балаховіча і Слуцкія палкі вымушаныя былі адыйсці перад мільённай расейска-бальшавіцкай ардой у акупачную зону палякаў і раззброіцца.

Але на гэтым вайна ня скончылася. Асобныя беларускія атрады ваявалі з акупантамі на Слуцчыне яшчэ некалькі гадоў.

Мір паміж БНР і савецкай Расеяй ня быў заключаны. Фармальна-юрыдычна Беларусь па сённяшні дзень знаходзіцца з Расеяй у стане вайны. І мы бачым, як вось ужо больш за 80 гадоў доўжыцца гэтая вайна. Мы ведаем, як расейцы, разам зь немцамі, вынішчылі і забілі мільёны беларусаў.

Чаго нам не хапае цяпер, каб перамагчы ў вайне з Расеяй, якая цягнецца, фактычна, палову нашай гісторыі? Нам не стае нацыянальнай салідарнасці.

Памятайма: *беларус беларуса павінен падтрымліваць. Мы мусім абараняць свой свайго, беларус беларуса перад чужакамі, незалежна ад таго, бедны беларус, ці багаты, разумны, ці неразумны, добры, ці дрэнны. Нельга, каб беларус прадаваў беларуса. Нельга дапускацца, каб нас судзілі акупанты. Мы самы сабе судзі.*

Нельга казаць, што наша хата з краю, у той час, калі топчуць нашага брата, бо не павінен маскаль пляваць нам у твар.

Слуцкі Збройны Чын засведчыў нам жывы прыклад беларускай салідарнасці ў змаганні за свабоду Беларусі. Дык мацуйма ж нашае беларускае адзінства!

Надыходзіць адказная пара. Непрыяцелі Беларусі з Усходу і Захаду хочуць умацаваць свае інтарэсы ў Беларусі. Яны зноў хочуць ашукаць беларусаў і будуць пляны, каб замяніць

Лукашэнку на іншага прамаскоўскага стаўленьніка — „дэмакрата”, які за капейку прадасць Беларусь у Расею. Дамаўляючыся зь немцамі і эўрапейскімі лібэраламі, расейцы выкарыстоўваюць праджных дэмакратаў у Беларусі, падбіраюць ім „адзінага кандыдата” на прэзідэнта, на якога прымерваюць свайго чалавека.

Трэба спыніць гэтую здраду.

26 лістапада 2000 г.

(„Беларускія Ведамасці”, — 2000, №7(30).

Ушанаваньне памяці Слуцкіх герояў.

ФІЗІЧНАЕ ЗЬНІШЧЭНЬНЕ БЕЛАРУСКАЙ НАЦЫІ

Гісторыя разьвіцця эўрапейскіх народаў паказвае, што на працягу стагоддзя кожны народ пры больш-менш звычайных (сярэдніх) умовах існаваньня (гэта значыць, улічваючы войны і моры) павялічваў колькасць свайго насельніцтва ў два разы.

Вучоныя падлічылі, што ў сярэдзіне XVII стагоддзя беларускае насельніцтва ў Вялікім Княстве Літоўскім складала блізу 3,4 — 3,5 мільёнаў чалавек. На сярэдзіну XVIII-га яно павінна б было павялічыцца да 7 мільёнаў; адпаведна ў сярэдзіне XIX-га — да 14-ці; у сярэдзіне XX-га — да 28-мі, і на пачатак XXI-га стагоддзя мы павінны б налічваць 42 мільёны беларусаў.

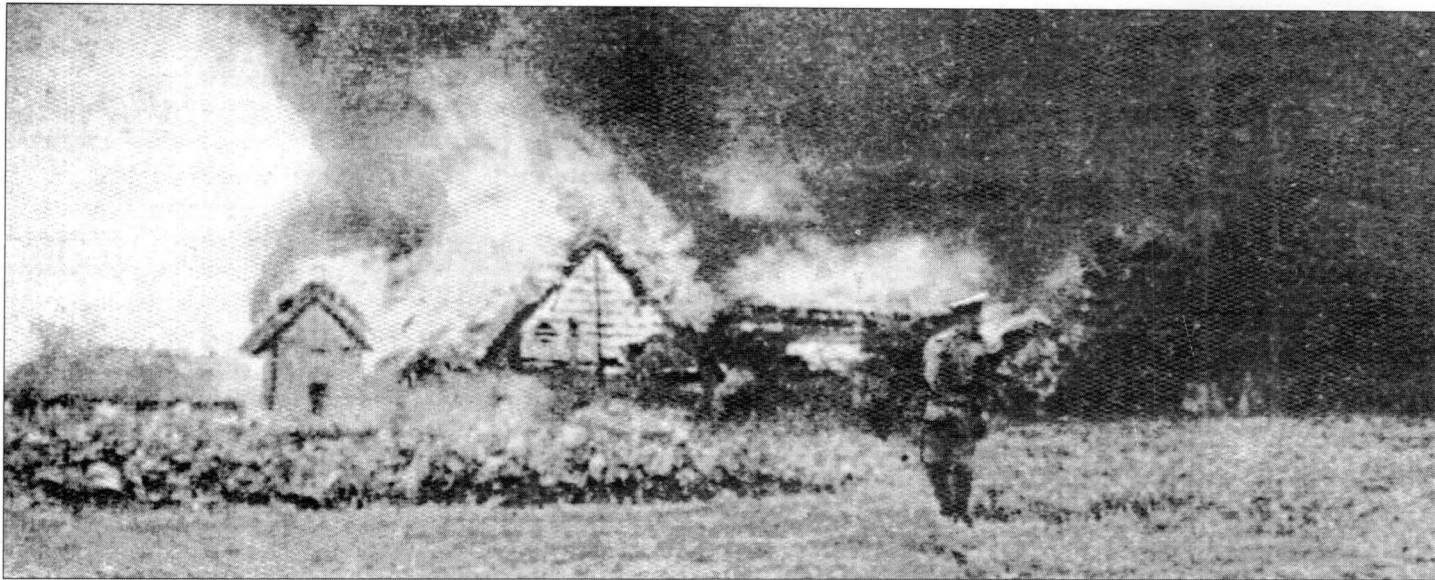
Калі дапусьціць магчымасьць нейкіх выключных зьбегаў абставінаў, то беларусаў магло быць цяпер і 50 мільёнаў, і 35 мільёнаў, але ня менш за 30 мільёнаў чалавек. Тым часам нас у Рэспубліцы Беларусь 10 мільёнаў, і гэтая колькасць не павялічылася на працягу апошніх 50-ці гадоў.

Тэрыторыя цяперашняй Рэспублікі Беларусь амаль у сем разоў большая за плошчу Бэльгіі, але колькасць насельніцтва аднолькавая, што ў Бэльгіі, што ў Беларусі. Ці, напрыклад, тэрыторыя цяперашняй Беларусі толькі на 19 адсоткаў меншая за

плошчу Вялікабрытаніі, але насельніцтва ў 6 разоў меншае. Тэрыторыя Украіны амаль у тры разы большая за плошчу цяперашняй Беларусі, але насельніцтва больш у 5 разоў і г.д.

У сярэднім поясе Эўропы такога ананальнага стану, як у Беларусі, не назіраецца ні ў адной краіне.

Трэба, праўда, улічыць, што ў сярэдзіне XVII стагоддзя у Вялікім Княстве знаходзіліся ўсе беларускія этнічныя землі: і Смаленшчына, і Дзвіншчына, і Севершчына, і Віленшчына, і Падляшша. Тэрыторыя Беларускай Народнай Рэспублікі ў 1918 г. разам з гэтымі землямі дасягала блізу 400 тысячаў квадратных кілёмэтраў. Гэта значна больш, чым плошча такіх цяперашніх краінаў, як Італія, Польшча, Вялікабрытанія. Розныя дасьледчыкі і палітыкі (прымаючы пад увагу ваенны час, уцекачоў, вымушаную міграцыю) налічвалі на тэрыторыі **БНР** ад 14 да 17 мільёнаў жыхароў. Цяпер, праз 80 гадоў, на гэтай тэрыторыі таксама пражывае каля 14,5 мільёна людзей. Колькасць аўтахтонных беларусаў за межамі Рэспублікі Беларусь за гэты час зьменшылася. Балянс павелічэння беларускага насельніцтва практычна ўсюды аднолькавы — мінусовы.

Першая Сусветная вайна. Расейцы, адступаючы, паліць беларускую вёску.

За 70 гадоў знаходжання ў складзе савецкай Расеі Смаленскі край быў вынішчаны дазвання і стаў падобным на астатнюю Расею. Вобласць абязлюдзела. Насельніцтва ў некаторых раёнах Смаленшчыны зменшылася ў 10 разоў, урадлівыя землі пазарасталі хмызьняком і мохам.

Цяпер на Смаленшчыне, як і раней, няма ніводнай беларускай школы, ніводнай беларускай газеты ці часопіса, ні беларускага радыё, ні тэлебачання. Задушана ўсё.

Беларуская мова ў асноўным засталася ў смаленскіх вёсках ды ў фальклёры.

У Смаленшчыне заўсёды быў даволі высокі ўзровень беларускай свядомасці. Бальшавікі, супрацьдасцяўляючыся *БНР*, нават БССР аб'яўлялі ў Смаленску. У 1930-х гадах урадам савецкай Беларусі былі падрыхтаваныя неабходныя дакументы па вяртанні Смаленшчыны ў склад БССР. Аднак новая хваля сталінскіх рэпрэсіяў утапіла ў крыві ўсе гэтыя намеры.

Што ж гэта такое адбываецца з нашым народам і нашай супольнасцю на працягу вось ужо больш чым 300 апошніх гадоў! Чаму такая вялікая гістарычная культура на ўсходзе Эўропы, як беларуская, занепадае, а насельніцтва змяншаецца? Чаму беларусы практычна выпалі з гістарычнага парадку дэмаграфічнага развіцця?

18 сакавіка сёлета доктар Вітаўт Кіпель прачытаў у Нью-Ёрку рэфэрат з нагоды 83-й гадавіны Беларускай Народнай Рэспублікі. Ён выказаў дакладную, на мой погляд, думку аб тым, што галоўнай палітычнай звышзадачай перманэнтнай расейскай агрэсіі на Беларусь было не настолькі знішчэнне беларускай дзяржаўнасці на заходняй мяжы Расеі, колькі ўвогуле фізічнае вынішчэнне беларускай нацыі. І пачалося ўсё мэтадычна, як лічыць В. Кіпель, менавіта з сярэдзіны XVII стагоддзя, ад часу, калі стала ўжо складацца расейская імперыя. (Расея аб'явіла сябе імперыяй у 1721 г.)

Такой самай думкі прытрымліваліся некалі гісторыкі Міхась Ткачоў і Мікола Ермаловіч. Вывучэннем гэтага пытання на раннім этапе (XVII-е стагоддзе) займаецца гісторык Генадзь Сагановіч і іншыя даследчыкі.

У сярэдзіне XVII стагоддзя была страшная вайна паміж Расеяй і Вялікім Княствам, якая доўжылася з 1654 па 1667 год і закончылася перамогай беларусаў, але вынікі яе для нашай краіны,

нягледзячы на перамогу, былі жаклівымі. Па-першае, расейцы на нашу зямлю напалі і вайна доўгія гады адбывалася на нашай тэрыторыі. Але нават ня ў гэтым сутнасць. Расейцы, заняўшы беларускую тэрыторыю, ужывалі тактыку генацыду — татальнага вынішчэння цывільнага насельніцтва. Палітыка выпаленай зямлі на часова акупаваных беларускіх землях была сплываваная рускім царом Аляксеем Міхайлавічам і яго ваяводамі і праводзілася масава, мэтадычна і паслядоўна. Маскоўцы стварылі спецыяльныя атрады, задача якіх заключалася ў тым, каб спальваць беларускія паселішчы і забіваць усіх людзей, вынішчаць усё жывое. Маскавіты арганізавалі прадуманае і пастаяннае людабойства на захопленых землях Беларусі і займаліся гэтым увесь час, пакуль, нарэшце, іх ня выгналі.

У выніку генацыду і ваенных дзеянняў Беларусь, па падліках вучоных, страціла ад 51 да 53 адсоткаў насельніцтва. Маскоўцы забілі больш за 1 мільён 800 тысячаў цывільных беларусаў. Усходнія беларускія землі: Смаленшчына, Віцебшчына, Магілёўшчына, Гомельшчына — абязлюдзелі. Там засталася жывых толькі 30 адсоткаў людзей.

З таго часу і да сённяшняга дня не было больш страшнай народнай катастрофы, чым чалавечая катастрофа Беларусі ў сярэдзіне XVII стагоддзя. Ні генацыд армянаў, ні галакост габрэяў немагчыма нават параўноўваць з тым, што адбывалася ў Беларусі тры з паловай стагоддзі таму.

Вобразна кажучы, з таго часу наш народ нібы падрэзалі. Было амаль поўнасьцю пазабівае насельніцтва беларускіх гарадоў. (Ад 70 да 95 адсоткаў людзей загінула ў кожным горадзе.) Парушылася сацыяльная структура грамадства, зніклі цэлыя пласты насельніцтва. Беларусь страціла бальшыню сваіх мяшчанаў, купцоў, рамеснікаў, эліту гаспадарства. Апусьцелыя землі пазарасталі кустоўем, травой. Беларуская дзяржава і грамадства ўжо не змаглі падняцца, хутка аднавіць насельніцтва, маёмасць, нерухомаць, рамесную вытворчасць, багацце зямлі і людзей.

Як археоляг я займаўся познім сярэднявеччам, якраз пэрыядам з XIV да XIX стагоддзя. Нас, даследчыкаў, усіх уражвала тая акалічнасць, як выразна наша зямля адлюстравала катастрофу. Культурныя пласты XVI-XVII стагоддзяў найбольш багатыя і найбольш насычаныя вельмі разнастайным рэчавым матэрыялам высокага ўзроўню. Але вось пайшоў пласт XVIII стагоддзя. Відовішча ўражае. Ён надзвычай бедны знаходкамі і пусты, намэнклятура і ўзровень знаходак абмежаваныя. І так па ўсёй Беларусі. Зямля зафіксавала катастрофу і рэгрэс матэрыяльнай культуры, заняпад гандлю, рамёстваў, узроўню жыцця,

змяняшэнне колькасці насельніцтва і збядненне людзей.

У той жа час Расея, пры дапамозе немцаў, ператварылася ў імперыю і ўвесь час нарошчвала агрэсію. Зацяжная Паўночная вайна яшчэ больш пагоршыла становішча. Цяпер генацыд беларускага насельніцтва прадаўжаў шалёны рускі цар Пётра I. Наступная руская царыца немка Кацярына дамаглася ў канцы XVIII стагоддзя ліквідацыі беларускай дзяржавы і анэксіі Беларусі.

З гэтага часу, згодна расейскіх плянаў, гісторыя для беларусаў павінна была скончыцца, а народ — не існаваць. Быў зачынены ўніверсітэт у Вільні, ліквідаваны базылянскія манастыры і школы, знішчана беларуская адукацыя і кнігадрук, ліквідаваная грэка-каталіцкая вера, забітыя і замучаныя тысячы вунятаў, манахаў і сьвятароў, спаленыя беларускія кнігі, іконы і абразы. Потым — забароненая беларуская мова і назва Беларусь.

Адразу, ужо з канца XVIII стагоддзя, пачалі знішчаць беларускую архітэктурную ў гарадах і перапрабляць гістарычную пляніроўку беларускіх гарадоў. Потым стварылі спецыяльны „будаўнічы дэпартамент“, які займаўся разбурэннем і перабудовай беларускіх цэркваў пад кананізаваны „рускі стыль“.

Па маіх падліках, да канца XIX стагоддзя гэты дэпартамент разбурыў і часткова перабудаваў пад рускую моду каля 2000 беларускіх храмаў.

Гэтак жа прадумана вынішчалі здольных людзей, асабліва адукаваную моладзь і шляхту, якую душылі пад відам змаганьня з крамолай. Пэрспектыўных асобаў з сялянства звычайна забіралі ў рускае войска на 25 гадоў. У рускай вайскавай душагубцы зьніклі тысячы беларускіх талентаў і змагароў. Найбольш вядомая трагічная гісторыя з паэтам Паўлюком Багрымам, якога згналі ў расейскі войска, а рукапісы вершаў знішчылі. Застаўся адзін толькі выдатны верш, які, дарэчы, забясьпечыў Багрыму месца ў беларускай літаратуры.

У другой палове XIX стагоддзя рускія палітыкі, вучоныя ды пісьменьнікі істотна ўдакладнілі канцэпцыю вынішчэння беларусаў. Галоўным яе зьвязкам стала татальная русіфікацыя. „Руская школа зробіць больш, чым рускі штык“, — казалі яе прапагандысты (тыпу Карнілава). „Главное в русификации края — это чтобы научить белорусских мальчиков петь русские песни“, — пісаў у 1896 годзе ў „Биржевых ведомостях“ нейкі адданы рускі патрыёт.

Усё, што не памяшчалася ў рамкі русіфікацыі і выходзіла за гэтыя рамкі, перасьледвалася, найбольш здольных — знішчалі.

Уражваюць катаваньні паэта Адама Гурыновіча за беларускія вершы. Засталіся нават астрожныя фатаграфіі, дзе яго, збёітага, сфатаграфавалі як злачынцу.

Пачатак XX-га стагоддзя. Карусь Каганец, Алесь Гарун, Алаіза Пашкевіч (Цётка), Якуб Колас, Алесь Бурбіс, дзясяткі лепшых — турма і катарга. Пасьля рускай турмы выжыў толькі Якуб Колас. Усе астатнія неўзабаве памерлі ад сухотаў.

1-я Сусьветная вайна. Беларусь страціла каля паўтара мільёна людзей. Вайна вялася не на рускай, а на беларускай тэрыторыі. Пры адступленьні рускія войскі ў абавязковым парадку спальвалі ўсё, што магло б дастацца немцам: збожжа на корані, усе харчовыя запасы, масты, забівалі жывёлу і г.д. Пачаўся голад. Для бальшыні беларускага насельніцтва была аб'яўлена абавязковая эвакуацыя. Шмат інтэлігентных беларусаў схапілі ў рускае войска, адкуль яны ўжо ў большасці не вярнуліся.

А потым пачаўся бальшавізм, калектывізацыя, сталінізм, Курапаты, брэжнеўшчына ды псіхушкі. Вынік — каля 3-х мільёнаў забітых беларусаў, і сярод іх лепшыя, найбольш адукаваныя, актыўныя, таленавітыя і працавітыя людзі нацыі.

Тое, што знішчэнне Беларусі ўвесь час, пачынаючы з XVII стагоддзя, было галоўным рускім геапалітычным інтарэсам на захадзе, расейцы, фактычна, і не хавалі. (Ельцынская вялікадзяржаўная дактрына аднаўленьня расейскай імперыі, складзеная ў 1995 г., таксама пра гэта сьведчаць.)

У рускай заходняй палітыцы ўвесь час існуе ўнутраная ўстаноўка на фізічнае вынішчэнне беларускай нацыі. Становішча, якое склалася, патрабуе спецыяльнага аналізу, каб выразна высветліць гэтае **калектыўнае злачынства цэлых пакаленьняў рускіх палітыкаў, учыненае над беларусамі**. Ненавісныя адносіны да нас, беларусаў, з боку расейскай дзяржавы, асабліва добра відаць, калі нішчыцелі адыходзяць ад прынцыпу выбранаьці і пачынаюць масавае забойства простых людзей — цывільных беларусаў, гэтак жа, як у сярэдзіне XVII стагоддзя.

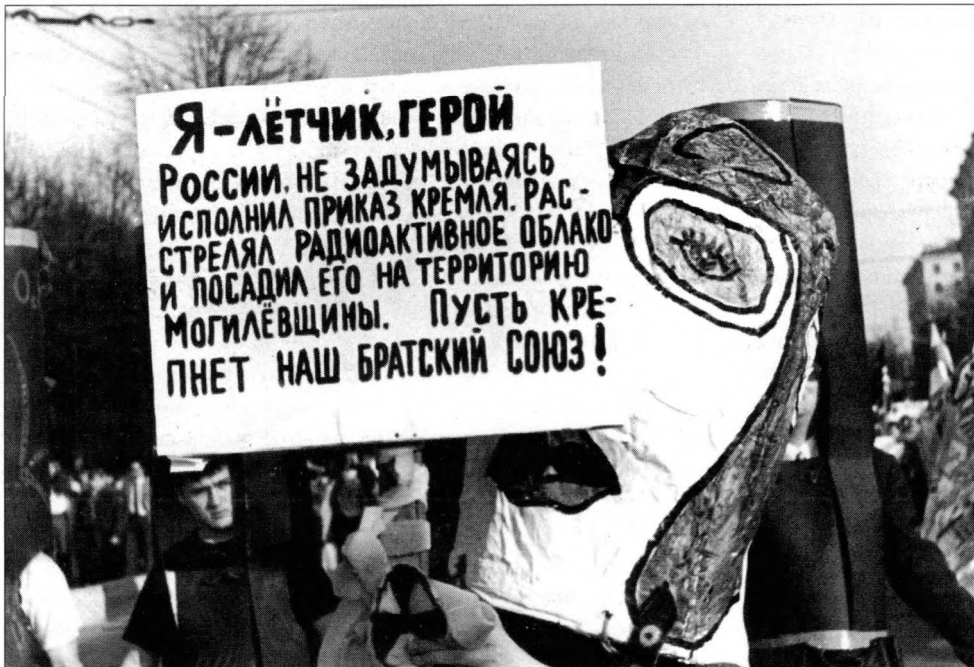
Звычайна ў такіх выпадках выкарыстоўваецца вайна, альбо нейкія надзвычайныя абставіны, якія часам штучна ствараюцца (як у 30-х гадах). Чым, напрыклад, можна растлумачыць той факт, што калі ў 1944 годзе (пасля заняцця Беларусі савецкімі войскамі) моц беларускіх хлопцаў мабілізавалі ў савецкую армію і амаль без абучэння адразу накіравалі на перадавую? Іх гналі бяз зброі ў непатрэбныя атакі пад нямецкія кулямёты. Альбо зь вінтоўкамі, ды без патронаў. А калі тыя, што выжывалі пад нямецкімі кулямі,

уцякалі назад — іх сустрэкаў кулямётны агонь энкавэдзісцкіх „загрядотрядов”. Я ўжо не кажу, што „загрядотряды” стралялі таксама і ў плечы.

Так былі расстраляныя тысячы беларусаў. Рускія выкарыстоўвалі вайну, і нават франтавыя баі, з мэтай генацыду беларускай нацыі. Не па немцах ім абходзіла ў першую чаргу страляць, а разам зь немцамі — па беларусах. І не прыдзярэшся: маўляў, загінулі ў баі зь нямецка-фашысцкімі захопнікамі.

Я ўжо ня буду тут гаварыць пра так званых „савецкіх партызанаў” і іхныя дачыненні да беларусаў у час вайны. Гэта асобная размова. Вядома, як у асяроддзі самых партызанаў энкавэдзісты вынішчалі беларускіх камандзіраў, як правакавалі нямецкія спаленні беларускіх вёсак, як рабавалі і мардавалі беларускае насельніцтва.

Вернемся ў 30-я гады. Я ўжо не аднойчы пісаў раней, што сталінскі генацыд на Беларусі меў асаблівы характар. Беларускае насельніцтва вынішчалі плянава. Усім савецкім адміністрацыйным і партыйным кіраўнікам спускалі разнарадку на квартал выявіць адпаведную колькасць „ворагаў народу”. Разнарадка спускалася на кожную беларускую вёску і на кожнае прадпрыемства. Кожнае міністэрства мела свой адзел па ГУЛАГу.

(Фота Ул. Карміліна)

Чарнобыльскі шлях у Менску.

Разнарадкі выконваліся. Кожную ноч каціліся па беларускіх вуліцах і вёсках чорныя энкавэдзісцкія буды-машыны і загрузаліся ахвярамі.

У памежжы з польскай акупацыйнай зонай савецкім памежнікам давалі вінтоўку і рыдлёўку. Калі такі памежнік сустрэкаў у бязьлюдным месцы беларуса ці беларуску, ён павінен быў чалавека застрэліць і сам рыдлёўкай закапаць труп. Сяляне вельмі баяліся, каб не спаткаць ваеннага з рыдлёўкай. (Усё гэта ўжо было надрукавана ў беларускім друку ў 90-х гадах мінулага стагоддзя, але неяк нібы і не ўскалыхнула цяперашніх людзей.)

Сітуацыя з памежнай зонай і нават кампанія з „ворагамі народа” падаваліся нібы працяг становішча вайны і выкарыстоўваліся як маніпуляцыі для знішчэння людзей.

Але змест камуністычнага генацыду ня толькі ў яго запланаванасці. Вынішчаліся, перш за ўсё, разумныя, працавітыя, адукаваныя, прыстойныя, паважаныя, актыўныя, здаровыя,

таленавітыя людзі, эліта народу, інтэлект нацыі. Так былі амаль поўнасьцю знішчаныя беларускія вучоныя і пісьменьнікі, палітыкі і грамадзкія дзеячы, мастакі і настаўнікі, адміністратары і гаспадары, нават камуністычны беларускі партыйны апарат.

Гэтая палітыка тлела пасля вайны. Пазачынялі беларускія школы. Выхаласцілі літаратуру і мастацтва. Выгналі беларускую мову з афіцыйнага ўжытку. Над скошаным пакаленьнем легіёны наглядчыкаў сачылі, каб нічога не паднялося, каб нічога ня вырасла беларускага.

У 1986 годзе выбухнула Чарнобыльская катастрофа.

Мы бачым, як беларуская трагедыя Чарнобыля знарок расцягваецца ў часе — гэта ёсць выкарыстанне ўмоў экалагічнай катастрофы дзеля генацыду беларускага насельніцтва.

Беларусы змагаюцца на ўсіх узроўнях, але зададзенасць вынішчальнай тэндэнцыі з боку рэжыму Лукашэнкі відавочная.

„Ідзе вялікая Чарнобыльская вайна, — піша Уладзімер Старчанка. — Для беларусаў чарнобыльская навала на сваіх дэмаграфічных наступствах значна пераўзыходзіць Другую Сусветную вайну, калі загінуў кожны трэці беларус. Але яшчэ страшней тое, што мы ня ведаем, на колькі большую за вайну шкоду гэтая катастрофа нам прынясе ў перспэктыве.” („Ніва”, — 2001, 29 красавіка)

Страшны „ёдны ўдар” у першы тыдзень пасля аварыі, які накрыў мільёны беларусаў, поўнасьцю справакавала Масква і яе камуністычная каляніяльная адміністрацыя ў Беларусі. У выніку засакрэчання катастрофы і маштабаў яе радыяцыйнай небяспекі, беларуская нацыя атрымала велізарную калектыўную дозу радыяцыйнага абпраменьвання.

У 1986-87 гг. камуністычна-дзяржаўнай медыцынай, па падказцы зверху, было вынішчана, шляхам забіцця плоду, цэлае пакаленьне беларусаў. (Прымушалі жанчын рабіць абарты ў сувязі з чарнобыльскай пагрозай.) Гэта было абсалютна неапраўдана ні зь медыцынскага, ні з маральнага, ні зь якога іншага гледзішча. Потым, прадаўжаючы медыцынскі генацыд, распрацавалі злавесную палітыку па спыненні нараджальнасці беларусаў і забіццю чалавечага зародка

ва ўлоньні жанчыны.

„Сёння з кожных трох зачатых беларусаў, — піша Уладзімер Старчанка, — двух забіваюць у жываце маці! Фактычна, некалькі пакаленняў беларусаў у літаральным сэнсе былі спушчаныя ў бальнічны ўнітаз. Гэта нябачны ў сьвеце і ганебны факт... Гітлеру такое і ня сьнілася.”

І сапраўды, ня сьнілася. У Беларусі, дзе зьмяняецца насельніцтва, практыкуюць стэрэлізацыю жанчынаў. Жанчыны горада Барысава засьведчылі, што ім, адразу ж пасля народзінаў дзяцей, лекары жаночай кансультацыі ўльтыматыва прাপаноўвалі ў якасці кантрацэптываў карыстаць так званую „унутрыматачную сьпіраль” або іншыя сродкі прадукцыйнага цяжарнасці. Калі ж парадзілі адмаўляліся гэта рабіць, ім „мэдыкі” не выдавалі дакуманты дзеля атрымання належнай у такіх выпадках грашовай дапамогі на немаўлят.

Барысаўчанка Ірына Сільніцкая (маці двух дзяцей, меншаму —

9 месяцаў) сьведчыць: „Сказалі: пакуль не паставіш сьпіраль, ніякай дапамогі табе ня будзе. Дапамогі я так і не атрымала, бо сьпіраль я ставіць не хацеў... Грошай катастрофічна не хапае”. („Беларускія Ведамасьці”, — 2000, №4(27), с.13)

Аналягічныя гісторыі распавялі барысаўчанкі **Галіна Раскоша**, **Алеся Ясюк**, **Ларыса Грэбнева** ды іншыя.

У жаночай кансультацыі горада Барысава загадчыца гінекалягічнага аддзяленьня Тамара Барысавец патлумачыла, што такі „парадак” вызначае пастанова Саўміна БССР, прынятая летам 1991 г. Загадчыца паведаміла таксама, што іхняя „кансультацыя” праводзіць **стэрэлізацыю шматдзетных маці**, каб пазьбегнуць, маўляў, нараджэньня хворых дзяцей і росту „асацыяльных” сем’яў. („Беларускія Ведамасьці”, — 2000, №4(27), с.13)

15-га чэрвеня мінулага году супраць гінекалягічнага генацыду адкрыта выступілі барысаўскія жанчыны і мужчыны. Група асобаў арганізавала пікет. Усіх арыштавалі і судзілі.

У выніку масавага забойства зародкаў людзей, а таксама з прычыны хваробаў, выкліканых радыяцыяй, беларуская нацыя раптам пачала хутка выміраць. Вымірае ўжо ў сярэднім сто тысячаў беларусаў у год. **Калі беларуская супольнасьць ня здолее пазбавіцца ад агрэсіі расейскага каляніялізму і ня выправіць становішча з Чарнобылем, то ў XXI стагоддзі не застанецца ніводнага беларуса. Увесь народ вымардоўюць і вымараць у пень, да апошняга чалавека.**

Я ўжо пісаў ня раз пра тое, як вынішчыўшы беларускую нацыянальную эліту і абапіраючыся на прамаскоўскую каляніяльную адміністрацыю ў Беларусі, расейскае КГБ у сярэдзіне 90-х гадоў палітычным мэтадам ажыццявіла захоп беларускай улады знутры. Адбылася ўнутраная акупацыя. Зараз падрыхтоўваецца захоп нацыянальнай маёмасьці Беларусі пад выглядам прыватызацыі і адначасна ажыццяўляецца акупацыя беларускай тэрыторыі.

Тыя забруджаныя радыёактыўнымі рэчывамі землі на Гомельшчыне і Магілёўшчыне, зь якіх прымусова выселілі беларусаў, цяпер інтэнсіўна засяляюць крымінальнікамі, наркаманамі, „бамжамі”, рускімі адкідамі грамадства з Расеі, Сібіры, краінаў Сярэдняй Азіі і Каўказу. Гэтыя адлучаныя ад нашых людзей тэрыторыі ўжо не пустуюць. Там ствараецца руская крымінальная зона з сваім самакіраваньнем, непісанымі законамі і фінансамі (ад перавалу наркатыкаў). Каляніяльныя ўлады Беларусі даюць ім від на жыхарства, і нават грамадзянства. Так адбываецца каланізацыя беларускай чарнобыльскай тэрыторыі Расеяй.

Гэта тыповая і гістарычная расейская палітыка. На замацаваньне здабытых тэрыторыяў кідалі (высялялі, выганялі, заахвочвалі) крымінальнікаў, бандытаў, тацяў, авантурыстаў ды валацуг. Імі, перш за ўсё, засяляліся падбітыя землі каля Каўказу, на Поўдні ды ў Сібіры, зь іх фармаваліся банды Ермака ды Сыценкі Разіна, ды „вольнае казацтва”. Гэтак аднаўлялася новая імперыя Чынгіз-Хана.

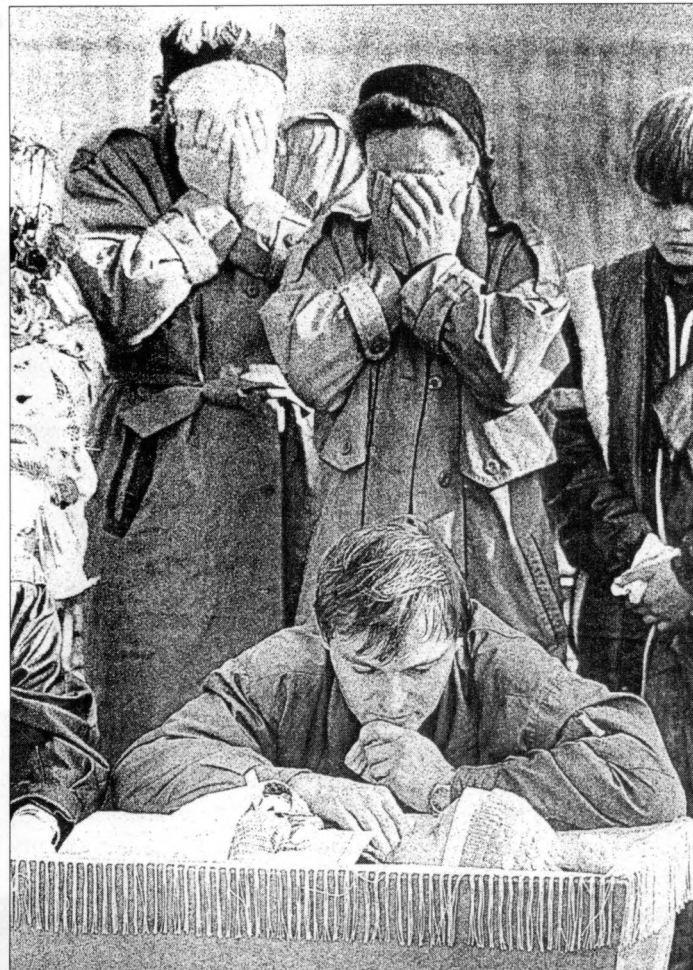
Тое самае робіцца цяпер у сучасным варыянце. Расея, за кошт чарнобыльскай Беларусі, вырашае свае праблемы перанасычанасьці крымінальнікамі, уцекачамі зь мясыцінаў, дзе яна вядзе брудныя войны, бамжамі, апушчанымі людзьмі, абрабаванымі рускім крымінальным „капіталізмам”. Расея ськідвае іх у чарнобыльскую Беларусь і адначасна займае расчышчаную ад беларусаў тэрыторыю. Пры патрэбе, там апывецца і зброя, і неабходныя людзі, і падыемца прапагандысцкі лямант („рускіх абіжают”).

Акупацыя беларускай зямлі расейскай крымінальшчынай адбываецца на вачах тысячаў беларусаў, сагнанных з радзімы. Гэта ў іхных, ужо зарослых быльлём, родных хатах бадзяжны паселены гун...

Ці разумее хоць беларуская інтэлектуальная маса, ці разумеюць

вярхі грамадства сэнс гісторыі, што рухаецца перад імі?... Ці хочуць яны жыць, ці жадаюць яны шчасця дзецям?

Старчанка разумее. Ён піша: „Фактычна на працягу 15 постчарнобыльскіх гадоў супраць беларусаў каляніяльнымі ўладамі вядзецца неабвешчаная прыхаваная вайна, мэтай якой — **знішчэньне беларускага народа, вызваленьне жыццёвай прасторы і засяленьне яе прышлымі элемэнтамі**. Дзеля гэтага не выкарыстоўваюцца, як у ранейшыя часы, самалёты, танкі,

Гомельшчына. Ціхі чарнобыльскі генацыд.

агнястрэльная зброя, газавыя камэры і не будуюцца „асьвечымы”. Хаця і пачалася яна ўвесну 1986 года якраз з таго, што савецкія ваенныя самалёты асаджалі радыяцыйныя аблокі на Гомельшчыну і Магілёўшчыну.

У век інфармацыйных і палітычных тэхналяў у гэтым няма патрэбы. Асабліва, калі гаворка ідзе пра знішчэньне зрусіфікаванага за 200 гадоў каляніяльнага існаваньня „братняга” беларускага народу, якому нож пад сэрца можна засунуць, гледзячы проста ў вочы і гаворачы пшчотныя словы пра вечную любоў і інтэграцыю. Нашыя даверлівыя людзі ўсяроўна пярэчыць ня будуць.” („Ніва”, — 2001, 29 красавіка)

Аўтар прыходзіць да высновы, што трэба „**паўстаць на абарону сваіх озяцей, бо ініага ня дадзена!**”.

Чарнобыль — гэта бясспрэчны факт злачынства, учынены над беларускай нацыяй. Злачынства ад самага пачатку цынічна разыгрывалася на нашых вачах.

Па сваіх наступствах, якія ўжо ёсьць, і асабліва якія яшчэ наступяць, чарнобыльскі генацыд можна параўнаць толькі з людобойствам сярэдзіны XVII стагоддзя, з калектывізацыяй і

бальшавіцкім тэрорам 30-х гадоў. Чарнобыль страшны тым, што наступствы яго разьвіваюцца на працягу пакаленьняў, разбуральна дзейнічаюць і нарастаюць, як лавіна ў гарах. 50 мільёнаў кюры, што адпавядае 500-м атамным хірасіскім бомбам, абрынулі на наш народ у 1986 годзе. Гэты ўсяленскі выбух, запаволены ў часе, — прадаўжаецца.

Адносіны цяперашняга рэжыму да чарнобыльскага пытаньня дакладна ўкладваюцца ў рамкі канцэпцыі вынішчэньня беларусаў з выкарыстаньнем сітуацыі. (У дадзеным выпадку — ядзернай катастрофы.)

У прынцыпе, па маіх назіраньнях, рэжым Лукашэнкі ў цэлым падрыхтаваны да правядзеньня масавых рэпрэсіяў беларускай эліты. Рабіць гэта будуць, вядома, не беларусы, а хутчэй за ўсё, рускія часткі „спэцназу”. Сістэма ўжо створаная і доступ расейскіх ваенных у беларускія ўнутраныя войскі адчынены. Практычныя навыкі адпрацоўваюцца на чачэнцах у Ічкерыі.

Пакуль што ў Беларусі зьнішчаюць толькі актыўных людзей, якія, на думку тых, хто гэтым кіруе, могуць нейкім чынам пагражаць уладзе. Пры стварэньні адпаведных умоваў, якімі зьяўляюцца перш за ўсё анэксія Беларусі, уключэньне яе ў склад Расеі і ліквідацыя дзяржаўнасьці, махавік бандыцкай палітычнай машыны сучаснага рускага кагэбэзму запрацуе на ўсю моц. У гэтым можна не сумнявацца. Беларуская нацыя тады будзе фізічна вынішчаная. Арсэналу прыёмаў у расейцаў хапае. (Мы бачым, што яны робяць ў Чачэніі.)

Раздумляючы над сказаным, зноў і зноў вяртаюся ва ўяўленьнях у XVII-е стагоддзе, бо адтуль усё пачалося. Надлом здарыўся менавіта тады, калі раптоўна, за кароткі час, Беларусь страціла больш за палову сваіх жыхароў і апусьцела зямля.

Калі разглядаць народ як адзіны арганізм, то магчыма, што для кожнай супольнасьці ёсьць нейкая парогавая мяжа людзкіх страатаў, перакрочыўшы якую, народ ужо ня можа ўзьняцца і нібы застывае ў разьвіцці ў вечным цярпеньні і змаганьні самога з сабой. Непрыяцелям застаецца толькі мэтадычна зьнішчаць эліту паралізаванага грамадства і валодаць яго душой.

Уражае, што вялікі народ вялікай краіны, якая распысьціралася ад мора да мора, стаў аб’ектам генацыду; выйграў вайну, але страціў насельніцтва і ўпаў.

І не даюць падняцца гэтаму народу. Як толькі ён выкарабкаецца, каб стаць на ногі, яго тут жа зноў сьпіхаюць у яму.

Беларускі сьвет так і не знайшоў спосабу эфэктыўнай барацьбы з варварствам. А гэта мусіў бы быць актыўны спосаб. Бо **нельга ваяваць толькі на сваёй тэрыторыі.**

Які выхад, як збавіцца ад вынішчэньня? Выснова відавочная. Цяперашняе пакаленьне беларусаў, і асабліва тое, якое ўступае зараз у актыўнае жыцьцё, **павінны перагледзець дачыненні з Расеяй** і тых адносіны да яе, якія былі накінутыя нам за часы акупацыі і савецкага каляніялізму. Расею нельга дапускаць у беларускую палітыку. Нельга мець ніякіх агульных справаў з Расеяй, ніякіх саюзаў і карпарацыяў ды сумесных прадпрыемстваў. Трэба захоўваць зь ёй мірныя дачыненні праз добрую мяжу. Неабходна

будзе, магчыма, на даўжэйшы час, абмежаваць да мінімуму (5-10 адсоткаў) гандаль з Расеяй, каб аберагчы беларускую палітыку, эканоміку і фінансавую сістэму ад расейскіх разбуральных уплываў, дэфолтаў, інфляцыі, палітычных і эканамічных авантураў.

Неабходна спыніць штучна створаную і нявыгадную нам энэргетычную прывязанасьць да рэсурсаў Расеі; ліквідаваць наступ рускай маскультуры і сістэму дэзінфармацыі ў электронным інфармацыйным полі Беларусі. Трэба паставіць заслон палітычнай агрэсіі з боку Расеі на Беларусь.

Цяперашнія беларусы мусяць, нарэшце, зразумець: ніколі ў гісторыі Расея не была нашым сябрам і прыхільнікам, ня ёсьць цяпер і ніколі ня будзе ў будучыні, пакуль застанеца імперыяй. Спрачацца можна з сябрамі. Зь непрыяцелямі трэба трымацца на адлегласьці і захоўваць карэктныя дачыненні. Гэта называецца — мірнае суіснаваньне.

Усялякае збліжэньне з Расеяй было і будзе небясьпечным і разбуральным для беларусаў. Бо варожасьць з боку Расеі і расейцаў да беларускай дзяржаўнасьці, свабоды і незалежнасьці — нэрманэнтная. Цяперашняя руская палітыка зноў, і як заўсёды, гэта наглядна пацвярджае.

Ня гледзчы ні на якія перамены ўлады ў Крамлі, Расея застанеца ўвесь час агрэсіўнай у дачыненні да Беларусі і іншых краінаў да таго часу, **пакуль яна будзе існаваць як імперыя** і захоўваць канглямэрат каляніяльных народаў. Рускія ня могуць стаць свабодным народам, уціскаючы і душачы іншыя народы і кажучы (як у Чачэніі), што ўсюды „іхняя зямля”. Брудная вайна і людабойства, якое праводзіць Расея ў Ічкерыі, выклікае агіду да рускай палітыкі.

Маючы суседам агрэсіўную імперыю на ўсходзе, цяперашнія і будучыя беларускія палітычныя дзеячы мусяць будуць заўсёды праводзіць актыўную міжнародную дзейнасьць, калі ўсьвядомяць толькі, пры якіх умовах можа бясьпечна існаваць Беларусь. **Карфаген павінен быць разбураны.** Павінны быць спыненыя гэты вечны агрэсіўны паход на Захад і зьнішчэньне Беларусі, што доўжацца стагодзьмі.

Дзеля таго, каб выжыць і зьберагчы нацыю, беларусам неабходна першачаргова вырашыць дзьве задачы: **канчаткова збавіцца ад расейскага каляніялізму і ліквідаваць наступствы Чарнобылю.** Адно з другім спалучанае. Без спыненьня каляніяльнай палітыкі Расеі ў Беларусі, без умацаваньня незалежнай Беларускай дзяржавы, беларускага права і свабоды, пазьбегнуць вынішчэньня і ліквідацыі Чарнобыльскую вайну немагчыма.

У 1988 годзе, зыходзячы зь неабходнасьці вырашэньня гэтых дзьвюх галоўных задачаў, паўстаў, аб’яднаны нацыянальнай ідэяй, **Беларускі Народны Фронт „Адраджэньне”.**

Тое, што ўдалося падняць **Фронт**, выклікае павагу і здзіўленьне у тых, хто разумее маштабы вынішчэньня нацыі. Але спыніць расейскую каляніяльную агрэсію і перамагчы ў Чарнобыльскай вайне, калі змагаецца толькі актыўная частка змагароў, — цяжка. Гэта задача ўсяго беларускага грамадства.

18 сакавіка - 29 красавіка 2001 г.

Нью-Ёрк, Варшава.

(„Беларускія Ведамасьці”, — 2001, №6(36); „Народная Воля”, — 2001, 18 ліпеня).

Хлопчык.

(Фота: „Свабода”)

ВЯЛІКІ КУПАЛА

Як добра мець такога паэта, вуснамі якога прамаяляла вольная Беларусь! Гэта магутны талент і дар Божы для беларусаў, на ўсе часы.

Янка Купала ідэйна і эстэтычна засьведчыў сыпеласьць беларускай нацыянальнай літаратуры, адлюстравіў у творчасьці лёс нацыі на тым этапе яе існаваньня, выявіў беларускую нацыянальную ідэю ў эстэтычнай форме і нацыянальныя каштоўнасьці — у вобразах мастацкай красы.

Чым жа нязьменны і чым дарагі нам зараз, цяпер, наш вялікі нацыянальны паэт? Ён дарагі нам любовай да Беларусі, да яе волі і незалежнасьці. Ягоная любоў, выяўленая ў мастацкай форме, гэта ня ёсьць хараство суб'ектыўнага замілаваньня, кшталту: „Люблю мой край, старонку гэту”. Ягоная любоў ёсьць адлюстраваньне ўнівэрсальнасьці сьветабудовы і парадку рэчаў, які прадвызначае паставу і паводзіны чалавека. Бо нельга быць несвабодным. Нельга быць нявольнікам — і спадзявацца на шчасьце. Нават дабрабыту нявольныя людзі ня мецьмуць, бо колькі б яны ні працавалі, вынікі іхняе працы забяруць калянізатары, тыя, ад каго залежныя нявольнікі, тыя, хто валодае іхняй краінай.

Памятаючы Купалу, глянем цяпер на гэтых, што абяцаюць народу „сто” ці „трыста” даляраў зарплаты, дакляраюць рынкавую гаспадарку, багачыце ды кажуць: галоўнае — эканоміка, а не свабода, ня мова, ня сыяг і ня Бог.

„Чаго хочаш?” — спыталі б такога. „Хачу — дабрабыт.” „Ня будзеш яго мець. Бо, каб стаць заможным, трэба быць незалежным!”

Вось дзе найвялікшая каштоўнасьць і найвялікшая праўда Беларускага Адраджэньня! „Гэта бітва йдзе сусьветна між сьвятлом і апраметнай!” — пісаў Янка Купала.

Шчасьце людзей недасягальнае бяз вольнай будучыні ўсіх, без

незалежнасьці Бацькаўшчыны. Будаваць нацыянальную будучыню трэба пачынаць зь вялікай ідэі, з Храма, а не з хлява.

„На Вялікі Сход! Па Бацькаўшчыну!” — клікаў Купала. „На прастор!”, „На бітву, будучыя сілы!”

Купала, маючы Боскі талент, казаў праўду найпрост, гучна, голасна і магутна. Гэта рабіла яго вялікім і моцным. І нават сьмяротныя ворагі, гэтае выпарэньне пекла, — рускія балшавікі — баяліся Купалы і, ненавідзячы, дваццаць гадоў не рашаліся яго забіць. (Пакуль не заманілі паэта ў Маскву.)

„Паўстань з народа нашага, прарок, і ў буры гром удар, пад звон кайдан!”

Гэтак пісаў і марыў Янка Купала. Ён якраз і быў тым найвялікшым прарокам і песьняром Беларускага Адраджэньня, які сказаў аб галоўным:

„Я адплаціў народу,
Чым моц мая магла:
Зваў з путаў — на свабоду,
Зваў з цемры — да сьвятла”.

Ідэйная пазыцыя і творчасць Янкі Купалы ёсьць ідэальны прыклад, узор паставы і думаньня для беларусаў, якім неабыхавы лёс Беларусі, якія мараць пра шчасьце Айчыны.

Гэта такая зьява, што пакуль будзе існаваць Беларусь, пакуль будзем мы на Зямлі, дагэтуль будзе вялікім — Купала. Ён — Вялікі Наш. Ён — частка нашай Будучыні.

Няхай жа памяць пра нашага генія станецца вечнай! Няхай творчасць ягоная лучыцца з нашым змаганьнем. Хай веецца сыягам і ўспаможа нам — у свабодзе.

7 ліпеня 2002 г., Варшава-Менск.

АМЭРЫКА — ДЛЯ АМЭРЫКАНЦАЎ

Не шукайма сьляды нашых продкаў, а шукайма тое, што шукалі яны. Так казалі некалі мудрыя людзі.

Нашы продкі шукалі шчасьця, велічы і свабоды. Гэта было найвялікшае шуканьне, бо яму ахвяраваліся, за яго змагаліся і рызыкавалі жыцьцём. Такое змаганьне мае асаблівы сэнс, калі пад пагрозай знаходзіцца лёс народа, ці калі незалежнасьць яго страчана. Тады рушэньне рана ці позна набывае грамадскую шырыню і выяўляецца ў форме нацыянальна-вызвольнага руху. Нацыянальна-вызвольны рух меў усеагульны характар. Ён узьнікаў там, дзе існавалі імперыі. **Вызвольны рух — гэта заўсёды канцэпцыя змаганьня з імперыяй за свабоду і незалежнасьць.**

У Эўропе працэс вызваленьня з-пад імперскіх путаў найбольш інтэнсіўна адбываўся ў другой палове XIX і пачатку XX стагодзьдзяў, калі мноства народаў Цэнтральнай і Ўсходняй Эўропы адваявалі сваю незалежнасьць.

Тады ў Эўропе змагаліся супраць чатырох імперыяў: Турэцкай Атаманскай імперыі, Аўстра-Венгерскай, Прусіі і Расеі. Але найперш, яшчэ ў XVIII стагоддзі пачала трашчэць Брытанская каляніяльная марская імперыя.

Першымі супраць брытанскага панаваньня паўсталі амэрыканцы. У той час наш вялікі беларус і герой гэнэрал Андрэй Тадэвуш Касцюшка змагаўся за свабоду Амэрыкі. У цэнтры Вашынгтону яму стаіць бронзавы помнік на ўвесь рост.

Амэрыканцы першымі выявілі сутнасьць і формулу антыкаляніяльнага змаганьня за незалежнасьць. Яна вызначаецца ў закліку і сьвярджэньні: **„АМЭРЫКА — ДЛЯ АМЭРЫКАНЦАЎ!”**.

У гэтых словах выяўлены ўнівэрсальны змест дэкалянізацыі і нацыянальна-вызвольнай барацьбы, дзе б яна ні адбывалася. Калі грамадства не наблізілася да зместу і разуменьня гэтага сьвярджэньня, значыць яно яшчэ цалкам не паспела да вызвольнага змаганьня.

І сапраўды, чаму краіна, зямля, на якой спрадвеку жыў і працуе пэўны народ, павінна належыць нейкай іншай краіне, чаму нейкія іншыя павінны ў ёй распараджацца і карыстацца зь яе багаччэў ды з працы яе народу? Гэта ж парушэньне прыроднага і Боскага права. Гаспадар на зямлі той народ, які асвоіў і акультурыў яе сваёй працай, розумам і духам ад самага пачатку і спрадвеку, які стварыў на ёй культурнае грамадства цягам перадачы вынікаў працы ад продкаў з пакаленьня ў пакаленьне і прадаўжае на ёй жыць, тварыць і працаваць.

Эўрапейскія пасяленцы ступілі на амэрыканскі мацярык як піянэры і як калянізатары і адначасна самы апынуліся ў каляніяльнай залежнасьці ад мэтраполіі. Яны сутыкаюцца з індзейцамі, што там жылі на пэўных тэрыторыях і адначасна займалі незаселеныя першародныя землі, якія абкультурылі і

пераўтварылі сваёй працай, стварылі на іх цывілізаванае грамадства.

Барацьба за незалежнасць ад мэтраполіі ў вынікала з натуральнага права, а знакамты і клясычны лёзунг вызвольных змагароў — „Амэрыка — для амэрыканцаў!” — адлюстроўваў гэтае права.

Потым, змагаючыся за незалежнасць супраць імперыялізму, кожны народ выкарыстоўваў гэтае права ў сваім закліку і ў сваёй форме: „Мадзьяршчына (Венгрыя) — для мадзьяраў”, „Балгарыя — для балгараў”, „Італія — для італьянцаў”, „Беларусь — для беларусаў” і г.д.

Беларускія адраджэнцы пачатку XX-га стагоддзя выдатна разумелі гэтую ідэю. Лёзунг „Беларусь — для беларусаў” быў сінонімам сцвярджэння „Незалежная Беларусь”.

На грунце гэтай вялікай ідэі ў 1918 годзе была ўтворана Беларуская Народная Рэспубліка, прадэкляравана дэмакратыя і свабода.

У 1920-х гадах вялікі паэт і прарок беларускага адраджэння Янка Купала па-мастацку выявіў і адлюстраваў вызвольны лёзунг незалежнасці і свабоды ў выдатным творы — п’есе „Тутэйшыя”. У п’есе ў надзвычай яркай і вобразнай форме паказана, як чужынцы, імперыялісты ўсіх колераў, акупанты з усходу і з захаду топчуцца па безабароннай Беларусі, абдзіраюць і зьневажаюць беларускі народ, ды даказваюць яшчэ сваё прыдумане „права” на акупацыю Беларусі. І тады становячы герой твора напасткі грымотна звяртаецца да ўсіх з магутным і справядлівым заклікам беларускага Адраджэння: „Беларусь — для беларусаў!”.

Янка Купала ў словах свайго станоўчага героя таксама выводзіць генэзіс *нацыянальна-вызвольнай ідэі* з натуральнага права і кліча ісці ўслед за Амэрыкай па шляху незалежнасці і свабоды.

Калі мы хочам спыніць акупантаў і гандаль нашай зямлёй, калі мы хочам сапраўды адрадзіць сваю дзяржаву і незалежнасць, калі мы сапраўды цэнім свой гонар і хочам быць вольнымі людзьмі і гаспадарамі, — мы мусім паставіць заслон усялякай акупацыі, каліянізму і чужой імперскай палітыцы і напісаць на сваім сцягу выразна і запаветна: „Беларусь — для беларусаў”.

Так казаў вуснамі сваіх драматычных герояў Янка Купала.

Для каліянізатараў з усходу і з захаду, якія праводзілі інтэграцыю, асіміляцыю ды вынарадаванне беларусаў, усведамленне беларусамі вызвольнай мэты — „Беларусь — для беларусаў” — было цвіком у труну ўсёй захопніцкай палітыкі. На гэтым шансы акупантаў канчаліся. Няма нічога дзіўнага, што п’еса Янкі Купалы была забароненая.

У 20-х — 30-х гадах мінулага стагоддзя ворагі Беларусі з Усходу і з Захаду галоўны ўдар накіравалі на разгром Беларускага Нацыянальна-вызвольнага Руху. Сумеснымі намаганнямі ім гэта ўдалося. Тысячы беларускіх адраджэнцаў былі расстраляныя ў Курапатах ды засьценках НКВД, забітыя падасланымі забойцамі, укінутыя ў ГУЛАГ ды Картуз-Бярозу, высланыя ў Сібір ды азіяцкія стэпы; беларускія палітычныя і грамадзкія арганізацыі пазачынілі і забаранілі, беларускі адраджэнскі друк ліквідавалі, беларускія кнігі спалілі ды арыштавалі ў спэцадзелах бібліятэк. А потым, ужо ў пасляваенны час, адбывалася мэтадычнае ганьбаванне і абплёўванне ўсяго адраджэнскага беларускага — вялікіх людзей, палітыкаў, пісьменьнікаў і паэтаў; фальсіфікавалі беларускую гісторыю, перакручвалі і замоўчвалі падзеі, зьнеслаўлялі вялікія і справядлівыя ідэі.

Тры зьявы Беларускага Адраджэння выклікалі асаблівую нянавісць у рускіх большавікоў — гэта дзейнасць Рады БНР, беларускае адраджэнне ў час 2-й Сусветнай вайны за немцамі і вызвольны лёзунг „Беларусь — для беларусаў”.

У зьнеслаўленні гэтых каштоўнасцяў большавіцкая прапаганда выкарыстоўвала толькі адзін псіхалогічны аспект: падсведамасць нянавісці Другой Сусветнай вайны.

Усё нацыянальнае беларускае, што завязана было з нацыянальнай ідэяй і беларускім адраджэннем, аб’яўлялася фашысцкім: ці гэта

беларускі нацыянальны *Бел-Чырвона-Белы Сцяг*, ці гэрб *Пагоня*, ці імёны забароненых вялікіх паэтаў, нават проста размова па-беларуску ва ўніверсітэце ці ва ўстанове — усё кваліфікавалася стукачамі, савецкімі абывацелямі і прапагандыстамі як „фашызм”. Беларускае падавалі ў двух азначэннях: альбо „мужыцкае”, альбо — „фашызм”.

Руская камуністычная прапаганда ў Беларусі паўтарала гэтыя, скажам проста — ідыёцкія ярлыкі, з дня ў дзень, тупа, ненавісна і пастаянна, пакуль існаваў СССР.

Палітычная формула нацыянальна-вызвольнага руху „Беларусь — для беларусаў” перакручвалася пад савецкія ідэалогічныя ўяўленні. За часы камуністычнага СССР ідэалогія рускага імперыялізму і русіфікацыі быў так званы „інтэрнацыяналізм”, згодна якога нібыта сыціраліся адрозненні паміж акупаванымі народамі ды расейцамі і ствараўся так званы „адзіны савецкі народ” (гэта значыць „адзіныя расейцы”). Палітычны лёзунг нацыянальнай свабоды камуністы апускалі на этнічны ўзровень і тлумачылі, што беларускія „нацыяналісты” (а, значыцца, — „фашысты”) хочуць выгнаць зь Беларусі ўсіх расейцаў, усіх габрэяў, усіх, хто не беларусы, і стварыць этнічна чыстую дзяржаву.

Тым часам *палітычны змест лёзунга вызвольнага руху мае антыкаляніяльны сэнс і вырашае пытаньне, каму павінна належыць краіна і хто ў ёй гаспадар*, а ня тое, хто ў ёй павінен жыць (як спэцыяльна перакручвалі каліянізатары).

Злавеснае адценьне набывае подласць гэтай прапаганды, калі ўлічыць, што этнічныя чысткі і генацыд ажыццяўлялі якраз камуністы ў Савецкім Саюзе (прымусовае высяленне татараў, чачэнцаў, інгушоў і інш.), у бойлой Югаславіі, у камуністычнай Польшчы (прымусовае высяленне ўкраінцаў), у камуністычнай Балгарыі (дачыненні да турак) і г.д. Я ўжо не кажу пра Кітай і азіяцкія рэжымы.

Тым часам нічога падобнага не рабілі дэмакраты і нацыянальна-вызвольныя рухі. У іх іншая, не таталітарная прырода.

Але трэба ведаць камунізм і Расею, каб зразумець характар іхняе прапаганды, пабудаванай на агрэсіўнай хлусні.

Рэцыдывы гэтай прапагандысцкай агрэсіі мы сустрэаем і цяпер. Нічога дзіўнага — існуюць пастаянныя крыніцы рэпрадукцыі старой нянавісці да беларускага адраджэння — гэта савецкая псіхалогія часткі насельніцтва і — галоўнае — нязьменнасць імперскай палітыкі Расеі ў дачыненні да Беларусі.

Нягледзячы на маштабныя спробы расейскіх спэцслужбаў у канцы 90-х гадоў мінулага стагоддзя разграміць Беларускі нацыянальна-вызвольны рух, нічога ім не ўдалося. Вызвольны Рух мацнее і пашыраецца. Ён з’яўляецца рэальнай сілай, якая выяўляе нацыянальныя інтарэсы Беларускага Народу і супроцьстаіць расейскай імперскай палітыцы інтэграцыі і захопу нашай краіны.

На сцягах і харугвах беларускага Адраджэння несъмяротныя словы Янкі Купалы — „Жыве Беларусь!” і лёзунг амэрыканскага змаганьня за незалежнасць, які зноў жа голасна падняў наш вялікі пясняр — „**БЕЛАРУСЬ — ДЛЯ БЕЛАРУСАЎ!**”. Гэта *наша* зямля.

І пакуль змест гэтых словаў трымае высока і змагаецца за яго хоча частка людзей, ніякі антыбеларускі рэжым ня будзе існаваць доўга. Ніякі агрэсар ня будзе ўпэўнены, што стане жыць за наш кошт і намі, беларусамі, кіраваць. Мы абавязкова вернемся да нармальнага стану, умацуем дзяржаву і незалежнасць, усталюем права, справядлівасць і дэмакратыю.

Гэта ня марныя словы, бо гісторыя і вопыт іншых пацвярджаюць правільнасць вызвольнага шляху. Ствараць можа толькі свабодны народ. І толькі свабодны народ здольны шанаваць свабоду іншых народаў.

22 лютага 2001 г., Нью-Ёрк.

(„Беларускія Ведамасці”, — 2001, №3(33); „Народная Воля”, — 2001, 14 сакавіка).

ІДЭАЛЫ БНР НАМ СЬВЕЦЯЦЬ

(З выступу ў Нью-Ёрку)

Акт 25 Сакавіка зьяўляецца найвялікшай падзеяй беларускай гісторыі XX-га стагоддзя.

Галоўная мэта сацыяльна-палітычнага разьвіцця кожнага народа — стварэньне сваёй незалежнай дзяржавы.

Беларусы мелі сваю дзяржаву ўжо 1000 гадоў таму. Але ў канцы XVIII стагоддзя мы сталі ахвярамі змовы трох імперыяў і страцілі суверэнэтэт. Потым, на працягу XIX стагоддзя, беларусы пяць разоў паўставалі разам з палякамі, каб вярнуць незалежнасьць. Незалежнасьць удалося вярнуць толькі ў 1918 годзе, але ненадоўга. Тым ня менш агонь свабоды быў запалены. І гэта быў вялікі подзвіг беларускіх адраджэнцаў.

Потым, калі ўжо адбылася расейска-бальшавіцкая акупацыя, бальшавікі, каб зрабіць няважнымі Акт 25 Сакавіка і існаваньне РАДЫ БНР, арганізавалі марыянэткавае адміністрацыйна-дзяржаўнае ўтварэньне пад назвай БССР.

На працягу 25 гадоў бальшавікам разам з палякамі ўдалося разграміць беларускі нацыянальна-адраджэнскі рух і фізічна зьнішчыць тысячы палітычна актыўных беларусаў.

Але беларускія адраджэнцы стварылі моцную палітычную эміграцыю, захавалі і актывізавалі дзейнасьць РАДЫ БНР.

Гэта быў другі подзвіг беларускіх адраджэнцаў. Усе спробы бальшавіцкай агентуры разбурыць палітычныя структуры беларускай эміграцыі і зьнішчыць РАДУ БНР — праваліліся.

Дзеячы Рады БНР зьбераглі высокія ідэалы 25 Сакавіка і перадалі іх пакаленьням на Бацькаўшчыне. Яны захавалі ідэі, дакуманты, цягласьць незалежнай беларускай дэмакратычнай улады і нашы сьвятыя нацыянальныя сымвалы — Бел-Чырвона-Белы Сьцяг і гэрб „Пагоня”.

У канцы 80-х гадоў мінулага стагоддзя ідэалы Сакавіка і сымвалы беларускай незалежнасьці падхапіў Беларускі Народны Фронт. 25 жніўня 1991 года, скарыстаўшы гвалтоўны правал кагэбўскага путчу ў Маскве, дэпутаты Беларускага Народнага Фронту ў Вярхоўным Савеце вельмі малымі сіламі (8 адсоткаў дэпутатаў), але пры падтрымцы ўсяго Вызвольнага Руху, дамагліся прыняць канстытуцыйнага закону аб незалежнасьці Беларусі, спынілі дзейнасьць КПСС і камсамолу на тэрыторыі Беларусі, прымусяўшы прагаласаваць за гэта спалоханных, разгубленых і дэмаралізаваных дэпутатаў-камуністаў — 86 адсоткаў „дэпутаткага корпусу” (дарэчы, кіруючую намэнклятуру). Гэта быў трэці ўнікальны подзвіг беларускіх адраджэнцаў у XX стагоддзі.

Потым усё нібы пачалося па другім крузе, як у першай палове XX-га стагоддзя. Зноў маскоўская акупацыя Беларусі, толькі ўжо знутры, праз прэзыдэнта-стаўленьніка і старыя каляніяльныя структуры ўлады. Зноў усё робіць арганізаваная расейская партыя

палітычнай агрэсіі. Толькі цяпер гэта не расейскія камуністы, а расейскія кагэбісты, не ВКПБ, а КГБ.

Пасьля захопу ўлады ў Беларусі расейцы зноў, як у 20-х і 30-х гадах мінулага стагоддзя, паспрабавалі першым чынам зьнішчыць Беларускі Нацыянальна-Вызвольны адраджэнскі рух. Галоўны ўдар быў скіраваны супраць Беларускага Народнага Фронту. Але ім не ўдалося нас ліквідаваць, нягледзячы на дапамогу нямецкай дыпляматыі і розных заходніх фондаў.

Беларускі Народны Фронт дзейнічае і будзе дзейнічаць; умацавалася ягоная палітычная Кансэрватыўна-Хрысьціянская Партыя — БНФ.

Цяпер настрой у беларусаў пераменьваецца. Лукашэнка ня мае падтрымкі бальшыні ў беларускім грамадстве.

Сёлета антыбеларускі рэжым рыхтуецца правесці прэзыдэнцкія выбары. У гэтым становішчы ён, каб ацалець, можа спадзявацца

толькі на ашуканства і сілу. Тым часам Масква можа спадзявацца толькі на ашуканства і замену Лукашэнка на іншага маскоўскага стаўленьніка. Калі не атрымаецца, то будзе імкнуцца пакінуць Лукашэнка.

Але што б ні здарылася, як бы ні разьвіваліся падзеі і колькі б Захад ні дапамагаў Расеі, **нішто ўжо ня зьнішчыць і не стрымае беларускай незалежнасьці.**

Мы выступаем супраць расейскай агрэсіўнай палітыкі, дзе б яна ні адбывалася: у Беларусі, у Грузіі ці ў Чачэніі. **Мы ня хочам мець ніякіх агульных справаў, ніякіх саюзаў і ніякіх агульных інтарэсаў з Расеяй як краінай небясьпечнай, крымінальнай і агрэсіўнай.**

Наша нацыянальная будучыня, да якой мы імкнемся, — гэта вольная, незалежная, дэмакратычная і справядлівая Беларусь у сфэры эўрапейскіх дачыненняў і эўрапейскай цывілізацыі.

Мы ўдзячныя амэрыканцам за падтрымку беларусаў у справе абароны правоў чалавека ў Беларусі, але мусім заявіць зьмест аднаго з галоўных лёзунгаў Беларускага Вызвольнага Руху:

„Не правы чалавека — галоўнае для беларусаў, а незалежнасьць і свабода, бо не бывае „правоў чалавека” пад акупацыяй”.

Наша канцэпцыя палітыкі палягае на ідэалах БНР і дае магчымасьць адразу вырашыць шэраг праблемаў людзей.

Гэтая канцэпцыя — незалежнасьць і свабода Беларусі. Гэта Беларуская дзяржава і Беларуская мова, Беларуская школа і Беларуская культура, Беларускія грошы і Беларуская эканоміка, Беларускае войска і Беларуская палітыка, Беларускае права і Беларуская дэмакратыя. Наша канцэпцыя — далей ад Расеі і бліжэй да ўсіх эўрапейскіх суседзяў.

Гэрб БНР.

18 сакавіка 2001 г.
Нью-Ёрк.

З ЦЫКЛУ: ВЫБАРЫ Ё БЕЛАРУСІ:

ПЕРШАЕ, ШТО ТРЭБА ЗРАБІЦЬ, КАБ ЗАБЯСЬПЕЧЫЦЬ СПРАВЯДЛІВЫЯ ВЫБАРЫ — ВЫДАЛІЦЬ ЗЬ БЕЛАРУСІ ВІКА

Першая рэальная, але няўдалая, спроба легітымізаваць рэжым Лукашэнкі адбылася ў кастрычніку 2000 г. на выбарах у „палату”. Шлях да гэтай падзеі з боку Масквы і нямецкай дыпламатыі быў доўгі, але мэтанакіраваны. Тут выявілася рэакцыя на дэкларацыю *V-га Зьезду (1997 г.) Беларускага Народнага Фронту „Адраджэньне”* аб стварэньні Беларускага Вызвольнага Руху супраць нэакаляніяльнай палітыкі Расеі ў Беларусі.

У сувязі з лістападаўскім пераваротам ў 1996 годзе, „антылукашэнкаўская апазыцыя” мусіла разваліцца. Яна была часовым супрацоўніцтвам розных антылукашэнкаўскіх сілаў (ад фронтаўцаў да прамаскоўскіх „дэмакратаў” і камуністаў), пагрунтаваным на канкрэтнай мэце — імпічманце Лукашэнкі. Са зьнікненьнем магчымасьці імпічманту разбурыўся грунт для канкрэтнага злучэньня інтарэсаў і апазыцыйнага аб’яднаньня супрацьлеглых поглядаў. Рэальнымі ж засталіся вялікадзяржаўная палітыка Расеі і асноўны каляніяльны канфлікт паміж сіламі расейскага імпэрыялізму і сіламі беларускай незалежнасьці.

Пра гэтае становішча і пэрспэктывы я пісаў у перадзьездаўскім артыкуле „Вызвольны Рух” (*газэта „Свабода”, 1997 г.*) і казаў на Зьездзе. Неабходна было скарыстаць сітуацыю ўздыму і арганізаваць яе ў вызвольнае адраджэньцкае рухэньне. Дзеля гэтага былі распачатыя акцыі „Грамадзянства БНР”, „Адстаўка”, пазьней — збор подпісаў „За незалежнасьць”, „Беларуская Салідарнасьць” і інш. Справы паварочваліся так, што расейскія каляніяльныя сілы на Беларусі маглі быць проста зьмеценыя з палітычнай сцэны.

Контрадзейныя супраць беларусаў былі на гэты раз прадуманымі і канцэптуальнымі. Увосень узнікла закамфляваная агентурная ініцыятыва — „Хартыя-97”, якую рухалі праз журналістаў і дыпламатыю. „Хартыю” плянавалі супроцьставіць Беларускаму Вызвольнаму Руху і Фронту. Гэтая ідэя не была да канца ажыццёўленая (па пэўных прычынах) і пазьней „Хартыя” ператварылася ў асяродак „перавалу” рэсурсаў з Захаду і мэтанакіраванай (вырабленай) прапагандыскай інфармацыі (накіраванай, у істотце сваёй, супраць Беларускага Нацыянальна-Вызвольнага Руху).

У гэты ж час у якасьці кіраўніка Місіі АБСЭ ў Менск прыязджае былы нямецкі амбасадар у Маскве і потым былы кіраўнік знешняй разведкі Нямецчыны Ганс-Георг Вік. Вік выступіў ініцыятарам захаваньня старой антылукашэнкаўскай апазыцыі на новай аснове. Ён прапанаваў так званы „перамоўны працэс” з рэжымам улады, ідэю „круглага стала” і ўдзел апазыцыі ў парлямэнцкіх выбарах на падставе дамоўленасьці (кампрамісу) з Лукашэнкам.

Менавіта Вік спрычыніўся да стварэньня, на падставе гэтых прапаноў, так званай „аб’яднанай апазыцыі” і завёў справу беларускага змаганьня ў сыяпы завулак.

Ганс Вік і іншыя нямецкія „дыпламаты” пераконвалі палітыкаў на Захадзе, што рэжым Лукашэнкі можна „папешыць”, што яго быццам бы можна „дэмакратызаваць”. Прызнаньне таго, што рэжым Лукашэнкі „папешыўся”, давала б магчымасьць пэўным заходнім зацікаўленым колам, зьвязаным зь нямецкімі палітычнымі (эканамічнымі, фінансавымі) інтарэсамі, прызнаць

гэты рэжым і заплішчыць вочы на „інтэграцыйную” палітыку Расеі па анэксіі Беларусі.

Нямецкі геапалітычны інтэрас накіраваны, перш за ўсё, на Польшчу. І ў гэтым пляне пэўныя колы нямецкай палітыкі глядзяць на Беларусь як на разьменную манэту ў геапалітычных гешэфтах з Расеяй. Ні для расейскага, ні для нямецкага капіталу (Рургаз з Газпромам і г.д.) непатрэбная незалежная беларуская транзітная тэрыторыя і расходы, зь ёй зьвязаныя. (Ня кажам ужо пра стратэгічныя фактары.) Нямецка-расейскія інтарэсы тут супадаюць, як супадалі сотні гадоў.

Ганс Вік, валодаючы ўплывам на разьмеркаваньне заходніх сродкаў сярод створанай ім „аб’яднанай апазыцыі”, мае дачыненне да спробы разбурэньня Беларускага Народнага Фронту — адзінай сілы ў Беларусі, якая здольная супрацьстаяць усёй гэтай нямецка-рускай нэакаляніяльнай палітыцы.

У цэлым, атака на Фронт пацярпела фіяска. Але, тым ня менш, прыхільнікам сорасаўскай дэмакратыі ўдалося адкалоць вялікую групу фронтаўцаў, якая, таксама пад назвай „БНФ” арганізавана ўвайшла ў сістэму „аб’яднанай апазыцыі”.

У кастрычніку 2000 г., у час „выбараў” ў „палату”, вікаўская палітыка легалізацыі рэжыму набывае рэальныя формы. Меркавалася, вядучы двайную гульню, з аднаго боку, падтрымаць няўдзел апазыцыі ў выбарах, з другога — уцягнуць партыі „аб’яднанай апазыцыі” ў выбары, прызнаць іх дэмакратычнымі і легалізаваць „палату”.

З гэтага нічога не атрымалася па некалькіх прычынах. Па-першае, Лукашэнка не пайшоў ні на якія, нават мінімальныя, саступкі. Выбары сапраўды былі па-варварску недэмакратычнымі. Па-другое, двурэшныя дзеянні Віка былі дрэнна падрыхтаванымі на беларускім і міжнародным узроўні. Па-трэцяе, „палітыка” Віка на так званых „перамовах” і „выбарах” пастаянна выкрывалася прадстаўнікамі Народнага Фронту і Кансэрватыўна-Хрысьціянскай Партыі — БНФ, якія запатрабавалі няўдзелу партыяў і насельніцтва ў выбарах і ўклалі потым велізарную працу ў рэалізацыю гэтай справы.

Нямецкія паплечнікі Віка, ня гледзячы на непасрэдны падкуп сябраў партыі „Народная Грамада” і іншых апазыцыйных „дэмакратаў”, якім далі грошы за ўдзел у „выбарах” (па пяць тысячаў даляраў на згодніка), нічога ня здолелі перамяніць. Бальшыня беларусаў не галасавала. Выбары праваліліся, але рэжым Лукашэнкі груба сфальсіфікаваў вынікі галасаваньня, і АБСЭ не пайшло на рызыку, каб іх прызнаць. Легалізацыя рэжыму была адкладзеная на выбары прэзыдэнта ў 2001 годзе.

Да гэтага часу Ганс Вік (асабліва пасля выказваньня ў Беластоку ў верасьні 2000 года пра сваю антыбеларускую палітыку ў рамках АБСЭ) страціў усялякую павагу ў беларусаў. Структуры Беларускага Вызвольнага Руху аб’явілі яго **пэрсонай нон-грата** і запатрабавалі ад міжнародных арганізацыяў і МЗС Нямецчыны адкліканьня Віка зь Беларусі.

У абарону Віка парадаксальным чынам заўсёды становілася ўлада Лукашэнкі, арганізоўваючы паказныя пагрозы і быццам бы атаку на Віка (каб заблытаць грамадзкасьць і заглушыць патрабаваньні *Вызвольнага Руху*). Але рабленьне супольнай прамаскоўскай палітыкі рэжымам Лукашэнкі, Вікам і Масквой — відавочнае.

Эўрапейскія канфармісты ў міжнародных арганізацыях, „усьведомленыя” за гэты час Вікам, нямецкай і рускай дыпламатыяй, далі выразна зразумець, што прэзыдэнцкія выбары на Беларусі яны схільныя прызнаць пры любых выніках (хіба што парушэньні заканадаўства будуць вельмі скандальнымі). Ведаючы

гэта, упэўнена пачуваецца Вік, дэманструе паказную ўпэўненасць Лукашэнка, спакойна чуюцца Масква, як па нотах, гуляюць сваю брыдкаю партыю пяць намэнклятурных кандыдатаў ад вікавай „аб'яднанай апазыцыі” і іншыя падстаўныя фігуры.

Некаторыя „апазыцыянеры-дэмакраты” зразумелі настрой спонсара і аддана працуюць у „патрэбным накірунку”.

„Как „лукашисты”, так и оппозиционеры, должны четко уяснить, — піша дэмакратычная спадарыня Т.Процька, — допустить нелегитимного, с точки зрения мирового сообщества, президента, нельзя.” * (*Народная Воля*, — 2001, 20 лютага)

Камэнтары, як кажуць, непатрэбныя.

„Апазыцыянер-дэмакрат” Сяргей Калякін выказваецца ў рэчышчы палітыкі Віка зусім адкрыта.

„Они (гэта значыць, заходнія міжнародныя арганізацыі — З.П.) не против сегодня признать Палату представителей. Но они не знают, как это сделать..., идет постепенная смена позиции и, фактически, налаживаются отношения с государственной властью... Западные дипломаты пытаются объяснить власти: мы хотим вас признать, но вы хоть что-то сделайте, чтобы мы могли это сделать.” ** (*Белорусский рынок*, — 2001, №21)

Мушу зазначыць, што ўсё выглядае ня гэтак проста. Але такую сітуацыю адносінаў да рэжыму Лукашэнка вось ужо гадамі стварае Ганс Вік і нямецкая дыпламатыя. Ім прыходзіцца часта выдаваць жаданае за рэальнае. Праўдападобнасьць няпэўнасьці надаюць дэмакратычныя балбатыны.

Тым ня менш, справа сур'ёзная. Устаноўка эўранемцаў зразумелая. Праўда, ня глядзячы на фінансавыя рычагі, наўрад ці здолее Вік і эўрапейскія канфармісты істотна ўплываць на паводзіны кантралёраў і назіральнікаў за галасаваньнем на выбарах. Акрамя таго, *Кансэрватыўна-Хрысьціянская Партыя — БНФ і Народны Фронт* ствараюць сваю сістэму назіральнікаў. Небясьпека, аднак, у тым, што, ня глядзячы на ўсе магчымыя факты парушэньняў выбарчага заканадаўства, прадстаўнікі міжнародных эўрапейскіх арганізацыяў, якіх „праінфармавалі” Ганс Вік і кампанія, могуць праігнараваць парушэньні і прызнаць выбары за законныя і дэмакратычныя.

Каб запабегчы пагаршэньню становішча і ня даць разьвівацца філісьцёрскай авантуры эўраканфармістаў, **неабходна выдالیць зь Беларусі Віка**. Тое, што за гэтую пэрсону нон-грата трымаюцца як пэўныя палітыкі ў эўраструктурах, так і Масква (дзе Вік часта бывае), цяпер надта добра відаць.

Менавіта *Беларускаму Нацыянальна-Вызвольнаму Руху* зноў прыдзецца ўзяць на сябе важную задачу.

Выдаленьне з краіны асобы, якая пад шапкай міжнароднай праваабарончай арганізацыі займаецца дзейнасьцю, што супярэчыць нацыянальным інтарэсам Беларусі і не сумяшчальная з мэтамі гэтай арганізацыі, зьяўляецца неабходным прававым дзеяннем. Трэба аздаравіць абставіны на выбарах у Беларусі і, нарэшце, спыніць маніпулятары з Усходу і Захаду, якія, як бачым, даўно аб'ядналіся.

Калі Беларусь страсе з сябе гэтых „дабрадзеяў”, што апанавалі яе, як камары, тады яна пойдзе хутка наперад, да справядлівага парадку, дабрабыту, спакою і сьветлай сваёй нацыянальнай будучыні.

16 чэрвеня 2001 г.

(„Беларускія Веды”, — 2001, №6 (36).

* „Як „лукашисты”, гэтак і апазыцыянеры, павінны выразна ўсьвядоміць: дапусьціць нелегітымнага, з пункту гледжаньня сусьветнай супольнасьці, прэзыдэнта нельга.” (з рус.)

** „Яны ня супраць сёньня прызнаць Палату прадстаўнікоў. Але яны ня ведаюць, як гэта зрабіць...”, адбываецца паступовая зьмена пазыцыі і, фактычна, наладжваюцца адносіны з дзяржаўнай уладай... Заходнія дыпламаты спрабуюць растлумачыць уладзе: мы хочам вас прызнаць, але вы хоць што-небудзь зрабеце, каб мы маглі гэта зрабіць.” (з рус.)

СФАЛЬШАВАНЫЯ ВЫБАРЫ

Амаль тыдзень доўжыўся бессаромны спектакль пад назвай „галасаваньне за прэзыдэнта”. Скарыстаўшы палажэньне Закона аб магчымасьці папярэдняга галасаваньня для тых, хто ў дзень выбараў ня можа знаходзіцца па месцы жыхарства, улады рэжыму па загаду зверху на працягу 5-ці дзён арганізавалі масавы і прымусовы прывоз („прыгон”) выбаршчыкаў на выбарчыя ўчасткі для галасаваньня, з намаўленьнем галасаваць за Лукашэнка. Адначасна аб'язджалі хаты і вёскі са скрынямі для галасаваньня.

(Фота В. Драгоман, „Кур'ер”)

Як выбралі, так і жывём.

Кантраляваць такія „выбары” не далі магчымасьці (ды й вельмі цяжка). Скрыні на ноч заставаліся, як правіла, у кабінэтах мясцовых начальнікаў, альбо ў выбарчых камісіях. Кантралёры за галасаваньнем ня ведалі і не маглі ведаць, што адбываецца са скрынямі па начах.

У выніку ў некаторых раёнах пачалося „сацспаборніцтва” рэжымнай намэнклятуры за высокія паказчыкі папярэдняга галасаваньня. Дзе-ні-дзе паказчыкі дасягнулі 50-55 адсоткаў папярэдне прагаласаваных. (Некаторым п'яніцам давалі нават выпіць гарэлкі, каб прагаласаваў, „як трэба”.)

Калі 9-га верасьня пачалося нармальнае галасаваньне, то выбары былі ўжо папярэдне зроблены на карысьць Лукашэнка. Тым ня менш ў гэты дзень фальсіфікацыі прадаўжаліся ў шырокім маштабе. На шмат якіх участках назіральнікаў увогуле не

дапусьцілі да назірання. А тым, каго дапусьцілі, дазволілі назіраць толькі з адлегласці 10 мэтраў, пры гэтым яны не павінны былі рухацца і ўставаць зь месца. Назіраць за падлікам галасоў кантралёраў увогуле не дапусьцілі.

Нават у гэтакіх умовах назіральнікі заўважылі мноства грубых парушэнняў, склалі сотні пратаколаў.

У Наваполацку назіральнікі зрабілі засаду на выбарчую камісію і злавілі іх у той момант, калі яны выносілі скрыню для галасавання, каб замяніць на іншую. У Гомельскай вобласці „сацспарборніцтва” выбарчых камісіяў і „вертыкалі” дало рэкордны адсотак галасоў за Лукашэнку: ад 90 да 95 адсоткаў. Прытым, на некаторых участках, як заўважылі назіральнікі, бюлетэняў увогуле не лічылі і запісалі стопрацэнтковую колькасць прагаласаваных. Гэтакага не было нават за саветамі. (Там спыняліся на 99,99 адсотку.)

У выбарчых камісіях не былі ўключаны назіральнікі ад партыяў і палітычных арганізацыяў. У камісіях сабралі выключна адну пралукашэнкавую прамаскоўскую масьць. Так што лічылі, як хацелі, і рабілі таксама, што хацелі.

(Фота: „Свабода”)

„Пятая калёна” Расеі — электарат Лукашэнкі.

У дзень выбараў была зроблена беспрэцэдэнтная дыверсія ўладаў. Поўнасьцю адключылі сувязь (тэлефоны, факсы, мабільныя тэлефоны, інтэрнэт, электронную пошту) у офісах партыяў, беларускіх і „дэмакратычных” арганізацыяў, выбарчых штабах, карпунктах рэдакцыяў газэтаў і радыё. Краіна беларусаў асьлепла і аглохла на цэлы дзень. Дзейнічала толькі сувязь у афіцыйных уладаў і ў выбарчых камісіях.

Гэты факт наглядна паказаў на ўзровень акупацыйнага кантролю КГБ над нашай краінай.

Ужо вечарам Лукашэнка з кампаніяй сьвяткавалі „чэсны” „выбар народу”. За Лукашэнку, аказваецца, прагаласавала 75,6 адсотка выбаршчыкаў.

Прадстаўнікі АБСЭ гаварылі блытаняны супярэчлівыя фразы пра „недэмакратычныя выбары” і... пра шкоду ізаляцыі рэжыму ў Беларусі. Але назаўтра, 10-га верасня, Злучаныя Штаты Амэрыкі і краіны Эўрапейскага Зьвязу выразна выказаліся аб непрызнаньні прэзыдэнцкіх выбараў у Беларусі за справядлівыя.

Апазыцыйная намэнклятура і калябаруючыя зь ёй „дэмакраты” ды некаторыя былыя фронтаўцы выглядалі нікчэмна і разгублена. „Несмотря ни на что, это победа демократии, потому что все мы объединились”,* — сказаў „адзіны” намэнклятурны кандыдат **У. Ганчарык**. „Ура-а-а-а”, — пачулася ў адказ сярод дэмакратаў на мітынг дэмакратыі на Цэнтральнай плошчы ў Менску. (Сабралася каля тысячы чалавек.)

— У іх нешта не ў парадку з галавой, — сказаў мне адзін назіральнік выбарчага спэктаклю ў Беларусі. — Якая тут „победа демократии”?

Вялікі стратэг **Ганс Вік** сплянаваў усё, як у Нямеччыне: 14 тысячаў незалежных назіральнікаў павінны былі зрабіць паралельны падлік галасоў, каб выявіць фальсіфікацыю. Выбравлі 500 выбарчых участкаў для паралельнага лічэння. Згодна „стратэга”, прадстаўнікі назіральнікаў павінны былі пазнаёміцца на месцы з пратаколамі камісіяў і параўнаць з сваімі практыкаваньнямі. Але рэжым у Беларусі — гэта не Нямеччына. Тры тысячы падрыхтаваных назіральнікаў улады ўвогуле не зацьвердзілі і не акрэдытавалі. Астатніх — у сто камісіяў не дапусьцілі да назірання, іншым — адмовіліся паказваць пратаколы і якія-небудзь дакумэнты. Акрамя таго, як я ўжо пісаў, — адключылі ўсялякую сувязь.

Нямецкая „стратэгія” тут жа развалілася. Аказваецца, намэнклятурная „апазыцыя” была абсалютна непадрыхтаваная да такога павароту справаў.

(Нядаўна ў Беларусі выйшла на расейскай мове арыгінальная кніжка **Яўгена Будзінаса „Дуракі”**.)

Пасьля паўночы лідары і дарадцы апазыцыі намэнклятурных „дэмакратаў” забарыкадаваліся ў Палацы культуры савецкіх прафсаюзаў і задумаліся, што рабіць далей. „Цэнтр супраціўленьня рэжыму” ахоўвала некалькі дзясяткаў маладых хлапоцў. Але калі яны зажадалі, як і належыцца, вывесіць над „цэнтрам супраціўленьня” беларускі *Бел-Чырвона-Белы Сьцяг*, то лідары „апазыцыі” тут жа зашыкалі, замахалі рукамі і — забаранілі. (Маўляў, каб пазьбегнуць правакацыі.)

„Дыскусіі былі малавыніковымі, — піша, пацяшаючыся, „*Gazeta Wyborcza*” (11.09.2001г.)

— А можа, надрукаваць нам крыху лістовак? Гэтакіх невялічкіх... — прапанаваў ў канцы камуніст **С.Калякін**... Але аказалася, аднак, што няма нават паперы на лістоўкі.”

Пра ўзровень савецкай каляніяльнай намэнклятуры на Беларусі найлепш сьведчаць так званыя „царскія вёскі” вакол беларускіх гарадоў. У пачатку 90-х гадоў, выклікаўшы штучную гіперінфляцыю, камуністычная намэнклятура, маючы ўладу, прыгарнула да рук усе ашчадныя зьберажэньні беларусаў, што ляжалі ў дзяржаўным банку. Абрабавалі ўсю нацыю.

Але як жа распарадзіліся прыўлашчанымі грашыма народа савецкія начальнікі, што баяліся эканамічных рэформаў і стаялі за калгасы? Яны ня ўклалі іх ні ў бізнэс (у якім не разьбіраліся), ні ў вытворчасць. Пачалі масава будаваць „катэджы” вакол гарадоў. Катэджы аказаліся нерэнтабельнымі і дарагімі ў эксплуатацыі палацамі-даўгабудамі, жыць у якіх было б вельмі дорага. (Дабудаваўшы пад дах, яны раптам зразумелі, колькі будзе каштаваць эксплуатацыя такога хорама і жыцьцё ў хорама, разам з пракладкай кабеляў, праводкай вады, каналізацыі, цеплатрасы, электрычнасьці і г.д.)

Так і засталіся „царскія вёскі” недабудаванымі да канца, як помнік намэнклятурнай абмежаванасьці і нацыянальнага марнатраўства (ці па-просту — ідыятызму). „Законна ўкрадзеныя” народныя грошы ператварылі ў грудзі цэглы мёртвых дамоў.

Цяпер гэтых „арыгіналаў” адкапаў Вік з Масквой у якасьці „дэмакратычнай апазыцыі”, пасьля таго, як аслабілі і адціснулі ўбок *Беларускі Народны Фронт*.

Савецкая намэнклятура зноў сыграла сваю дрэнную „гістарычную” ролю: дапамагла Лукашэнку (сваёй нікчэмнасьцю) дэманстратыўна сфальшаваць выбары і застацца пры ўладзе, няхай сабе і нелегальнай і не прызнанай. Гэтай яго ўлады Маскве можа стаць дастаткова, каб паступова поўнасьцю захапіць Беларусь.

(„*Беларускія Ведамасьці*”, — 2001, №8(38); *Выбравлі...*)

* Нягледзячы ні на што, гэта перамога дэмакратыі, таму што ўсе мы аб’ядналіся. (з рус.)

ВАРВАРЫ

Расейскі штотыднёвік „Новая газета” надрукаваў (а польская „Gazeta Wyborcza” перадрукавала) інтэрв’ю журналісткі **Ганны Паліткоўскай** з генэралам **Шаманавым**, па загадах якога забітыя і замардаваныя тысячы людзей у Чачэніі. Генэрал Шаманаў — адзін з найбольшых рускіх злачынцаў — спачатку камандаваў заходняй групай рускіх войскаў у Чачэніі, а цяпер камандуе 58-й арміяй, якая праводзіць экзекуцыі на чачэнскай зямлі.

Журналістка спытала генэрала пра забітых цывільных людзей, якія ня здолелі выйсці з Алхан-Юрту праз „калідор”, што быццам бы адчынілі для іх расейцы. Генэрал Шаманаў адказвае: „Тое, што яны ня выйшлі на працягу тыдня дзеяння калідору, — гэта была іхняя справа... Сярод забітых, — кажа генэрал, — былі людзі, так ці інакш зьвязаныя з бандытамі” (гэта значыць, з Чачэнскай Арміяй, — З.П.)

плякатамі і фатаграфіямі скалечаных пад рускімі бомбамі чачэнскіх дзетак, бяз ручак, бяз нажа, бяз пальцаў, абпаленых і пабітых, жывых і мёртвых.

Ахмет, чачэнец з Джахар-Гала, гадоў пад 60, расказаў мне, што рускія скрозь параскідалі шмат спецыяльных мінаў у выглядзе дзіцячых цацак: лялькі, зайчыкі, мячыкі, аўтаручкі. Знойдзе такую „цацку” „бандыт” ці „бандытка”, пачне бавіцца, пакруціць — міна ўзрываецца. Глядзіш — „бандыцік” бяз пальцаў, а то і бяз ручкі, ды без вачэй. „Дабро павінна мець межы, — з націскам кажа генэрал Шаманаў журналістцы. — Калі бандыты не разумеюць нашай маралі, то яны павінны быць ліквідаваныя. А як жа інакш? Яны ж жывуць у Расеі”, — цвёрдзіць Шаманаў.

Паколькі жонак і дзяцей бандытаў трэба лічыць бандытамі і ўсе, хто не разумее „нашай” (рускай) маралі, павінны быць

Абпалены вайной. (Чачэнія, 2000).

Чачэнскі „тэрарыст” Аліхан Асманав (6 гадоў).

„Кім ёсць, на вашу думку, жонка „бандыта”? — пытае журналістка. „Бандыткай”, — адказвае генэрал. „А дзіця „бандыта”, гэта таксама „бандыт”? „Таксама”, — адказвае Шаманаў.

Трэба разумець мэнтальнасьць варвараў: усё, што ім супраціўляецца — ёсць „зло”; тыя, хто супраць іх змагаюцца, — „бандыты”; усе разбурэнні, гвалты і забойствы варвары робяць дзеля „добра” (гэта значыць, каб ім, варварам, было добра).

У варвараў адсутнічае паняцце аб’ектыўнай каштоўнасьці маралі. Маральнае (добрае) — усё тое, што робяць варвары. Такой раней была псіхалёгія гунаў і манголаў. (Практычна, маралі там яшчэ не існавала.) Варвары (варварскія імперыі) спачатку пачыналі забіваць іншых, бо іншыя былі чужыя. А потым, выклікаўшы супраціўленьне гвалту і забойству, забівалі ўжо за супраціўленьне гвалту, за „бандытызм”, „тэрарызм” і г.д. Такая схема васьм ужо 200 гадоў выкарыстоўваецца рускімі на Каўказе супраць чачэнцаў, абхазаў, чаркесаў, інгушоў і г.д.

Першага чэрвеня ў сьвечце адзначалі Дзень абароны дзяцей. У Варшаве перад Місіяй АБСЭ і заходнімі амбасадамі адбылася вялікая дэманстрацыя чачэнскіх уцекачоў. (Яно і зразумела, бо Запад здрадзіў, здаў Чачэнію.) Было шмат чачэнскіх жанчынаў з

зліквідаваньня, то што ж такое „наша мараль”? — пытаецца журналістка ў генэрала. І тады савецкі генэрал, п’яніца і бязбожнік, расейца, член КПСС з сяржанцкага ўзросту, забойца, які хоча „ліквідаваць” жанчын і дзяцей, вызначае „нашу мараль” як ... „збор абавязковых правілаў існаваньня ў эўрапейскай хрысьціянскай культуры”.

Раней такім было прасьцей. Забівалі ў імя ідэалаў камунізму. Цяпер вярнуліся да праваслаўя, да „нашай маралі”. Тым больш, што генэрал КГБ Рыдзігер, ён жа Патрыярх Маскоўскі Алексій II, ужо дзесяць разоў „асьвяціў” ліквідацыю чачэнцаў.

Чачэнцы — мусульмане. У іх іншая культура, іншыя „правілы існаваньня”, іншы сямейны ўклад, традыцыі, дацыненні. Яны не разумеюць „нашай маралі”. Калі не пачнеце жыць па-нашаму — будзем забіваць, кажуць генэралы ад нагана і кадзіла.

Ахмет пацвярджае, што кожнаму расейскаму вайскоўцу ў Чачэніі дадзены вусны загад: забіваць усіх чачэнцаў ад 10 да 60 гадоў. Палітпрапаганда простая, як у вандроўнікаў: калі не забіць дзіця, то зь яго вырасьце „бандыт”, калі не забіць жанчыну, то яна народзіць „бандыта”. Гэты загад выдаваўся расейскім галаварэзам яшчэ ў Першую руска-чачэнскую вайну (1994-1996) і дзейнічае цяпер.

Сакавік. 2000 год. Рускія пэрарыстычныя войскі ў акупаванай Чачэніі праводзяць „свабодныя” расейскія выбары рускага прэзідэнта. Прымуслі галасаваць чачэнцаў, што засталіся жывымі. „Выбары” накіраваны ўсенародную „падтрымку” Пуціну.

Прыкладаў псіхалёгіі сярэднявечча і варварскіх паводзінаў вельмі шмат у крымінальнай Расеі. (Чаго варта, напрыклад, афіцыйная аб’ява пра ўзнагароду ў адзін мільён даляраў за галаву Шаміля Басаева.) Расейскае радыё „Рэха Масквы” (лічыцца дэмакратычным, па расейскіх мерках) звярнулася з пытаннем да сваіх слухачоў: „Ці згаджаецеся вы з поглядам генэрала Шаманава, што жонкі і дзеці бандытаў — гэтыя бандыты?” 62 адсоткі рускіх „дэслухачоў” адказалі, што згаджаюцца і падтрымліваюць генэрала. (Што ўжо казаць пра не „дэслухачоў”...)

Зрэшты, інакш і быць не магло. Раней ківалі на камунізм. Цяпер гэтай шырмачкі не існуе. Засталася адна Расея. Тая самая крымінальная, ілжывая і крывавая, дзе масава галасавалі за сьмерць іншых, дзе масава даносілі, ухвалялі генацыд і перасьлед, дзе лягеры, турма і расстрэлы былі паўсядзённым бытам, дзе жонак прымушалі адмаўляцца ад мужоў, а мужоў ад жонак. („Калі яна не бандытка, — кажа пра чачэнак генэрал Шаманаў, — то няхай пакіне свайго бандыта-мужа.”) Тая самая Расея, дзе бацькі выракаліся дзяцей, а дзеці даносілі на бацькоў, дзе былі спецыяльныя лягеры для жонак „ворагаў народа” і сваякоў „ворагаў народа”; дзе былі спецыяльныя дзіцячыя дамы, сірацінцы, куды звозілі дзяцей расстраляных, зьмянялі ім прозьвішчы ды імёны.

Усё ўжо было ў гэтай страшнай, рабскай, жорсткай імперыі, дзе доўжыцца вечная хлусня, вечны гвалт і вечнае забойства.

Вось вытрымкі з службовага ліста ад 15-га сьнежня 1999 года Сакратара Савета Бясьпекі Расейскай Фэдэрацыі Сяргея Іванова да Старшыні Дзяржаўнай Думы Расеі камуніста Генадзя Селязьнёва:

„Члены Савета Бясьпекі РФ абмеркавалі сітуацыю, якая склалася пры выкананьні другога этапу антытэрарыстычнай апэрацыі па ліквідацыі бандфармаваньняў на тэрыторыі Чачэнскай Рэспублікі, і вырацавалі рабочую канцэпцыю рэалізацыі ейнага завяршальнага этапу...”

Удзельнікі абмеркаваньня пагадзіліся, што горныя пасяленьні чачэнцаў, якія складаюць менш 20% усіх населеных пунктаў Чачэнскай Рэспублікі, не ўяўляюць якой кольвечы значнай

эканамічнай ці іншай каштоўнасьці ні для дадзенага суб’екта фэдэрацыі, ні для Расеі ў цэлым, і іх трэба цалкам зьліквідаваць у сэктары Бамут-Зандак-Ітумкале. Пры гэтым тут трэба стварыць умовы, цалкам непрыдатныя для пражываньня людзей ў будучым, а рэшту мірных жыхароў з гэтай часткі Чачні неабходна перасяліць у ейныя паўночныя раёны за раку Церык, ці асіміляваць у іншых рэгіёнах Расеі...

Усе натуральныя пабудовы (уключаючы культавыя і гістарычныя) горнага рэгіёну, старажытныя родавыя вежы будучы прыраўняны да аб’ектаў схаваньня бандфармаваньняў і будучы татальна зьнішчаныя. Пасьля сканчэньня вайсковай апэрацыі, з гэтай часткі рэспублікі неабходна вывезьці ўсе будаўнічыя ды іншыя матэрыялы. У інтарэсах Расеі неабходна зрабіць гэты рэгіён безжыццёвым.”

Ну чым гэты антычалавечы плян генацыду і вынішчэньня чачэнцаў розьніцца ад праектаў Гітлера, Бормана, Сталіна, Берыі ды плянаў НКВД?!

Канцэнтрацыйныя („фільтрацыйныя”) лягеры ў Чачэніі, дзе катуюць ды мардуюць людзей, нікога ўжо не здзіўляюць. Маўляў, гэтак можна. Так і трэба. **У Расеі ніхто ніколі ні ў чым не каяўся, ніколі ніхто ні ў каго не парсіў прабачэньня. Тут масава ўхвалялася любое варварства ў інтарэсах рускай імперыі.**

Ухваленьне ўсім рускім грамадзтвам генацыду ў Чачэніі яшчэ раз пацьвярджае, што ва ўсіх антычалавечых выступах, ва ўсіх грахах сваёй крывавай гісторыі „рускі народ”, разам з рускай уладай і рускімі генэраламi, нясе калектыўную адказнасьць за злачынствы супраць чалавецтва.

Разам з тым, вынішчэньне чачэнскай нацыі Расеяй — гэта ёсьць тэст, выпрабаваньне гуманістычнай трываласьці палітычных прынцыпаў лібэральнай Эўропы. Тэст, які паказвае на падвойнасьць, фальшывасьць гэтых прынцыпаў. Гэта экзамэн, якога Захад зноў не вытрымлівае.

Чачэнская сталіца Джэхар-Гала (былы Грозны), зьнішчаная расейскай авіяцыяй і артылерыяй. Здымак 2000 г.

НЕЗАЛЕЖНАСЬЦЬ ГЭТА ЁСЬЦЬ ІСНАВАНЬНЕ НАЦЫІ

(Выступ на Ўсебеларускім Зьездзе за незалежнасьць 29 ліпеня 2000 года.)

Для кожнага народа стварэньне незалежнай дзяржавы ёсьць сьведчаньне і сэнс гістарычнага разьвіцьця. Калі народ траціць дзяржаву і незалежнасьць, то ягоная гісторыя спыняецца. Страта гісторыі ёсьць сьмерць. Таму няма большай каштоўнасьці для нацыі, чым дзяржава і дзяржаўная незалежнасьць. *Гэта ёсьць пытаньне свабоды і нявольніцтва, існаваньня і небыцьця. Альбо мы гаспадары, альбо — нявольнікі. Альбо мы ёсьць — альбо нас няма. Гонар і Бацькаўшчына — вось чым мусяць быць напоўненыя нашыя душы.*

Дзеля вяртаньня свабоды і здабыцьця дзяржаўнай незалежнасьці мы, беларусы, змагаліся два стагоддзі. *25 Сакавіка 1918 году аб'яўлена Незалежнасьць БНР.* Але Беларусь была адразу акупаваная і падзеленая з двух бакоў, бо не паспела стварыць свае ўзброеныя сілы.

Падсумоўкай беларускай барацьбы ў XX-м стагоддзі стаў *Акт аб Незалежнасьці Беларусі, прыняты 25 жніўня 1991 году.* Яму папярэднічала прыняцьце *Дэкларацыі „Аб суверэнітэце Беларусі“ 27 ліпеня 1990 году.* Гэтыя тры падзеі ёсьць вызначальныя этапы нашай 200-гадовай барацьбы. І нічога няма для нас важнейшага ў нацыянальнай гісторыі XX-га стагоддзя.

Цяпер перад беларускай нацыяй зноў, як і ў 1918-м годзе, паўстала задача абараніць незалежнасьць ад агрэсіі расейскага імперыялізму. Але калі 82 гады таму Незалежная Беларусь сутыкнулася з *ваеннай агрэсіяй і акупацыяй зьнешняй, то цяпер мы маем справу з унутранай акупацыяй, якую праводзяць расейскія спэцслужбы праз рэжым Лукашэнкі.*

Канцовая мэта гэтай палітыкі — поўная ліквідацыя дзяржаўнасьці Беларусі і зьнішчэньне беларускай нацыі.

Беларускія калябаранты з акупацыйным рэжымам не разумеюць, што з узмацненьнем акупацыі-інтэграцыі ўсе яны паступова будуць адхіленыя ад улады па этнічнай прыкмеце і потым ліквідаваныя. І апошнім у гэтым шэрагу стане сам Лукашэнка.

Гэты працэс ужо ідзе. Правіла такое, што здраднік нацыі заўсёды ёсьць закладнікам ворагаў Бацькаўшчыны. Рана ці позна надыходзіць час, калі здраднік робіцца непатрэбным. Дапамагаючы ворагу, здраднік

капае сабе магілу. Тут адлюстраваны *Боскі закон — нельга здраджваць. Нельга здраджваць Бацькаўшчыне.*

Тыя ганарлівыя людзі, што першы раз здрадзілі Беларусі, калі вялі да ўлады Лукашэнку, былі першымі ж, выкінутыя з гэтае ўлады. Другі раз — яны здрадзілі ўжо Лукашэнку. Трэці раз — яны зноў здраджваюць Беларусі, калі дамаўляюцца з расейцамі, каб коштам незалежнасьці Айчыны вярнуцца да ўлады. Так заканчваецца дарога сьляпых і замыкаецца кола здрады.

Трэба зламаць гэтае кола. Альтэрнатывай акупантам ёсьць мы, Беларусы. Не дэмакраты і не „супэрдэмакраты“, а мы, Беларускі Народ, мы — Беларуская Нацыя спынім акупацыю.

Беларусам пара даўно зрабіць высновы з гісторыі. Пакуль існуе Расея як вялікадзяржаўная каліяніяльная сістэма — датуль будзе існаваць руская імперыялістычная палітыка. Сутнасьць гэтай палітыкі на захадзе — зьнішчыць Беларусь. Ня мае ніякага значэньня, якая будзе ўлада ў Расеі і хто будзе кіраваць імперыяй. Гэтая палітыка працягваецца ўжо сотні гадоў, і Расея не хавае сваёй мэты.

Расейскай акупацыйнай інтэграцыі мы мусім супроцьставіць нашу *Беларускую Салідарнасьць* і абарону Незалежнасьці Беларусі. *Беларуская Салідарнасьць* за Беларусь і Незалежнасьць — гэта вялікая сіла, пра магутнасьць якой шмат хто з нас не здагадваецца. Яна гуртуецца, вырастае і павялічваецца. Наш Усебеларускі Зьезд ёсьць сьведчаньне патрэбы такой салідарнасьці ў абароне Айчыны і адлюстроўвае беларускую волю мільёнаў людзей. Гэта грунт, ад якога залежыць выніковасьць нашага змаганьня і перамога.

Ніколі беларусы не аддадуць ужо сваёй свабоды, ня страцяць Незалежнасьці. Мы мусім быць гатовымі змагацца за Незалежнасьць Бацькаўшчыны ўсімі сродкамі, і калі на нас палезуць з войскам, — узяцца за зброю і зброяй бараніць Беларусь.

Беларусь была ад пачатку і будзе надалей вольнай, незалежнай дзяржавай, краінай працавітых гаспадароў, дзе ўсталюецца справядлівы лад, і ніякая нечысьць ня зможа пляваць нам у твар. Будзьма пэўныя і набліжайма гэты час!

(„Беларускія Ведамасьці“, — 2000, №5(28))

НАЦЫЯНАЛЬНЫЯ КАШТОЎНАСЬЦІ:

1. ЧАЛАВЕК

Калі задумацца над жыцьцём чалавека, мераючы яго гісторыі, грамадзкімі дачыненнямі і вечнасьцю, то прыходзім да высновы аб існаваньні агульначалавечых каштоўнасьцяў, якія ў кожным народзе маюць сваё асэнсаваньне і значэньне, як грунт, на якім палягае культурнае быцьцё людзей на Зямлі.

Агульначалавечыя каштоўнасьці ёсьць, перш за ўсё, каштоўнасьці нацыі. Гэта сам чалавек, народ, мова, зямля (тэрыторыя, на якой жыве чалавек і народ), літаратура, дзяржава, сыяг і г.д. Існаваньне чалавека ў грамадстве накіраванае найперш на захаваньне і абарону гэтых каштоўнасьцяў. Абсалютнасьць іх не падвяргаецца сумненьню (не зьяўляецца дыскусійнай).

Чалавек, ягонае жыцьцё і душа, ёсьць першаснымі каштоўнасьцямі самога чалавека. Людзі, падзеленыя ў грамадстве палітычнымі і сацыяльнымі антаганізмамі, бывае, могуць кожны па-свойму і кожны з свайго гледзішча дбаць пра дабро ўсёй нацыі, ненавідзячы адзін аднаго. Ці справядліва гэта, ці дапушчальна, ці павінна так быць?

Безумоўна, што так быць не павінна. Але гэта ёсьць. Ёсьць, практычна, паўсюдна, толькі ў рознай ступені і ў розных праявах. Таму мы, насуперак нашым жадаваньням і перакананьням, вымушаны прызнаваць рэальнасьць. Аднак гэтая рэальнасьць дапушчальная толькі да пэўнае мяжы.

Такой мяжой ёсьць пана жыцьця чалавека, дакладней — ягоная сьмерць. Народ можа быць адзіным, пакуль не перакроцана гэтая мяжа. Таму цывілізаванае права, ствараючы юрыдычныя нормы, заўсёды імкнецца да абмежаваньня нянавісьці.

Людзі, аб'яднаныя адной культурай, адным этнасам, адной гісторыяй, ня гледзячы на супроцьлеглыя палітычныя арыентацыі, павінны памятаць пра агульнае, дбаць пра агульныя нацыянальныя інтарэсы і бачыць супольную нацыянальную перспектыву. Бо нашчадкі палітычных праціўнікаў могуць быць зусім не праціўнікамі, а сябрамі. Жыцьцё не стаіць на месцы. Палітычныя дактрыны зьмяняюцца, а народ, этнас, нацыя — застаюцца.

Пры ўсёй жорсткасьці палітычных непрыхільнасьцяў, заўсёды можа надыйсьці час, калі беларус беларуса мусіць і абавязаны падтрымаць. Бо толькі тады можа існаваць беларуская палітыка, беларускі народ, беларуская дзяржава, беларуская культура ды беларуская мова, пакуль існуюць беларусы.

Гаворачы пра каштоўнасьць чалавека, мы разглядаем яго шырока: як каштоўнасьць фэнаменальную, этнічную і народную (тое ж самае — нацыянальную). У хрысьціянскай цывілізацыі стварылася яшчэ адна тыпалёгія чалавечай адметнасьці — індывідуальнасьць душы (пра гэта я ўжо пісаў раней).

У другой палове XX-га стагоддзя чалавек-індывідуальнасьць стаў разглядацца ў сацыяльна-этычных дактрынах дэмакратычнага сьвету як найвышэйшая каштоўнасьць, якая валодае прыярытэтам перад народам, дзяржавай і грамадствам. Аднак, пасля прыходу левых да ўлады ў дэмакратычных краінах (у выніку распаду СССР) і з узмацненьнем працэсу глябалізацыі, дактрынізму аб „правах чалавека” перарасло ў нешта, нахшталт сурагату сацыяльнай рэлігіі чалавека, з выразнымі тэндэнцыямі нэапаганства ў этыцы і культуры.

Штучнасьць і аднабокасьць гэтай дактрыны „абсалютнага чалавека” стала відавочнай, калі яна пачала ператварацца ў пануючую ідэалёгію левай дэмакратыі.

Тым часам, калі мы ўважліва ўгледзімся ў гісторыю і прааналізуем грамадзкія ды прыватныя дачыненні людзей, то

прыдзем да высновы, што і палітычныя эліты, і людзі ў цэлым імкнуцца да гарманізацыі дачыненняў паміж грамадствам, дзяржавай і асобным чалавекам.

З гледзішча агульных інтарэсаў, ёсьць аб'ектыўныя тэндэнцыі да парытэту памж асобай і грамадствам (дзяржавай).

Канцэпцыя парытэту, на мой погляд, больш эфэктыўная ў абмежаваньні зла. Яна бліжэй да гармоніі супольнасьці і больш разумная, валодае большай мерай справядлівасьці і шырэйшым паглядам на існаваньне людзей.

* * *

Імкненьне да гармоніі ў чалавечай супольнасьці вынікае з гарманічнай прыроды чалавека, якую ён рэалізуе ў працэсе існаваньня. Чалавек як зьява жыцьця, як духоўны і прыродны фэнамен ёсьць трыадзіны: чалавек-дзіця, чалавек-жанчына, чалавек-мужчына. Тут адзіны чалавечы сьвет, адна прырода і адначасна — тры сьветы, тры прыроды.

Калі мы супаставім нашыя звесткі пра прыроду, рэлігію, космас, гісторыю і чалавека, то заўважым дзіўную карэляцыю функцыяў і падабенства з унівэрсальнасьцю ўсёй сьветабудовы. Фэнамен гарманічнага чалавека (гэта значыць, абстрактная, якая выводзіцца з рэальнасьці) набліжае нас да меркаваньня, што чалавек ёсьць вобраз і мадэль (аналёгія) усяго існага, усяго сусьвету, узор (канструкцыя) разьвіцьця духу.

Ёсьць над чым задумацца, чаму, як напісана, Бог стварыў чалавека па вобразу і падобнасьці сваёй.

Калі спрасьціць аналёгію і канкрэтызаваць думаньне, то можна разважаць такім чынам. Пояс, чалавечая сярэдзіна — гэта энэргія і абмен. У гары — тры вышэйшыя субстанцыі: сэрца, розум і, як мяркуюцца, душа. Ніжэй — працяг роду, распад, інстынкт палавін.

Калі жыцьцёвая канцэнтрацыя думак, дзеяньняў, паводзінаў і матывацыя засяроджаныя на верхнім узроўні, тады адбываецца высокае разьвіцьцё асобы і грамадства (узвышэньне).

Калі канцэнтрацыя накіраванасьці і прыярытэты засяроджаныя на нізкім узроўні — адбываецца дэградацыя (прымітывізацыя) асобы і заняпад (распад) супольнасьці.

Раздумленьне над гэтым прыводзіць да высновы, што тут дзейнічае абсалютная заканамернасьць, якая не прадугледжвае выключэньняў.

Накладаньне і праекцыя арыентацыяў асобы у гістарычных грамадствах адносна будовы цэла карэлююцца з пэрыядамі ўздыму і заняпаду.

Цывілізацыйная катастрофа адбываецца тады, калі грамадства набліжаецца да вобразу Садома і Гаморы.

Гэтакі накірунак існаваньня асобы (апушчэньне ўніз) прывёў да крызісу антычнага грамадства і разьвіваецца цяпер у Эўра-Амэрыканскім сьвеце былых хрысьціянаў.

Прыродная і надпрыродная сістэма чалавека (мужчыны-жанчыны), практычна, усюды на Зямлі аднолькавая. Асабліва прыцягвае ўвагу аднолькавасьць дзеяньняў, паняццяў і рэакцыяў дзяцей у людзей розных расаў і народаў. З уключэньнем у соцыюм, аднак, рэзка зьмяняецца іхны малюнак паводзінаў і ацэнкі рэальнасьці.

Тым часам відавочна ўласцівасьць духа і натуры трыадзінага чалавека не залежыць ад соцыюма (хоць узаемазвязаная і соцыюм здольны на яе ўплываць). Прэцэзіяная дакладнасьць натуры чалавека і сіла прыроднага накіраваньня ўраджае сваёй магутнасьцю і сваёй зададзенасьцю трыадзінства, як шляху да гармоніі чалавечага існаваньня.

Псіхалогічная прырода, будова цела і біялогія мужчыны ад пачатку спрыяе яму быць больш незалежным у выбары паводзінаў. Ён актыўны даследнік і пераўтваральнік сьвету, зьнішчальнік перашкодаў, заважэўнік і набытчык.

Прырода жанчыны, на якой палягае функцыя прадаўжэньня роду, спрыяе арганізацыі асяроддзя. Жанчына замацоўвае, кансэрвуе, абчалавечвае тое, што здабыта. Без кансэрвуючага, абчалавечваючага фактару жанчыны чалавек не падняўся б з прыроды і першабытнасьці. Яго актыўнасьць дзеля здабыцця і пераўтварэньня сьвету без „замацаваньня” магла б абярнуцца ў шлях спажываньня і разбурэньня, калі ў імкненьні наперад за плячыма застаюцца адны руіны.

Гэтае наша дапушчэньне добра відаць у гісторыі на прыкладзе варварства. У варвараў, практычна, адсутнічала каштоўнасьць чалавека. Жыцьцё чалавека нічога ня значыла. У гістарычных манголаў часоў Чынгіз-хана сьмяротнае пакараньне ажыццяўлялася тут жа, калі мангол разьліў на зямлю малако з курдзюка альбо памачыўся ў юрце. Але калі нехта па нейкай прычыне забіваў іншага, на гэта амаль не звярталі ўвагі. Забойства трактавалася як прыватная справа.

Роля жанчыны ў варварскім грамадстве была мізэрнай. Тым часам і надпрыродная сістэма чалавечай натуры, пра якую я казаў у пачатку, і функцыя жанчыны ў гэтай сістэме чалавека, і гісторыя цывілізаванага сьвету паказваюць, што ўсялякі заняпад грамадства, распад у ім маральных правілаў, нормаў і дачыненняў, не прыводзяць да ягонага краху і разбурэньня, пакуль дэмаралізацыя не паралізавала чалавека-жанчыну. Гэтаму ёсьць шмат прыкладаў. Чалавек-мужчына змагаецца, здабывае, стварае, зьмяняе, але сьвет трымаецца на жанчыне.

Дасьледавана, што неабарачальнае выраджэньне і выміраньне этнічнай супольнасьці характарызуецца дэградацыяй трыадзінага чалавека. Спачатку перастаюць паважаць старых людзей і клапаціцца пра старых бацькоў. Потым перастаюць цікавіцца выхаваньнем дзяцей, іхным жыцьцём і будучыняй. І нарэшце, мужчына перастае змагацца за жанчыну, уплываць на яе жыцьцё, цікавіцца яе лёсам; жанчына траціць сорам, перастае паважаць сваё цела, ня хоча дзяцей.

У мяне не адчыняецца рот, каб сказаць, якія працэсы маральных пераменаў назіраюцца ў нашым беларускім грамадстве...

Але ня ўсё страчана. Дамагаючыся вялікага, не забывайма пра малое. Трэба змагацца, клапаціцца за кожную душу, за кожнае добрае людзкае слова, за кожнага чалавека. Так, як робяць гэта шмат хто ў нашай краіне.

Унівэрсальны прынцып гармоніі ў сусьвеце ёсьць любоў. Гэта надпрыродная зьява жыцьця, свайста праяўляецца ў натуры чалавека і зьяўляецца асновай сям’і, дзе якраз трыадзіны чалавек рэалізуецца найбольш дасканала. **Сям’я, побач з дзяржавай, ёсьць найвялікшае цывілізацыйнае дасягненьне чалавека.** Гуманны, псіхалогічна паўнаўвартасны чалавек вырастае, як правіла, у паўнаўвартаснай, добрай сям’і. З гэтай прычыны інстытут сям’і, гэтак жа, як і жыцьцё чалавека, ёсьць **вялікай каштоўнасьцю нацыі**, вымагае спэцыяльнай аховы яго ў грамадстве і стварэньня спрыяльных умоваў існаваньня.

Пачынаючы з другой паловы XX-га стагоддзя (пасля 2-й Сусьветнай вайны), назіраецца інтэнсіўны працэс распаду сям’і, практычна, ва ўсім сьвеце (але найбольш — у Эўропе і Амэрыцы). Узіраючыся ў глыбінку пісанай гісторыі, мы не знаходзім чагосьці падобнага, з чым маглі б параўнаць тое, што адбываецца зараз з сям’ёй. Распадаюцца амаль дзье трэці шлюбавыя, зьяўляюцца хваравітыя канцэпцыі аб непатрэбнасьці сям’і, усё больш людзей (асабліва жанчынаў) сьведама не ўступаюць у шлюб, каб жыць

самым з сябе (з вымогаў цела і пачуцьцяў), карыстацца гатовым, ня мець дзяцей і ня мець абавязкаў. (Гэта найбольш назіраецца ў Заходнім сьвеце.)

З мноства канкрэтных прычынаў гэтай зьявы я б вылучыў тры, найбольш агульныя. Першая — гэта культурны разрыў паміж пакаленьнямі, што прывяло да разладу ў перадачы традыцыяў, і нават элемэтарнага вопыту.

Нагадаю, што для нармальнага і пасьлядоўнага разьвіцьця культуры (гэта значыць, з засваеньнем досьведу) павінны быць аўтарытэты (эліта), пастаяннае насельніцтва (на пастаяннай тэрыторыі), узаемаабмен і лучнасьць пакаленьняў. Мінімум тры пакаленьні (дзед, бацька і сын) павінны мець агульныя асноўныя каштоўнасьці. Хуткія зьмены ў грамадстве дызарыентавалі мэханізм перадачы культуры.

Другая агульная прычына — упадак маралі. Трэцяя — бездухоўнасьць.

Самае дрэннае, што зьява дэградацыі і распаду сям’і — гэта вынік агульнага працэсу абясцэньваньня і рэдукцыі нацыянальнай цывілізацыі. Эўропа айчынаў перакшталтоўваецца ў Эўропу спалучаных вытворцаў і спажыўцоў. Будуюцца інтэграцыя па матэрыяльных інтарэсах на фоне фатальнага ўпадку духоўнай і гуманістычнай культуры.

Мы, беларусы, стварылі нацыянальную дзяржаву ў 1918 годзе, і ў тым жа годзе страцілі незалежнасьць. З прычыны больш чым 70-гадовага пэрыяду савецкай акупацыі і камуністычнага вынішчэньня, мы ня мелі магчымасьці стабілізаваць нацыю ў рэжыме дзяржаўнага існаваньня. А гэта (дзяржаўная стабілізацыя) — абавязковы этап. Пасьля 1991 года (калі мы вярнулі незалежнасьць) трэба было прайсьці страчаны этап паскоранымі тэмпамі. Але з 1994 года ізноў усё затрымалася.

Кардынальна зьмяніўся сьвет. Той хвалі нацыянальнага ўздыму і нацыянальнага будаўніцтва, якая была ў Эўропе ў пачатку XX-га стагоддзя, больш не існуе. Мы ўжо ня можам плысьці на яе вяршыні. Няма нават прыбою. Але ж мы мусім, мусім дабудаваць наш нацыянальны дом, мусім мець над ім дах, каб не загінуць у абставінах, калі зьмянілася асяроддзе і плыні, і мы засталіся адны.

Мы, беларусы, павінны зразумець, што ў справе нацыянальнага будаўніцтва нам ніхто (абсалютна ніхто) не дапаможа, акрамя нас самых. Будуць прапаноўваць сваё разуменьне дэмакратыі. Але нікога не цікавіць наш нацыянальны лёс.

Таму, якія б ні былі павароты лёсу, якія б ні перажывалі мы выпрабаваньні, трэба найперш шанаваць і зьберагаць нашых людзей.

Самае страшнае цяпер для беларусаў — гэта Чарнобыльскі генацыд. Створаныя сапраўды сатанінскія ўмовы для пастаяннага вынішчэньня беларускай нацыі. За апошнія сем гадоў страчана паўмільёна насельніцтва. Змагаючыся за пасьлячарнобыльскае існаваньне, ня кожны чалавек здае сабе справу і ня кожны ўсьведамляе, што беларусам прыходзіцца весьці барацьбу з варажымі сіламі ўсяго сьвету. Уся сусьветная атамная энэргетыка пад шыльдай МАГАТЭ з усім сваім фантастычным капіталам (500 мільярдаў даляраў) стараецца схаваць ад сьвету страшныя вынікі атамнай катастрофы ў Беларусі, зьменшыць іх і сфальшаваць. Іх не цікавіць здароўе і лёс беларусаў.

Такую ж самую пазыцыю займае Расея, якая адмыслова забрудзіла ядзернымі ападкамі Магілёўскую вобласць, ня выплаціла беларусам кампэнсацыю за Чарнобыль і нясе адказнасьць за катастрофу.

Чарнобыльскі генацыд небясьпечны для ўсіх, але найперш — для дзяцей. Цяпер, глядзячы на маштабы і мэтады чарнобыльскага

вынішчэння, некаторыя беларусы кідаюцца ў роспач, разумеючы, што толькі праводзячы адмысловую дзяржаўную палітыку, можна зьменшыць бяду. Але палітыка не ў беларускіх руках.

У Чарнобыля існуюць як бы знешнія пачатковыя прычыны. Але ня менш небяспечная страта нашых людзей, што выходзіць з унутраных, як бы з нябачных прычынаў, з якімі ізноў жа, вельмі цяжка змагацца без дапамогі дзяржавы.

Прыпамінаю малазначны выпадак з 1995 года. Каля гадзіны ночы ў Менску я сьпяшаўся на апошні тралейбус па пустой вуліцы. Насустрач ішоў нейкі малады чалавек гадоў 25-ці і нешта ў мяне спытаў (ці то пра прыпынак, ці то пра гадзіну). Калі я яму адказаў, ён мяне пазнаў.

— Выбачайце, — кажа потым хлапец, назваўшыся, — але ці мог бы я вам сказаць адну вельмі важную для Беларусі рэч, якая не дае мне спакою?

— Кажыце, — згаджаюся я.

— Трэба ратаваць беларускіх жанчынаў! Згінем. Згіне Беларусь, — усхвалявана загаварыў нечаканы спадарожнік.

Тут ужо збянтэжыўся я. Высветлілася, што хлапец вельмі перажывае, што беларускіх дзяўчат падманваюць розныя агенты ды нягоднікі, вывозяць за мяжу, абяцаючы ўладкаваць на добрую працу. Адбіраюць пашпарты і перадаюць у рабства заходнім сутэнэрам.

— Трэба нешта рабіць, трэба спыніць, — хваляваўся хлапец. — Гэта знявага! Ганьба! Страцім Беларусь... У нас такія жанчыны!

Часам мне ўспамінаецца гэты разумны беларускі хлапец, які засьведчыў, што жывы наш народ, жыве, ня глядзячы ні на што, і будзе жыць.

У цяжкіх антыбеларускіх варунках існавання *беларус беларуса павінен падтрымліваць і адзін аднаму дапамагаць*. Асноўным прынцыпам дачыненняў паміж людзьмі павінна стаць Беларуская Салідарнасьць, падтрымка і спрыянне адзін аднаму. Шмат якія народы перажывалі цяжкія часы, але разам, зьбярогшы сябе і падтрымліваючы кожнага, перамаглі навалу і пазбавіліся вынішчэння.

У беларусаў ёсць магчымасьць перамяніць адмоўны ход сваёй гісторыі. Патрэбная толькі воля.

6 верасня 2001 г., Варшава.

2. БЕЛАРУСКАЯ МОВА

Беларуская нацыя існуе, пакуль жыве Беларуская мова. Мова ёсць галоўны вынік і сродак культуры.

Калі мы над гэтым задумаемся глыбей, то адчуем, што велічасьць гэтай зьявы — чалавечай мовы — настолькі грандыёзная, што ўражае нашу сьвядомасьць. І сапраўды, гэта цуд культуры, матэрыялізаванае думаньне і праяўлены дух. У мове мы, людзі, бачым сябе. Гэта люстэрка нашага існавання, адбітак нашых душаў.

Вытокі мовы пакрытыя хваляючай таямніцай, як і ўсё нашае паходжаньне на Зямлі. Калі ўявіць, што чалавек разьвіваўся з прыроды, і паспрабаваць накрэсьліць схему, зрабіць мадэль ягонага пераходу ў стан культурнага існавання, то прыходзім да высновы, што абстрактнае думаньне, памяць роду (гэта значыць — гістарычная памяць) і мова ўзьніклі і разьвіваліся адначасова і ўзаемна ўплывалі самая на сябе.

Гэтак адбывалася самаўдасканаленьне трох асноваў культуры: абстрактнага думаньня, гістарычнай памяці і мовы. Навуковыя дасьледваньні чалавечай жыццяздзейнасьці ў старажытнасьці і сьведчаньні простых формаў існавання чалавечага грамадства ў

цэлым пацвярджаюць нашу траістую схему разьвіцьця сьвядомасьці і мовы людзей.

Зьяўленьне мовы як структураванага інструманту інфармацыі азначала рэзкі прарыў у культуру, у грамадзкае і гістарычнае існаваньне чалавека. Адначасна запрацавала зваротная сувязь. Мова стала найвялікшым сродкам культуры, дзейнічала як матар культурнага разьвіцьця, спрыяла стварэньню чалавека разумнага, фармаваньню чалавечага грамадства.

Прарыў з прыроды ў культуру адбываўся найперш праз мову. Бяручы пад увагу гэтую рэвалюцыйную ролю мовы ў разьвіцьці культуры чалавецтва, асабліва робіцца зразумелым вялікае і крылатае цьверджаньне аб тым, што напачатку было *Слова*. Мова трымае ўсё: культуру, гісторыю, памяць, грамадства, сумоўе людзкіх душаў. Мова аб'ядноўвае і мацуе, вядзе за сабой. Вось жа сапраўды правільна: напачатку — было *Слова* (гэта значыць, на пачатку культуры).

* * *

Што яшчэ ўражае нашае ўяўленьне, дык гэта шматаблічнасьць мовы. На Зямлі жыве мноства народаў і этнічных групаў, і, адпаведна, існуе вялікая колькасьць розных моваў. Кожная мова, нібы шчыт, які зьберагае і выдзяляе народ сярод іншых народаў, і адначасна, — гэта плятформа, на якой угрунтаваная культурная індывідуальнасьць чалавечай супольнасьці.

Аглядаючы пісаную гісторыю людзей, мы заўважаем, што заўсёды, калі гінула мова, то гінуў і народ. Тут узаемасувязь, сутнасьня дачыненні, якія глыбока і афарыстычна адлюстравуў наш вялікі Багушэвіч. „*Шануйце мову нашу, беларускую, каб ня ўмёрлі*“, — напісаў паэт.

Шмат моваў зьнікла на Зямлі, і зьнікае па сёньняшні дзень. Прычыны розныя. Але найчасцей — гэта несамастойнае існаваньне (адсутнасьць незалежнай дзяржаўнасьці) і грамадзка-палітычная сацыяльная катастрофа.

Але шмат моваў трываюць і ня гінуць, ня глядзячы на неспрыяльныя абставіны. Шмат якія мовы адраджаюцца, вяртаюцца да жыцця амаль зь нябыту. Перадусім, тут велізарнае значэньне мае дух народа (этнаса), яго ўпэўненасьць у сабе, закаранеласьць у сваю духоўную культуру і гісторыю, і, як вынік, — сьвятое шанаваньне сваёй мовы і ўсяго свайго.

Грамадзка-палітычная катастрофа можа знішчыць любую мову (нават самую распаўсюджаную) тады, калі зьніклі, замерлі ці ліквідаваныя яе этнічны носьбіты. Такія зьявы, як генацыд, этнацыд, лінгвацыд, мнэмацыд, якія вынікаюць, як правіла, з імперскай палітыкі, а таксама з ксэнафобіі і нянавісьці, вельмі небяспечныя для моваў найперш несвабодных народаў (посткатастрафічных супольнасьцяў). Аднак разбурэньне імперыі пры пэўных абставінах таксама можа выклікаць зьнікненьне імперскай мовы, прытым нават тады, калі існуе прызнаная імперская літаратура.

Тыповымі прыкладамі зьяўляюцца Рымская і Атаманская імперыі. Рым разбурыўся, зыходзячы з унутраных прычынаў (перш за ўсё, — з-за ўпадку маралі). Рымская (лацінская) мова гучэла ў Сэнаце, сьвярджалася ў літаратуры і на ўсіх канцах імперыі. Але пад друкам гэтай імперыі была пахаваная і вялікая рымская мова, ператварылася потым у мёртвую лаціну.

Чаму так сталася? Сталася так таму, што не было ўжо этнічных носьбітаў гэтае мовы. Лацінскі этнас дэградаваў, бо стлуміў у сабе этнічную сьвядомасьць, інстынкт аддзяленьня ад чужога. Этнічная сьвядомасьць замянілася імперскай. Лаціна рымская абслугоўвала імперскую культуру, імперскую ўладу і імперскую дзяржаву. Яна адрозьнівалася ад этнічнай лаціны. З разбурэньнем рымскай улады і дзяржавы, са стратай рымскага наблітэту, рэзка зьмяніліся функцыі дзяржаўнай лаціны, а ў рэальным штодзённым жыцці, на

самым нізкім (вусным) узроўні не было каму на ёй размаўляць. Лаціна памерла.

Трэба ўлічыць, што імперыя (гэта значыць — імперская ўлада і імперская культура) іманэнтна, зыходзячы з сутнасці сваёй прыроды, імкнецца зьнівіліраваць і разбурыць любы этнас, у тым ліку і свой, які даў пачатак імперыі.

Мова Атаманскай імперыі, у адрозненне ад рымскай мовы, узнікла на дэдуктыўным прынцыпе. Гэта была штучная мова, створаная на аснове старажытных моваў Усходу (у асноўным, пэрсідзкай) і абслугоўвала яна якраз толькі імперскую дзяржаву, арыстакратыю, чынавенства, афіцыйную культуру і ўвогуле — вярхі. Асноўны народ імперыі — туркі — размаўляў на сваёй народнай анаталійскай (турэцкай) мове.

Пасля разбурэння і распаду Атаманскай імперыі новая Турцыя, будуючы новую нацыянальную дзяржаву, абаперлася якраз на народную этнічную мову, на якой размаўляў народ, і зрабіла яе дзяржаўнай мовай краіны. Тым часам мова Атаманскай імперыі аджыла. У ёй не было патрэбы. Са знікненнем імперскіх вярхоў на ёй не было каму гаварыць.

Калі мы зьвернем увагу на рускую імперыю (Расею), то заўважым там адначасна дзве схемы функцыянавання мовы: індуктыўную, з апорай на этнас, і, ў пэўнай ступені, штучную, прыдуманую форму рускай мовы, якая ў апошнім стагоддзі значна рэдуцыравалася, дзякуючы літаратуры. Тым ня менш, улічваючы няспынную абсалютызацыю імперскай ідэалёгіі і адпаведна — псіхалёгіі, і беручы пад увагу таксама няспынную дэградацыю асноўнага этнасу, існуе вялікая верагоднасць, што пры разбурэнні расейскай імперыі рускую мову можа напаткаць нават ня мёртвае ўжыванне, як у пострымскай сітуацыі, а глыбокі маргіналізм і звужэнне да лякальнага асяродка. (Заўважым, што ніякія інфармацыйныя сістэмы тут не дапамогуць.)

Тое ж самае, улічваючы цяперашні працэс асаблівай дэструкцыі ангельскага этнасу, можа напаткаць і ангельскую мову. (Як гэта каму на слых ня здасца неверагодным.) Штуршок такому ходу гісторыі можа пакласці паспешны ўпадак і распад Злучаных Штатаў Амэрыкі.

Гэтакая верагоднасць, па маіх назіраннях, увесь час павялічваецца і абумоўлена ўнутранымі прычынамі. У ЗША беззваротна нарошчаюцца тыя ж працэсы, што некалі ў Рыме, толькі разьвіваюцца больш хуткімі тэмпамі. (Ізноў жа, паўтаруся, ніякія інфармацыйныя сістэмы тут не ўратуюць, бо сістэма — гэта прылада.)

Імперыя, аказваецца, ня можа гарантаваць вечнага (і, тым больш, жывога) існавання імперскай мовы. Значна лепш гэта спраўджвае і рэалізуе *нацыянальная дзяржава*, якая і ўзнікла (прынамсі, у Эўропе) у барацьбе зь імперыяй. (Прытым змаганьне йшло, перш за ўсё, за права існавання і разьвіццё нацыянальнай мовы.)

Стварэнне нацыяў і нацыянальных дзяржаваў ёсць гістарычная зьява, якая мае ня толькі свае грамадзкія прычыны, але і 'храналёгічныя' рамкі (найперш у Эўропе). Сыцісла можна іх пазначыць ад апошняй чвэрці XVIII па першую чвэрць XX-га стагоддзяў. У гэты перыяд сфармаваліся і высьветліліся ўсе нацыянальныя канцэпцыі культуры, свабоды і незалежнага дзяржаўнага існавання.

Як правіла, нацыянальныя рухі пачыналіся з самапазнання, асьветніцтва, стварэння нацыянальнага мастацтва, літаратуры, тэатра. Потым разьвіваліся ў палітычнае змаганьне зь імперыяй і заканчваліся стварэннем нацыянальнай дзяржавы.

Уражвае ў гэтым працэсе тое, што народы паўсюдна прызнавалі і паўсюдна змагаліся за дзве асноўныя каштоўнасці: за

нацыянальную мову і за незалежнасць (гэта значыць — за нацыянальную дзяржаву).

Сэнс асьветніцкай і мастацкай дзейнасці быў падпарадкаваны адной мэце: *сцвярджэнню нацыянальнай мовы*.

Гэтую задачу найперш узялі на сябе газеты, літаратура і асабліва вандроўныя тэатры, якія ўзьніклі паўсюдна. Творца вэнгерскага прафэсійнага тэатра Ота Келеман, які стварыў вэнгерскую вандроўную трупку яшчэ ў канцы XVIII стагоддзя, прызначэнне свайго тэатра і тэатральнага мастацтва сфармуляваў каратка і выразна: *сцвярджэнне і прапаганда вэнгерскай мовы*. (Вэнгры змагаліся тады зь нямецкім засільлем.)

Аналягічна разумеў задачы тэатра Ігнат Буйніцкі і такія яго акторы, танцоры і сьпевакі, як Леапольд Родзевіч ды Алаіза Пашкевіч (Цётка). Гэтак жа ацэньвалі ў той час нацыянальную місію тэатра дзеячы вандроўнай сцэны на Ўкраіне, у Малдове ды Румыніі, у Баўгарыі ды Сэрбіі, у Чэхіі, Славакіі, Летуве і г.д.

Нацыянальныя рухі ўсведамлялі нацыянальную мову як галоўную каштоўнасць нацыі, сцвярджэнню яе ў грамадстве падпарадкоўвалі ўсю сваю нацыянальна-асьветніцкую дзейнасць.

Беларуская нацыянальная ідэя рэалізавалася ў 1918 годзе, калі была створаная *Беларуская Народная Рэспубліка* і аб'яўлена яе незалежнасць. Аднак неўзабаве незалежнасць была страчаная, і нацыянальнай стабілізацыі не адбылося.

Расейскі камуністычны генацыд і ўсе формы вынішчэння цярпелі тры пакаленьні беларусаў. У сэнсе культурным, і асабліва — псіхалёгічным, 73 гады савецкай акупацыі — гэта чорная дзіра, правал у нацыянальнай сьведомасці народа. Калі ў 80-х гадах XX-га стагоддзя аднавіўся беларускі рух за незалежнасць і за культурнае адраджэнне нацыі, новыя адраджэнцы (некаторыя з жахам і з роспаччу) убачылі, што сутыкнуліся з узроўнем нацыянальнай сьведомасці грамадства, як у канцы XIX-га стагоддзя.

Камунізм, савецкая акупацыя, вынішчэнне ўсяго беларускага фатальна затармазілі псіхалёгічнае разьвіццё грамадства, дэфармавалі ўнутраны сьвет беларуса, адкінулі сьведомасць мноства людзей да абсурднай мяжы.

„Зачэ́м э́та́т белару́скі́ язы́к?“; „Ка́кая́ разьні́ца, на́ ко́м я́зы́ке га́вары́ць?“; „Ка́му́ ну́жэ́н э́та́т суве́рэні́цет, гла́внае, чо́бы жы́ла́сь ха́рашо“ і г.д., — вось тыповыя цьверджаньні шмат якіх па-савецку адукаваных беларусаў канца XX-га стагоддзя.

На жаль, гэта рэальнасць, і, як кажуць, тут не да сьмеху. Людзі з такой сьведомасцю — ня рэдкасць, яны трымаюць уладу, кіруюць беларускім грамадствам. На Беларусі адбылася кансэрвацыя саветызму палітычнымі мэтадамі, з выкарыстаннем аўтарытарнай улады.

Фантазмагарычнасць сітуацыі ў тым, што пакуль вялікая частка постсавецкага беларускага грамадства паўтарае сэнтэнцыі, кшталту „зачэ́м язы́к“ і „ка́кая́ разьні́ца“, ні пра якую нацыянальную і сацыяльную свабоду, ні пра якое разьвіццё эканомікі, ні пра які дастатак і ні пра якое годнае жыццё ня можа быць і гаворкі. Бо такое грамадства, якое ня мае агульнасці галоўных нацыянальных каштоўнасцяў і, тым больш, адмаўляе іх, такое грамадства ня ў стане абараняць свае нацыянальныя інтарэсы. Прытым ня тое, што, скажам, прыродныя рэсурсы, зямлю, фінансы, прадпрыемствы, прыродныя багацьці, але і асабістую працу. Такі беларус будзе шмат і цяжка працаваць, але заўсёды застанецца бедным, не разумеючы прычынаў сваёй беднасці.

Прыгадваю выпадак з пачатку 90-х гадоў. У час адной з нашых дэпутацкіх паездак па Беларусі, якія практыкавалі дэпутаты *Апазыцыі БНФ у Вярхоўным Савеце*, мне прыйшлося чуць у цягніку

размову нашых сяброў-дэпутатаў з адным заслужаным пэнсіянерам-настаўнікам. Заслужаны настаўнік, беларус, з гонарам раскажаў па-руску, колькі добрых людзей ён навучыў за жыццё. Адзін — генэралам у Мурманску, нехта выехаў у Акадэмію навук у Пецярбург, хтосьці цяпер жыве і нешта робіць важнае ў Расове, нехта — спэцыялістам у Навасібірску, а ягоных двух сыноў, дык уладкаваліся ў Маскве. Адзін — выкладчык ва ўнівэрсітэце, а другі — інжэнер, нечым там кіруе, жаніўся на маскоўцы і ўжо гадуе двух дзяцей. Настаўнік быў вельмі задаволены.

— А якая ў вас пэнсія? — пацікавіліся ў настаўніка.

— Ой, ведаеце, малаватая, — пажаліўся ён. — Я яшчэ падпрацоўваю, маю некалькі гадзінаў у школе, бо пэнсіі не хапае.

— Чаму ж так? — запыталіся ў яго. Настаўнік развёў рукамі.

— А цяпер вось глядзіце, — заўважылі мае калегі. — Вы ўсё жыццё працавалі, навучалі беларусаў на рускай мове. Беларускі ўнівэрсітэт (таксама на рускай мове) падрыхтаваў зь іх спэцыялістаў, якія паехалі ў Расею і пачалі там працаваць, а значыцца даваць прыбытак рускай дзяржаве і плаціць падаткі ў рускі бюджэт. На адукацыю гэтых спэцыялістаў, на навучаньне іх рускай мове Расея не затраціла ні капейкі. Гэта вынік вашай працы. А дзе ж ён, гэты вынік, для вас? Дзе ваш прыбытак? З чаго ваша пэнсія, з чыйго бюджэту?

— Праўда..., — здзівіўся настаўнік.

— А што б было, калі б уся адукацыя была па-беларуску ў сістэме дзяржаўнай беларускай мовы? — прадаўжалі мы. — Куды была б найперш ськіраваная ўвага нашых маладых спэцыялістаў і ваш „труд“? Аб’ектыўна — ці ж не на вашыя інтарэсы? А што было б, калі б усю беларускую адукацыю перавесці на ангельскую мову? — працягвалі мы далей. — Да каго б мы былі прывязаны і дзе б палягала тады прычына нашай беднасьці і бядоты: на Ёсходзе ці на Захадзе?

Настаўнік быў крыху ашаломлены. Гэты савецкі інтэлігент ніколі не задумваўся над такімі пытаньнямі. Але гэтакая размова была б нармальнай дзе-небудзь у 1890-х у вагоне Лібава-Ровенскай чыгункі, а не цяпер, праз сто гадоў, калі час для многіх беларусаў адначасна зьмяніўся і адначасна, як бачым, спыніўся ў самым пачатку.

Беларуская мова як найважнейшая зьява культуры ёсьць таксама аснова нашай нацыянальнай свабоды і найважнейшы чыннік эканамічнага разьвіцьця.

Вось чаму нацыянальная ідэя імкнецца да стварэньня нацыянальнай дзяржавы ў нацыянальнай мове і на нацыянальнай тэрыторыі. Гэта дзеля таго, каб рэалізаваць жыццёвы (гэта значыць, духоўны і матэрыяльны) патэнцыял народа, каб стварыць аптымальныя ўмовы духоўнага камфорту і матэрыяльнага дастатку для ўсёй нацыі.

Страты нацыянальнага патэнцыялу і тармажэньне нацыянальнай ідэі нават на сто гадоў, пры ўсіх ускладненьнях, не выглядаюць вялікай бядой, калі б аднавіць незалежную, вольную, нацыянальную дзяржаву, якая б праводзіла палітыку ў інтарэсах нацыі. Тады зусім не спатрэбіцца яшчэ сто гадоў, каб вярнуць страчанае і дагнаць час. Бо калі зьнікаюць перашкоды, тады раней затармажаныя зьявы разьвіваюцца паскоранымі тэмпамі. Паскарэньне — гэта агульны закон разьвіцьця растармажаных працэсаў і назіраецца ўсюды: у мастацтве, у літаратуры, у прыродзе, у грамадстве. Праз 10-15 гадоў нармальнага нацыянальнага разьвіцьця ў паскоранасьці ўжо не існавала б грамадзкай адсталасьці і сьведамасьці, тыпу „зачэм“ і „какая разьніца“.

Але разумеючы закон паскоранасьці, мы павінны ўсьведамляць яго катэгарычную імпэратывнасьць. Тое, што было перапынена і

ня зроблена сто гадоў таму, на пачатку стабілізацыі нацыі, тое мусіць быць хутка (паскорана) зроблена цяпер. Пераскочыць праз абавязковыя этапы разьвіцьця, праз абавязковыя ацэнкі і абавязковыя каштоўнасьці — нельга. Яны ў адноўленых умовах павінны быць пройдзеныя імкліва, хоць бы пункцірам, але абавязкова пройдзеныя і замацаваныя. Інакш зьява (у дадзеным выпадку — беларуская нацыя) не рэалізуецца, як сістэма.

Беларусы, тыя, што, як наш настаўнік, заклапочаныя толькі „сваім“ і не прывыклі задумвацца над „нашым“, над агульным, мусіць выразна сабе ўсьведаміць, што калі беларуская мова ня будзе адроджаная, ня зойме належныя ёй дзяржаўныя, грамадзкія, культурныя і маральныя прырытэты, то беларуская гісторыя можа неўзабаве скончыцца. Удакладняю: канец гісторыі — гэта катастрофа. Гэта — канец нацыі. Катастрофа суправаджаецца зьбядненьнем і дэградацыяй насельніцтва, стратай уласнасьці, зямлі, прыроды, дзяржавы, вынікаў працы. Нават сваёй працай чалавек перастане распараджацца сам.

Мы ўжо нешта падобнае выцерпелі ў XX-м стагоддзі. І таму цяпер, калі цудам засталіся жыць, нам цяжка падняцца з каленяў.

Функцыя нацыянальнай мовы ў нацыянальным грамадстве — усеабыдная: ад духоўнага да эканамічнага выяўленьня. Аднак ня ўсюды яна выяўляецца непасрэдна. І ў гэтым хаваецца адна з цяжкасьцяў у разуменьні сутнасьці нацыянальных каштоўнасьцяў для саветызаванага чалавека.

Найбольшая складанасьць для новага беларускага Адраджэньня палягае яшчэ і ў тым, што за сто гадоў моцна зьмяніліся ўмовы і дачыненні ў Эўропе. Пэрыяд утварэньня нацыяў якраз закончыўся ў першай чвэрці XX-га стагоддзя. Нацыянальная ідэя ў міжнароднай сьведамасьці стала як бы не актуальнай, бо гэта ўжо пражыты і пройдзены этап. А значыць аслабілася і гатовасьць да міжнацыянальнай салідарнасьці.

З 80-х гадоў мінулага стагоддзя пашырылася ў сьвеце ідэя інтэрнацыянальнай дэмакратыі, уздымаецца на катурны міжнародная дактрына „правоў чалавека“, умацняюцца лібэральныя імкненьні да інтэграцыі Эўропы і глябалізацыі сьвету. Міжнародныя дэмакратыі і міжнародныя лібэралы працуюць разам над стварэньнем новых дэмакратычных супер-імперыяў, супер-дзяржаваў.

Для прадстаўнікоў гэтай звышідэалёгіі (гэтай дэмакратыі *uber alles*) нашыя, актуальныя для нас, нацыянальныя праблемы стогадовай даўніны, наша балючасць, нашае распачнае імкненьне выкараскацца з той бяздоннай курапацкай ямы, куды ўсадзілі наш народ недабразычліўцы, нашае стараньне ўратаваць найперш нашу мову ды незалежнасьць — усё гэта здаецца ім (шмат камоў) анахронізмам. Бо ў іх мова, культура, незалежнасьць — само сабой зразумелае, яны з гэтым нарадзіліся і думаюць, што ўсё гэта існуе натуральна, у парадку рэчаў, як горы, рэкі і даліны.

Але ж у нас — ня так. Мы мусім, паскорана мусім (!) прайсьці этап дзяржаўнага ўсталяваньня нацыянальных каштоўнасьцяў і стабілізаваць нацыю разам з дэмакратыяй. Інакш у нас ня будзе будучыні.

Мы ня можам ігнараваць аб’ектыўныя законы разьвіцьця. Нам трэба дагнаць гісторыю. Мы маем на гэта найвялікшае права. Бо нас зьнішчалі, нам не давалі жыць.

Побач з фактарам пераменаў, якія адбыліся на працягу XX-га стагоддзя і ўскладнілі беларускую палітыку, застаўся нязьменны чыннік — Расея, зь яе шавінізмам, імперскімі амбіцыямі і непрыхаванымі вялікадзяржаўнымі прэтэнзіямі на Беларусь. Гэты чыннік небясьпечны. Калі б ня ён, не карэляцыя і не ўзаемадзеяньне яго з пераменамі ў сьвеце, беларускіх праблемаў у такім выглядзе, у якім яны існуюць сёньня, проста ўжо б не было.

Большавіцкі генацыд — гэта вельмі істотны аспект у беларускай трагедыі. Ніхто ня мае права і ніхто ня можа падважваць і адмаўляць нашу незалежнасць, нашу беларускую мову, нашыя сымвалы, нашу свабоду, адзінства зямлі і гісторыі, не спытаўшыся тых амаль трох мільёнаў беларусаў, якіх нявінных забілі ў часе тэрору. Тых беларускіх пісьменьнікаў, інтэлігентаў, вучоных і простых сялянаў, якіх расстралялі толькі за тое, што былі беларусамі.

Якая ж яна, нашая сьвятая для нас, Беларуская Мова? Ці можна неяк глянуць на яе збоку, каб ацаніць аб'ектыўна? Як яна гучыць для іншых, як яе ўспрымаюць?

Кожная свая мова для кожнага народа — найлепшая і найпрыгажэйшая. І гэта правільна. Бо ў мове выяўляецца сутнасць натурны народ, які яе стварыў, відаць яго душа, адбіваецца сваісты склад розуму і манера думання, матэрыялізуюцца рытмы духа і цела (гэта значыць, тэмпераменту). Таму ў кожнай мове ёсць свой характэрны рытм, свая мэлэдыя і сваё гучаньне, а лексіка падпарадкаваная вобразнай сістэме ўспрыняцця сьвету людзьмі, якая ў розных этнічных супольнасьцяў (першасных носьбітаў мовы) адметная.

Гэтым тлумачыцца здзіўляючая для некаторых дасьледчыкаў зьява, што разумовыя і творчыя здольнасьці чалавека найлепш выяўляюцца ў роднай для яго мове. Тут рэалізуецца сумоўе — гарманізацыя рытмаў, распазнаўчых знакаў, найкарацейшых дарог паміж розумам, душой, тэмпераментам цела і мовай чалавека. Дасягаецца склад (камплект) аптымальнасьці асобы.

Гэта ня толькі тэарэтычныя разважаньні. Там, дзе можна прааналізаваць зьяву на масавых прыкладах і ў шырокай практыцы, вынікі відавочныя. У пачатку 90-х гадоў, калі ўзьнікла, нарэшце, магчымасьць адчыніць беларускія школы ў гарадах і разьвіваць беларускае школьніцтва, то праз нейкі час было зафіксавана, што беларускія дзеці ў беларускіх школах лепш пасьпяваюць, лепш вучацца, лепш засвойваюць матэрыял і лепш разьвіваюцца, чым беларускія дзеці ў такіх жа рускіх школах. Гэта натуральна. Адбылася гарманізацыя сваістага складу мовы і чалавека, аптымалізацыя разьвіцця асобы. Карацей, сваё спаткалася са сваім.

Аналягічную зьяву заўважылі таксама нашыя фальклірысты. Ёсць шмат сьведчаньняў такога роду, калі беларус, які сфармаваўся ў горадзе, у рускай мове, і ўспрыняўшы ўсе праявы савецкай эраца-культуры, апынуўся раптам у вясковым асяроддзі сярод удзельнікаў аўтэнтычнага фальклёру і нечакана, пад уплывам эмоцыяў і ўзрушэньня, уключаўся ў народныя танцы ды сьпевы. У яго выяўляліся характэрныя рухі танцу і характэрныя прыёмы народнага сьпяваньня. Ён пачынаў ужывацца ў фальклёрнае дзеянне, і гэтае дзеянне, невядомае яму раней, аказваецца, не было для яго чужым.

Людзі кожнага народу, кожнага этнасу валодаюць характэрнымі рухамі, якія стасуюцца зь іхняй псіхалёгіяй, з эмацыйным станам, думкамі і мовай, на якой яны гавораць. Гэта мы называем *этнаплястыкай*. Гарманізацыя яе з мовай таксама накіраваная на аптымальнае выяўленьне асобы чалавека.

Аказваецца, нацыянальная мова зьяўляецца ня толькі галоўным чыньнікам сацыяльна-палітычнага адраджэньня нацыі, ня толькі звязваючым элемэнтам нацыянальнай культуры, але і фактарам найлепшага разьвіцця асобы чалавека, перашаснай умовай яго гарманічнага існаваньня.

Аднак за 73 гады вырабленага гвалту над беларускай мовай за часы СССР, што афіцыйна прыкрываўся нібыта палітыкай білінгвізму ў Беларусі, сярод вялікай часткі насельніцтва стварылася вельмі некарысная зьява для беларускай культуры, менавіта, крэалізацыя (дэструктыўнае зьмешваньне) беларускай і рускай моваў. У выніку шмат беларусаў (як правіла, людзей невысокага культурнага ўзроўню) гаворыць цяпер на гэтакій зьбеднянай „паўмове” ці на своеасаблівай паджын-рускай (гібрыднай) мове. (Успомнім „клясычныя” прамовы Старшыні Вярхоўнага Савета Мікалая Дземянца. Ёсць і сьвежыя прыклады.)

Трынаццаць гадоў таму мне ўжо прыходзілася пісаць пра

Чарговы „обшчэчэлавечэскі”: Дую сьнік Беларэйшан?

разбуральныя вынікі прымусовага двухмоўя на Беларусі. (Радуга, — Таллін, 1988, №4) Тады беларуска-рускі „піджын” я назваў беларускім словам „трасянка”, ня думаючы, што гэты тэрмін прыжывецца потым ў паняццях пра мову. Цяперака я паўтару тут некаторыя палажэньні.

Паўмова „трасянка” — галоўная прычына абмежаванага культурнага ўзроўню. (І цяпер мы разумеем, чаму. Крэалізацыя — гэта не ўзбагачэньне, а зьніжэньне культуры мовы, якое адлюстроўвае ўпадак культуры асобы.) Культурны чалавек не размаўляе на крэалізаваным паджын. Таму сфэра распаўсюджаньня „трасянка” за савецкія часы — сярэднія і ніжнія стратыграфічныя сацыяльныя пласты. Грамадзкая лякалізацыя гэтай паўмовы, у сваю чаргу, забясьпечвае рэпрадукцыю і сацыяльную ўстойлівасьць „трасянка”, а значыцца, і нізкага ўзроўню духоўнай культуры, якая ў цэлым выяўляе тут тэндэнцыю да далейшага зьніжэньня. Яшчэ ў 60-80-х гадах стварылася сітуацыя, калі прычына і вынік бескультур’я зьяўляюцца неразрыўна, гэта значыць, прычына (паўмова) выступае вынікам, а вынік — прычынай.

Паўмоўе значнай часткі насельніцтва Беларусі вельмі згубна адбіваецца на разьвіцці культуры. Разумовая энэргія народа траціцца і не атрымлівае разьвіцця. Прымусовы савецкі білінгвізм ігнараваў аксіёму, што без вызначэньня прырытэту чалавек ня

можа адначасна развівацца і існаваць у двух культурах. Дызарыентаваная асоба не атрымлівае паўнаwartаснага духоўнага развіцця. Паўмоўны індывідум не адчувае тонкасцяў духоўных сувязяў (што, дарэчы, засяроджана ў мове і выяўляецца праз гаворку), дрэнна думае абстрактнымі паняццямі, часта ня ў стане тэарэтычна асэнсаваць з'яву, а калі і разумее больш складаныя дачыненні, то ня ўмее іх выказаць, сфармуляваць і выразна растлумачыць субяседніку. Пачынаецца пакутлівы падбор словаў, неадэкватнае ўжыванне паняццяў, заіканне і спыненне на кожнай дрэнна дапасаванай фразе, „эканьне”, „мэканьне” і г.д. Тут праяўляецца не паталогічнае заіканне, а тармажэнне сьвядомасці, прыпыненне на кожным слове як вынік разбалюсаванасці думання і моўнага выяўлення, як вынік неразвітых здольнасцяў апэраваць паняццямі і невалоданне сістэмнай структурай мовы (бо ў „паўмове”, між іншым, адзінай структуры няма).

Паўмоўнае існаванне прыпыняе ўнутраны спантанны працэс культурнага развіцця чалавека, таму што тармозіць нацыянальнае самапазнанне (ідэнтыфікацыю) яго грамадзкага, культурнага і духоўнага „Я”.

Аднак здольнасць да *спажывання* культуры пры гэтым застаецца. Толькі яна, гэтая здольнасць, змяняе арыентацыю з унутранага сьвету на знешняе асяроддзе, з актыўнай пазыцыі на пасіўную (спажывецкую). У выніку ўзьнікаюць умовы для развіцця і спажывання масавай культуры, эрзацу, сурагату, імітацыі духоўных каштоўнасцяў.

Шкоду, якую наносіць беларускай культуры паўмова „трасянка” (і ўвогуле, дэградацыя мовы, распаўсюджванне чужых слэнгаў, жаргонаў, вульгарызмаў, паняццяў і г.д.) ніхто не падлічваў, і, як я ўважаю, ня шмат хто разумее, бо, як мяркуюць, справа ў прычынах, і зь імі трэба змагацца. Правільна. Але калі б так усё было проста, то трасянкавыя палітыкі не кіравалі б уладай у дзяржаве.

Найлепшы сродак выратавання беларускай мовы — гэта паўсюдна пачаць на ёй гаварыць. Гаварэм жа, і будучь нас паважаць.

Знаёмства зь іншай мовай пачынаецца са слухання, як яна гучыць, з адчування яе мэлёдыкі і рытму словаў, якія мы ацэньваем, паводле нашага густу ці законаў эстэтыкі. Ужываюцца ацэнкі: прыгожая — непрыгожая. Спецыялісты стварылі нават адмысловую сістэму тэставання моваў па мэлядычнасці, гучнасці, колькасці адкрытых складоў і звонкіх зычных ды галосных гукаў, камбінацыі звонкіх зычных з галоснымі, па вакальных магчымасцях і г.д. Беларуская мова ў гэтакім тэставанні займае шостае месца ў сьвеце.

Наўрад ці трэба да гэтакіх даследаванняў адносіцца надта сур'ёзна, але ўсяроўна прыемна.

Я сустракаў шмат добрых людзей сярод палякаў, латышоў, украінцаў, ангельцаў, якія былі захопленыя вымаўленьнем, словамі і мэлёдыкай нашай мовы, прасілі пагаварыць па-беларуску і слухалі з захапленнем, нібы музыку.

Памятаю, у 70-х гадах я пазнаёміўся з маладым літоўцам з Каўнаса Ёзасам Рыбікаўскасам. У дзяцінстве ён прачытаў на пачку з макаронамі словы на незнаёмай мове. Высьветлілася, што напісана па-беларуску. Ёзаса гэтая мова так зацікавіла і потым так спадабалася, што ён вывучыў яе, бегла гаварыў, нават вершы пісаў па-беларуску. Пасьля ён прыезджаў спецыяльна ў Менск, каб паслухаць беларускую мову (так яму было прыемна). Праўда, у Менску яго напаткаткала вялікае расчараванне.

Латышская літаратуразнаўца Мірдза Абала выдатна размаўляе па-беларуску. У 70-х гадах яна сказала мне, што яе цягне на

Беларусь, як магнітам, і што яна заўсёды стараецца прыехаць на Горадзеншчыну, каб толькі пагаварыць па-беларуску ды паслухаць беларускае мовы.

У цэлым жа, я лічу, што на сьвеце няма непрыгожых моваў. Кожная мова — прыгожая, бо выяўляе асабовую сутнасць бясконцага, невычарпальнага, шматаблічнага Боскага сьвету. Гаворачы, напрыклад, пра звонкую мэлядычнасць італьянскай мовы, у нас звычайна ўзьнікае жаданне спаслацца на дасканаласць *бэль-канта*, на традыцыі італьянскай оперы і г.д. Але немагчыма ўявіць у італьянскай мове, скажам, тувінскі гарлавы сьпеў. Тым часам па сіле ўздзеяння і глыбіні выяўлення нашага, але не прывычнага нам сьвету і ў не прывычнай нам эстэтыцы, гэта ёсць магутнае мастацтва. Для вобразнага выяўлення яму адпавядае якраз тувінская мова. І зьбегі зычных тут вельмі дарэчы. Яны на месцы гэтак жа, як італьянская вакальнасць мовы на месцы ў оперным *бэль-канта*.

Чым я найбольш захоплены ў Беларускай мове, гэта яе вобразнасцю і ёмкасцю слова (і па зьмесьце, і па гучаньні). Другое, што мне надта падабаецца, гэта шматварыянтнасць гучання і напісання словаў, і потым — багаты сінанімаў. Тут рай для паэтаў, можна плаваць і купацца, плюскацца ў такой багатай мове, было б толькі што казаць.

Калі глянем у гісторыю нашай мовы, то займае дых. Беларуская мова існавала даўно, яшчэ на племянным узроўні ў дапісьмовы пэрыяд. На думку гісторыкаў, як мінімум, у VI-м стагоддзі, яна ўжо была. Але на самай справе — раней. Гэта можна зразумець, аналізуючы гісторыю і аўтэнтычны фальклёр (асабліва тэксты).

У X-м стагоддзі пісьмовасць распаўсюдзілася на Беларусі разам з Хрысьціянствам у чужой старабаўгарскай мове. Гэтая славянская мова, часткова набліжаная да беларускай, стала адыгрываць ролю афіцыйнай, кніжнай, „граматнай” мовы, мовы, на якой пішуць і размаўляюць пісьменныя людзі (найперш, сьвятары і сацыяльныя вярхі). У пэўнай ступені, яна займала такое ж становішча ў старажытнай Беларусі, як пазьней — мова вярхоў у Атаманскай імперыі. Старабаўгарская мова ў беларускай культуры — *гэта была мова бяз этнасу*, гэта ад пачатку была мёртвая мова. Паступова, з развіццём грамадства і ўскладненнем функцыяў дзяржавы, адбывалася лексічнае ўзаемапрапінкненне моваў і экспансія жывой беларушчыны ў мёртвую кніжную мову.

Асабліва гэта стала відаць у XIV- XV стагоддзях. Ужо ў XVI-м стагоддзі, у пэрыяд *Рэнесансу*, мёртвая старабаўгарская мова знікае з грамадзкага ўжытку і лякалізуецца толькі ў праваслаўнай царкве, і то, як царкоўны (царкоўна-славянскі) афіцыз. У дзяржаўных і грамадзкіх дачыненнях у *Вялікім Княстве Літоўскім* запанавала старабеларуская кніжная мова, якая канчаткова выцесніла, запаланіла і перамагла ранейшую кніжную старабаўгарскую мову.

Тут варта заўважыць, што рускія савецкія гісторыкі-шавіністы называлі старабаўгарскую мову „древнерусским языком” і будавалі на гэтым цэлыя антынавуковыя канцэпцыі аб міфічным „древнерусском государстве” (пад якім падразумевалі Кіеўскую Русь і часова залежныя ад яе землі), аб „узьнікненні” беларусаў, украінцаў і рускіх зь міфічнай „древнерусской народности” (якой ніколі не існавала) і аб пачатку беларускай мовы з XIV стагоддзя, а беларускай гісторыі — з 1917 года.

Рускія афіцызныя гісторыкі прыдумвалі гісторыю, каб абгрунтаваць нібыта натуральнасць існавання СССР, расейскі каляніялізм і расейскія прэтэнзіі на Ўкраіну і Беларусь.

Я сказаў у пачатку, што, азіраючыся на гісторыю нашай мовы,

займае дых. Таму што на старабеларускай дзяржаўнай мове неверагодна шмат напісана, таму, што я зачараваны яе багаццем, вобразнасцю, распрацаванасцю і характам. Пачытаўшы на старабеларускай кніжнай мове, разумеш, чаму Максім Багдановіч, седзячы ў расейскім горадзе Яраслаўль і акунуўшыся ў чытанне гэтай мовы, стаў вялікім паэтам. Вось жа і сапраўды, што „*як алень спрагнелы, мкнець да вады крынічнай, шукаю Бога я*”.

Апошняя змена кніжных і афіцыйных моваў адбылася шмат дзе ў Эўропе (і ня толькі ў Эўропе) у XVIII-XIX стагоддзях, у перыяд узнікнення нацыянальных рухаў супраць імперыяў, з развіццём літаратуры *рамантызму* і ў выніку стварэння нацыянальных дзяржаваў.

У гэты час адбываецца пранікненне ў літаратурны і афіцыйны ўжытак народнай мовы (гэта значыць мовы, на якой гаварылі і сьпявалі шырокія масы народа). Менавіта гэтая мова стала мовай нацыянальнай літаратуры, менавіта за яе змагаліся нацыянальныя рухі, менавіта на ёй будавалася нацыянальная дзяржава і новая нацыянальная культура. Беларуская гісторыя, таксама як і гісторыя іншых народаў, добра ілюструе гэты моўны працэс.

Цяперака, азірнуўшыся за сабой, углядаючыся ў глыбіню, у наш народны лёс, можам сказаць каратка і ёмка: Беларуская мова — гэта мы.

* * *

Але ёсць яшчэ вышэйшая цана мовы, якая не вымяраецца нават жыццямі. *Мова належыць усім пакаленням народу, якія жылі дагэтуль і якія будуць жыць потым. Мова належыць мінуламу і будучыні. Ніхто ня мае права разбуральна распараджацца лёсам нацыянальнай мовы (а толькі станюўча), ніякі чалавек і ніякое пакаленне народу. Мова ёсць трансцэндэнтная, вечная каштоўнасць нацыі.* Таму пытанне існавання ці абмежаванасці ўжывання мовы ніколі і нідзе не вырашаецца на рэфэрэндах. Бо людзьмі (пакаленьнем) могуць маніпуляваць. Не дазваляюць вынясення лёсу мовы на рэфэрэндум і беларускія законы.

* * *

У цяперашніх абставінах, калі ўлады рэжыму прыніжаюць беларускую мову, зачыняюць беларускія школы ды беларускія газеты, па афіцыйных крыніцах вядома, што больш за 86 адсоткаў грамадзянаў Беларусі лічаць беларускую мову сваёй роднай, але толькі каля сарака адсоткаў карыстаюцца ёй ў жыцці.

І тут узнікае пытанне, якое мне задавалі ўсюды, на якое ня проста адказаць і цяжка ўсім растлумачыць. Бо не разумеюць. Пытанне гэтае гучыць так: „*А чаму беларусы між сабой не гавораць па-беларуску?*” Усе на сьвеце між сабой гавораць па-свойму. Цыганы, якія ніколі ня мелі і ня маюць сваіх школаў, бо не існуе цыганскай пісьмовасці, а між сабой — гавораць па-цыганску. Ня знойдзеш цыгана, які б не гаварыў па-цыганску. Дык у чым жа справа?

Ня стану і я адказваць на дзіўнае пытанне, тым больш, паўтаруся, што нідзе нас у гэтым не разумеюць. Значу толькі, што, для датрымання чалавечай годнасці і нават найпрасцейшага культурнага звычаю ці маральнага рухэння, заўсёды патрэбнае старанне і сіла духа. У канцовым выпадку вырашае воля. Нішто ня можа перамагчы волю людзей, калі яна моцная і калі яна ёсць. З гэтага гледзішча не павінна б існаваць праблемы беларускай мовы ў Беларусі. Бо заўсёды можа стацца так, як усе захочуць.

Мы мусім усвядоміць, што ў нас самых засяроджаная велізарная магчымасць: без вялікай бойкі, бяз грукату, бяз шуму і страў у корані перамяніць становішча і высока падняць нашу

беларускую мову ў нашай краіне. Менавіта так думваюць і робяць усе ва ўсім сьвеце. Патрэбныя толькі хаценьне, воля і добры чын.

Дык чаму ж беларус зь беларусам не гавораць па-беларуску?..

28 верасня 2001 г., Варшава.

(„Народная Воля”, — 2001, 31 кастрычніка, 2 лістапада).

3. БЕЛАРУСКІ НАРОД

Найвялікшай каштоўнасцю Беларускай Нацыі ёсць Беларускі Народ. Народ — гэта фізічнае цела нацыі. Гэта ўсе мы і кожны з нас разам. Культура, мова, вера, характар, ментальнасць ёсць як бы аўра народу (душа), вытворнае духа і дзейнасці. У гэтакім адзінстве „душы” і „цела” толькі й можа існаваць народ.

Калі мы гаворым пра каштоўнасць народу, то перш за ўсё маем на ўвазе ягонае існаванне, ягоную *бытнасць*, прысутнасць у жыцці. Народ павінен *быць*. Дзеля гэтага грамадства клапаціцца пра стварэнне ўмоваў існавання народу і пэрспектываў ягонага развіцця.

Аўра ствараецца толькі на ўзроўні грамадзкага ўсведамлення народнай пэрспектывы і забяспечвае несмяртэльнасць народу. Фігуральна і сымвалічна вечнасць народу можна паказаць так: ЛЮДЗІ — ДОМ — ХРАМ. Лёгка зразумець (і гэта пацвярджаецца гісторыяй), што дэградацыя і самавыміранне пачынаецца заўсёды ў адваротным парадку — з разбурэння ХРАМА, са знішчэння аўры (г. зн. мовы, рэлігіі, культуры і г.д.). Потым разбураецца ДОМ (г. зн. адбываецца страта ўласнасці, маёмасці, дзяржаўнасці, расстройства працоўных дачыненняў, марнатраўства грамадзкага багацця і г.д.).

Пасля разбурэння ДОМА перад людзьмі застаюцца два шляхі: альбо адраджэнне (гэта значыць найперш — адраджэнне ХРАМА), альбо заміранне, знікненне з культуры і геаграфічнае мапы чалавецтва. (У цяперашняй цывілізацыі такі стан можа зацягвацца харытатыўнай дапамогай, гуманітарнымі падачкамі на выжыванне. Але гэта не ўплывае на працэс вымірання).

Адраджэнне заўсёды пачынаецца (і толькі магчымае) з духоўнай ідэі адбудовы ХРАМА (святатыні). Ізноў паўтаруся: гэта значыць мовы, гістарычнай памяці, культуры, рэлігіі, сымвалаў, велічы і г.д. Ідэалёгіі, якія дэкларуюць будаваць толькі ДОМ, як правіла, узнікаюць у спецыяльных абставінах, маюць матэрыялістычна-папулісцкі ці падвойны характар і вырастаюць ва ўмовах рэгрэсу, самы зьяўляюцца адлюстраваннем заняпаду.

Будаўніцтва святатыні вымагае ахвярнасці, бо яно не абгрунтавана матэрыяльнымі мэтамі. Каб будаваць храм, трэба ўмець думаць духоўнымі сымваламі, асэнсоўваць іх і адчуваць патрэбу. Вымагаецца адпаведны ўзровень грамадства, каб быць народам і мець індывідуальную адказнасць за нацыянальны інтарэс.

Узровень дасягаецца ў выніку стварэння абставінаў *гістарычнага развіцця*. Тады вялікую ролю пачынае адыгрываць характар улады і дзейнасць грамадзкай эліты.

Тым часам пры выхадзе з заняпаду і ў перыяд нацыянальнага адраджэння найвялікшую ролю адыгрывае нацыянальнае асьветніцтва і нацыянальная эліта, накіраваная на стварэнне ХРАМА. Дарога павінна весці да святатыні. Грамадства мусіць мець ідэалы.

Ніякія прагматычныя інтарэсы не прыводзяць да нацыянальнага адраджэння народа, бо адраджэнне патрабуе ахвярнай барацьбы і не зьяўляецца прагматычным дзеяннем.

Гісторыя чалавецтва набрала вялікі грамадзкі вопыт, што рабіць і чаго не рабіць. Ня трэба, напрыклад, будаваць Бабілёнскую вежу,

але заўсёды трэба берагчы сьвятыню, нават калі ад яе засталася толькі сьцяна.

Шляхі і вынікі нацыянальнага адраджэньня добра вядомыя, маем шмат прыкладаў. Тым часам амаль не гаворыцца пра працэсы і вынікі рэгрэсу. У гэтым ніхто не зацікаўлены. А калі і гаворыцца, то ў скажоным выглядзе, найчасцей сьведама падмяняючы паняцці, бо рэгрэсуючае грамадства ня ў стане пра сябе адпаведна паведамляць. Заняпад адных часта адпавядае інтарэсам іншых.

Ацэнка народам самога сябе розная на схіле і на ўздыме. Адраджэньне, што вымагае ахвярнасьці, менш праймаецца стратамі, бо на ўздыме на месца аднаго становяцца двое.

Тым часам пры заняпадзе страты неаднаўляльныя. Адсюль патрабаваньне рознай стратэгіі існаваньня. Пры ўзьлёце вырастае роля і вартасьць асобы. Але менавіта на схіле прыходзіць усьведамленьне каштоўнасьці кожнага чалавека, патрэбнасьці дапамагаць народу на этнічным узроўні, незалежна ад палітычнае і ідэалёгічнае арыентацыі. У найбольш здаровай часткі людзей тут спрацоўвае інстынкт выжываньня. Гэта разумны інстынкт, бо народ існуе пакаленьнямі, а палітычныя погляды, ідэалёгія не абавязкова перадаюцца ў спадчыну. Кожнае пакаленьне сінтэзуе сваю ідэйна-палітычную рэальнасьць. Дзеці не абавязкова ва ўсім паўтараюць бацькоў. Але з пшаніцы вырастае пшаніца, а з бобу — боб. Культурнае поле трэба берагчы ад зарастаньня.

Тым часам у пэрыяд дэградацыі віды інстынкт (у дадзеным выпадку, інстынкт захаваньня этнасу) якраз аслаблены. Людзі не трымаюцца сваіх, сваёй зямлі, звычай, сям'і, бацькоў, дзяцей, традыцыяў і г.д. Зьнікаюць паняцці і патрэбнасьць ідэалаў, абавязкаў перад усімі, аслабляецца здольнасьць да супраціўленьня, да барацьбы за што-небудзь, нават за самыя неабходныя асабістыя інтарэсы (не кажам ужо пра інтарэсы народныя).

Працэс заняпаду народа гэта ёсьць, перш за ўсё, заняпад сьведамасьці. Аднак гэты рух па схіле ня ёсьць пэрманэнтным распадам. Адбываецца эфэкт сцісканьня. Нейкая частка народу (этнасу) на ўзроўні асобаў і цэлых групаў не паддаецца разбурэньню, захоўвае сваю ўнутраную ідэнтычнасьць і здольнасьць супраціўляцца. Колькасьць такіх людзей можа быць рознай і заставацца доўгі час на пастаянным узроўні.

Менавіта дзякуючы перш за ўсё гэтай „сьціснутай” здаровай колькасьці людзей магчымы ёсьць фэнамэн *нацыянальнага адраджэньня*, і пружына тады пачынае выпроствацца (пры ўмове, калі зьбераглася бытнасьць этнасу).

Калі ж дэградаваны этнас зьнікае і засталася толькі „сьціснутая” ягоная частка, то яна (гэтая частка, якая ідэнтыфікуе сябе) ёсьць самая моцная. Яна можа гістарычна рэалізавацца ў сваіх сьціснутых межах і выявіць надзвычайную здольнасьць да выжываньня (паколькі тут засталася спрэсаваная здаровая сіла загіблага народу).

Тыповымі прыкладамі такой „спрэсаванай” гістарычнай рэалізацыі ёсьць, на мой погляд, краіны Балтыі (Эстонія, Латвія, Летува). Мы яшчэ назіраем таксама шмат дзе ў сьвеце працэс барацьбы за незалежнасьць такіх народаў, што панеслі этнічныя страты і захавалі толькі сваё народнае ядро). Гэта валійцы, флямандцы, чачэнцы, татары, адзін з найстарэйшых народаў Эўропы — баскі — і іншыя.

Выпадак канчатковага народнага заміраньня, аднак, яшчэ больш. Блізкія прыклады: прусы, іцывягі, правансальцы, хазары і інш.

Беларускі народ уваходзіць у трэцюю групу дачыненняў, менавіта: нацыянальнага адраджэньня і існаваньня ў форме нацыянальнай дзяржавы. У гэтым стане знаходзіцца пераважная большасьць народаў Эўропы. Аднак Беларускае Адраджэньне, якое палітычна рэалізавалася ў 1918 годзе і стварыла беларускую

нацыянальную дзяржаву, неўзабаве было перапыненае акупацый і расчляненьнем Беларусі паміж Расеяй і Польшчай. Нацыянальныя сілы, якія павінны б былі ў нармальных умовах забясьпечваць якраз дзяржаўную стабілізацыю беларускай нацыі, змушаныя былі адхіліцца на барацьбу з акупацыйнай палітыкай за выжываньне народа і неўзабаве ў большасьці былі фізічна зьнішчаныя; рэшта выгнаная за межы Беларусі.

Да паловы XX стагоддзя Беларускае Адраджэньне было разгромлена, а ягоныя дзеячы ліквідаваныя. Прытым сталінскія бальшавікі імкнуліся зьнішчыць перш за ўсё найбольш сьведамую, здаровую частку народа.

Тут трэба адзначыць, што генацыд на Беларусі расейскія бальшавікі праводзілі плянава (гэта значыць, што забівалі беларусаў па разнарадцы). Але адначасна зьнішчалі выбарачна, адпаведныя групы насельніцтва, найперш і менавіта — лепшых людзей. Так было забіта агулам каля трох мільёнаў беларусаў. Таму калі ў 80-х гадах (з падростаньнем новага пакаленьня) пачалося вызвольнае змаганьне за беларускае адраджэньне і дзяржаўную незалежнасьць, выпростваньне пружыны ўжо не набрала належнай сілы, каб адным махам (як у іншых краінах) скончыць з акупацыйнымі дачыненнямі і рэшткамі каляніялізму.

Мы назіраем перапляценне супярэчлівых працэсаў. У перашай палове 90-х гадоў дамінавалі адраджэнскія тэндэнцыі. З другой паловы 90-х павялічваюцца праявы рэгрэсу.

Генацыд, русіфікацыя і вынішчэньне беларускага народу ў XX-м стагоддзі былі настолькі разбуральнымі для нацыі, што стварылі ў народзе характэрныя праявы заняпаду: абьякаваньне да палітыкі, гісторыі, культуры, да нацыянальных ідэалаў; адсутнасьць нацыянальнага радыкалізму; няздольнасьць да супраціўленьня і барацьбы; канцэнтрацыя на прыватным жыцці і г.д.

І рэгрэсіўная тэндэнцыя, і адраджэнскі рух абазначылі „ядро народу” (сканцэнтраваны этнас), лік якога ў 80-х гадах быў вельмі малы і сягаў у сярэднім аднаго-двух мільёнаў чалавек (10-20%). Гэтая лічба была добра відаць падчас гарбачоўскага ўсесавецкага рэфэрэндуму вясной 1991 года. Тут акрэсьленая велічыня, якая заўсёды вызначаецца пры комплекснай рэакцыі на нацыянальныя праблемы і нацыянальныя сымвалы, такія, як абарона нацыянальнай незалежнасьці, беларускай мовы, беларускай школы, беларускага войска, беларускага гэрба *Пагоня* і *Бел-*

Дзяды — 2001.

Чырвона-Белага Сьцяга, гатовасць змагацца з імперскай палітыкай Расеі.

Гэтая цэнтральная велічыня (нацыянальна актывізуванае „ядро народу”) цяпер істотна павялічылася, нягледзячы на супярэчлівыя палітычныя тэндэнцыі, і перакрочыла за палову. Але, з прычыны контравэрсійных абставінаў, яна мае, аднак, даволі размытыя межы. (Што ў цэлым якраз і адлюстроўвае становішча пераменнага руху.)

Мушу адзначыць, што ў стабільных незалежных краінах апора грамадства на нацыянальных каштоўнасцях і сымвалах сягае заўсёды далёка за 90 адсоткаў. Нацыянальныя каштоўнасці — тут бясспрэчныя пастулаты для ўсіх грамадзянаў краіны.

У беларускім грамадстве існуюць паняцці, якія ў сьведомасці людзей на Захадзе альбо адсутнічаюць, альбо падразумяваюць крыху іншае значэнне. Напрыклад, няма такога шырокага паняцця, як „інтэлігенцыя”, што падразумявае ў нас людзей адпаведнага культурнага, адукацыйнага, сацыяльнага, інтэлектуальнага і маральна-этычнага ўзроўню, вылучаных на роду заняткаў і дзейнасці. На Захадзе такое абгульчэнне і шырокае вызначэнне патрабуе дадатковага тлумачэння.

Нешта падобнае назіраецца і ў разуменні слова „народ”. Але сутнасць тут не ў разыходжаньнях з Захадам, а ў разыходжанні з часам.

На Беларусі — і сярод інтэлігенцыі, і сярод палітыкаў, і ўвогуле ў грамадстве — пануюць яшчэ народніцкія паняцці пра народ, якія склаліся ў XIX-м стагоддзі (найбольш у рамантычнай літаратуры). Маўляў, народ — гэта найперш сяляне, пастаяннае насельніцтва, што фізічна працуе на зямлі і выяўляе ў сабе асноўныя прыкметы этнасу. Тыя, што пісалі пра гэта і любілі „народ”, былі шляхтай, панамі, разначынцамі і г.д. Адным словам, быў „народ”, і былі „яны”.

Потым „народ” палюбілі рэвалюцыянеры і распаўсюдзілі гэтак паныцце таксама на рабочых і на ўсіх, хто займаўся непасрэдна вытворчай ручной неінтэлектуальнай працай. Значыцца — на сацыяльныя нізы грамадства.

А калі так, то з’явілася жаданне народ ашчаслівіць. Гісторыя

дамовых унутраных войнаў і ўнутранай барацьбы за ўладу сьведчыць, што як толькі з’яўляюцца энтузіясты перавярнуць усё ўверх дном, — „шчасьце” не за гарамі.

У расейскай імперыі найбольш „шчасьцетворнымі” аказаліся бальшавікі. Грамадства, якое яны пабудавалі, выглядала надзвычай проста: з аднаго боку ўжо „шчаслівы”, часткова ацалелы народ, з другога — партыя (бальшавікоў, значыць). Усё гэта называлася: „партыя і народ — адны”.

Таму калі ў Савецкім Саюзе нейкі партыйны „таварыш” гаварыў пра народ — усё было зразумела, што ён меў на ўвазе. Калі ж гэтак гаварыў не „таварыш”, то, як выяўлялася, пад уплывам „таварышаў” і пад уздзеяннем адукацыі (дзе вывучалі пэртаў тыпу Някрасава, „філёсафаў”, тыпу Чарнышэўскага і палітыкаў, кшталту Леніна), ён разумее тое ж самае, толькі па паняццях XIX-га стагоддзя.

Народ — у савецкім уяўленьні — гэта простыя, як правіла, менш адукаваныя людзі, масы, якія займаюцца пераважна ручной працай, вытворчасцю і гуртуюцца ў натоўп, рабочыя ды калгаснікі.

Савецкае (ці савецка-народніцкае) паняцце пра народ бытуе ў Беларусі па сённяшні дзень. З’явіліся нават нэўрастэнікі, гатовыя праклінаць быццам бы „дурны народ” (як яны кажуць), што ня йдзе на барыкады і галасуе за Лукашэнку.

Нацыянальна-дэмакратычнае разуменне паняцця „народ” (беларускі народ) — іншае. Народ, як я ўжо казаў у пачатку, — гэта ўсе мы — беларусы, жыхары нацыянальна-дэмакратычнай дзяржавы. Гэта ўсе мы — людзі аднаго беларускага этнасу, яго мовы, гісторыі і тэрыторыі, незалежна ад адукацыі, сацыяльнага стану і роду заняткаў.*

Паводле прыныпаў нацыянальна-дэмакратычнай дзяржавы, кожны беларус ёсць частка беларускага народа, кожны можа (мае магчымасць) сказаць: народ — гэта я. Сумішчэнне індывідуальных інтарэсаў і пачуццё адказнасці за ўсіх — гэта той стан, якім характарызуецца народ у дэмакратыі айчынаў.

* Прадстаўнікі іншых дзяржаваў і іншых нацыянальнасцяў, якія маюць беларускае грамадзянства і валодаюць усімі правамі, з’яўляюцца інтэгральнай часткай беларускага грамадства (у палітычным і юрыдычным сэнсе). У нацыянальна-культурным сэнсе яны могуць карыстацца правамі нацыянальных мяншынстваў.

Тым часам, калі пагаварыць зь беларусамі, то шмат хто думае, быццам народ — гэта нехта, а ён — так сабе: інтэлігент, ці вучоны, студэнт, ці ўвогуле „проста чалавек”.

За часы акупацыяў і вынішчэнняў у беларускім народзе (як і ў кожным іншым) набралася шмат неадпаведных, чужых, аджылых меркаванняў, наносных якасцяў, якія адмоўна ўплываюць на мэнтальнасьць, перашкаджаюць адпаведна ацэньваць рэчаіснасьць.

Гэтыя „адмоўныя якасьці” можна, што называецца, раскласьці па палічках. Але я ня бачу аніякай неабходнасьці ў такога роду аналізе і катэгарычна супраць выстаўленьня народных балячак напаказ у той час, калі зачыняюць беларускія школы, зьневажаюць беларускую мову, аплёўваюць беларускія сымвалы, гісторыю і культуру, Васіля Быкава, Кастуся Каліноўскага, і ўсё гэта называецца афіцыйнай палітыкай. Трэба нам шукаць іншыя спосабы народнай размовы і пазбаўленьня ад недахопаў, чым выстаўленьне іх на публічны агляд у няволі. (Мы ўжо маем гістарычны вопыт самабічваньня перад чужымі.) Пра нашыя народныя ўнутраныя бядоты публічна мы будзем гаварыць у вольнай Беларусі (калі застанеца ў гэтым патрэба).

Вышэйшая праўда ня ў тым, што ў нас склаліся тыя ці іншыя адмоўныя звычкі, а ў тым, што цяпер, як на вайне, патрэбная адказнасьць і разумная самаацэнка, нельга даваць аргументы нягоднікам і ворагам беларушчыны, каб яны потым пацьвельваліся і зьневажалі наш народ, спасылаючыся на выказваньні самых беларусаў.

Калі йдуць у адвэдкі да хворага чалавека, то не кажучь яму, як ён кепска выглядае і што можа памерці, бо вышэйшая праўда ў іншым — падтрымаць хворага, каб выздаравеў.

Нам, беларусам, патрэбна цяпер не самакрытыка і не самаедства, а *самападтрымка*, станючыя прыклады і станючыя ідэалы. (Тым больш, што самаедства — адна з заганаў у нашым грамадстве.)

Памятаю, нядаўна ў Чэхіі група чэхаў і беларусаў слухала беларускую песьню, дзе сьпявак-беларус вітаў беларускую „нацыю”, абзываючы яе грубым зьняважлівым словам.

„Калі б такое пра чэхаў сьпяваў чэх, — сказаў адзін, — яго б проста...” (Тут я не перадаю, што б зь ім зрабілі, каб не пашыраць экстрэмісцкія выказваньні, але прысуд быў бы вельмі жорсткі.)

Іншая справа, што чэхі такога не сьпяваюць. Не прыходзіць у галаву. А беларусы — нічога. Слухаюць. Прывыклі, відаць.

Зважайма, аднак, што як мы думаем, так мы і жывём. А не наадварот.

Беларускі народ — гэта ты і я, ён і яны. Не забывайма, што народ існуе на доле (кансэрватыўная ягоная частка), але разьвіваецца ўгары.*

Народ, як ужо гаварылася, жыве ў лепшых сваіх прадстаўніках. Павінен быць балянс, давер, лучнасьць паміж элітай і паспольштвам (грамадствам). І найперш — у разуменьні і ўспрыняцьці нацыянальных каштоўнасьцяў. На верхавіне ж народу палягае і трымаецца найвялікшая адказнасьць за ягоны лёс.

Ці ўсьвядоміла сабе гэта наша беларуская „верхавіна”? Вось дзе пытаньне.

* * *

Што трэба рабіць, каб народ існаваў, ствараў і разьвіваўся, як забясьпечыць стабільнасьць ягонай трыадзінай структуры быцьця?

Як і ва ўсялякай канструкцыі, ідэйнай ці матэрыяльнай, тут ёсьць асновы (апоры), на якіх трымаецца ўвесь балянс зьявы. Калі гэтыя апоры выбіць, структура пачынае распадацца, зьява не разьвіваецца. На зьберажэньне такіх апорных асноваў нацыі павінна накіроўвацца агульная энэргія народа. (Тут падкрэсьліваю, што менавіта *агульная энэргія*, як імпэратыўнае дзеянне, якое не падлягае сумненьню і ўсьведамляецца як неабходнасьць.)

На ўзроўні ЛЮДЗЕЙ галоўным зьберагаючым і фармуючым грунтам зьяўляецца *салідарнасьць*. Пачуцьцё салідарнасьці рознае ў розных народаў. Мы гэта выразна бачым на практыцы і заўсёды можам ацаніць вынікі гэтай рознасьці.

Салідарнасьць — вялікая сіла, моц народа. Калі народ салідарызаваны, ён вытрывала пераносіць удары лёсу (страту незалежнасьці, акупацыю, генацыд, рэпрэсіі, перасьлед і інш.). Салідарны народ — непераможны, на салідарнасьці трымаецца грунт яго незалежнасьці і свабоды.

Пачуцьцё салідарнасьці — гэта частка мэнтальнасьці народа, яно складаецца гістарычна на працягу жыцьця пакаленьняў. Яго нельга адразу зьнішчыць і адразу набыць. Патрэбныя адпаведныя ўмовы і доўгі працэс, замацаваны ў падсьведамасьці.

Трэба разумець, што народу з малой салідарнасьцю цяжка самарэалізавацца (асабліва ў неспрыяльных умовах), ён лягчэй паддаецца асіміляцыі і без супраціву здольны растрываць свой духоўны і народны набытак. Аднак салідарнасьць можна шматкроць павялічыць тады, калі народ усьведамляе яе неабходнасьць.

На ўзроўні ДОМУ галоўным апірышчам зьяўляецца *незалежнасьць* (дзяржаўная незалежнасьць). Гэтая пазыцыя дасягаецца і зьберагаецца толькі агульным калектыўным дзеяннем і зьяўляецца ўмовай нармальнага разьвіцьця.

Народнае разьвіцьцё найбольш поўна забясьпечваецца дзяржаўнай палітыкай. Таму на структурным узроўні ДОМУ няма нічога важнейшага за дзяржаўную незалежнасьць, бо толькі тады ўвогуле можна нешта гарантавана плянаваць і рабіць у маштабе ўсёй нацыі.

Цяперашні актуальны лёзунг Беларускага Народнага Фронту: „*Не павы чалавека — галоўнае для беларусаў, а незалежнасьць і свабода, бо не бывае „правоў чалавека” пад акупацыяй*”, — гэты лёзунг выходзіць якраз з разуменьня прыярытэту дзяржаўнай незалежнасьці. Калі ня ставіць галоўнай мэтай барацьбу за свабоду і незалежнасьць, то можна ўвесь час змагацца за „правы чалавека” (дасягаючы мізэрнасьці цаной вялікіх ахвяраў), але змарнаваць будучыню ўсёй нацыі. Будучыня найперш — у свабодзе, а не ў выпрошваньні правоў перад акупантамі і дыктатарам.

Змагацца за правы неабходна. Але без барацьбы за волю — гэта лёгка калябарантаў. Хаця (тут я зраблю адступленьне ад тэмы) нельга адмаўляць нацыянальнай калябарацыі з акупацыйным рэжымам у сфэры адміністрацыі, бо трэба абараняць народ любымі спосабамі. Аднак і ў абароне трэба мець на мэце змаганьне за незалежнасьць.

Шмат якія беларускія адраджэнцы пэрыяду 2-й Сусьветнай вайны сьведама пайшлі працаваць у цывільную акупацыйную адміністрацыю, адчынілі беларускія школы, тэатры, арганізавалі беларускую моладзь, у канцы вайны — беларускія вайсковыя адзінкі, выхавалі паўтысячны беларускі афіцэрскі корпус і адначасна (яны ж) адразу стварылі антынямецкае падполье — таёмную Беларускую Незалежніцкую Партыю, якая змагалася зь немцамі. (І якую гэтапаўцы вынішчылі амаль на палову.)

Потым тысячы беларускіх адраджэнцаў стварылі моцную беларускую палітычную эміграцыю на Захадзе, аднавілі дзейнасьць Рады БНР, удзельнічалі ў халоднай вайне супраць СССР, зьбераглі беларускія сымвалы і Беларускую нацыянальную ідэю, якую ў 80-х гадах зноў узьняў і сцьвердзіў нанова Беларускі Народны Фронт „Адраджэньне”.

Другі прыклад калябарацыі: 20-я гады, беларускія дзеячы паверылі абяцанням бальшавікоў і вяртаюцца на Беларусь. Яны працуюць дзеля Бацькаўшчыны, беларускай навукі, асьветы, культуры, не стварыўшы ніякага антыакупацыйнага падполья і не змагаючыся з бальшавізмам. Практычна, усе яны неўзабаве былі

фізічна знішчаныя НКВД, перастраленыя, як качкі, а тыя, што трапілі ў ГУЛАГ, толькі перад сьмерцю зразумелі сваю памылку.

Трэці прыклад: пасляваенная беларуска-савецкая калябарацыя. Тут згнечаны нават інстынкт супраціўленьня. Абарона Беларускай ідэі ідзе на ўзроўні адстойваньня нацыянальных правоў, дазволёных у межах камуністычнай дактрыны і савецкай палітыкі. Хоць кожны разумеў, што ўсё вырашае не камуністычная дактрына, а крамлёўская ўлада.

Цяперашняя сітуацыя паказвае, што Масква (дакладней —

нацыянальных дзяржаваў. Сцвярджаньне нацыянальнай мовы адбывалася рознымі шляхамі, але паўсюдна гэтае пытаньне ўспрымалася тады як палітычнае і вырашалася часам у зацятай барацьбе з імпэрскай палітыкай вялікіх дзяржаваў.

Мова, якая ў сваёй фэнаманальнай сутнасьці зьяўляецца наймагутнейшым сродкам культуры (бо фармалізавала і сфармавала чалавечае думаньне), у пэрыяд стварэньня нацыяў асэнсоўваецца якраз у гэтым культуралёгічным значэньні як галоўны, звязваючы і культурны чыньнік нацыі.

Дзіцячы фальклёрны тэатр „Госьціца”. Менск.

маскоўская палітычная ўлада: КГБ-ФСБ) зрабіла тактычныя высновы са стогадовай барацьбы зь беларускім Адраджэньнем. Яна імкнецца насадзіць рускую вышэйшую адміністрацыю ў Беларусі, выключыўшы супрацоўніцтва зь беларусамі нават на ўзроўні былых савецкіх функцыянераў і ствараючы пры гэтым сваю квазіпазыцыю з былой каляніяльнай намэнклятуры. (Тактыка так званая „кіруемага канфлікту”).

Практычна, ідзе франтальнае знішчэньне ўсяго беларускага. (Цяпер узяліся за разбурэньне *Курапатаў*, за беларускія кадры і за закрыцьцё апошніх беларускіх газэтаў.) Сітуацыя падобная, як у 1943 годзе за часы гаўляйтара фон Готбэрга — беларусафоба і шэфа Гэстапа, які арганізаваў забойствы дзеячоў Беларускай Незалежнай Партыі і ліквідацыю прыхільнага да беларусаў Вільгельма Кубэ.

Але вернемся да нашай размовы пра апорныя асновы народу.

На ўзроўні ХРАМУ, у сфэры ідэяў, творчасці, веры, культуры, галоўным апірышчам зьяўляецца **нацыянальная мова**.

Я ўжо казаў у разьдзеле пра беларускую мову, што змаганьне за ўсталяваньне нацыянальнай мовы было першасным пытаньнем нацыянальнага фармаваньня народаў, стварэньня нацыяў і

Гэты чыньнік унівэрсальны як для эвалюцыйных гістарычных нацыяў, гэтак і для новых, піянерскіх, каляніяльных ці эмігранцкіх грамадстваў, такіх, як, скажам, ЗША, Канада, Аўстралія і інш. Працэсы моўнай уніфікацыі тут даволі вядомыя і складваліся часам у выніку жорсткай ваеннай і палітычнай барацьбы. Адгалоскі яе не закончыліся па сёньняшні дзень. (Напрыклад, змаганьне французкамоўнага Квэбека за незалежнасьць ад Канады).

Агульнапрынята, што працэс складваньня нацыяў спыніўся ў пачатку XX-га стагоддзя. Але змаганьне за незалежнасьць і нацыянальнае Адраджэньне там, дзе засталіся рэшткі каляніялізму і імпэрскай палітыкі, прадаўжаецца па сёньняшні дзень (Каўказ, Балканы, Вялікабрытанія, Усходняя Эўропа, Расея).

Імпэрская палітыка спарадзіла шэраг тактычных і прапагандысцкіх прыёмаў у барацьбе з нацыянальным Адраджэньнем і нацыянальнай мовай.

Самым небясьпечным палітычным вывертам імпэрскай стратэгіі ў змаганьні з нацыямі ёсьць падмена нацыянальнай ідэі рэлігійнай (канфэсійнай) ідэяй. Такая маніпуляцыя, калі яна прышчаплялася ў грамадстве, заўсёды прыводзіла да бясконцай братабойчай барацьбы і разьліву крыві, да падзелаў народа па канфэсійнай

прыкмеце, да нацыянальных страたў. У тым ліку — і моўных (Ірляндцы). Найбольш характэрныя прыклады — Балканы, Каўказ, Вялікабрытанія-Ірляндцы. (Мы ня кажам тут пра так званы „трэці сьвет“.)

У сфэры прапагандыскай дэмагогіі існаваў (і прадаўжае існаваць) цэлы набор прыёмаў супраць усталявання нацыянальных моваў: ад даказвання „непаўнаважаснасьці“ і „памерласці“ чыёй-небудзь мовы (напрыклад, Карл Маркс пра чэхаў, рускія — пра „іноrodцев“ і г.д.) да сцвярдзэння ўвогуле — другаснасьці мовы ў сістэме нацыянальных каштоўнасцяў. Маўляў, мова, быццам бы, ня мае значэння. Галоўнае — „самастойнасць“, „свой шлях“. Гатовыя былі няшчыра гаварыць нават пра „незалежнасьць“ (аўтаномію) у складзе імперскай дзяржавы. Нацыя, маўляў, можа быць і бяз мовы, а вось „народнасць“, „адметнасць“ — трэба паважаць.

„Мы — за Беларусію, но протів белорусского языка“, — казалі афіцыйныя расейскія неприятели Беларудчыны у пачатку XX-га стагоддзя (прадстаўнікі розных агентурных таварыстваў, тыпу „Белорусское Общество“, „Крестянин“, газета „Белорусская жизнь“, усялякія саланевічы, кавалюкі і іншыя „дзеячы“). У гэтай думцы выяўлялася сутнасць ахоўніцкай ідэалёгіі „западнарусизма“. На ёй тоўпіліся потым розныя „абласнікі“ ды „інтэрнацыяналісты“.

У апошнія гады існавання Савецкага Саюзу, калі ўжо набірала моцы новае Беларускае Адраджэнне, зноў зьявіліся людзі, якія то тут, то там пачыналі гаварыць: маўляў, „язык не нада — нада свабода“, „главное ликвидировать тоталитаризм“, „главное не язык, а демократия“. Потым, калі атрымалі ня тую „дэмакратію“, пачуліся галасы: „главное не язык, а права человека“ і г.д.

Лапідарныя сэнтэнцыі, аднак, зьяўляюцца зусім не спантанна. Пытанні прыдуманых на ўсе ўзроўні. „Што лепш, — пытаюць, напрыклад, — калі хто гаворыць па-беларуску і супраць незалежнасьці, ці калі хто гаворыць па-руску, але за незалежнасьць?“ Глядзіш, які-небудзь прастак і задумаецца. (Ёсць людзі, гатовыя па наўнасьці выбіраць нават паміж куляй і вярхоўкай, хоць выбіраць трэба іншае, бо тут няма выбару.)

Гэтакія палітпрапаганда на бытавым узроўні, нават самага прымітыўнага кшталту, — далёка не бяшкодная справа ў каляніяльна дэфармаваным грамадстве.

Цікавае назіраньне. Калі нават у вельмі агульных рысах прааналізаваць антыбеларускую дзейнасць у нашай краіне на працягу другой паловы XX-га стагоддзя, так ці гэтак выкліканую ўсходняй палітыкай, то заўважаем, што найбольшая актыўнасць, найбольш колькасьць звязаных тэмаў і найбольш выразныя тэндэнцыі разбурэння відаць былі якраз у накірунку знішчэння беларускай мовы. Тут праходзіў магістральны ўдар па беларускай нацыі, які яшчэ раней пакінуў у гісторыі ўнікальныя сьведчанні цемрашальства. (Напрыклад, афіцыйная забарона ў 1840-м годзе рускім Сэнатам ужывання назвы „Беларусь“ — і, адпаведна, беларускай мовы — ці рэпрэсіўны сталінскі асіміляцыйны дэкрэт аб „рэформе“ беларускай мовы і набліжэнні яе да расейскай.)

Уражвае, аднак, нават ня гэтак характар антыбеларускіх дзеянняў, колькі іхная бязлітасная паслядоўнасць, цягласць, на працягу ўсёй гісторыі дачыненняў з чужой уладай, накіраваная да адной палітычнай мэты — поўнага знішчэння Беларускай культуры, Беларускай дзяржаўнасці, Беларускага народа і русіфікацыі яго рэштак.

Выключнасць антыбеларускай палітыкі з боку Масквы тлумачыцца, перш за ўсё, старым цывілізацыйным канфліктам. Пасля разбурэння і заняпаду Кіева (Кіеўскай Русі) вызначыліся

два варагуючыя цэнтры аб'яднання ўсходніх славянаў: Вільня (Вялікае Княства Літоўскае) і Масква (Масковія, потым — Расея). Больш магутнае і эўропаморфнае Вялікае Княства, тым ня менш, было ўрэшце разбурана, бо апынулася паміж дзвюх экспансіяў: захопніцкай з Захаду (немцы) і агрэсіўнай, варварскай — з Усходу (манголы, Масква). Падзел Усходняй Эўропы адбыўся ў канцы XVIII стагоддзя, пасля таго, як ўсходняя і заходняя экспансіі аб'ядналіся і Беларусь цалкам трапіла ў зону Расеі.

Для Расеі гэта была найвялікшая стратэгічная перамога за ўсё яе існаванне. Ліквідаваны асноўны супернік. Царызм лічыў, што ўтрымаць у будучыні гэтую заваёву, стратэгічную тэрыторыю і манапольную пазыцыю ён зможа толькі разбурыўшы беларускую дзяржаву, знішчыўшы беларускую гісторыю і беларускую мову (паколькі гэта ўсё ўзаемазвязана).

Татальнае, агульнае вынішчэнне беларускай культуры, русіфікатарская асіміляцыя стала афіцыйнай палітыкай Расеі ў Беларусі, праводзілася непасрэдна (XIX ст.), праз каляніяльную адміністрацыю (XX ст., камунізм), цяпер робіцца праз дыктатуру стаўленьнікаў.

Калі мы адзначаем апорную функцыю мовы ў вышэйшых (ідэйных) дачыненнях народа, то маем на ўвазе нармальны эвалюцыйны працэс развіцця цывілізацыі, натуральны працэс фармавання нацыі і развіцця культуры ў межах аднаго ўзроўню грамадства.

Мы не разглядаем тут зьявы трэцяга сьвету, арганізацыю дзяржаваў на руінах эўрапейскага каляніялізму тымі этнічнымі супольнасцямі ды плямёнамі, якія займаліся паляваньнем, жывёлагадоўляй ды зьбіральніцтвам, ня мелі сваёй пісьмовасці, альфабэту, культурнай гісторыі, але з адыходам калянізатараў стварылі, пры іх дапамозе, свае ўрады і адміністрацыю на партугальскай, французскай ці іншай эўрапейскай каляніяльнай мове. Зьявы гэтакі дэкалянізацыі і дзяржаўнасці часцяком даволі змушаныя і хімерычныя, з прычыны папярэдніх гвалтоўных каляніяльных парушэнняў, глыбокай дэфармацыі натуральных дачыненняў ды патрэбаў развіцця больш простых супольнасцяў.

Дэкалянізацыйныя працэсы ў трэцім сьвеце вельмі наглядна паказваюць, што калі мова народа не зьяўляецца інфармацыйным чыньнікам ягонай гісторыі (гэта значыць, пісанай фіксацыі падзеяў, ня кажам ужо пра літаратуру), то звязваючы (культурная) функцыя мовы аслаблена. Чым больш культурны народ, тым мацнейшае культуратворнае (і адпаведна, палітычнае) значэнне мае для яго нацыянальная мова. Невыпадкава развіццё нацыянальнай мовы, яе існаванне, ужыванне, зьберагаючыя абставіны рэгулююцца ня толькі нацыянальным грамадствам, але і дзяржаўнымі законамі.

Беларуская мова ў гэтым сэнсе — надзвычай яркі прыклад высокай культуратворнай напоўненасці яе інфармацыйнай ролі ў грамадстве. Наша старажытная гісторыя напісана па-беларуску. Сотні тамоў Мэтрыкі Вялікага Княства Літоўскага, кнігі Магістратаў беларускіх гарадоў, перапіска знакамітых людзей, дыпляматы, вялікія помнікі права — Статуты Вялікага Княства, старажытная перакладная літаратура, дыярыушы, потым тэксты Школьнага тэатру, Батлейкі, казані і граматыкі, прамовы і канты, духоўныя творы — усё гэта, ня гледзячы на вынішчэнні, захавала наша гісторыя ў выдатнай беларускай мове. Я не кажу ўжо пра гісторыю і літаратуру нашага нацыянальнага Адраджэння ў XIX-м і XX-м стагоддзях.

Калі б уявіць немагчымае, што беларуская мова якім-небудзь катастрофічным чынам раптам знікла (пра што стараюцца нашыя неприятели) і народ застаўся б бяз мовы, то ўся беларуская гісторыя і культура сталася б для яго адсечанай, мёртвай для новых

пакаленьняў беларусаў. Яны як бы павісьлі б у паветры, безабаронныя перад русіфікацыяй і анэксіяй, пазбаўленыя грунту нацыянальнага існаваньня. На гэтым бы беларуская гісторыя і скончылася, нацыя знікла б, як туман, як пыл над вадой.

Успомнім 73 гады камуністычнай русіфікацыі, калі вынішчылі мову ў афіцыйным ужытку, сфальсіфікавалі беларускую гісторыю, абуді культуру ў лапці і пачалі яе адлік з 1917 года. Яшчэ адно-два пакаленьні такога існаваньня, і ... я ня ўпэўнены, ці адбылося б ужо Беларускае Адраджэньне.

Беларуская мова — гэта мы. Мы існуем як гістарычная нацыя толькі таму, што жыве ў грамадстве беларуская мова і людзі яе падтрымліваюць. Наше нацыянальнае Адраджэньне і народнае існаваньне, гэтак жа, як існаваньне іншых народаў Эўропы, звязанае з адраджэньнем і жыцьцём нацыянальнай мовы. Наша беларуская народная вечнасьць — у беларускай мове.

Гэта ёсьць абсалютная праўда, неабходнасьць, якая не падлягае дыскусіі.

Акупацыя Беларусі і жорсткая антыбеларуская палітыка праводзілася якраз тады, калі ўся Эўропа будзілася да нацыянальнага жыцьця. Татальная забарона мовы выключыла легальнае разьвіцьцё беларускай літаратуры. У падпольі нацыянальная літаратура разьвіацца не магла. (Хоць і зьявіліся беларускія ананімныя творы.) У выніку беларусы страцілі ў XIX-м стагоддзі мноства творчых людзей, якія вымушаны былі пісаць на іншых мовах і аддалі свае таленты іншым народам.

Літва! Радзіма мая! Ты, як здароўе.

Як даражыць табой трэба, толькі той зьведаў,

Хто цябе страціў...

У самым пачатку нацыянальнай эры Беларусь страціла найвялікшага паэта. Можам даказваць цяпер, колькі заўгодна, як думаў Адам Міцкевіч, скуль паходзіў, што любіў, пра што пісаў, як адлюстравалі наш беларускі быт і дух. Але ён пісаў па-польску і ўзбагаціў Польшчу. Ён ня быў чытэльным для беларускага народа, а для тых, хто чытаў (па-польску), ён быў ужо не сваім. Вырасла мова.

Толькі праз сто гадоў другі раз нарадзіўся яшчэ адзін беларускі Міцкевіч, якога народ ужо ня страціў. Ён стаў Коласам на роднай ніве. Ягоная „Новая Зямля” ёсьць найвялікшым шэдэўрам і праграмным творам беларускага існаваньня. Перамагла беларуская мова.

Падсумоўваючы размову аб апорнасьці (цэнтральнасьці) беларускай мовы на ўзроўні вышэйшых дачыненняў жыцьця нацыі і азіраючыся на пройдзены гістарычны шлях супраціўленьня і выжываньня, з палёгкай адзначаю, што ў неверагодна цяжкіх умовах безвыходнасьці і страт беларусы здолелі абмінуць найбольш небясьпечныя камяні, пасткі магчымых будучых няшчасцяў і пазьбеглі разбуральнай бяды. Мы шмат страцілі: і сталіцу, і велізарныя тэрыторыі, і мільёны насельніцтва, але захавалі ўнітарнасьць нацыі, адзінства культуры і адзінства народу пры шматлікасьці канфэсіяў. Пры невысокім (пакуль што) узроўні нацыянальнага пачуцьця нас, беларусаў, аб’ядноўвае, перш за ўсё, наша культура, гісторыя, мова і не раз’ядноўвае рэлігія.

Гэта вялікае народнае дасягненьне. У змаганьні з імпэрыяй мы пазьбегнулі таго, ад чаго не зьберагліся некаторыя іншыя народы (ірляндцы, сэрба-хрваты, ліванцы і г.д.) — канфэсійнай нянавісьці. Беларусам не змаглі навязаць канфэсійны разлом нацыі, мы разумна абмінулі той час, калі такое магло стацца.

Псіхалогічнаму адзінству і талеранцыі беларусаў паспрыялі

самы падзеі: пратэстантызм і зьнішчэньне пратэстантызму, Вунія і потым зьнішчэньне Вуніі рускімі, затым насаджэньне рускага праваслаўя ды палянзацыя тутэйшага каталіцызму, а потым пераслед усялякай рэлігіі бальшавікамі і г.д. Народ адчуў, што канфэсія ня ёсьць тым грунтам, на які можна моцна абапёрціся. Вывад, які стыхійна быў зроблены з гістарычных пераменаў і які адпавядаў псіхалогічнаму складу беларуса, такі: *з суседзямі трэба жыць згодна*. Беларус ня любіць канфліктаваць. Гэта той выпадак, калі нашыя сацыяльныя недахопы зьяўляюцца працягам нашых гістарычных пераваг.

Мы, прывыкшы да нармальнага людзкага абыходжаньня адзін з адным, не зважаючы на рознасьць, часам недаацэньваем гэтае сваё жыцьцё.

Каб ацаніць сябе, варта глянуць на іншыя месцы ў стыку былых імпэрыяў. Сэрба-хрватскі народ (а гэта адзін народ) гаворыць на адной сэрба-хрватскай мове (таксама ў Босьні, Чарнагоры і Герцагавіне). Толькі для заходняга насельніцтва (хрватаў) яна пішацца лацінкай, для ўсходняга (сэрбаў) — кірыліцай. Усходнія — праваслаўныя, заходнія — каталікі. Кожныя маюць сваю дзяржаву і пры нагодзе ненавідзяць адзін аднаго ды рэжуць з такой лютасьцю, што па сёньняшні дзень ня ў стане разабрацца з гэтым нават Гаагскі Трыбунал. (Я ўжо не кажу пра сэрба-хрватаў мусульманаў у Босьні і Герцагавіне.)

Такія ж самыя пэрспэктывы, такая ж небясьпека падсьцерагала ў гісторыі і нас, беларусаў. Больш таго, — нас штурхалі да гэтага нашыя непрыяцелі (а некаторыя, найбольш тупыя, штурхаюць яшчэ й цяпер). Але нічога не дамагліся. То ці ж ня мудры, ці не вялікі наш Беларускі Народ!

Апошняя фармальнае небясьпека нацыянальнага расколу была абмінута ў 1912 годзе, калі беларускія адраджэнцы, згуртаваныя вакол падпольнай БСГ (*Грамады*) і легальнай „*Нашай Нівы*” (з большага — каталікі) вырашылі, што трэба ўжываць для газэты адзіны альфавэт, апыталі чытачоў і перайшлі толькі на кірыліцу. (Раней газэта друкавалася падвойна: на кірыліцы і на лацінцы.)

Рашэньне было разумным і правільным. Патрэбны быў толькі адзін альфавэт, і толькі на кірыліцы трэба было пісаць і друкаваць тым, хто рэальна ацэньваў рэчаіснасьць, ведаў гісторыю, думаў пра беларускае Адраджэньне і адзінства нацыі. Цяпер, як кажуць вайіцы, мы ўжо за вуглом.

Ужо дзевяць гадоў беларусы прыглядаюцца да сябе, як бы шукаючы прычынаў народнай бяды і выйсьця з залежнага стану.

Выйсьце заўсёды ёсьць. Хаця б, напрыклад, падрыхтаваць станоўчыя палітычныя зьмены. Але, па-першае, гэтыя зьмены трэба зрабіць самым. Другое — як бы і куды б мы ні „выходзілі”, мы заўсёды спаткаемся самы з сабой. Адсюль усё і пачынаецца: з унутранага (індывидуальнага і грамадзкага) усьведамленьня нацыянальных патрэбаў і нацыянальнай неабходнасьці, з гатовасьці рабіць, як трэба, а не „як хочацца”, са спадзяваньня на сябе.

Патрэбная духоўная асьветніцкая праца, культурная і палітычная, вялікая і штодзённая, бо нічога само не адбудзецца, ніхто для нас нічога ня зробіць, нічога ня „дасць”. Беларуская інтэлігенцыя, часам, забываецца пра гэта і чакае нечага ад „народу”, абураючыся за бяздзейнасьць. Аднак, у пэрыяд апатыі, у міжчасьсі якраз толькі нацыянальная эліта можа і мусіць дапамагчы народу ўсьведаміць свой грунт, адчуць сілу, расплюшчыць вочы, пракласьці шлях у вечныя каштоўнасьці нацыі, ў храм, які здольны пабудаваць усе разам.

1-20 лістапада 2001г., Нью-Ёрк-Варшава.

4. БЕЛАРУСКАЯ ТЭРЫТОРЫЯ І ПРЫРОДА

Кожны народ жыве на сваёй зямлі, якая зьяўляецца ягонай тэрыторыяй. Гісторыя сьведчыць, што тэрыторыя была і ёсьць найгалоўнейшым нацыянальным багацьцем, найвялікшым народным дабром.

Кожны народ імкнуўся абараніць сваю жыцьцёвую прастору, а некаторыя — пашырыць яе за кошт іншых. За тэрыторыю ішло змаганьне і бясконцыя войны.

Зьява і паняцьце прасторы ёсьць паважная праблема філясофіі, матэматыкі і фізічных навук. Прастора, злучаная з часам (ці дакладней — „*прастора-час*”), ёсьць асновай быцьця фізічнага сьвету. (Гэта значыць — рухомай рэальнасьці, сьвету, у якім мы жывём.)

Прасторавыя параметры формы і руху (існаваньня) мусіць мець любое цела, элемент, часьцінка ці стан часьцінкі (хваля) на ўсіх узроўнях фізічнага сьвету. Але ўсьведамленьне, пачуцьцё жыцьцёвай прасторы ўласцівае толькі істотам жывой прыроды.

Усялякі жывы індывідум (асобіна) акрэсьлівае сваю прастору (гэта значыць межы, у якіх існуе, рухаецца). Прытым, чым больш высокая біялягічная і псіхічная арганізацыя жывой істоты, тым больш выразнае акрэсьленьне ёй сваёй прасторы. Найбольш абазначана яна ў чалавека, што выклікала адпаведныя сацыяльныя формы яе працягу (кшталтаваньне жыльля, уласнасьці, недатыкальнасьці асобы і г.д.).

Сацыяльнае асэнсаваньне сваёй індывідуальнай прасторы чалавекам не заўсёды супадае з рэалізацыяй. Яно можа розніцца, не супадаць з магчымасьцямі, залежыць найперш ад узроўню разьвіцьця і культуры грамадства.

Няроўныя таксама біялягічныя інстынкты адчуваньня ўласнай прасторы, звязаныя непасрэдна з целам. Спецыялісты адзначаюць, напрыклад, значную шырыню індывідуальнай (біялягічнай) прасторы ў нашчадкаў англа-саксаў і кельтаў і іншыя (меншыя ці большыя) параметры ўспрыняцьця яе ў прадстаўнікоў суседніх зь імі этнічных супольнасьцяў і групаў.

З таго, што мне ўдалося назіраць асабіста, ездзячы па сьвеце, я магу толькі пацьвердзіць агульныя меркаваньні. Людзі ў Амэрыцы, напрыклад (нават у такім тлумным і выключным горадзе, як Нью-Ёрк), на вуліцах, у транспарце, у грамадзкіх, гандлёвых месцах, у чэргах — усюды, практычна, не датыкаюцца адзін да аднаго. Калі ў вузкім месцы, на вуліцы, на эскалатары, у вагоне ці ў краме вас мінаюць, то абавязкова просяць прабачэньня. Гэта азначае, што, маўляў, выбачайце, я небясьпечна мінаю вашу тэрыторыю, але я добра да вас настроены, толькі павінен тут прайсьці.

Калі нхта, напрыклад, у чарзе (дзе стаяць, як правіла, амаль што за мэтр адзін ад аднаго) незнарок даткнуўся да іншага, то іншы недаўменна адварочваецца і глядзіць, у чым справа, чаго ад яго хочучь. Таму сітуацыя, каб нхта не заўважаў, што даткнуўся да іншага і не папрасіў бы прабачэньня, проста выключаецца. Інакш — гэта нядобрая сітуацыя.

За пяць гадоў пэрыядычнага знаходжаньня ў Амэрыцы, іншых, скажам так, „тэрытарыяльных” адносінаў між людзьмі — я не назіраў. Тым часам за гэты пэрыяд я ні разу ня бачыў, каб нхта ў гарадзкім транспарце (мэтро ці аўтобусе) саступіў месца старому, калеку ці жанчыне. Людзі (сталыя і маладыя) проста ня ведаюць, што так трэба рабіць. Іх такому не навучылі.

Гэтыя два прыклады праяўленьня сацыяльнай культуры маюць рознае падложжа: з аднаго боку — абкультураны інстынкт пачуцьця прасторы, з другога — маральны нуль, не прыгнечаны тэрытарыяльны эгаізм асобіны.

Абкультураны інстынкт, разуменьне тэрытарыяльнага права,

павага да шырокай індывідуальнай прасторы чалавека спрыяе прыязным дачыньням паміж людзьмі.

Грамадства, дзе ў масе, у натоўпе не датыкаюцца адзін да аднаго, не штурхаюцца, не зьневажаюць, не гавораць грубых словаў, стварае добрыя ўмовы для самапачуцьця асобы. І наадварот: там, дзе адсутнічае пашана да прасторавай аўтаноміі чалавека, адбываецца нарастаньне азлобленасьці і агрэсіі.

Раней, за саветамі, мне рэгулярна прыходзілася назіраць такую карціну. Падыходзіць пусты вясковы аўтобус. Для дзвярэй скапліваецца натоўп, чалавек 15-20 і шчыльна ціснуцца, чакаюць, пакуль шофер сходзіць у аўтобусную станцыю, вернецца і адчыніць дзверы. Зь вяртаньнем шафэра ціск павялічваецца, куча робіцца нібы адзінае цела, і, калі дзверы адчыняюцца, яно — гэтае сыціснутае чалавекацела з жанчынаў і мужчынаў — не адразу можа нават зайсьці праз праём у пусты аўтобус. Нарэшце прарываюцца першыя, ускокваюць унутр і, штурхаючыся, з шумам разьбягаюцца па салоне.

Калі потым спакойна зайсьці ў аўтобус, то людзі ўжо сядзяць, стаяць і размаўляюць між сабой, як ні ў чым ні бывала. Ніхто не адчувае ні зьбянтэжанасьці, ні прыніжэньня, ні сораму за тое, што толькі што адбывалася перад зачыненымі дзвярыма.

Тут жа побач, за рэспубліканскай мяжой, у балтыйскіх суседзяў, быў той жа сацыялізм, тыя ж калгасы, такія ж узровень жыцьця, практычна, такія ж узровень бытавой культуры і тыя ж савецкія аўтобусы, „ПАЗы” ды „ЛАЗы”, але не стваралася перад імі гэтакае „чалавекацела”.

Я прывёў адзінкавы прыклад. Але „чалавекацела” у нас узнікае ўсюды, часта — зь нечаканай нагоды, без аніякай лягічнай неабходнасьці і абгрунтаваньня. Мы лічылі гэта раней вынікам дэфіцытнага сацыялізму.

Можна дыскутаваць аб бытавой культуры, аб неабкультуранасьці прыродных інстынктаў, і тут — рацыя. Але ў падложжы гэтай неабкультуранасьці — розны маштаб асэнсаваньня ўласнай прасторы, рознае адчуваньне індывідуальнай тэрыторыі.

Напрошваецца лапідарнае пытаньне: ці не карэлюецца маштаб асэнсаваньня ўласнай прасторы індывідуізмам з патрэбнасьцю індывідуальнай свабоды? Напрасткі тут нічога не карэлюецца. Гэта відавочна. Хоць і можна выявіць пэўныя сувязі. Мае значэньне, аднак, сама зьява, сам фэнамен індывідуальнай прасторы, які ў вельмі адметны і сваісты спосаб праяўляецца на калектыўным, грамадзкім узроўні быцьця людзей як народу, калі ягоная тэрыторыя ёсьць неад’емнай часткай народнага існаваньня.

* * *

Паўнаватраснае этнічнае асэнсаваньне сваёй калектыўнай жыцьцёвай прасторы зьявілася ў людзей толькі пасля пераходу да земляробства і аседлага жыцьця. Людзі, прывязаны да аднаго месца, сталі глыбей адчуваць патрэбнасьць гэтай знаёмай канкрэтнай прасторы. Яна стала больш пазнавальнай для чалавека, часткай ягонага штодзённага жыцьця. Прырода, зноў жа, канкрэтызаваная ў прастору, становіцца ня толькі агульным асяроддзем існаваньня, але як бы прыродным домам. Пастаяннае месца, пастаянная прырода і пастаянныя суседзі спрыялі сталым кантактам паміж людзьмі, далейшаму разьвіцьцю паняцьцяў „сваё” і „наша”. Людзі адной тэрыторыі, якія ўжо раней адрозьнівалі сябе ад чужых па мове і сваяцтве, асеўшы на зямлі, умацавалі сваё супольнае адзінства, наладзілі пастаянства сувязяў у пастаянных абставінах.

Калі лічыць, што людзі эвалюцыйна разьвіваліся з прыроды, то самаўсьведамленьне сваёй грамадзкай асобнасьці і адрозьненьне ад іншых групаў людзей павінна было мець першасны штуршок

якраз ад усведамлення сваёй калектыўнай тэрыторыі. Паняццевае развіццё мовы і думаньне паспрыялі *асэнсаванню* супольнай прасторы як чыньніка лучнасьці людзей. Фігуральна гэта выглядала так: маўляў, тыя, што гавораць інакш і робяць п-іншаму, — жывуць „там”, а мы — „тут”. *Тутэйшасць* ёсьць форма супольнага ўсведамленьня.

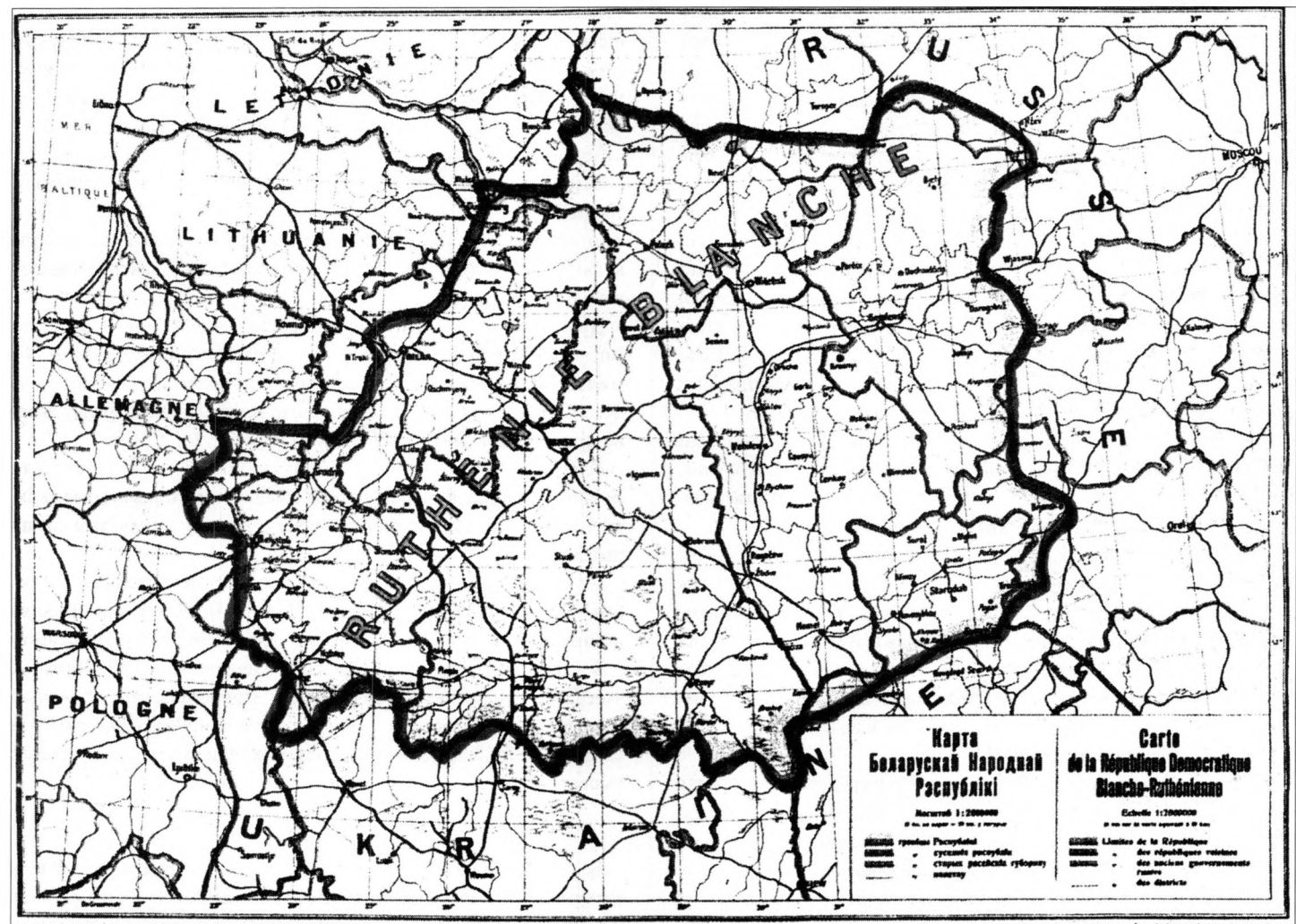
Пераход да земляробства і аседлага жыцця быў плённым для ўмацаваньня і паглыбленьня *этнічнай сьведомасьці*. У сфэры пастаяннага, прывязанага да мясцовасьці насельніцтва лепш развілася этнічная культура (перадача традыцыяў праз лучнасьць пакаленьняў).

Асэнсаваньне калектыўнай прасторы паспрыяла ўнутранай кансалідацыі ранніх этнасаў. За *агульную* тэрыторыю ялося *сумеснае* змаганьне. Тэрыторыя этнічнага расьсяленьня стала перашаснай супольнай каштоўнасьцю.

афармляюцца сацыяльна-праўныя дачыненні зямельнай ўласнасьці, зьяўляюцца гарады, пісьмовасьць, фіксуецца пісаная гісторыя.

Тэрытарыяльна-прыродны чыньнік тут, як і раней, адыгрывае асноўную псіхалёгічна-ацэначную ролю. Але моўна-культурныя і сацыяльна-палітычныя аспекты пачынаюць дамінаваць у грамадзкіх паводзінах і ў грамадзкім выбары.

Гэта асабліва стала добра відаць з развіццём гарадоў і ростам гарадзкога насельніцтва. Гарады былі месцам канцэнтрацыі больш развітай культуры і больш складаных сацыяльна-культурных адносінаў. Тут быў і больш высокі, ідэйна асэсаваны ўзровень народнай сьведомасьці. Гарадзкое грамадзтва больш аддаленае ад прыроды, яно існуе ў сфэры *створаных ім* дачыненняў і ў асяроддзі *арганізаванай ім* сацыяльна-архітэктурнай прасторы. Народная сьведомасьць у сфэры лепш арганізаванага асяроддзя і

Мапа Беларускай Народнай Рэспублікі.

У гэты час глыбока асэнсоўваецца прырода як неад’емная частка існаваньня. Экзыстэнцыяльная і псіхалёгічная залежнасьць ад прыроды ў этнічных народаў вельмі моцная. Для гэтакіх людзей прыродная прастора ёсьць іхная агульная радзіма. Гэта тое, што іх найбольш злучае, дае першасныя сродкі для выжываньня, забясьпечвае жыццёвую рэалізацыю, веру ў свае сілы і псіхалёгічны камфорт жыцця.

Наступны этап грамадзкай самаацэнкі і самавыяўленьня — *народная сьведомасьць*. Яна замацоўваецца ў грамадстве тады, калі ўзьнікае дзяржава (дзяржаўная арганізацыя ўлады) і

абкультуранай прасторы гарадоў набывае больш абстрагаванае (а значыць больш абагуленае) асэсаваньне, апэрыруе лягічнымі катэгорыямі, сістэмнымі паняццямі. Супольная (народная) сьведомасьць гаражанаў (мяшчанаў) менш звязаная з псіхалёгічным асэсаваньнем прыроднай прасторы і кансалідуецца на рацыянальным абгрунтаваньні свайго калектыўнага (народнага) адзінства. А гэта, як бачым, ёсьць вышэйшы і мацнейшы ўзровень сьведомасьці.

Народная сьведомасьць — гэта тое ж этнічнае, калектыўнае ўсведамленьне сябе, але дамінуючым і фармуючым фактарам яе (псіхалёгічным і рацыянальным) зьяўляецца *культура*.

Сучасная культура развівалася найперш праз гарады. Гарады

былі (і застаюцца цяпер) матарам культуры. Зразумела, чаму культурна арганізаванае грамадства заўсёды імкнулася зблізіць горад зь вёскай, не дапусьціць вялікага разрыву паміж гарадзкім і вясковым існаваньнем. (Пра гэта я пісаў у артыкуле „Урбанізацыя“.)

Такім чынам стварэньне дзяржаўнасьці (дзяржаўнай улады) і ўзьнікненьне гарадоў (рост гарадзкога насельніцтва) у праўна арганізаваным земляробным грамадстве паспрыяла афармленьню *народнай сьведамасьці* жыхароў адной мовы, адной культуры і адной тэрыторыі.

* * *

Наступны этап кансалідацыі людзей — *нацыянальная сьведамасьць*. Яе афармленьне звязанае з пачаткам працэсу пераходу да індустрыяльнага грамадства. Пераход паўсюдна суправаджаўся бурным ростам гарадоў, які быў выкліканы разьвіцьцём машынай (таварнай) вытворчасьці. У выніку адбылося пераэрэмеркаваньне бальнсу насельніцтва ў карысьць гарадзкога.

У XX-м стагоддзі бальшыня насельніцтва індустрыяльных краінаў жыве ў гарадах. Асноўным сродкам уласнасьці становяцца грошы, што паспрыяла павелічэньню індывідуальнай свабоды чалавека і мабільнасьці яго ў грамадстве.

У гэтых умовах (на індустрыяльным узроўні разьвіцьця грамадства) нацыянальная сьведамасьць становіцца *формай ідэалёгіі* і грунтуецца, найперш, на *нацыянальнай ідэі*. Гэта значыць на такой ідэі, якая імкнецца да стварэньня *нацыянальнай дзяржавы* і асэнсоўвае нацыянальныя каштоўнасьці грамадства (найперш — мову, народ, тэрыторыю, культуру, гісторыю, рэлігію і г.д.) як сродкі яго фэнамінальнага існаваньня, кансалідацыі і разьвіцьця.

Зразумела, чаму з разьвіцьцём нацыянальнай сьведамасьці пачалі развалвацца імперыі, што былі турмой народаў. (Народы, сьвярджаючы нацыянальныя каштоўнасьці, імкнуліся стварыць самастойныя нацыянальныя дзяржавы.)

Суадносіны гарадзкога і сельскага насельніцтва ў індустрыяльным грамадстве мелі вялікае значэньне для фармаваньня нацыянальнай сьведамасьці. У традыцыйным эвалюцыйным разьвіцьці нацыі працэс адбываўся напружана, але бесканфліктна. У адраджэнскім разьвіцьці (гэта значыць шляхам змаганьня з імперыяй ці за незалежнасьць ад іншай дзяржавы) рашаючай была барацьба за сьвярджэньне нацыянальнай мовы і за горад (за гарадзкое насельніцтва).

Некаторыя нямецкія інтэлектуалісты ў сярэдзіне XIX стагоддзя (напрыклад, К.Маркс) пісалі пра чэхаў як пра загіблы народ, які канчаткова анямечаны і ўжо ніколі не падымецца. Але ў другой палове XIX стагоддзя рэзка ўзмацнілася чэшскае нацыянальнае Адраджэньне. Таварныя адносіны выклікалі павелічэньне насельніцтва гарадоў, куды перасяліліся чэшскія сяляне, якія ператварыліся там у дробных прадпрымальнікаў, гандляроў, рамесьнікаў, купцоў, рабочых і г.д. Яны-то найперш і падтрымалі чэшскі нацыянальна-культурны і адраджэнскі рух. Гарады пачалі рабіцца ўсё больш чэшскімі па мове і па насельніцтву. Урэшце яны й вырашылі зыход нацыянальнага змаганьня за чэшскую культуру і чэшскую незалежнасьць.

Гэта клясычны шлях нацыянальнага Адраджэньня ў Эўропе. Такой дарогай ішлі і беларусы. Шмат якія беларускія нацыянальныя дзеячы дэкляравалі стаўку выключна на вёску і не давяралі зрусіфікаванаму гораду. Яны лічылі, што сьведомы беларус, вышаўшы з вёскі і атрымаўшы нацыянальную адукацыю, апануе і створыць нанова беларускую гарадзкую культуру. Так яно і пачынала рухацца. Але зьнешне-палітычныя сілы і акупацыі прыпынілі і дэфармавалі гэты рух.

Трэба ўлічыць, што зьява індустрыялізацыі грамадства, — гэта не нацыянальны, а *цывілізацыйны* працэс, які выклікаў зрух у нацыянальнай сьведамасьці людзей. Паўтаруся, што галоўны яго цывілізацыйны вынік — утварэньне нацыяў і перабалюнаваньне насельніцтва з сельскага ў гарадзкое.

Большасьць людзей індустрыяльнага грамадства (як мы ўжо адзначылі) жыве ў гарадах. Гэтага не назіраецца, напрыклад, у „трэцім сьвеце“. Там большасьць — бедныя і жывуць у вёсцы. Гэтым якраз і характарызуецца „трэці сьвет“. Сацыяльная дэмаграфія тут мае вызначальны культуралагічны сэнс.

Увогуле, трэба мець на ўвазе, што ў працэсе цывілізацыйнага руху некаторыя народы ці этнічныя супольнасьці па тых ці іншых прычынах выпадаюць з агульнага цывілізацыйнага разьвіцьця. Яны альбо знікаюць, альбо цяжка існуюць (экзистуюць).

Тысячу гадоў таму, калі балты і славяне (цяперашнія беларусы) суіснавалі побач, то нашы продкі стварылі гарады, мелі пісьмовасьць і перадавалі рэлігію (Хрысьціянства). Балты нічога гэтага ня мелі і не стварылі. Вынік — яны растварыліся дазваньня ў славянскім моры, не пакінуўшы пасяля нават успамінаў, акрамя, хіба што, гідронімаў ды назоваў, тыпу „Дулебы“, „Яцьвягі“ ці „Дзяволтва“.

Этнічная сьведамасьць з апірышчам на тэрыторыю, прыроду, традыцыю і род не змагла супрацьстаяць народнай кансалідацыі, што абаяралася на дзяржаву і культуру (і гарады, як цэнтры культуры), плюс на Хрысьціянства, як дактрынальную цывілізацыйную рэлігію.

Другі прыклад: этнічныя сібірскія народы, якія расейскі імперыялізм проста стаптаў, збэсьціў, паламаў, спаіў; абрабаваў і згадзіў іхную зямлю і прыроду, прастору выжываньня. Лёс іхны незаўздросны. Цяжка нават сказаць, ці ёсьць у гэтых народаў якая-небудзь перспэктыва.

Перспэктыва людзей (тэрыторыяў), што былі пад заходняй калянізацыяй, лепшая, але фактам ёсьць тое, што некаторыя зь іх, як і пэўная частка ісламскага сьвету, выпалі з індустрыяльнай цывілізацыі.

Сітуацыя драматычная, бо пакуль што безвыходная. Лёгка пралічыць і даказаць, што трэці сьвет ня можа ў гэтай сітуацыі дагнаць разьвіцьця краіны. (Таму ён і „трэці сьвет“, — гэта кляймо.)

З другога боку, павялічваецца нянавісьць, эгалітарызм, эміграцыя. Нарастае канфлікт паміж цывілізацыямі, які вельмі нагадвае дачыненні паміж Рымам і варварамі. Фактычна, гэта той самы канфлікт, такога ж роду, толькі на іншым узроўні і ў іншых умовах.

* * *

Беларусь добра індустрыялізаваная краіна (працэс разьвіцьця затармазіўся толькі за апошнія сем гадоў). Яе структурная дэмаграфія цалкам адпавядае індустрыяльнаму грамадству. Толькі чвэрць насельніцтва жыве ў вёсках, а тры чвэрці — у гарадах. Аднак гэты цывілізацыйны ўзровень не карэлюецца зь невысокай нацыянальнай сьведамасьцю грамадства.

Токое становішча мае сваё тлумачэньне і абумоўлена, перш за ўсё, трагічнымі ўмовамі XX-га стагоддзя, у якіх апынулася Беларусь. Пасяля генацыду і вынішчэньня эліты грамадства ў 1920-1940-х гадах, краіна апынулася ў калгасна-саўгасным рэжыме. У 1950-х гадах, калі пачалася адміністрацыйная (сацыялістычная) індустрыялізацыя, афіцыйнае і афіцыйна-грамадзкае жыцьцё ў гарадах было зрусіфікаванае ў выніку палітыкі КПСС. Беларускія школы былі ўжо зачыненыя, а беларуская мова — перасьледвалася, не дапускалася ў афіцыйны і грамадзкі ўжытак. Стваралася атмасфэра непрыняцьця беларускай мовы (і яе носьбітаў), паколькі яна, згодна палітыкі КПСС, мусіла

„адміраць”, бо пры камунізме плянавалася адна мова (падразумевалася, што руская). Пра гэта пісаліся псэўданавуковыя дысертацыі, чыталіся даклады на канфэрэнцыях і лекцыі ў інстытутах, паэты плакаліся ў вершах („Кажуць, мова мая адамрэ...” і г.д.).

Інтэлігентаў, якія цвёрда баранілі мову і беларушчыну, называлі „нацдэмамі” ды „нацыстамі” (а гэта тады былі небяспечныя палітыяры). Іх пераследвалі, іншых людзей, што размаўлялі па-беларуску, абзывалі „калхозьнікамі”, „дзярэўняй”, і ўсё гэтае антыбеларускае варварства адкрыта падтрымлівалася зграяй начальнікаў, савецкіх кіраўнікоў, камуністаў, савецкіх палкоўнікаў ды іхных жонак, кагэбістаў, савецкіх настаўнікаў ды камсамольцаў і г.д.

У пачатку 60-х гадоў вясковым людзям дазволілі атрымліваць пашпарты (раней калгаснікам пашпарты не выдавалі) і больш свабодна перамяшчацца. Пачыналася адміністрацыйная індустрыялізацыя, будаўніцтва гігантаў вялікай хіміі, меліарацыя ды інтэнсіфікацыя і г.д. З пачаткам 60-х назіраецца масавая міграцыя сельскіх людзей у зрусіфікаваныя гарады. За кароткі час насельніцтва Менска павялічылася ўдвая. Ужо на 1979 год на вёсцы засталася толькі 28 адсоткаў жыхароў, амаль 72 адсоткі жылі ў горадзе. Усё гэта яшчэ больш умацавала нацыянальна-дэмаграфічную карціну ў беларускіх гарадах, якія былі беларускімі па пераважным нацыянальным складзе насельніцтва.

Аднак чэшскага варыянту (як сто гадоў таму) не атрымалася. На вуліцах загучэла „трасянка”, і горад зноў моўна зрусіфікаваўся. Больш таго, масавы і раптоўны прыход вясковага насельніцтва ў гарады канчаткова дабіў рэшткі даўняй беларускай гарадзкой культуры. Акурат у гэты час амаль бесперашкодна знішчаліся гістарычныя цэнтры беларускіх гарадоў, помнікі архітэктуры, пераймяноўвалі вуліцы і г.д. Для прыбылага вясковага насельніцтва горада гарадзкая гісторыя нічога ня значыла, горад быў для іх чужым асяроддзем і не зьяўляўся родным домам. Яны хутчэй стараліся атрымаць прапіску, размаўляць па-руску (як начальства), стаць у чаргу на кватэру і гадоў праз 15 атрымаць яе. (Жыльё і размеркаваньне жылля было ў руках дзяржаўнай бюракратыі.) На гэтым жыццёвым мэты гарадскога вяскоўца, практычна, заканчваліся. Нашыя гарады па сваім сацыяльна-культурным узроўні і характару насельніцтва сталі нагадваць вялікія вёскі (толькі без беларускай мовы).

Справа ў тым, што ў 60-70-х гадах у беларускія гарады перасяліліся не эканамічна вольныя людзі, як некалі ў Чэхіі (каб знайсці працу, зарабіць грошай, адкрыць бізнэс, пачаць вытворчасць, гандль і г.д.). У беларускія савецкія гарады ўцёк нядаўна запрыгонены, загнаны, запалоханы калгаснік з адпаведнай псіхалёгіяй, залежнасцю, няўпэўненасцю ў сабе і мінімумам патрабаванняў. Але нават гэты мінімум ён павінен быў яшчэ заслужыць у адміністрацыйнай сістэме.

Гэта была заплянаваная міграцыя ў таталітарным савецкім сьвеце пад чужой уладай: без свабоды, без дачыненняў уласнасці, без пашаны да беларуса і нацыянальных ідэй.

Дэфармаваная этнічная сьведасць ня ў стане супраціўляцца ніякай экспансіі, якая валодае канцэптуальнай культурнай (ці квазікультурнай) ідэалёгіяй і ня ў стане захоўваць сваё асяроддзе ў агрэсіўных чужародных умовах. З сьведасцю „тутэйшых” у таталітарных абставінах цяжка стварыць нацыянальную гарадскую культуру, а з псіхалёгіяй „вясковасьці” і ўсьведамленьнем другаснасці — нельга яе перайначыць.

Каб дасягнуць мэты, асіміляцыйная палітыка імкнецца, перш за ўсё, сьвердзіць сваю мову на акупаванай тэрыторыі, знішчыць нацыянальныя эліты і асіміляваць гарады. Калі гэта рэалізуецца, то далейшы ход асіміляцыі і разбурэньне нацыянальнай культуры адбываецца ўжо хутка і паўсюдна.

Калі ў гэтых абставінах нацыя траціць мову і пераходзіць на мову асімілятараў, то яна ўцягваецца тады ў самазнішчэньне, бо неабходныя цывілізацыйныя працэсы (напрыклад, урбанізацыя, прыватызацыя, інфарматыка, адукацыя, уніфікацыя дзяржаўнай сістэмы, стандартызацыя і г.д.) пачынаюць дзейнічаць не як нацыянальна кансалідуючыя, а як асіміляцыйныя (нацыянальна разбуральныя) мэханізмы.

У беларусаў, як і ў іншых народаў (асабліва ў тых, што змагаліся за нацыянальнае адраджэньне), існуюць адначасна розныя ўзроўні сьведасьці. Але калі ў іншых ранейшыя, ужо гістарычныя, ўяўленьні пра сябе выяўляюцца як рэліктавыя зьявы, то ў нас, з прычыны асаблівасьцяў гісторыі, яны даволі пашыраныя. Асобы з этнічнай, і асабліва з „трасянкавай” сьведасцю (этнічна дэфармаванай), не адмаўляюцца ад прыналежнасці да беларускай нацыі і да Беларускай краіны, але не разумеюць значэньня і не даражаць нацыянальнымі каштоўнасьцямі і інтарэсамі нацыі: беларускай мовай, помнікамі беларускай гісторыі і культуры, беларускай тэрыторыяй, прыродай і г.д.

Анатоль Казловіч у сваіх філясофска-псіхалёгічных развагах пра беларускую прыроду і чалавека ў ёй дакладна заўважыў, што для шмат якіх вясковых беларусаў прырода, прастора, у якой яны жывуць, і ёсьць іхная Бацькаўшчына, іхнае паняцце пра Радзіму, іхны Дом, апошні прыстанак, куды яны імкнуцца, дзе яны знаходзяць упэўненасьць і душэўны спакой. Але калі чужынцы пачалі крамсаць іхную Радзіму, асушаць ды выпростваць, высякаць ды капаць — яны маўчалі. Яны нават не супраціўляліся. Хоць месца ім на іхнай зямлі ўжо амаль не пакінулі.

На жаль, гэта тыповыя паводзіны ігнараваных людзей з этнічнай сьведасцю. Аналягічна паводзяць сябе іншыя людзі і цэлыя народы з тэрытарыяльна-прыроднымі паняццямі Бацькаўшчыны ў сутыкненьні з вынішчэньнем іхняга жыццёвага асяроддзя (народы Поўначы, Сібіры і г.д.).

Змагацца за сваю прыродную Бацькаўшчыну, супраць вынішчэньня зямлі паслядоўна могуць толькі асобы, аб’яднаныя нацыянальнай ідэяй, а не насельніцтва на ўзроўні рэліктавай (і, тым больш, дэфармаванай) сьведасьці.

Гэта агульнае месца. Няправільна было б бачыць на Беларусі нейкае выключэньне ці абвінавачваць вясковых беларусаў у тым, да чаго іх змусіла савецкая ўлада, чужынцы і прыбышы, перад якімі яны былі безабаронныя. І мы гэтага ня робім. Людзі, перажыўшы генацыд і ня злучаныя агульнай нацыянальнай мэтай, баяліся выступаць супраць савецкай „уласці”. Страх захаваўся па сёньняшні дзень.

Але каб перамагчы і нават каб захавацца, трэба супраціўляцца ўсялякаму вынішчэньню.

Тое, што прастора і прырода мае велізарны псіхалёгічны ўплыў на чалавека, — гэта аксіёма. Культурныя людзі стараюцца палепшыць сваю прастору і асяроддзе, дзе існуюць.

Падсумоўваючы вопыт, можна зрабіць заключэньне, што існуе, відавочна, пэўны псіхалёгічны парог ва ўспрыняцьці „дрэннай” (іншай) прасторы, перайшоўшы які чалавек не вытрымлівае, траціць сьведасць, адбываецца параліч псіхікі. (Псіхалёгічны эфэкт парогавай прасторы скарыстоўвалі, напрыклад, рускія энкавэдзісты-бальшавікі пры катаваньні людзей.)

Псіхапарогавым эфэктам валодае, на мой погляд, касмічная прастора за межамі зямной гравітацыі, дзе экстрэмальныя ўмовы для чалавека канчаюцца і пачынаецца псіхічны хаос (цёмнае царства Гаргоны-Мядузы, як казалі б старажытныя грэкі).

Некалі, у XVIII-XIX стагоддзях, філёсафы будавалі пазнаваўчыя

сістэмы геаграфічнага дэтэрмінізму, дзе дамініруючым фактарам уплыву на характар і паводзіны людзей лічылі якраз прастору, геаграфічнае асяроддзе, залежнасць ад геаграфічнай шырыні, клімату, вышыні над узроўнем акіяну і г.д.

Погляды геаграфічнага дэтэрмінізму былі вельмі аднабокімі, каб растлумачыць філасофскія праблемы з свайго гледзішча. Тым ня менш, пэўны след у разуменні з'яваў яны пакінулі.

Я, праўда, не рызыкнуў бы напраткі звязваць прасторавы характар беларускага краявіду з характарам народу, хоць пэўную адпаведнасць можна знайсці на этнічным узроўні.

Прыродны ўплыў быў раней і існуе цяпер. Мы ўвесь час адчуваем яго ў эмацыйным успрыняцці. Гэта становіцца добра зразумелым, калі ад'едзеш ад Беларусі далей. Тады шмат якімі беларусамі апаноўвае настальгія (мэлянхолия, дэпрэсія) па беларускай прасторы і краявідах. Я шмат разоў назіраў гэта ў беларусаў за мяжой і перажываў сам.

Гэта вельмі цяжкі псіхічны стан, які ў некаторых (як правіла, у тых, хто ня ў стане вярнуцца) доўжыцца гадамі і які я нікому б ня зычыў перажываць. Чалавек адчувае боль душы. Ва ўяўленні, днём і ноччу, узнікаюць краявіды Бацькаўшчыны і адчуванне страчанага замілавання. Пачуццё страчанасці любові ў некаторых даходзіць да распачы, да самазабыцця, да фетышызацыі прадметаў, гукаў і пахаў Айчыны, да галюцынацыяў у рэальнасці і да немагчывага адчаю (плачу).

Такое адчуванне можна параўнаць са станам, як пасля страты каханай ці са стратай (сьмерцю) самага блізкага чалавека. Толькі душа шчыміць шматкроць мацней і даўжэй.

Калі чалавек мае моцную волю і разумее, што з ім адбываецца, то можна перамагчы настальгію па роднай прасторы, задушыць у сабе боль, загнаць яго на дно. Але калі не змагацца, то, як кажуць, Бог — бацька. Тады дапамагчы можа толькі час.

Тысячы беларусаў пасля 2-й Сусветнай вайны, якія апынуліся за межамі Бацькаўшчыны, і шмат хто цяпер прайшлі праз такое выпрабаванне.

Але ўсё гэта, як кажуць, цяжкая проза. (Хоць, можа, і ня ўсім ведамая). Мне захапіла іншае адкрыццё, якое выявілася само сабой. Трэба было толькі параўнаць.

Я аб'ехаў усю Беларусь, уздоўж і ўпоперак і па пэрыметры. У беларускім краявідзе паўсюдна адчуваецца нейкая цёплая таемнасць, нейкая сьвятасць, прысутнасць сьветлага Духа. Беларускі краявід мае нейкую Боскую пячатку, душэўную заспакоенасць. Вось жа нездарма нарадзілася выслоўе: „На Беларусі Бог жыве”.

На Беларусі гэтая Боскасць была для мяне абсалютна відавочнай, і я меркаваў, што так ёсць ва ўсёй прыродзе. Усюды на Зямлі, думаў я, павінна бачыцца пячатка Бога.

Але потым, паездзіўшы трохі па сьвечы і паўзіраўшыся, я нідзе такога, як на Беларусі, ня ўбачыў і не адчуў.

Можа быць, у гэтакім адчуванні Боскасці беларускай прыроды ёсць блізкая псіхалогічная аснова, як і ў перамене прасторы? Але ўсё гэта, як і раней на Беларусі, фіксуецца мной у спакойным стане духу і дастаткова рацыянальна.

Тут справа не ў суб'ектыўнасці. Прырода, як і чалавек, мае сваё аблічча. Ёсць людзі з добрымі вачыма, сьветлай усмешкай і спагадным тварам, мы кажам, з Боскім абліччам. Гэтыя людзі валодаюць канцэнтрацыяй дабра.

Прырода таксама валодае такімі асаблівасцямі ў выяўленчым сэнсе яе вобразу. І гэта (аснова асаблівасцяў) якраз паддаецца дакладнаму вывучэнню і даследаванню. Распрацаваны пэўныя сістэмы. Так што тут няма містыкі.

Беларуская прырода — унікальная з'ява, збег выдатных геалагічных, геаграфічных, кліматычных, марфалагічных, экалагічных, флярыстычных, гідралагічных і дэмаграфічных

абставінаў, якія ствараюць сваісты вобраз прасторы і аўру прыроды, у якой прыхільна і добра жывецца сваістаму чалавеку, які здольны гэтае Боскае харавство (падкрэсьліваю: пагрунтаванае на аб'ектыўнай прыроднай аснове) адпаведна ўспрыняць, цаніць, планаваць і любіць.

Вось тут і ўзгадалася ўзаемасувязь паміж беларускім чалавекам і беларускай прыродай. Пра іншыя дачыненні ў сферах народнага і нацыянальнага грамадства мы ўжо гаварылі вышэй.

Мушу падкрэсліць яшчэ раз, што на нацыянальным узроўні развіцця нацыянальнай каштоўнасці грамадства ацэньваюцца і ўсведамляюцца ім у значэнні ідэй.

Клопат, пачатак, ініцыятыва ў пытанні развіцця сьведасці заўсёды выходзіла і мусіць выходзіць ад энтузіястаў, ад эліты нацыі. Эліта не павінна чакаць нацыянальнай ініцыятывы знізу і абвінавачваць людзей у бяздзейнасці, бо нацыянальная ініцыятыва заўсёды ішла зверху (гэта значыць, ад сьведамых людзей — ад ідэйнай эліты).

Ініцыятыва эліты — гэта ня заклікі. Гэта ёсць асьветніцкая праца і дзейнасць у нацыянальных інтарэсах ва ўсіх сферах грамадзкага жыцця. Нацыянальная сьведасць грунтуецца ўжо ня толькі на жыццёвай прасторы (ізноў жа, паўтаруся), ня толькі на займаемай тэрыторыі, ня толькі на прыродзе, але на нацыянальнай ідэі, нацыянальных інтарэсах і нацыянальных каштоўнасцях (мове, культуры, гісторыі, дзяржаве і г.д.).

Істотна аднак тое, што нацыянальная ідэя можа рэалізавацца (у форме нацыянальнай дзяржавы) толькі на нацыянальнай тэрыторыі. Іншых прыкладаў у гісторыі не існуе.

Азначэнне нацыянальнай тэрыторыі мае праграмны сэнс для беларускага Адраджэння.

„Наша зямля, наша нацыянальная тэрыторыя ад пачатку існавання на ёй людзей ёсць наша зямля, — адзначаецца ў дакументах беларускага Адраджэння. — На ёй мы, беларусы, і нашы продкі жылі спрадвеку. На ёй мы стварылі нашу гісторыю, культуру і дзяржаву. Наша зямля ёсць часткай нас самых, нашага гістарычнага, культурнага і нацыянальнага існавання. Нічога няма даражэйшага за нашу Беларускую зямлю. Наша зямля непадзельная, недатыкальная, сьвятая.

Аніхто — ніякі чалавек, ніякая група людзей, ніякі дзяржаўны орган, ніякая краіна, ні Беларуская дзяржава, ні Беларускі народ — ня можа распараджацца лёсам Беларускай зямлі, бо яна належыць ня толькі нам, ня толькі тым, хто жыве цяпер, але й будучым пакаленням беларусаў, датуль, пакуль будзе наш род у Сусвеце.

Наша зямля ёсць наш вечны Дом, вечная спадчына, якая сягае за межы часу — непадзельны маярат, асьвечаны найвышэйшым гістарычным правам і найвышэйшым абавязкам, неад'емная каштоўнасць беларускай нацыі. Нашу Беларускую зямлю трэба любіць, берагчы, шанаваць, абараняць ад страты і спусташэння, умець змагацца за яе.” (Праграма Партыі БНФ, 1999 г.)

Нацыянальная тэрыторыя адыграла гістарычную ролю ў самапазнання і самаўсведамлення нас як народа, паспрыяла фармаванню нашага этнічнага характару, псіхалёгіі і мэнтальнасці, была і ёсць нашай жыццёвай прасторай, дзе мы можам гістарычна (гэта значыць — і ў будучыні, вечна і бясконца) жыць, развівацца і існаваць.

Беларуская тэрыторыя, гэтак жа, як Беларуская мова і Беларускі народ, ёсць найвялікшай каштоўнасцю беларускага быцця на Зямлі.

8 снежня 2001 г., Варшава.

5. БЕЛАРУСКАЯ ІДЭЯ

Першаснай інтэлектуальнай і духоўнай каштоўнасьцю нацыі ёсьць Нацыянальная ідэя. Без яе нацыя ня можа ні ўзьнікнуць, ні існаваць. Гэта ёсьць нацыянальная ідэалёгія: ўсьведамленьне неабходнасьці незалежнага нацыянальнага існаваньня; стварэньне нацыянальнай дзяржавы; разьвіцьцё нацыянальнай культуры; ўсьведамленьне нацыянальнай самакаштоўнасьці самых сябе (народа, нацыянальнай супольнасьці).

Асэнсаваньне Нацыянальнай ідэі і дэтэрмінацыя яе (прычынна-абумоўленая сувязь) з кожнай нацыянальнай асобай ёсьць чыннікам нацыянальнай сьведамасьці грамадства.

Палітычная практыка і гісторыя краінаў паказала, што калі ў грамадстве няма „першаснай каштоўнасьці нацыі” ці калі Нацыянальная ідэя няспелая, а нацыянальная сьведамасьць людзей невысокая, то ніякія іншыя перавагі, нават вельмі значнага матэрыяльнага кшталту, не дапамогуць грамадству самаразьвіцца, сьвердзіцца і свае перавагі рэалізаваць.

Ні багатыя прыродныя рэсурсы, ні вялікая колькасьць маёмных, адукаваных людзей, ні культурная спадчына гістарычнага мінулага, ні разьвітая эканоміка — нішто не паспрыяе, калі насельніцтва не ўсьведамляе агульных інтарэсаў і агульных каштоўнасьцяў нацыі, калі не разумее абсалютнай нацыянальнай каштоўнасьці самых сябе, сваёй супольнасьці, мовы, культуры і гісторыі. Такое грамадства страціць свае багацьці, апынецца ў залежнасьці ад іншых, дэградуе, занепадзе.

Прывяду прыклад. У 1991 годзе (у год аднаўленьня незалежнасьці і ліквідацыі ўлады КПСС) Беларусь, адносна сваіх суседзяў (Польшчы, Летувы, Латвіі, Украіны) была самай перадавой краінай па жыцьцёвым узроўні. У Беларусі (адносна гэтых краінаў) была добра разьвітая структура таварнай вытворчасці і эканомікі, высокая навукаёмкасьць вытворчасці, збалансаванасьць прамысловасьці, стратэгічная вытворчасць, нафтавая, хімічная, электронная, аптычная, тэкстыльная і харчовая, транспартная і г.д. Тут была найлепшая ў былым СССР чыгунка, найлепшая сельская гаспадарка, найбольшая колькасьць ворнай зямлі ў Эўропе з разьліку на душу (каля аднаго га). Тут была высокаразьвітая фундаментальная і ўжытковая навука, структураваная сістэма сярэдне-спэцыяльнай і вышэйшай адукацыі, добры ўзровень медыцыны, высокі ўзровень і вялікі працэнт адукаваных спэцыялістаў, добрая кваліфікацыя рабочых і агульная адукацыя насельніцтва, наяўнасьць важных прыродных рэсурсаў.

Ніводная з пералічаных краінаў ня мела тады такога становішча. Эканамічны патэнцыял Беларусі перавышаў патэнцыял значна большай па насельніцтву Польшчы (ня кажам ужо пра войскі і ўзбраеньні).

Цяпер, аднак, праз 10 гадоў Польшча — ўжо ў НАТО, краіна з рынкавай эканоміяй, мае эўрапейскі выгляд, зьбіраецца ў Эўразьвяз. Пайшлі наперад Балтыйскія краіны, умацавалі валюту, будуць новую гаспадарку. Нават Украіна, дзе быў даволі нізкі жыцьцёвы ўзровень і вельмі складаныя праблемы ў эканоміцы, выбралася на лепшую пэрспэктыву, добра ўспрымаецца ў сьвеце.

Толькі ў Беларусі за гэты час усё змарнавана. Яна зьбыднела, зьехала найніжэй і само існаваньне яе дзяржаўнай незалежнасьці пастаўлена пад пагрозу.

У чым жа прычына, чаму так сталася ў краіне, якая рэальна магла б быць наймагутнейшай і найбагацейшай на Ўсходзе Эўропы, гэтакім усходне-эўрапейскім драконам, як спрабавалі ўжо характарызаваць яе будучыню.

Так, згодзен, ёсьць пытаньне зьнешняй палітыкі. Расея адчула ва ўзвышэньні незалежнай Беларусі сьмяртэльную небяспеку для

сябе, для існаваньня яе як імперыі, для таемных мараў усё вярнуць. Эканамічна магутная, з высокім жыцьцёвым узроўнем Беларусь паўплывала б на ўвесь рэгіён як станоўчы прыклад, стала б зьвязваючым зьвязном новага жыцця ва Ўсходняй Эўропе. Імпэрскія ўплывы Расеі тут бы вельмі аслабелі, прыйшлося б разьвітацца з імпэрскімі марамі на Захадзе і будаваць раўнапраўныя дачыненні.

Таму беларускі напрамак быў аб’яўлены кірункам нумар 1 па важнасьці ў расейскай зьнешняй палітыцы, і ўся магутнасьць яе спэцслужбаў, дыпляматыі, хітрасьць розумаў „гайдароў” і так званых „расейскіх дэмакратаў” запрацавалі ў зададзеным рэжыме.

Менск, 1997. Змагар за Беларусь.

Яны дасягнулі вынікаў. Беларусь узначаліў свой прарасейскі кіраўнік, які дапамог расейскім спэцслужбам ажыццявіць акупацыю беларускай улады знутры.

Аднак зьнешнія прычыны — гэта ўсё ж недастатковае тлумачэньне заняпаду Беларусі. Адсутнасьць шырокага разуменьня ў беларускім грамадстве таго, што рэальна адбылося і адбываецца, адсутнасьць рэальнага і шырокага супраціўленьня ўнутранай акупацыі гавораць аб тым, што прычына — ўнутры.

Ва ўсіх суседніх краінах не было такога матэрыяльна-эканамічнага ўзроўню, як у Беларусі, але існавала галоўнае, што рабіла іх моцнымі, гарантавала нацыянальнае і дзяржаўнае існаваньне і разьвіцьцё. Гэтае галоўнае — **высокая нацыянальная сьведамасьць людзей, нацыянальная самасьведомасьць грамадства**. Гэта зрабіла іх свабоднымі, гэта дапамагло стварыць ім нацыянальную дзяржаву і падняцца зь нізін.

Беларусь, якой пасля вайны за часы СССР, ня гледзячы на вынішчэньне і генацыд, пашанцавала акумуляваць сваю працу ў сістэме савецкай гаспадаркі і часткова ўтрымаць яе вынікі на сваёй тэрыторыі, гэтай працавітай Беларусі не ўдалося захаваць на ўзроўні сваю нацыянальную культуру. Краіна страціла беларускую школу (якая фармуе беларускую асобу), не зьберагла павагу да беларускай мовы ў грамадстве, трапіла пад навалу шалёнай саветызацыі, дэнацыялізацыі і русіфікацыі.

У пачатку 90-х гадоў у беларускім грамадстве было ўсё для новага годнага нацыянальна-дзяржаўнага эўрапейскага разьвіцця. Але не было галоўнага: *моцнай нацыянальнай сьведамасьці людзей*. У выніку — наша грамадства страціла ўсе свае матэрыяльныя перавагі і магчымасьці, апынулася перад пагрозай страты незалежнасьці, народнай маёмасьці і ўвогуле — гістарычнага існаваньня.

Вось што такое нацыянальная сьведамасьць людзей. Гэта калектыўны розум нацыі. Гэта сьведчаньне існаваньня духоўнай індывідуальнасьці народа, якая дзейнічае разумна, паводле агульнай неабходнасьці патрэбаў і інтарэсаў нацыі.

Калі б у 1991 годзе гэтая беларуская нацыянальная сьведамасьць ужо б была адроджана, лёс Беларусі быў бы іншым.

Незалежнасьць Беларусі вярнуў беларускі нацыянальна-дэмакратычны авангард (гэта значыць Народны Фронт, і ўсе, хто вакол яго). Першыя, што нацыянальна адраділіся, рынуліся на сьведамае і сьвятое змаганьне і малою сілаю — перамаглі. Гэта было няпроста. Бо справа вымагала выключнасьці, не цярпела прамаруджаньня, нясьмеласьці і памылак.

Але далей, каб вырашыць пытаньне новай нацыянальнай улады і новай нацыянальнай дзяржавы, трэба было абaperціся на сьведамае гэтым нацыянальным задачам грамадства, на сьведамыя грамадзкія сілы. Сілаў было замала.

Ужо летам 1992 года Масква (у асноўным спэцслужбы), злучыўшыся з беларускай каляніяльнай адміністрацыяй (урадам і намэнклятурай) перайшла ў наступ на вольную Беларусь.

Нацыянальная ідэя — гэта *ідэя аб'яднаўчага выбару*. Гэта абазначае, што яна ня ёсьць ідэяй кампрамісу, але — прынцыпу. Тут трэба выбіраць: альбо-альбо. Але тым часам гэта ёсьць ідэя менавіта аб'яднаўчая для ўсіх, нават калі б спачатку за ёй стаяў толькі адзін чалавек, ці двух, ці — невялічкая група.

Чаму гэтак ёсьць? Таму што Нацыянальная ідэя — нішто іншае, як выніковая, практычная і ўнівэрсальная мэта, якая аб'ектыўна вынікае з жыцьцёвага становішча і з духоўных інтарэсаў народа.

Нацыянальную ідэю ніякі мудрэц не прыдумаў. Яе нарадзіла нацыя. Людзі аднае культуры, аднае мовы, аднае гісторыі, тэрыторыі, знаходзячыся ў аднолькавых сацыяльна-палітычных умовах, паступова ўсьведамляюць аднолькавую нацыянальную неабходнасьць. Нават тыя, што з пабочных прычынаў спачатку не разумелі і не прымалі Нацыянальнай ідэі, ці тыя, што былі да ўсяго абыхавыя. Нацыянальная ідэя, пашыраючыся, разьвіваючыся, увасабляючыся і сьвярджаючы сябе, паступова набірае падтрымкі, бо аб'ектыўна — не супярэчыць грамадзкім інтарэсам народа, а толькі выяўляе і фармулюе іх. Нацыянальная ідэя рухаецца як шлях нацыянальнай праўды. Кожны ў народзе знаходзіць там свой інтэрас, яна ня ёсьць ідэяй абстрактнай, але канкрэтнай формулай, абaperтай на агульнае народнае дабро.

Уявім найпрасцейшыя прыклады. Калі, магчыма, вельмі простаму чалавеку тлумачыць: ты працуеш на зямлі і хочаш мець яе ва ўласнасьць. Ты атрымаеш такую квоту зямлі, якую зможаш апрацаваць. Дадзім табе трактар наперад, у кошт крэдыту. Выплаціш крэдыт з ураджаю, паступова, за 10 гадоў. Гарантуем табе, што прадасі сваю бульбу і жыта. Але дзеля гэтага нам усім

разам трэба стварыць сваю дзяржаву з сваіх людзей, каб мець свае законы „пра твой трактар”, тваю зямлю і гарантыі прадажы жыта на ўнутраным рынку, пра твае падаткі і мыта на межах (каб абараніць тваю працу) і г.д. То ўрэшце рэшт, ці ні пагодзіцца з гэтым чалавек?

Альбо пытаем: калі мы з табой будзем мець сваю беларускую ўладу, то ці будзе яна пераймаюўваць тваю вёску Быкоўшчына ў вёску „Сірэн”?

Нацыянальная ідэя, нават у дэталях, у самым простым, — гэта ідэя здаровага сэнсу. Яна свая. Таму яна аб'яднаўчая, патрабуе асьветніцтва, тлумачэньня сваім людзям, і змаганьня за яе — з чужой палітыкай.

Той жа прыклад, але ў рэчышчы ідэі абстрактнай (чужой, нездаровага сэнсу). Ты працуеш на зямлі, але ня маеш яе. Давай адбыром у тых, хто мае яе шмат, і дадзім табе, колькі трэба. Але потым — абагулімся, складзем зямлю ў вадно, разам з жывёлай і інвэнтаром. І будзеце ўсе разам, такія, як ты, на ёй працаваць. Бульба і жыта — агульныя. Частку ўраджаю падзеліце паміж сабой, а астатняе — Маскве, за тое, што нас аберагае і намі кіруе. Быкоўшчыну назавем „Камінтэрн”.

Тлумачэньні, мяркую, непатрэбныя. Як укаранялася гэтая ідэя — добра ведама. Яе не растлумачыш, не пакажаш, не дакажаш і ня ўспрымеш, ці ты адукаваны, ці ты неадукаваны. Бо яна не вынікае ні з жыцьцёвых абставінаў, ні з сацыяльных патрэбаў, ні са здаровай лёгікі. Гэта тыповая разбуральная, разьяднаўчая ідэя, не адпаведная жыцьцю, якая (каб існаваць) патрабавала маўзэра, калючага дроту і лёзунгу: „Хто ня з намі, той супраць нас.”

Нацыянальная ідэя ёсьць ідэяй прынцыпу і выбару, але (як я ўжо адзначыў) — не канструкцыяй кампрамісаў. Некаторыя наіўныя людзі (зрэшты, і зацятныя дэмагогі таксама) шчыра мяркуюць, што ва ўсіх выпадках грамадзкіх сутыкненьняў і суперніцтва процілеглых тэндэнцыяў у палітыцы ды сярод людзей, трэба заўсёды не канфліктаваць, а шукаць нечага агульнага, прыймальнага для ўсіх. Такія людзі здаюцца палітычнымі мудрацамі, разважаюць то пра „цэнтрызм”, то пра „мастацтва кампрамісу” і г.д., думаючы, што валодаюць унівэрсальнай тэхналёгіяй дэмакратыі.

Квінтэсэнцыяю такой „тэхналёгіі” выявіў некалі ў польскім Сэйме наш беларускі сэнатар Аляксандар Уласаў: „Усё будзе добра, панове, — звяртаўся ён да сэнатараў-дыскусантаў, — толькі нічога ня трэба рабіць”.

Кампраміс магчымы (і можа быць плённым) па збліжаных і альтэрнатыўных пазыцыях. Сутнасьць жа ў тым, што ў Нацыянальнай ідэі не існуе нацыянальнай альтэрнатывы. Яе абагуленасьць — абсалютная. Яе альтэрнатыва знаходзіцца за межамі нацыі і зьяўляецца — антаганізмам. Кампраміс паміж антаганізмамі, практычна, немагчымы (альбо — альбо). Хіба што гэта будзе кампраміс абсурду.

Не існуе здаровага кампрамісу, скажам, паміж антаганізмам жыцьця і сьмерці: быць ці ня быць. Але аб'яднаўчы сэнс для людзей (здаровы сэнс), ня гледзячы на дыямэтральную супроцьлегласьць ідэяў, знаходзіцца ў пазыцыі жыцьця: „Быць.”

Значыцца, калі мы гаворым „быць”, — мы можам урэшце ўсіх аб'яднаць, хоць бы бальшыня меркавала зь нейкіх прычынаў, што „быць” — ня трэба.

За „быць” (гэта значыць, жыць) — трэба змагацца, бо жыць — мусім усе.

Добра, што за часы Хрыста не было дэмакратыі. А то арганізавалі б „круглы стол” па дасягненьні кампрамісу паміж Хрыстом і фарысеямі.

Ідэя ад ідэі розьніцца, і ня ўсё — дзеліцца папалам. Каб разумець гэта, Бог і даў чалавеку розум.

Калі глянуць на гісторыю эўрапейскага Адраджэння ў XIX стагоддзі, то ўбачым якраз такую аб'яднаўчую карціну: рух Нацыянальнай ідэі ад малага — да вялікага, праз асвету і змаганьне і нясэнне Крыжа дзеля шчасця і будучыні ўсяго народа. Гэта такое змаганьне, дзе кожны венгр, ці кожны чэх, ці кожны беларус быў у Нацыянальнай ідэі — сябрам.

Пэўная катэгорыя людзей у Расеі і іхныя прадстаўнікі ў Беларусі вельмі ня любяць Беларускую Нацыянальную Ідэю. Але заўважана, што яны яе і баяцца. Пакусваюць, ды з-падцішка, скрытна, між іншым, не ўдаючыся ў вялікія разважанні. А так, звычайна, робяць выгляд, што яе няма. Ды й самы яны, маўляў, амаль клапоцяцца пра Беларусь, шукаюць, быццам бы, шляхоў выхаду (у Расею, вядома).

Мітусьня ўсё гэта, пустата і дэмагогія. Перамога праўда, бо такая яе прырода. Беларусь была і будзе. Але за Беларусь трэба змагацца.

Каб змагацца, трэба быць разам. Аб'яднаць беларусаў можа толькі *Беларуская Ідэя*. А гэта ёсць Ідэя нашага вольнага нацыянальнага жыцця ў незалежнай Беларускай дзяржаве. Беларусу ня можа злучыць чужая Нацыянальная ідэя, ці чужая дэмакратыя, а толькі — разлучыць. Вось чаму за сваю ідэю трэба змагацца супраць чужароднага.

Сапраўды так. Ёсць толькі адна дарога выратавання Беларусі: узмацняць Беларусь, берагчы ўсё беларускае. Супраціўляцца знішчэнню, русіфікацыі, этнацыду. Нельга цяпець, каб нас паніжалі, тапталі ў гразь наша імя, зьневажалі нашу мову і род, забіралі маёмасць.

Як гэта ня здзіўна, але, каб абараніцца, трэба вельмі ня шмат: адчуць гонар за свой народ і адказнасць за ягоную будучыню.

28 траўня 2002 года, Варшава.

6. КУЛЬТУРА, ГІСТОРЫЯ, МАЁМАСЬЦЬ

Часам гаворыцца, што чалавек — гэта культура. У гэтым ёсць сэнс. Дакультурны чалавек мусіў бы быць часткай прыроды (ці больш сцісла — жывёльнага сьвету). Ці быў дакультурны пэрыяд у чалавека на Зямлі, сказаць цяжка, хоць дзеля гэтакага меркавання хораша выбудоўваецца лягічны ланцужок і пад рукой — розныя прыклады. Але пакуль што гэта ўсяго толькі навукова-лягічны канструкцыі, а не дакладная навуковая сістэма. Тым ня менш, мы мусім карыстацца тым, што маем, — лёгкай вылучэння чалавека з прыроды, абапіраючыся на фрагменты дакладных ведаў.

Калі прааналізаваць значэнне, гісторыю і сэнс слова „культура”, то прыходзім да высновы, што яно выяўляе асноўнае паняцце і спосаб чалавечага існавання на Зямлі. *Культура — гэта ўсё, што створана рукамі і розумам чалавека*. Вышэй культуры ёсць толькі Бог і прырода.

Вылучэнне чалавека з прыроды — гэта быў шлях у культуру. Чалавек, утвараючы культуру, сам зьяўляецца яе стварэннем (у сфэры культуры ён стварае сябе). У той жа час чалавек ёсць часткай прыроды і Боскага Духу.

Мяркуючы па-філасофску, чалавек, разьвіваючыся ў культуры, ёсць зьявай прыроды, якая, надзеленая Боскім Духам, пазнае сама сябе. Таму сэнс культуры — у чалавеку.

Ня цяжка зразумець, што фізічны чалавек у прынцыпе ня можа выйсьці за межы прыроды (усяго існага), а фізічнае жыццё чалавецтва абмежавана пэрыядамі прыродных пераменаў.

Таму чалавек ня можа быць „царом прыроды”, як сьвярджалі неадукаваныя людзі, бо прырода ў анталягічным сэнсе — бясконца (адваротна пэрспектыўная ў шырыню) і ў гнасеалягічным зьмесьце — непазнавальная (проста пэрспектыўная).

У чым жа тады зьмест культуры, калі яна, існуючы паралельна, ня можа выйсьці за межы прыроды?

Культура гэта ёсць духоўнае цела фізічнага чалавецтва, форма, у якой разьвіваецца чалавек. Гэта нібы дом, які людзі могуць абсталяваць, як сьвятыню, як храм, альбо ператварыць яго ў хлёў. Бо чалавек культурны, у адрозьненне ад істоты прыроднай (жывёлы), валодае *свабоднай воляй*.

Пераходны, канцовы сэнс культуры можна зразумець, калі разглядаць яе як асяроддзе дзеля ўдасканаленьня чалавечай душы і разьвіцця чалавечага духу (гэта значыць, як сфэру выяўленьня вечнага розуму).

Мы, беларусы, ствараючы і адраджаючы нашу культуру, ніколі не павінны забывацца пра вечнасны, духоўны сэнс народнага існавання.

Ёсць таксама вузкае разуменьне тэрміну культуры. Яно ўключае ў сабе сфэры творчасці, мастацтва, этыкі, самаарганізацыю грамадства. Ёсць сваістыя катэгорыі культуры. Напрыклад, агульначалавечая культура, нацыянальная культура, народная культура (пад якой звычайна падразумеваюць фальклёр), мастацкая, бытавая, індывідуальная культура і г.д. Усе культурныя дачыненні ўзаемазвязаныя і, у рознай ступені, узаемазалежныя.

Нас цікавіць тут нацыянальная культура як асноўная каштоўнасьць нацыі. Некалькі пакаленьняў беларусаў жыло пры камуністычным рэжыме, пад расейска-савецкай акупацыяй. Тады ідэалёгія і палітыка ў галіне нацыянальнай культуры вызначалася падвойна. У афіцыйным пляне лічылася, што нацыянальная культура (гэтак жа, як і мова) ёсць часовая зьява. Пры камунізме, маўляў, да якога ўсё няўхільна рухаецца, будзе адна камуністычная культура (і адна мова). На просьбу ўдакладніць, што гэта будзе за культура і якая мова, прапагандысты (псэўдаучоныя) звычайна ўхіляліся ад адказу альбо намякалі, што „возможно, это будет обогащенная национальными культурами русская культура и русский язык, как самые высокоразвитые и наиболее распространенные”.

Другі варыянт тлумачэння гэтакай пазыцыі адбываўся на паў-афіцыйным (непублічным, непісьмовым) узроўні, дзе гаварылася, што беларуская нацыянальная культура і мова „нікому не нужны”, што трэба жыць іншай, „более передовой” рускай культурай, і гаварыць — па-руску, бо „все понимают и везде говорят”.

Узровень гэтакай шавіністычнай прапаганды, як кажуць, недыскусійны. Але бывае, што чым больш прымітыўная прапаганда, тым лепш яна засвойваецца простымі людзьмі. З такой зьявай нялёгка змагацца, бо на прапагандысцкі прымітыў павінен быць контр-прымітыў. Тады успрымаецца.

Вядома, усё вырашаецца нацыянальнай асьветай у нармальнай краіне. Але ў акупаванай краіне, дзе такой асьветы няма (ці яна забаронена), а нацыянальныя асьветнікі і шмат якія культурныя людзі — знішчаныя, у такой краіне могуць існаваць самыя неверагодныя антыкультурныя ўяўленьні.

Нацыянальная культура акамулюецца ў генетычнай памяці, у інтэлекце чалавека і ў набытых інстынктах. У грамадскім сэнсе, нацыянальная культура адкладваецца ў *гісторыі* і выяўляецца ў людзкіх (грамадзкіх) дачыненнях. З гэтага вынікае, што чалавек нармальна разьвіваецца толькі ў сістэме сваёй нацыянальнай культуры, але можа ўзбагачацца ў іншай нацыянальнай культуры. Такім чынам, кожная нацыянальная культура у дачыненні сама да

сябе ёсьць *сістэма існаваньня і разьвіцьця*, а ў дачыненні да іншай нацыянальнай культуры яна выступае як *сістэма ўзбагачэньня*. Адсюль зразумела, што нацыянальная культура ёсьць абсалютнай умовай культурнага існаваньня, а множнасьць культураў ёсьць чыннікам *паскоранага культурнага разьвіцьця* кожнай нацыянальнай культуры і культуры чалавецтва ў цэлым. І чым большая множнасьць, тым лепшыя ўмовы, тым большая магчымасьць разьвіцьця.

Гісторыя ёсьць часткай культуры. Гэта яе памяць і назапашаны вопыт. Аб значэньні веданьня гісторыі для асобы і грамадства шмат напісана і сказана.

Без гісторыі культура не разьвіаецца, як не разьвіаецца чалавек без памяці. Каб лепш зразумець, паспрабуем уявіць такога чалавека. Скажам, з сёньняшняга дня асоба перастае раптам памятаць усё, што было. Чалавек адразу нібы выпадае з сацыяльна-культурнага жыцьця. Перастае быць паўнаважнай асобай. Ня змога далей ні нармальна жыць, ні працаваць.

Расейскія камуністы, зьнішчаючы беларускую гісторыю, фальсіфікуючы і зачыняючы яе для цэлых пакаленьняў, стваралі непаўнаважнасьць ўмовы культурнага разьвіцьця, спрыялі інтэлектуальнай люмпэнізацыі (адсутнасьці духоўных каштоўнасьцяў) і культурнай няразьвітасьці ў грамадстве. А гэта выклікала дэфармацыю нацыянальнай сьведамасьці, неадэкватныя грамадзкія паводзіны народа.

Па-за культурай (гэта значыць, увогуле па-за культурным чалавечым грамадствам) чалавек не разьвіаецца як культурная індывідуальнасьць (дзічэе).

Выходзіць, што для нармальнага і праўдзivaга існаваньня і разьвіцьця грамадства і чалавека неабходна, каб былі моцныя

На працягу ўсёй гісторыі культурнага існаваньня людзей назіраецца пастаянная разбуральная тэндэнцыя: зьменшыць множнасьць культураў (якія ствараюцца ў выніку культурнага разьвіцьця чалавецтва.)

Найвыразней гэтая зьява ўвасоблена ў ідэалёгіі, псіхалёгіі і палітыцы імперыі. Ці ёсьць у гэтым нейкі аб'ектыўны рацыянальны сэнс? На жаль, ёсьць. Для хутчэйшага і вышэйшага разьвіцьця культуры патрэбная ня толькі множнасьць, але і канцэнтрацыя магчымасьцяў, рэсурсаў, грамадзкай сілы. Так узьнікалі вялікія цывілізацыйныя імперыі, заснаваныя на крыві і касьцях загіблых народаў, дзе будаваліся велічныя храмы, калёны, помнікі, сфінксы, аквэдукі ды піраміды, тэатры ды стадыёны, а вайна была сродкам культурнага прагрэсу.

Канцэнтрацыя багацьцяў і культуры ў імперыях выклікала зайздасьць малакультурнага, так званага „варварскага сьвету”, зь якім імперыі вялі пэрманэнтныя войны. У выніку гэтакіх войнаў узьнікалі нават варварскія імперыі (напрыклад, Манчжурія, Залатая Арда, імперыя Тамэрляна, Расея* і г.д.), якія пагражалі зьнішчэньнем любой культуры.

Цывілізацыйныя старажытныя імперыі зьнікалі, аднак, перш за ўсё, з унутраных прычынаў (заныпад маралі, духоўная дэградацыя), а ня толькі пад ударамі варвараў. Бо нішто ня можа доўга трымацца, заснаванае на гвалце і крыві. На месцы імперыяў зноў ажывалі ацалелыя народы, адраджалася множнасьць культураў, якія разьвівалі свае народныя традыцыі і вельмі выбарачна засвойвалі культуру імперскаю.

У XX-м стагоддзі разваліліся і спынілі сваё існаваньне, практычна, усе (акрамя Расеі) сусьветныя імперыі (у тым ліку, і каляніяльныя). Утварылася мноства нацыянальных і посткаляніяльных дзяржаваў.

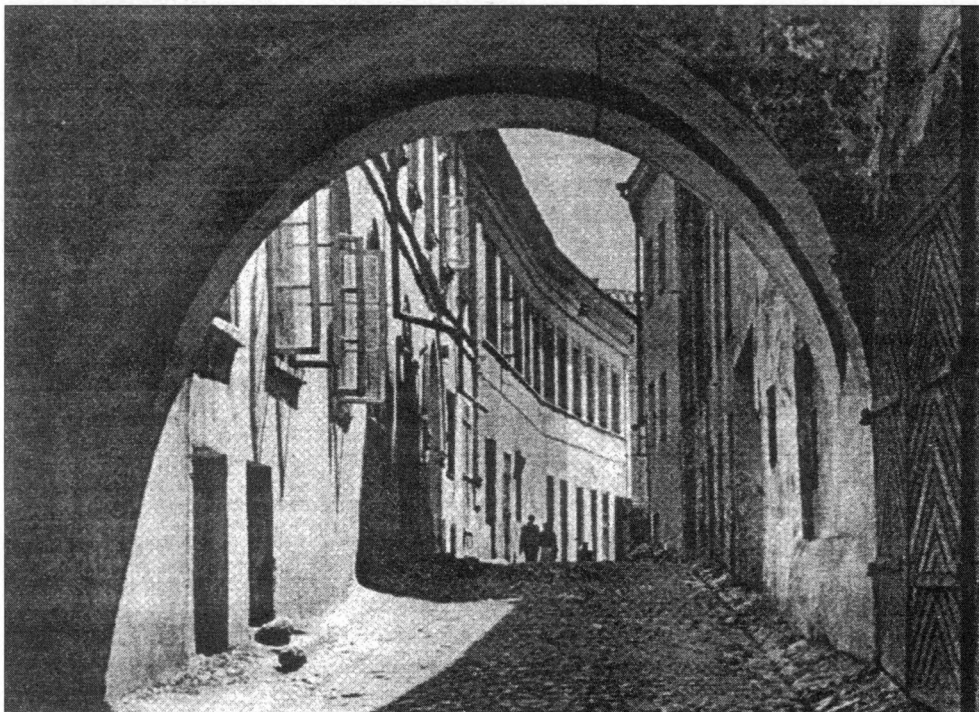
Назапашаны велізарны вопыт па самазахаваньні і адраджэньні нацыянальнай культуры.

У гэты ж час становіцца зразумелым (а ў канцы XX-га стагоддзя замацоўваецца ў палітыцы), што вялікая традыцыйная вайна (вайсковая франтавая кампанія) стала эканамічна непаспэшной і эканамічна ня выгаднай, а вынікі яе — надзвычай разбуральныя і гвалтоўныя для культуры, якая, з ускладненьнем сваёй структуры, стала больш датклівай на разбурэньне.

Да пачатку XXI стагоддзя і спосабы вайны, і імперская палітыка пачалі мяняць аблічча. На месца „накаляніялізму” прыходзіць „глябалізацыя” (якая ўжо выклікала канфлікт з ісламскім сьветам), а замест традыцыйнай ваеннай акупацыі часцей і часцей ужываецца эканамічная вайна, распрацоўваюцца мэтады інфармацыйных, кібэрнэтычных, прапагандысцкіх, фінансавых войнаў, выкарыстаньне разьведкі, спэцслужбаў і г. д.

Дзяржаўная ўлада ў Рэспубліцы Беларусь (як я ўжо адзначаў раней) была захоплена Расеяй у выніку скаардынаваных дзеяньняў расейскіх спэцслужбаў і савецкага КГБ, з выкарыстаньнем дзеючых мэханізмаў фармаваньня ўлады. Гэта новы від вайны: акупацыя знутры пры дапамозе спэцслужбаў.

На працягу ўсіх гадоў гэтай вайны (з 1994-га) адбываецца паслядоўнае вынішчэньне асноваў беларускай культуры, гісторыі, эканомікі, незалежнасьці і дзяржаўнасьці. Старая імперыя з адсталай эканомікай, культурай, з традыцыйнымі ськіраваньнямі

(Фота Яна Булгака, 1910-я гг.)

Старая Вільня.

нацыянальныя (народныя, этнічныя) культуры, каб іх было шмат і каб людзі, жывучы ў сістэме адной нацыянальнай культуры, маглі рухацца па сьвеце (ці хаця б ведаць, што ў ім робіцца).

У рэальнасьці аднак, назіраюцца істотныя адхіленьні ад узору, узнікаюць войны і канфлікты з мэтай захопу чужой тэрыторыі ды маёмасьці, прыдумваюцца пачварныя тэорыі ды ідэалёгіі, дзеля асіміляцыі ці вынішчэньня нацыяў, снуецца хітрая палітыка і таемная дыпляматыя, правакуюцца культурная экспансія, міграцыі, дыверсіі, імперыялізм у культуры і г.д.

на захоп тэрыторыяў, на генацыд, тэрор і асіміляцыю (такую тэрарыстычную вайну яна вядзе ў Чэчэніі) распачала ў Беларусі новы мэтад вайны — ўнутраную акупацыю, расцягнутую ў часе, шляхам стварэньня ўмоваў для самазнішчэньня беларускай нацыі.

Экспансія любой імперыі (варварскай ці цывілізацыйнай) ёсьць заўсёды пагроза множнасьці культураў, духоўнаму і фізічнаму існаваньню народаў.

Прыклад зь Беларусі яскравы, але можам паглядзець на сьвежы прыклад зь іншага боку: як адбываецца экспансія цывілізацыйнай глянбалізацыі, наступ супэрімперыі. Якім мэтадам тут зьнішчаецца мова, культура, духоўныя традыцыі народаў (інакш бо „глябалізацыі” ці новага каляніялізму плянэты ня станецца). Гэты мэтад ёсьць *культурны імперыялізм* (распаўсюджаньне камэрцыйнай збочанай мас-культуры па рыначных каналах). „Культурны імперыялізм”, распуста і збочанасьць агрэсіўнай мас-культуры ідуць наперадзе глянбалізацыі і здольныя разваліць, зьнішчыць, спаганіць любую чалавечую культуру, „эжэці” любую мараль, разбэсьціць нармальнае грамадзтва.

Радыкальныя ісламісты ў Аўганістане (талібы) пачалі змагацца з культурным імперыялізмам даступным ім варварскім мэтадам (рэпрэсіямі) і вышлі з-пад кантролю супэр-імперыі. Праз нейкі час, пад выгладам злаўленьня Бін-Ладэна, які хаваўся ў Аўганістане, Аўганістан як дзяржава** быў сьцёрты з твару зямлі тысячаі бамбаў ды ракетаў. Талібы перасталі існаваць.

Вось такое „радыкальнае ўмяшальніцтва”, як кажуць у хірургіі. (Дарэчы, а дзе Бін-Ладэн? Але, зрэшты, ня важна, дзе. Галоўнае, што ўсё ў парадку і з „правамі чалавека”, і з „ідэаламі дэмакратыі” таксама.)

Дадам толькі, што Аўганістан — стратэгічны ключ да Сярэдняй Азіі і ўсяго Ўсходу. Праз яго — ўсе шляхі. Гэта яшчэ Аляксандар Македонскі ведаў, калі туды ішоў рызыкаваць сваёй галавой і арміяй.

Такім чынам, там, дзе паўстае пытаньне аб існаваньні альбо аб становішчы народаў, заўсёды, першым чынам, узнікае пытаньне аб нацыянальнай культуры. Усім да яе раптам зьяўляецца справа.

Але, можа, у Беларусі інакш, можа тут — нейкае выключэньне з правіла? Можа, і сапраўды, як кажуць саветы, „какая разніца”.

Мэта сучаснай, „тэхналягічнай” вайны, гэтак жа, як і мэта традыцыйнай збройна-вайскавай кампаніі — аднолькавыя: захоп нацыянальнай маёмасьці, тэрыторыі і рэсурсаў. Культура сама па сабе менш цікавіць акупантаў, але, каб дасягнуць мэты, ім трэба зьнішчыць культуру. *Бо культура, мова, гісторыя ёсьць кансалідуэючым чыннікам нацыі.* Яны злучаюць народ, робяць яго сьведымым дзеля нацыянальных інтарэсаў, спрыяюць адпорнасьці народа пры замаху на ягоную ўласнасьць і свабоду. Без культуры народ разброены.

Услед за стратай нацыянальнай культуры ідзе страта нацыянальнай ўласнасьці. Што гэта абазначае — тлумачыць няма патрэбы. Галечу і выміраньне, беднасьць. Зьнішчыўшы нацыянальную культуру, мову, гістарычную памяць народа, чужынцам значна лягчэй забраць („прыватызаваць”, купіць за бясцэн) нацыянальную ўласнасьць, напрацаваную пакаленьнямі, захапіць рэсурсы, фабрыкі ды заводы, зямлю, лясы, дарогі, ваду, нетры, палі ды паветра. Народ становіцца нікім і нічым на сваёй зямлі, якая робіцца ўжо не яго. Чалавек можа пайсьці, праўда, на працу, да новых гаспадароў-акупантаў, бо ім патрэбная будзе танная рабочая сіла. Але на гэтым пэрспэктыва яго і замкнецца.

Савецкага простага беларуса, які кажа „какая разніца”, ужо рыхтуюць да нявольніцкай пэрспэктывы. Лібэрал-калябаранты да таго ж яшчэ хлусьліва „растлумачаць” яму (па-руску), што, маўляў, ня мае значэньня, чья ўласнасьць, важна гавантаваная праца,

рабочыя месцы, заробкі. І савецкі „пралетар”, даведзены да галечы гэтымі калябарантамі ды чужынцамі, павінен (па задуме) узрадвацца, што ўзамен за ягоную нацыянальную ўласнасьць дадуць яму пустыя гарантыі працы на прыбытак рабаўніку. (Як быццам нешта значаць гарантыі беднаму ды слабому.)

(Фота 3. Пазняка)

„Сьвятая Ганна” і „Бернардынец”. Вільня, 2001 г.

Ці вось іншы прыклад савецкага. Гандляр, прадпрымальнік робіць грошы, мае фірму „Быстрэй бы пад Расію, — кажа мне гэты малады нявольнік. — Расійскія законы лушчэ для бізнеса. Тагда і мы паднімемся.” Камэнтар непатрэбны.

Людзі, не аб’яднаныя нацыянальнай памяццю, гісторыяй і культурай, якія не разумеюць каштоўнасьці нацыянальнай культуры, страцілі нацыянальную культуру і адчужаны ад яе, такія людзі ня ў стане валодаць нацыянальнай сьведамасьцю, зразумець нацыянальныя інтарэсы як свае інтарэсы і стварыць нацыянальную дзяржаву. Нават уласнасьць, якой яны асабіста валодаюць, будзе імі страчана ва ўмовах чужынскай акупацыйнай палітыкі, сутнасьць якой ім звычайна таксама — незразумелая.

Беларус, які валодае нацыянальнай сьведамасьцю, беражэ таксама і каштоўнасьці нацыянальнай культуры. Ён разумее: каб мець маёмасьць, памнажаць уласнасьць і стаць заможным, необходимая самастойнасьць і дзяржаўная незалежнасьць.

Каб лепш жыць у народзе, трэба найперш, рупіцца пра свабоду для народа, а не пра грошы для сябе. Бо ня маючы незалежнасьці і свабоды, людзі будуць працай сваёй узбагачаць тых, ад каго залежныя, тых, хто будзе над імі гаспадаром, хто будзе распараджацца ў іхным доме (у іхнай краіне). Калянізатар зацікаўлены ўзбагаціцца коштам і працай нявольніка, а ня тым, каб памножыць яго дабрабыт. У сваёй краіне трэба быць гаспадаром.

Некалі я напісаў для сябе малы верш (нібы зацемку, дзеля памяці):

— Ці хочаш свабоды?
— Хачу — дабрабыт.
— Ня будзеш яго мець.
Бо, каб стаць зможным,
Трэба быць незалежным.

* * *

Велізарнай каштоўнасцю культуры зьяўляюцца талент і інтэлект нацыі (адукаваныя людзі). Гэтыя акамуляваныя каштоўнасці зрабіліся ў сучасным свеце першаснымі рэсурсамі культурна-эканамічнага развіцця народа (ня нафта, ня газ, не жалезная руда, а менавіта інтэлект).

Адначасна талент і інтэлект даўно ўжо сталі таварам міжнароднага клясу, які зь беларускага боку расходзецца за бяспэн, задарма нават у Афрыку, і проста марнуецца ад таго, што рэальна не існуе ў акупаваным беларускім грамадстве абароны інтэлекту як нацыянальнай уласнасці народу. Каб абарона існавала, патрэбна ня толькі незалежная нацыянальная палітыка, але і сьведасць нацыянальнага існавання.

* * *

Разважаючы пра нацыянальныя каштоўнасці, зьвернем увагу на паяднаньне іхных духоўных і матэрыяльных кшталтаў. Тут выразна прасочваецца залежнасьць характару матэрыяльнага ўгрунтаваньня грамадства ад ўсьведамленьня ім духоўных, маральна-этычных і культурных здабыткаў нацыі.

Аказываецца, што свабода, эканамічнае развіццё і дабрабыт людзей у нацыянальным грамадстве апасродкавана залежныя ад кшталтаваньня ў ім найперш духоўных і культурных каштоўнасцяў нацыі (мовы, гісторыі, культуры, нацыянальных

традыцыяў, маралі, этыкі, мастацтва, нацыянальнай ідэі, інтэлекту, усьведамленьне нацыянальных абавязкаў і г.д.).

Зрэшты, яно зразумела само сабой. Але пра дачыненні культуры неабходна гаварыць. Нават пра самае відавочнае. Бо доўгі савецкі пэрыяд і затым — частковая ягонае рэанімацыя (антыбеларускі рэжым) зьмянілі шмат дзе сам характар думаньня людзей. Шмат каму падсьведама здаецца, што духоўныя інтарэсы ня маюць самакаштоўнасьці, што за ўсялякім духоўным зрухам стаіць матэрыяльны інтэрас.

Можа б яно так і выгляда, калі б чалавек ня жыў духоўным жыцьцём. Першаснасьць у канкрэтных выпадках можа быць дыскусійнай, але агульны вызначальны кшталт культуры, сувязь і ўзаемазалежнасьць — відавочныя.

Прыярытэтнасьць частак можна вызначыць па магчымасьці ўзнаўленьня цэлага. Страціўшы матэрыяльнае, але захаваўшы культуру і дух, усё можна ўзнавіць. Страціўшы культуру і дух, можам страціць і матэрыяльнае. І калі страцім, то без культуры, без духу, без ідэі ўжо нічога не адновім.

Бо лепш умець, чым мець, ня ўмеючы. Лепш ведаць, чым валодаць, ня ведаючы. Беларуская культура ёсьць найвялікшы нацыянальны скарб.

15 чэрвеня 2002 г., Варшава.

* Нагадаю ізноў, што „варварами” раней звычайна называлі тыя народы (дзяржавы), якія не стваралі высокай культуры (гэта значыць, духоўнай, не ўжыткавай культуры: літаратуры, тэатра, архітэктуры і т.п.), а займаліся, галоўным чынам, вайной, ваенным рабаўніцтвам і заваёўніцтвам. Расея мела характэрныя рысы варварскай імперыі. Расейскі Цар Мікалай I, які цараваў у XIX ст., характарызаваў Расею як „ваенную дзяржаву”, а Сталін (у XX-м стагоддзі) рыхтаваў сусьветную рэвалюцыю, заваяваньне Эўропы і Азіі, перабудаваў усю імперыю на ваенна-лягерны лад.

** Дзяржаўная ўлада ў акупаваным войскамі НАТО Аўганістане мае фармальны характар і ў сапраўднасьці не выходзіць за межы Кабула.

Віленшчына асеньнім днём. 2001 г.

ЛЁГІКА СТРАТАЎ І АДРАДЖЭНЬНЯ

Пры поглядзе на гісторыю беларускага Адраджэньня ўражае, як упарта яно падымалася ў кожным пакаленьні беларусаў і як аднолькава, шторааз больш выраблена, яно вынішчалася імперскай машынай Расеі.

Беларускае змаганьне — гэта заўсёды была барацьба авангарда. Тут былі ахвярнасьць, гераізм і сіла духу, і — трагічнае вынішчэньне. Трагічнасьць барацьбы (што на справе абазначае несмяротнасьць ідэі, вялікасьць прыкладу) падымала на змаганьне наступныя пакаленьні. І ўсё паўтаралася.

Лёгіка і прычыны гэтага паўтору пагібелі пакаленьняў паказваюць на асаблівую вырабленасьць расейскай палітыкі вынішчэньня беларускага супраціву, на яе змасаваны ўсеабдымны характар. З гэтакай пэрманэнтнай, гіпертрафіраванай злой сілай ня мог парадзіць геройскі, але малалікі авангард. Недастаткова было гераізму, які, пры вузкасьці змагарных колаў і пагібелі змагароў, спараджаў у наступных пакаленьнях мэмарыялізацыю мэнтальнасьці людзей (псіхалёгію аплакваньня і жалю). Патрэбна было стварэньне глыбокай, масавай салідарнасьці ў барацьбе за агульную ідэю.

Беларускаму Адраджэньню ва ўсе часы не хапала шырокага і грунтоўнага асьветніцтва ў грамадстве. Не былі ўключаныя мэханізмы самаасьветніцтва, не сфармаваны выразны і пазнавальны вобраз ворага; бяду і зло разумелі ў адцягненым (абстрактным) сэнсе.

Асьветніцтва вымагала цяжкай, часамі шэрай, непрыкметнай і будзёнай працы. Але менавіта гэтае асьветніцтва, у першую чаргу, пад корань стараліся зьнішчыць ворагі беларускага Адраджэньня. Замкнутае кола. Як зь яго выйсьці? Пытаньне, якое стаіць перад новымі пакаленьнямі.

У канцы XVIII стагоддзя, у выніку трох разбораў Рэчы Паспалітай, Беларусь (як інтэгральная, суверэнная частка Рэчы) страціла дзяржаўны суверэнітэт. Уся яе тэрыторыя апынулася пад Расеяй.

Існавалі дзьве галоўныя прычыны страты незалежнасьці. Першая, гэта тая, што Беларусь знаходзілася на ўскраіне эўрапейскай цывілізацыі і стрымлівала агрэсію варвараў: спачатку татара-манголаў і мангольскай Залатой Арды, потым — маскоўцаў і Расейскай імперыі, якая вырасла з мангольскага заваёўніцтва.

На ўсход ад Беларусі, за Смаленскам і Дзясной, была яшчэ геаграфічная Эўропа, але па мэнтальнасьці і дзяржаўнаму ўладкаваньню грамадства гэта была Азія са зьмешаным канглямэратыўным насельніцтвам, жорсткімі звычаямі і адсталай культурай.

„Мы на самым краі хрысьціянства, — пісаў вялікі Гусоўскі. — Як лес безгалосы, мы пад сякерай.”

Другая прычына: сілавая разьяднанасьць і палітычны канфармізм Эўропы. Цывілізацыйнымі катэгорыямі, гэтак, як Мікола Гусоўскі, думалі ня многія. Можныя эўрапейцы не імкнуліся падтрымаць тых, хто „на краі хрысьціянства” прымаў на сябе ўдары з усходу, а наадварот, клапаціліся аб прыдбаньні новых тэрыторыяў за іхны кошт для сваіх імперыяў, уступаючы ў змову з Масквой.

Стагоддзямі змагаючыся паміж двух агнёў, магутная Беларусь абяскровілася. Вялікае Княства Літоўскае было разбурана, Беларусь захоплена Масквой.

Барацьба за незалежнасьць Вялікага Княства і ўсёй Рэчы Паспалітай пачалася адразу, пасля канчатковага забору. Паўстаньне Андрэя Тадэвуша Касцюшкі. Вынікі паражэньня: вынішчэньне краю, рэпрэсіі актыўных людзей, эміграцыя.

Наступная спроба вызваліцца — 1812 год, паход Напалеона. Барацьба з маскоўцамі набывала ўсёнародны характар. Ня толькі шляхецкае войска змагалася з расейскім ворагам побач з французкай арміяй, але і беларускія сяляне, мяшчане — зьнішчалі акупантаў. У Менску, напрыклад, мяшчане і шляхта ўзялі ўладу ў свае рукі за тыдзень да заняцьця горада аддзеламі французскага маршала Даву.

Вынікі паражэньня кампаніі, бяздарна прайгранай французамі: рэпрэсіі беларускай шляхты, эміграцыя актыўных людзей.

1830 год — чарговае паўстаньне шляхты і барацьба за незалежнасьць. Зброю ўзялі нават жанчыны. (Геройская Эмілія Плятэр.)

У выніку паражэньня гэтага паўстаньня, расейцы, як і пасля 1794 і 1812, амаль пад корань вынішчылі заможную беларускую шляхту і магнацтва, выгналі іх у эміграцыю, саслалі ў Сібір. Маёнткі і землі рэпрэсаваных параздавалі рускім памешчыкам, фаварытам рускага двара. Тых, што ацалелі, узялі пад нагляд, пазбавілі права перамяшчэньня, маёнткі абклалі непасільнымі рэпарацыямі, штрафамі і штогадовымі выплатамі ў акупацыйную казну.

У гэты час (1831-1839) была зьнішчаная і патопленая ў крыві найбольш пашыраная беларуская рэлігія (канфэсія) — Вунія (80% вернікаў), спаленыя тысячы беларускіх кніг і сьвятых абразоў, зьнішчаныя і разрабаваныя кляйноты, разбураныя сьвятыні, манастыры. У 1840 годзе забароненая беларуская мова і назва краіны — Беларусь.

Уся беларуская барацьба за свабоду да паловы XIX стагоддзя вялася шляхтай пад сьцягам аднаўленьня незалежнасьці краіны, адраджэньня Вялікага Княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай.

У сярэдзіне XIX стагоддзя змаганьне за незалежнасьць працягвала ацалелая дробная шляхта, што стаяла найбліжэй да сялянства.

Пачаўся новы, шляхецка-народніцкі этап змаганьня, пагрунтаваны ня толькі на саслоўна-дзяржаўнай ідэі свабоды, але і на этнічна-культурным, моўным адзінстве. (Тыповым прадстаўніком і вястуном шляхецка-народніцкай беларускай пазыцыі быў Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч.)

Менавіта ў гэты час назва „Беларусь” пачынае ўжывацца як новы нацыянальна-кансалідуючы тэрмін, назоў народа і ўсёй краіны, што гістарычна склалася як Літва (Вялікае Княства Літоўскае).

1863 год. Студзенскае паўстаньне. Узнялася дробная шляхта (апошняя рэзэрва збройнага супраціву), якую месцамі падтрымалі сяляне-касіянеры. Кастусь Каліноўскі, стоячы на грунце Вялікага Княства, выяўляў у сваёй пазыцыі ўжо і народніцкую ідэю Беларусі. Ідэю нацыі.

Вынікі паражэньня студзенскага паўстаньня. Тысячы шляхецкіх змагароў пакараныя сьмерцю, тысячы адпраўленыя на катаргу, больш 30 тысячаў навечна сасланыя ў Сібір і казахскія стэпы. Іхныя маёнткі і землі — забраныя пад Расею,

на ўласнасьць накладзеныя непасільныя выплаты ў рускую казну і рэпарацыі. За падазронымі ўстаноўлены паліцэйскі нагляд, абмежаванае права выезду з маёнтку. Маса дробнай шляхты, спосабам бюракратычных маніпуляцыяў, была пазбаўлена шляхецтва і пераведзеная ў сялянства.

На гэтым (з фізічным і сацыяльным вынішчэньнем шляхты) фактычна, скончылася цэлая эпоха шляхецкага збройнага змаганьня за незалежнасьць і аднаўленьне Вялікага Княства.

Пачаўся новы этап беларускага Адраджэньня, этап беларускай ідэнтыфікацыі і нацыянальнай кансалідацыі грамадства.

Фармуецца новая нацыянальная эліта з ацалелай шляхты, сялянства і мяшчанаў, але вызначальную ролю адыгрывалі выхадцы са шляхты. Галоўным прынцыпам вызваленьня робіцца нацыянальнае асьветніцтва і палітычная дзейнасьць. Найбольшыя надзеі на Адраджэньне нацыі звязваюцца зь беларускай вёскай. Апірышча на інтэлігенцыю. З пачаткам ХХ-га стагоддзя і да Першай Сусьветнай вайны беларускі нацыянальна-адраджэньскі рух набывае ўжо значны размах.

1914 год, вайна. Расейскія ўлады аб'яўляюць спачатку ўсеагульную мабілізацыю, а потым, з разгортваньнем нямецкага наступленьня (1915 год), абавязковую эвакуацыю насельніцтва, асабліва інтэлігенцыі, інтэлектуальных пластоў грамадства, спэцыялістаў. Пры адступленьні рускай арміі з Беларусі загадана было ўсё спалваць і зьнішчаць: запасы прадуктаў, жыўнасьць, збожжа на палях, сады, студні; гарэлі вёскі і масты; выганялі людзей ў Расею.

Пасьля вайны сталі відавочнымі велізарныя матэрыяльныя страты Беларусі. Загінула каля паўтара мільёна беларусаў.

Аднак беларускае нацыянальнае Адраджэньне расейцам спыніць не ўдалося. 25 Сакавіка 1918 года аб'яўлена незалежнасьць Беларускай Народнай Рэспублікі. Расейцы не змаглі перашкодзіць. Беларуская дзяржава аднавілася ў нямецкай зоне акупацыі, калі вайна хіпілася да заканчэньня.

Утварэньне Беларускай Народнай Рэспублікі і аб'яўленьне незалежнасьці БНР перакрэсьліла ўсю зьнішчальную працу расейцаў у Беларусі за XIX стагоддзе. Высновы яны зрабілі адразу. Галоўнай небясьпекай для ўлады расейскага бальшавізму ў Беларусі яны палічылі Беларускае нацыянальнае Адраджэньне і найперш — Радз БНР.

У самым канцы 1918 года Беларускай Народнай Рэспубліка была акупаваная рускім бальшавізмам. У 1921 годзе, у выніку Рыскай змовы, расейцы і палякі падзялілі Беларусь на дзьве часткі. Утварыліся дзьве зоны акупацыі. Ва ўсходняй частцы Беларусі засталася фармальна існаваць БССР — марыянэткавае дзяржаўнае ўтварэньне.

Францальны наступ на ўсё беларускае пачаўся ў другой палове 20-х гадоў. Ён меў усеагульны характар: у БССР, у зоне польскай акупацыі (Заходняя Беларусь) і ў эміграцыі, дзе дзейнічала маскоўская разведка супраць БНР.

Рэпрэсіі канца 20-х пачатку 30-х гадоў пачаліся са зьняцьця спэтакляў у беларускіх тэатрах, закрыцьцём беларускіх часопісаў, з перасьледу творчай інтэлігенцыі і закончыліся масавымі арыштамі і высылкамі найбольш актыўных, творчых і адукаваных беларусаў на расейскую Поўнач, у Сібір, у расейскія турмы, на пасяленьне ў Расею і г.д.

У другой палове 30-х гадоў узьнялася новая хвала расейскіх

вынішчэньняў на Беларусі, найбольш жорсткая — клясычны генацыд. Акрамя таго, што забівалі і расстрэльвалі тых беларусаў, якія былі адукаваныя, працавітыя, маёмныя, паходзілі са шляхты, валодалі талентам, займалі пасады ў адміністрацыі і г.д., адбывалася яшчэ плянавае масавае вынішчэньне людзей па тэрытарыяльна-бюракратычнаму прынцыпу („спускалі” разнарадкі на арышт на кожны сельсавет, акругу, вобласьць ці вёску і г.д.).

У выніку — забілі мільёны беларусаў, амаль поўнасьцю вынішчылі беларускую адміністрацыю, заможных гаспадароў, творчую інтэлігенцыю, пісьменьнікаў, мастакоў, настаўнікаў, практычна, усіх адраджэньскіх палітыкаў. Да пачатку Другой Сусьветнай вайны беларускае Адраджэньне ў БССР было цалкам разгромлена, дзеячы расстраляныя.

Перад вайной дабівалі беларускую інтэлігенцыю і актыўнае насельніцтва таксама ў Заходняй Беларусі. Гэтую справу аднак (вымардаваньне Заходняй Беларусі) расейцы не пасьпелі закончыць, бо пачалася вайна.

У часе вайны, дзякуючы сваістаму зьбегу абставінаў (прыхільнасьць цывільнай адміністрацыі Вільгельма Кубэ) адбылося станаўленьне беларускіх незалежніцкіх сілаў, кароткае, але моцнае беларускае Адраджэньне, якога, бадай (па аднадушнаму сьведчаньню эміграцыі), Беларусь ня мела ні пры адной акупацыі. Пасьля вяртаньня бальшавіцкіх акупантаў тысячы беларускіх дзеячоў гэтай генэрацыі эмігравалі на Запад, а на Беларусі з новай сілай аднавіліся рэпрэсіі, арышты і расстрэлы людзей. Найперш — звязаных зь беларускім рухам.

Пачалася цёмная ноч беларускай нацыі. Зьнішчана, вытаптана, сфальшавана, забаронена было ўсё, што звязана з беларускай незалежнасьцю і змаганьнем за вольную Беларусь. Практычна, была амаль цалкам зьнішчана гістарычная памяць нацыі і ўяўленьні людзей аб палітычным змаганьні за Беларусь.

Некалькі пакаленьняў беларусаў, што выжылі, прапушчаныя праз сталінска-хрушчоўска-брэжнеўскую сістэму адукацыі і прапаганды, ня мелі ўжо ніякага паняцьця пра беларускую свабоду і незалежнасьць, пра Беларускі Сьцяг і Гэrb Пагоня, пра БНР ды беларускае войска.

Цяпер зьвернем увагу на палітыку і мэтодыку зьнішчэньня Беларусі і беларускага нацыянальнага Адраджэньня, якую ўжывала раней і практыкуе цяпер Расея. Акрамя зьнішчэньня беларускай мовы, здабыткаў культуры, рэлігіі (ліквідацыя Вуніі), адабраньня маёмасьці і стварэньня ўмоваў для беднасьці насельніцтва, галоўную ўвагу Расея зьвяртала найперш на вынішчэньне ў Беларусі людзей, якія здольныя былі падняць край на змаганьне з акупантамі і забясьпечвалі краіне культурна-эканамічную магутнасьць.

Гэтак на працягу ўсяго XIX стагоддзя царат пасьлядоўна вынішчаў беларускую шляхту. Збройна змагацца і падымаць краіну на ваенную барацьбу маглі толькі шляхта. Шляхта была на Беларусі свабоднай і шматлікай. Яе галоўная задача ў мірны час: ажыцьцяўленьне ўлады, памнажэньне багацьця і культуры. У ваенны час — абарона Бацькаўшчыны, стварэньне войска. Пакуль існавала вольная шматлікая шляхта, акупанты не маглі лёгка зьнішчыць Беларусь і ня мелі гарантыяў, што ўтрымаюць за сабой захопленую беларускую тэрыторыю.

Паўторам: шляхта ў Беларусі не перарасла натуральным шляхам у новую супольнасьць, не інтэгралася ў сучаснае грамадства, разьвіваючыся разам зь ім. Яна была адмыслова

знішчаная фізічна і рэпрэсіўна (і часткова — адміністрацыйна) царскай Расеяй, як масавая сацыяльная група.

Расейцы змянілі структуру беларускага грамадства, прадумана пазбавіўшы яго актыўнай баёвай інтэлігентнай і незалежнай сілы. (Мы не разглядаем тут пытаньне палянізацыі шляхты. Яно ў гісторыі перабольшанае. Калі пачынаецца нацыянальнае Адраджэньне, культурна-асіміляцыйныя меры, як правіла, рассыпаюцца. Пра гэта сьведчыць гісторыя нацыянальнага Адраджэньня іншых краінаў, напрыклад, Чэхіі, Вэнгрыі, Балгарыі, Малдовы і г.д., ды й Беларусі таксама.)

Беларускае Адраджэньне, абапэрае на беларускай Нацыянальнай ідэі, развівалася ў пачатку ХХ-га стагоддзя і фармавалася яшчэ амаль выключна выхадцамі са шляхты і шляхецкай інтэлігенцыі. Але яно мела выразны сацыяльна-народніцкі (сацыялістычны) характар і арыентавалася на рэальны народны патэнцыял — на беларускае сялянства, якое складала ў 90-х гадах XIX стагоддзя каля дзевяноста адсоткаў насельніцтва. У ім беларускія адраджэнцы справядліва бачылі нацыянальную будычыню Беларусі. Таму яны ставілі задачу вызваліць сялянства сацыяльна (даць зямлю і эканамічную свабоду), прасьвяціць культурна-нацыянальна, адкрыць шляхі да адукацыі, палітыкі і вытворчасці.

У беларускай мастацкай літаратуры таго часу нават словы „беларус” і „мужык” (селянін) часам атаясамліваліся. Гэтак моцная была нацыянальная арыентацыя на сялянства, і гэтак выразна выяўляліся сацыялістычна-народніцкія ўплывы ў адраджэнскай ідэялёгіі.

Але што робяць рускія бальшавікі адразу пасля акупацыі Беларускай Народнай Рэспублікі? Яны пачынаюць мэтанакіравана знішчаць усю беларускую інтэлігенцыю, што была не з бальшавікамі і ўсіх беларусаў — выхадцаў са шляхты і маёмных пластоў насельніцтва. Па „клясавай” прыкмеце. (Расстрэлы і тэрор расейскіх „чрэзвычайцаў” у 1919-м, 1920-м гадах.)

Знішчэньне беларускай нацыянальнай інтэлігенцыі было давершана ў 30-х гадах. У гэты ж час мэтадам усеагульнай калектывізацыі і рэпрэсіяў было задушана беларускае сялянства. У першай палове ХХ-га стагоддзя, шляхам генацыду, рэпрэсіяў, этнацыду і тэрору, расейцы ў чарговы раз (гэтак жа, як і ў XIX стагоддзі) разбурылі і знішчылі сацыяльную структуру беларускай нацыі, абапэртую на ўласнасьць, на зямлю і традыцыі культуры. Гэта значыць, зноў былі ліквідаваны нацыянальна-пэрспектыўныя пласты грамадства.

Цяперашнія абаронцы расейскай тэрарыстычнай палітыкі ўсё ськідваюць на бальшавікоў. Маўляў, яны і ў Расеі рабілі тое самае. Аднак тое — ды ня тое. *Плянаваць і пасьлядоўнасьць вынішчэньня на культурна-этнічнаму прынцыпу мы назіраем толькі на нярускіх тэрыторыях (у Беларусі, на Ўкраіне, на Каўказе, у Казахстане і г.д.).*

Але ня менш істотна іншае. Бальшавікі ўзначалілі рускую ўладу і рускую дзяржаву, яны ўмацавалі рускую імперыю і рускі таталітарызм. Знішчаючы маёмныя станы ў Расеі, праводзячы калектывізацыю і рэпрэсуючы дзеячоў навукі і культуры, яны таксама дэфармавалі сацыяльную структуру расейскага грамадства. Але ад гэтага яно не пераставала быць рускім. Ніхто не перасьледваў і не забараняў рускую мову, нікога не каралі за рускі нацыяналізм, за вялікадзяржаўнасьць.

Наадварот, бальшавікі скарысталі камуністычную дактрыну і ўмацавалі гэтую рускую вялікадзяржаўнасьць, як ніколі. Давялі яе да абсалюту і аб’явілі пра пабудову камунізму ў адной асобна ўзятай краіне, дзе ў канцовым выніку ўсё павінны былі размаўляць на адной рускай мове і складаць адзіны „савецкі” (разумеі „рускі”) народ.

Бальшавіцкія рэпрэсіі ўнутры Расеі ня мелі антырускага, антынацыянальнага (антынацыяналістычнага) характару. Бальшавікі не забівалі за рускую нацыянальную ідэю, не змагаліся з рускай нацыянальнай культурай. Усе іхныя рэпрэсіўныя дзеянні былі накіраваныя выключна на ўмацаваньне абсалютызму сваёй рускай (камуністычнай, групавой) улады і рускага таталітарызму. (Нездарма некаторыя рускія эмігранты-шавіністы, ненавідзячы бальшавікоў, часам хвалілі іх за тое, што яны ўратавалі Расею ад распаду.)

Менск. 1996 год.

Тым часам зусім другая карціна рэпрэсіяў і тэрору назіралася ў Беларусі. Першае, тут былі выразна акрэсьленыя „ворагі” — беларускія нацыяналісты. Пад гэтай маркай рускія вынішчалі ўсё беларускае (размова па-беларуску таксама трактавалася як праява беларускага „буржуазнага нацыяналізму”). Другое, усялякае нібыта „клясавае” вынішчэньне беларускай інтэлігенцыі, адміністрацыі, нашчадкаў шляхты, заможных сялян, якое падавалася як знішчэньне „клясавых ворагаў”, было на Беларусі не ўнутраным „тэрорам улады”, як у Расеі, а клясычным генацыдам на чужой акупаванай тэрыторыі, забіваньнем людзей па нацыянальнай прыкмеце, вымардаваньнем беларускай нацыі.

Беларусь была акупаванай краінай, уладу на Беларусі трымалі рускія бальшавікі, якія выконвалі тут палітыку Масквы.

Паўторам: тут быў ня ўнутраны тэрор нацыянальных уладаў незалежнай краіны, як у Расеі (дзе ён не ўплываў карэнным чынам на перспектывы існавання дзяржавы і нацыі і нават рускай нацыянальнай культуры). Тут было вынішчэнне беларусаў на беларускай акупаванай зямлі, людабойства, знішчэнне асобнага народа, ліквідацыя ягонай будучыні, магчымасці існаваць і развівацца ў гісторыі. Справу забітых беларускіх паэтаў, палітыкаў, адраджэнцаў не заступіў ніхто. А на месца знішчанай беларускай адміністрацыі прыслалі рускіх з Расеі (альбо паставілі мясцовых, што адмовіліся ад роднай мовы і культуры і дапамагалі акупантам у вылюдненні і русіфікацыі краіны).

Нельга ставіць знак роўнасці паміж унутраным бальшавіцкім тэрорам у Расеі і расейска-бальшавіцкім генацыдам у Беларусі. Гэта розныя з'явы. Тут былі розныя мэты, задачы і розныя вынікі. (Не адно і тое, калі гіены грызучца паміж сабой і паядаюць сабе падобных — і калі яны ўсе разам грызучы антылопу.)

Бальшавізм (камунізм) — гэта была найбольш агрэсіўная форма рускага імперыялізму, які Расея скарысталася дзеля вынішчэння паняволеных нярускіх народаў і акупаваных краінаў. Галоўная звышзадача ў гэтай імперскай палітыцы рускіх вялікадзяржаўнікаў — ня даць падняцца ў будучыні, ня даць магчымасці адраджэнца Беларусі.

* * *

У 50-70 гады праводзілася ідэалогічнае замацаванне разгрому беларускага Адраджэння. Некалькі пакаленняў беларусаў было выхавана савецкай сістэмай адукацыі ў поўным няведанні сапраўднага мінулага Беларусі, у хлуслівых уяўленнях пра нібыта непаўнавартаснасць беларускай культуры, беларускай мовы і беларускага народа, які (як сцвярджалі савецкія прапагандысты) быццам бы ніколі ня меў дзяржавы і ня здольны быў яе стварыць, ды вечна цягнуўся да Расеі, каб быць разам.

Галоўнае дзеянне і генэральны плян рускай палітыкі на Беларусі (пасля ліквідацыі і калгаснай дэфармацыі сялянства) заключаўся ў вынішчэнні этнічных карэнняў беларускай культуры (гэта значыць, ізноў той жа асновы, якая магла б паспрыяць аднаўленьню ідэяў нацыянальнага Адраджэння). Фалькларысты, этнографы, знаўцы народнай культуры, хто памятае тыя часы, ведаюць, якія перашкоды рабіліся ў тым, каб існаваў беларускі аўтэнтчны фальклёр, каб распаўсюджвалася інфармацыя пра яго, накопліваліся веды, перадаваліся традыцыі.

Але гэта была палітыка, якая вынікала толькі з пазыцыйнага, тактычнага зместу ў ліквідацыі беларускага этнасу. Стратэгічны ж плян быў апрацаваны ў шырокім маштабе ў 1964 годзе. Ён заключаўся ў тым, што 73 адсоткі беларускіх вёсак (25 тысячаў з 34-х тысячаў) аб'яўляліся „неперспектыўнымі“. Іх плянавалася знесці (пабудову перанесці ў іншае месца альбо знішчыць), а людзей перасяліць у вызначаныя зверху „цэнтральныя“ паселішчы.

Як бачым, гэта плян каласальнага структурнага разбурэння беларускай нацыі (сотні чарнобыляў), у выніку якога была б канчаткова дабіта этнічна-гістарычная і звычайная культура беларускага народа. Бо ўсё астатняе ў грунце рэчы — ужо, парктычна, да таго часу разбурылі. (Заўважым агульнавядомае, што традыцыйная народная культура існуе і развіваецца толькі пры ўмове, што носьбітам яе ёсць пастаяннае насельніцтва на пастаяннай тэрыторыі.)

Плян вымагаў неверагодна вялікіх сродкаў. З эканамічнага боку ён выглядаў абсурдным, з сацыяльна-культурнага —

антычалавечым. Тым ня менш Масква, ня гледзячы на патрэбу вялікіх фінансавых затратаў, узялася яго ажыццяўляць. І толькі крызіс камуністычнай сістэмы прытармазіў тэмпы знішчэння беларускай вёскі. Далейшы распад СССР пакуль што ўратаваў беларусаў ад сацыяльна-культурнай катастрофы.

* * *

Ужо ў 70-х гадах, практычна, уся кампартыя на Беларусі (складвалася ўражанне, што ўсе, да аднаго чалавека) і, як можна меркаваць, бальшыня КГБ былі перакананыя, што пасля вынішчэння, якое яны зрабілі, Беларусь памерла, ніколі ўжо не падымецца і не ўзаскрэсьне. Яны былі ашарашаныя, здзіўленыя і збынтэжаныя, калі ў 1988-1991 гадах Беларусь узаскрэсла разам з *Пагоняй* і *Беларускім Бел-Чырвона-Белым Сьцягам*, разам з узнікненнем Беларускага Народнага Фронту. Калі ж збынтэжанасць мінула, то Масква добра прааналізавала сітуацыю і адразу ўбачыла нешматлікасць адраджэнскага авангарду ў Беларусі.

Неўзабаве крамлёўскі кантроль над Беларусскай быў вернуты. Масква правяла на прэзідэнта краіны свайго стаўленьніка, абaperшыся на савецкі КГБ, на савецкую каляніяльную адміністрацыю (былую камуністычную намэнклатуру) і на той дэфармаваны канглямэрат савецкага насельніцтва, якое засталася пасля рэпрэсіў, генацыду, калектывізацыі і савецкай школы. Стаўленьнік забяспечыў умовы для ўнутранага захопу ўлады ў Беларусі прамаскоўскімі функцыянерамі і спэцслужбамі Расеі.

Вайна Расеі ў Беларусі — гэта адмысловая дзейнасць спэцслужбаў КГБ-ФСБ, пры дапамозе якіх была захоплена ўлада знутры і ажыццёўлена ўнутраная акупацыя краіны. Задача ўнутранай акупацыі — развал нацыянальнай эканомікі і знішчэнне беларускай культуры знутры, падрыхтоўка такім чынам захопленай краіны да здачы пад Расею. (Зараз, у 2002 годзе, расейцы рыхтуюць захоп беларускай нацыянальнай маёмасці, адкрыта аб'явілі пра перспектыву анэксіі Беларусі.)

Але вернемся да палітыкі і мэтодыкі знішчэння расейцамі беларускага Адраджэння. Што новага з'явілася ў дзейнасці непрыяцеляў Беларусі пасля таго, калі, ня гледзячы на тое, што яны знішчылі і разбурылі на Беларусі амаль усё, беларуская нацыя (і дзяржава) раптам пачалі адраджацца і ў 1991 годзе Беларусь вярнула незалежнасць?

Схема выглядае так. Захоп улады, знішчэнне нацыянальных дзяржаўных сымвалаў (гэrb, сьцяг) і духоўных цэнтраў, мэмарыяльна-сакральных месцаў (Курапаты), нацыянальнай мовы, нацыянальнай школы і адукацыі, літаратуры і мастацтва, разбурэнне эканомікі, захоп нацыянальнай маёмасці і нацыянальных рэсурсаў, ліквідацыя нацыянальнай фінансавай сістэмы, знішчэнне нацыянальна актыўных людзей, дэградацыя і замена насельніцтва.

На першы погляд, мы бачым як бы стандартны імперска-крымінальны набор, але ёсць і новае. Па-першае, фатальнае выкарыстанне Чарнобыльскай катастрофы ў палітыцы дэградацыі і замены беларускага насельніцтва. Гэта вельмі страшная і, бадай, найбольш небяспечная і найбольш антычалавечая з'ява. Прытым Расея тут можа мець саюзнікаў на Захадзе — міжнародную атамную карпарацыю МАГАТЭ.

Другое, гэта ліквідацыя адукацыі, знішчэнне і стварэнне штучнага адпłyву інтэлекту зь Беларусі, марнатраўства і рабаванне інтэлектуальнай уласнасці нацыі.

Бальшавікі стварылі сваю сістэму адукацыі і навукі. Аб'яднаўшы адукацыйны працэс з ідэалёгіяй і прапагандай, яны спадзяваліся выхаваць у Беларусі інтэлектуальных мамелюкаў, імперскіх людзей (саветаў) бяз памяці, бяз Бога і

без нацыянальных паняццяў культуры, ненавісьнікаў беларушчыны.

Аднак аказалася, што ня так проста кіраваць інтэлектам. Імпэрыі вынішчэння хацелася, каб гэтага інтэлекту ў беларусаў увогуле не было. Цяперашняя палітыка прамаскоўскага рэжыму (і дарэчы, акупацыйны кантроль над адукацыяй) накіраваны на інтэлектуальнае вынішчэнне нацыі, на ператварэнне Беларусі ў краіну трэцяга сьвету, цалкам залежную ад чужых тэхналяў і ад чужой вытворчасці, краіну бедных, пасіўных людзей.

Цалкам новымі зьявамі ў барацьбе зь беларускім Адраджэньнем і беларускай нацыянальнай дэмакратыяй зьяўляецца стварэнне на Беларусі адмысловай, кантралюемай Расеяй (найперш, спецслужбамі) так званай „дэмакратычнай апазыцыі” (у грунце сваім — прамаскоўскай). А таксама кантралюемага рускімі спецслужбамі так званага „незалежнага” апазыцыйнага друку.

Рускія спецслужбы настваралі тут нават сваіх апазыцыйных арганізацыяў (у рэчышчы каляніяльнай апазыцыі), над якімі ажыццяўляюць кантроль праз агентуру і розных „каардынатараў”. (Гэта ўтварэнні тыпу „Хартыя-97”, „Зубр”, „Край”, „Белы легіён”, шэраг партыяў і інш.)

Бальшавікі такімі мэтадамі, практычна, не карысталіся і ня бавіліся ні ў якую „дэмакратыю”.

Але найбольш забытала, дэзінфармавала беларускае грамадства іншая новая зьява ў маскоўскай антыбеларускай палітыцы. Гэта супрацоўніцтва з заходнімі палітычнымі русафіламі і міжнароднымі лібэральнымі арганізацыямі. Адмоўную ролю ў змаганні супраць беларускай нацыянальнай дэмакратыі адыграла Місія АБСЭ ў Менску, і асабліва яе кіраўнік у 1998-2001 гадах — прафэсійны нямецкі разведчык Ганс-Георг Вік.

Ганс Вік апасродкавана прычыніўся да расколу Беларускага Народнага Фронту, які адбыўся ў 1999 годзе, быў фактычным ініцыятарам і арганізатарам антыадраджэнскай каляніяльнай „апазыцыі”, арыентаванай на супрацоўніцтва з Масквой (рускай „дэмакратыяй”). *Стварыўшы такую „апазыцыю” (якая фінансавалася з Захаду і з Усходу праз гранты і т.п.), Запад і Масква мелі кантроль над яе дзеяннямі.*

У сфэру кантролю расейскіх спецслужбаў і розных лібэральных актывістаў з Захаду патрапіў, фактычна, увесь (за рэдкім выключэннем) так званы „незалежны” друк у Беларусі, радыё „Свабода” (беларуская рэдакцыя) і іншыя інфармацыйныя цэнтры.

Нельга сказаць, каб уся гэтая псэўдадэмакратычная „мабілізацыя” адразу абрынулася на Народны Фронт і беларускае Адраджэнне, як некалі, за КПСС, рабілі камуністы. Тут мэтады больш вырабленыя: выбарачныя напады і выбарачная дэзінфармацыя. Але самы відавочны агульны прыём (дзе найбольш і відаць зададзенасць), — гэта замоўчваньне дзейнасці, справаў і падзеяў Беларускай нацыянальнай дэмакратыі (Беларускі Народны Фронт „Адраджэнне”, Кансэрватыўна-Хрысціянская Партыя — БНФ і інш.). Узамен — штучнае разьдзьмухваньне пабочнага нібыта „канфлікту” паміж Лукашэнкам і каляніяльнай „апазыцыяй” (пра якую сам Лукашэнка, дарэчы, выказаўся, што калі б такой „апазыцыі” не было, то трэба б было яе спецыяльна прыдумаць.)

Стварыўшы і фінансуючы прамаскоўскую „дэмакратычную апазыцыю” (куды ўваходзяць нават камуністы), Ганс Вік і ягоныя калегі на Ўсходзе і на Захадзе атрымалі магчымасьць адметным чынам кантраляваць праз яе рэжым Лукашэнкі, дэзынфармаваць беларускае грамадства і міжнародную

супольнасьць пра рэальнае змаганьне і рэальны канфлікт на Беларусі, адцягваючы на сябе (праз „незалежны” СМІ) і на псэўдадзейнасьць гэтай „апазыцыі” ўсю інфармацыйную ўвагу. Барацьба беларускіх нацыянальна-дэмакратычных сілаў з акупацыйнай палітыкай за свабоду і незалежнасьць Беларусі ў выніку як бы выпадае з інфармацыйнага поля. Бо беларускі адраджэнскі друк (з закрыцьцём газэты „Пагоня”) ужо, практычна, зьнішчаны.

Сімптаматычна, што Ганс Вік здолеў супрацоўнічаць і з кіраўніцтвам рэжыму Лукашэнкі, непасрэдна прычыніўся да выгнаньня апазыцыйнага старшыні Вярхоўнага Савета 13-га скліканьня Сымона Шарэцкага зь Беларусі і зь вялікай палітыкі (паколькі той ня стаў упісвацца ў схемы Бэрліна і Масквы).

У верасьні 2000 года, на канфэрэнцыі ў Беластоку, спаўняючы пэўную зададзенасьць, Ганс Вік публічна засьведчыў, што сваёй дзейнасьцю ў АБСЭ на Беларусі ён спрыяў палітыцы ўключэньня Беларусі ў склад Расеі.

18 лістапада 2000 года Беларускі Народны Фронт і Кансэрватыўна-Хрысціянская Партыя — БНФ аб’явілі Ганса Віка пэрсонай нон-грата на Беларусі. Яму прапанавалі пакінуць краіну. Пра гэтае рашэньне былі афіцыйна пайнфармаваны АБСЭ, Парляманцкая Асамблея АБСЭ, амбасада Нямеччыны ў Беларусі, Міністэрства замежных справаў Нямеччыны, Эўразьвяз і іншыя міжнародныя арганізацыі.

Ня глядзячы на тое, што падвойная дзейнасьць Ганса Віка ў Беларусі была ўжо выкрыта, ён паводзіў сябе як ні ў чым ні бывала, а рэжым Лукашэнкі, ягоная „апазыцыя”, міжнародныя структуры і так званыя „незалежны” СМІ рабілі выгляд, што нічога не адбылося.

Гэта дазволіла спадару Віку амаль свабодна плянаваць сваю апошнюю афэру ў Беларусі — прызнаньне „дэмакратычнасьці” выбараў прэзыдэнта ў 2001 годзе і легалізацыю рэжыма Лукашэнкі. Пры ўхваленні з боку Віка і АБСЭ (і адпаведна, Масквы) была створана „пяцёрка” прамаскоўскіх кандыдатаў на прэзыдэнта Беларусі з былой камуністычнай намэнклятуры, а потым пакінута кандыдатура самага шэрага зь іх, камуна-савецкага функцыянера У. Ганчарыка (які ня мог быць рэальным супернікам Лукашэнкі). Для фальсіфікацыі і выграньня выбараў Лукашэнку стварылі выдатныя ўмовы і слабога псэўда-суперніка.

Аднак Лукашэнка перастараўся. Фальсіфікацыя была праведзена ім настолькі маштабна, груба, нахабна, татальна і бессаромна, што прызнаць выбары не было як. Акрамя таго Ганс Вік, вядучы падвойную гульню, ня мог эфэктыўна ўплываць на назіральнікаў за выбарамі, якія паўсюдна зафіксавалі грубыя парушэньні.

Камісія АБСЭ, якая (відаць па ўсім) прыехала ў Беларусь з гатовымі фармулёўкамі аб прызнанні выбараў, вымушана была скарэктаваць свае намеры і сказаць пра недэмакратычнасьць выбараў 2001 года ў Беларусі.

Ганс Вік пацярпеў частковае фіяска. Лукашэнка застаўся ў крэсьле, але выбары сьвет не прызнаў.

Закончылася ўсё даволі камічна. Ня глядзячы на супрацоўніцтва і „заслугі” Г. Віка, Лукашэнка ня даў яму ўязной візы і не пусьціў больш у Беларусь. Гэтакае цыганска-гэбоўскае вераломства. Маўляў, вы сваю справу зрабілі, спадары, дзякуй, вы вольныя. Місія АБСЭ таксама больш непатрэбная начальніку з усходняй мэнтальнасьцю.

Можа ўзьнікнуць пытаньне аб прычынах падвойнай „працы” Ганса-Георга Віка і пра сутнасьць агульных інтарэсаў Бэрліна і Масквы ў Беларусі. Гэта тэма асобнай размовы. Але можна сказаць, што тут справа ідзе пра незалежнасьць Беларусі, і пра транзіт, і пра канцэрн Рургаз-Газпром, і пра „калідор” праз

Польшчу, і пра інтарэсы Масквы за Бугам, а Бэрліна — у Калінінградзкай вобласці, і пра ськідваньне „лішняга насельніцтва” з былой Усходняй Прусіі ў Беларусь (аналогічна, як гэта было ў 1990-1991 гадах — з Усходняй Нямеччыны), і пра ськідваньне ў Беларусь атамных адыходаў ды расейска-эўрапейскага сьмецця і шмат пра што іншае, да чаго не дадумаецца звычайны беларус, але плянуецца зьлідні.

Шкода, якую спадар Ганс-Георг Вік, сумесна зь Місіяй АБСЭ ў Менску, зрабіў для беларускай нацыянальнай дэмакратыі, беларускага Адраджэньня і для Беларусі — велізарная і ўтрымлівае ў сабе элементы злачынства, вымагае рассьледваньня, сьледства і разьбіральніцтва ў судзе.

Падсумоўваючы страты Беларускага Адраджэньня, мусім сказаць, што сытуацыя пасля ўсяго, што натварылі на Беларусі расейцы за дзвесьце гадоў акупацыі, няпростая. Найгорш, што непрыяцелі моцна і неаднаразова пабурылі сацыяльна-культурную структуру беларускага грамадства, зламалі сацыяльна-культурныя мэханізмы, ператварылі насельніцтва ў не прывязаных да месца людзей, моцна вынішчылі нацыянальную інтэлігенцыю, ідэёвых асобаў і змагароў. Беларускаю нацыю пазбавілі сацыяльных апірышчаў, у грамадстве не засталася моцных, стабільных, сацыяльна ўгрунтаваных групаў людзей, няма рэальных і нармальных дачыненняў уласнасьці, вольных прафэсіяў і г.д. Ня кажам ужо пра нацыянальную сьведамасьць, культуру, рэлігійнасьць насельніцтва.

Тым ня менш Масква (нават пры дапамозе Нямеччыны) не дасягне, чаго хоча. У Беларусі ёсьць магчымасьці зьберагчы незалежнасьць, зьмяніць унутраныя абставіны (у тым ліку, і

ўладу) да лепшага і выйсьці на вышэйшы ўзровень нацыянальнага разьвіцця.

Аднак беларусы мусяць добра ведаць сваю гісторыю і разьбірацца ў гісторыі змаганьня за сваю незалежнасьць, дзяржаву, свабоду і нацыянальнае разьвіццё.

Беларусы павінны ведаць, хто іхны прыяцель у сьвеце, а хто — непрыяцель, мусяць разумець, найперш, палітыку Расеі ў дачыненні да Беларусі, каб правільна арыентавацца, змагацца, адстойваць, абараняць сябе і сваю краіну.

Адзін з унівэрсальных сучасных шляхоў дзеля ўзмацнення абароны і сілы нацыі ёсьць нацыянальная асьвета і адукацыя. **Беларускае Адраджэньне ня будзе моцным без нацыянальнага асьветніцтва.** У цяжкі час трэба звярнуць вялікую ўвагу на ўзровень і становішча розумаў, калі хочам сур’ёзна супроцьстаяць несвабодзе і чужынскай навалі. Каб эфэктыўна змагацца, трэба падрыхтаваць добрыя сілы, не марнаваць час і вызначыць прыярытэты. Гістрыя паказвае, што **ў палітычнай барацьбе перамагае ня толькі сіла зброі ды грошай, але, найперш, — узровень розуму і сіла духу, калі яны абаніраюцца на сьведамае, асьвечанае грамадства.**

Беларускае Адраджэньне жыве і змагаецца. Падступныя ўдары па сілах нацыянальнай дэмакратыі ў Беларусі не дасягаюць мэты. Сутнасьць, аднак, ня толькі ў тым, каб змагацца ды выстаць, але — перамагчы найгоршага непрыяцеля. На гэта павінны быць накіраваныя дзеянні і праца беларускіх адраджэнцаў.

17 чэрвеня 2002 года, Варшава.

БЕЛАРУСКІЯ ГІМНЫ

Гімны нацыі, дзяржавы, краіны пішуцца, як вядома, не па заказу, а самой гісторыяй. Прытым сам факт зьяўленьня гімну можа быць выпадковай падзеяй, неадпаведным вершам і мэлэдыяй, але, трапіўшы ў гістарычны кантэкст народа, яны становяцца яго гімнам.

Вядомая, напрыклад, гісторыя французкай салдацкай песьні *Марсельеза*, што стала дзяржаўным гімнам Францыі, ці мазуркі „*Ешчэ Польшка не згінэла*”, якая стала ў 1918 г. дзяржаўным гімнам Польшчы.

Дзяржаўны заказ на стварэньне гімну ёсьць блюзьнерства. Што з гэтага атрымліваецца, добра відаць на прыкладзе гімнаў СССР і так званых „рэспублік свабодных”. Гімны найчасцей ствараюцца ў барацьбе за нацыянальна-культурнае, дзяржаўнае і духоўнае адраджэньне нацыі і выбіраюцца народам, які змагаецца за сваю волю і лепшую долю.

У пачатку XX стагоддзя гімнам беларускага Адраджэньня найчасцей гучаў верш *Янкі Купалы „А хто там ідзе...”* на музыку *Людміра Рагоўскага*. Ён так і называўся: „*Беларускі гімн*”.

Пазней, пасля ўтварэньня *Беларускай Народнай Рэспублікі*, ужо ў 20-х гадах, шырока распаўсюдзіўся гімн „*Мы выйдзем шчыльнымі радамі*”, паводле верша *Макара Краўцова*, напісанага ў 1919 годзе (музыка *Уладзімера Тэраўскага*). Ён стаў гімнам *Беларускай Народнай Рэспублікі*. Яго сьпявалі паўсюдна змагары ў

Заходняй Беларусі, потым ён гучэў у часы Другой Сусьветнай вайны і цяпер гучыць ва ўсім сьвеце, дзе жывуць беларусы, якія памятаюць пра Бацькаўшчыну.

З часоў Другой Сусьветнай вайны, падзеі якой стымулявалі беларускае нацыянальнае Адраджэньне, паўсюдна гучыць побач з гімнам *БНР беларускі духоўны гімн „Магутны Божа”*. Гэта знакаміты верш *Натальі Арсеньневай* (музыка *Міколы Равенскага*). Надзвычай велічная, узнёслая і ўрачыстая мэлэдыя і змест гімна гучаць паўсюдна, дзе ладзяцца беларускія нацыянальна-культурныя мерапрыемствы. Прытым часта ўсё пачынаецца *дзяржаўным гімнам БНР*, а заканчваецца *духоўным гімнам нацыі — „Магутны Божа”*. Рэлігійныя службы ва ўсіх беларускіх цэрквах *Амэрыкі, Канады, Аўстраліі, Вялікабрытаніі* завяршаюцца сьпевам „*Магутны Божа*”.

Склалася добрая і прыгожая традыцыя. Беларуская нацыя мае два гімны — дзяржаўны і духоўны. Кожны заняў сваё месца. Кожны сьпяваецца ў сваім часе. Кожны адлюстроўвае нашу беларускую гісторыю, наш розум, нашу волю, наш дух, нашае беларускае сэрца.

Мяркую, што кожны Беларус павінен ведаць свае гімны.

МЫ ВЫЙДЕМ ШЧЫЛЬНЫМІ РАДАМІ

Мы выйдзем шчыльнымі радамі
На вольны, родны свой прастор;

Хай воля вечна будзе з намі,
А гвалту мы дамо адпор!
Дамо адпор!

Няхай жыве магутны, сьмелы
Наш беларускі вольны дух;
Вольны дух!
Штандар наш бел-чырвона-белы
Пакрыў сабой народны рух.

На бой! За шчасьце і за волю
Народу слаўнага свайго!
Браты, цяпелі мы даволі...
На бой! — усе да аднаго!
Да аднаго!

Імя і сілу Беларуса
Няхай пачуе й бачыць той,
Бачыць той!
Хто смее нам нясыці прымусы
І першы выкліча на бой.

Браты, да шчасьця мы падходзім;

Хай гром грыміць яшчэ мацней!
У крываваых муках мы народзім
Жыццё Рэспублікі сваёй!
Жыццё Рэспублікі сваёй!

МАГУТНЫ БОЖА

Магутны Божа! Ўладар сусьветаў,
Вялікіх сонцаў і сэрц малых!
Над Беларусяй, ціхай і ветлай,
Рассып праменьні свае хвалы.

Дай спор у працы штодзённай, шэрай,
На лусту хлеба, на родны край,
Павагу, сілу і веліч веры
У нашу праўду, у прышласць — дай!

Дай урадлівасьць жытнёвым нівам,
Учынкам нашым пашлі ўмалот!
Зрабі магутнай, зрабі шчаслівай
Краіну нашу і наш народ!

(„Беларускія Ведамасьці”, — 1998, №2(12); „Народная Воля”,
— 2001, 19 красавіка).

Шэсьце за Беларусь.

КАНФЛІКТ ДАВІДА З ГАЛІЯФАМ

Няшчасьце, якое здарылася ў Амэрыцы 11-га верасня ў выніку нападу таямнічых авіяэкстрэмістаў на Нью-Ёрк і Вашынгтон, уразіла сьвет сваёй жорсткасьцю, разбуральнай выніковасьцю і бездапаможнасьцю Амэрыкі.

Я шаную Амэрыку, зычу ёй добра і квітненьня. Аднак узрушэньне, якое завалодала палітыкамі, імкненьне тут жа зьнішчыць нябачнага і нібыта „слабога ворага“, вымушае мяне сказаць сваё слова. Абсалютна відавочна, што палітычныя рашэньні, якія прымаюцца на пачуцьцях, заўсёды накіраваныя толькі на бліжэйшыя мэты. Як правіла, ім нестae прадуманасьці, усьведамленьня магчымых адмоўных вынікаў. Мэта ацэньваецца як рэальнасьць. Але ў працэсе яе дасягненьня сітуацыя можа рэзка перамяніцца, і кантраляваць новыя дачыненні стане немагчыма.

Пасьпешныя дзеяньні супраць адной усходняй краіны могуць перамяніць сітуацыю і скансалідаваць людзей на Ўсходзе супраць Амэрыкі. Тады, ня глядзячы на палітычныя пазыцыі ўсходніх урадаў, ворагам Амэрыкі стане ўвесь Усход.

Я мяркую, што, ва ўмовах цяперашняга сьвету, збройны канфлікт з Усходам можа быць фатальным для Эўропы і Амэрыкі. На жаль, на Захадзе шмат хто не разумее, што калі будзе дапушчана памылка, то ваяваць прыдзецца не зь дзяржавамі на Ўсходзе, а зь людзьмі.

Ніякая эканамічная магутнасьць, ніякая супэртэхніка і ніякія спосабы яе ўжываньня ня могуць перамагчы перакананага чалавека. Нават ядзерныя ўзрывы не прынясуць Захаду перамогі, калі будуць парушаныя справядлівасьць, суверэнітэт і гонар людзей на Ўсходзе. Злачынства тэрарызму, перш чым будзе пакаранае, мусіць быць дакладна ідэнтыфікаванае і даказанае.

Захад ня выйграў ніводнай вайны зь „беднымі народамі“ на Ўсходзе (Карэя, Індакітай, В’етнам, Індыя, Алжыр, Конга і г.д.), але, на жаль, не зрабіў з гэтага высноваў. Пасьпешнае, недакладна акрэсьленае і прыблізна вызначанае ўжываньне высокатэхнічнай зброі можа маральна салідарызаваць Усход. Вайна „беднага Ўхсоду“ супраць ЗША (якая, дарэчы, вядзецца ўжо даўно малымі, нябачнымі сіламі) можа ператварыцца ў сусьветную партызанскую вайну Давіда з Галіяфам, якая будзе тлечь дзесяцігоддзямі, ператворыць у кашмар жыцьцё ў Эўропе і ў Амэрыцы і можа скончыцца вядомым па антычнай легендзе канцом.

Амэрыцы варта задумацца глыбей, у чым прычына нянавісьці да яе з боку краінаў, бедных эканомікай і жыцьцёвым узроўнем, але багатых гісторыяй і духоўнай культурай. Амэрыканскае грамадства шмат выйграла б, калі б глянула ў глыбіню сябе, калі б зірнула на сябе збоку і знутры, заўважыла б свае маральныя эрозіі і недахопы.

На добры лад, перад абліччам вялікага і зьнешне таемнага, маларазумелага канфлікту Ўхсоду з Амэрыкай, ня варта супакойваць сябе тлумачэньнямі пра неабходнасьць помсты антылюдзкаму арабскаму тэрарызму. Разумней было б амэрыканцам задаць сабе пытаньне: чаму, маўляў, яны, на Ўсходзе, нас, амэрыканцаў, ненавідзяць? Чым мы ім не падабаемся? Што яны хочуць сьцвердзіць, чаго дасягнуць? Мудра было б увагуле зразумець усходнюю мэнтальнасьць людзей Азіі і паўночнай Афрыкі. Тых, каго называюць „тэрарыстамі“ — гэта не піраты. Яны гінуць не дзеля матэрыяльных каштоўнасьцяў. Гэта таксама ня ёсьць вар’яты, а цалкам нармальныя і сацыяльна адаптаваныя людзі. Але яны іншыя. Дык якія ж яны?

На жаль, рэчаіснасьць сьведчыць, што зрабіць паварот у сваёй сьвядомасьці простаму амэрыканцу вельмі цяжка. Ён перакананы,

што яго краіна найлепшая, што сам ён таксама найлепшы, і не цікавіцца іншымі. І, што самае горшае, — ня хоча цікавіцца, ня хоча нічога ведаць. Абмежаванасьць ведаў пра сьвет у шэраговых людзей багатая і высокатэхнічнай Амэрыкі проста шакуе.

Зрэшты, на высокім узроўні амэрыканцы разумеюць свае праблемы. Толькі ці паўплывае гэта на выбар паводзінаў цяпер?

Ёсьць язвы ў амэрыканскім грамадстве, экспарту якіх ня ўспрыме і не дапусьціць ні адзін народ на Ўсходзе (і ня толькі на Ўсходзе). Можа, ня ў сіле і не ў багатыці справа?

Канфліктныя дачыненні цывілізацыяў ня выправіш бомбамі ды самалётамі, не палепшыш вайной.

Раптоўнае, нечаканае, на вачах ўсяго сьвету, хуткае і шокавае разбурэньне прымітыўнымі экстрэмістамі найвышэйшых будынкаў у ЗША (сьведчаньняў багатыця фінансавана моцнай Амэрыкі), — ўспрымаецца як жудасны сымвал. Можа, гэта знак для Амэрыкі? Можа, гэта заклік павярнуцца да каштоўнасьцяў духу? Можа, гэтая страшная ахвяра ў шмат тысячаў загубленых жыцьцяў мае нейкі таемны зьмест?

Ілюзія сілы, увасобленая ў ваеннай, фінансавай і таварнай матэрыі, можа рассыпацца ў пыл і груды руінаў.

Заклікі татальна зьнішчаць тэрарызм паўсюдна, ва ўсіх яго праяўленьнях, правільныя, на жаль, толькі тэарэтычныя. На практыцы, у цяперашняй палітычнай рэальнасьці, гэта можа абярнуцца масавай несправядлівасьцю, парушэньнем правоў нацыянальных мяншыняў і генацыдам іхняга насельніцтва.

Схема такая. Нейкі дзяржаўны рэжым пачынае парушаць правы, а потым і рэпрэсаваць нейкую нацыянальную меншасьць ці групу людзей. Тыя, абараняючы жыцьцё і сваё існаваньне, пачынаюць змагацца ў адказ. Тады рэжым аб’яўляе іх тэрарыстамі і пачынае зьнішчаць, ужо зыходзячы і з сілы, і з права.

Выразны прыклад — тэрарыстычная Расея, якая ўжо некалькі гадоў вядзе шырокамаштабную вайну супраць мікраскапічнай Чачэніі і праводзіць генацыд чачэнскага насельніцтва (пры стрыманых, на жаль, і пасіўных паводзінах заходніх краінаў).

Чатыры гады таму, калі закончылася 1-я Расейска-Чачэнская вайна, быў падпісаны „*Дагавор аб міры і прыпынках мірных узьмаадносьцінаў*“. Яго падпісалі законныя, усенародна абраныя прэзыдэнты — Аслан Масхадаў і Барыс Ельцын, — дзе было заяўлена на ўвесь сьвет „*аб спыненні ваеннага супрацьстаяньня Расеі і Чачэніі, якое доўжылася цягам чатырох стагоддзяў*“.

Цяпер расейцы вядуць новую вайну супраць Чачэніі з ужываньнем усіх відаў зброі з расейскага боку (акрамя атамнай). Рускія накіравалі 150-тысячную армію супраць 5-тысячнай чачэнскай, разбамбавалі і ператварылі ў руіны паўмільённую чачэнскую сталіцу і іншыя гарады, забілі больш за 130 тысячаў мірных людзей у краіне, насельніцтва якой не дасягае і аднаго мільёна жыхароў; сотні тысячаў выгналі з Чачэніі ва ўцякацтва, тысячы замкнулі ў фільтрацыйныя лягеры, дзе катуюць і забіваюць мірных цывільных людзей. І ўсё гэта называюць „антытэрарыстычнай апэрацыяй“. Бо расейцы разумеюць, што назваўшы ўсё сваім імем (вайну вайной, а генацыд — генацыдам), — трэба будзе выконваць (альбо парушаць) Жэнэўскую Канвэнцыю пра ваеннапалонных, Усеагульную Дэкларацыю аб правах чалавека і іншыя міжнародныя прыныцы і пагадненьні. А так рускія дазволілі сабе збамбаваць і зьнішчыць цэлую суверэнную краіну, забіваюць малалікі свабадалюбы народ, і не жадаюць несці за гэтае злачынства супраць чалавецтва ніякай адказнасьці.

Цяпер расейскія прыхільнікі вайны хочуць скарыстаць бандыцкі напад на Амэрыку ў сваіх інтарэсах, каб апраўдаць генацыд чачэнцаў. Рускія палітыкі заяўляюць аб сваёй гатовасці, разам з Амэрыкай, знішчаць тэрарызм „ісламскі, чачэнскі, ня важна, які”. Некаторыя дагаварыліся нават, што напад на ЗША зроблены пры дапамозе і з удзелам чачэнцаў. (Якія, акрамя як на сябе, спадзяюцца, у сапраўднасці, толькі на Амэрыку.)

Але барацьба суверэннай Чачэніі за свабоду і незалежнасць супраць рускай агрэсіі ня мае дачынення да тэрарызму. Тэрор праводзіць якраз руская армія і рускія спецслужбы.

Кожны народ валодае натуральным правам на незалежнасць і свабоду, мае права абараняць незалежнасць і, калі яе няма, — змагацца за яе. Кожны народ, калі яго вынішчаюць, мае права абараняцца ўсімі даступнымі і магчымымі сродкамі.

Заклік „паўсюдна знішчаць” і „ва ўсім сьвеце”, без усебаковага аналізу і ўліку палітычнай рэальнасці, можа прывесці да падмены паняццяў у рэальнай палітыцы, можа ня вырашыць праблему, а толькі ўскладніць яе, узаконіць забойствы і гвалт, легалізаваць рэпрэсіі, пашырыць маштабы тэрору.

На мой погляд, патрэбна дакладнае вызначэнне тэрарызму і выразнае называнне канкрэтных дзеянняў, доказнасць аргументаў, завершанасць следства, устанаўленьне віны. Мусіць быць зразумеласць. Усход не павінен успрымаць ваяўнічыя заявы як новы крыжовы поход.

Існуе небяспека, калі Запад можа аказацца перад праблемай, што, каб перамагчы „тэрарызм”, неабходна знішчыць цэлыя народы. Але трэба памятаць, што партызаны Ўсходу (як гэта ні жахліва) могуць ператварыць у руіны Жэнэву ці Брусэль, а заходнім арміям немагчыма знішчыць народ. (Гэта выглядала б злачыствам супраць чалавецтва.)

Вялікай небяспекай для Амэрыкі і для Эўропы была б партызанская вайна з Усходам. Яе неабходна пазбегнуць. Бо гэта

заўсёды — вайна бяз правілаў, дзе сіла вымяраецца, з аднаго боку, авіяносамі, ракетамі ды самалётамі сістэмы „Стэлс”, з другога — сілай чалавечай апантанасці. І, паўтаруся, яшчэ не было выпадку ў найноўшай гісторыі, каб самалёты перамаглі апантанага чалавека, які не баіцца сьмерці.

На маю думку, трэба заўсёды і найперш — старацца пра супрацоўніцтва і гуманную кансалідацыю сьвету, цаніць міжлюдзкія дачыненні.

Тым часам складваецца ўражанне, што ў паветры запахла вайной. З’явілася шмат галасоў, якія толькі і гучаць: „Знішчыць!”, „Забіць!” Але калі прааналізаваць усё спакойна, то прыходзіш да высновы, што ў трагічных выпадках 11 верасня трэба найперш дакладна ўстанавіць арганізатараў, кіраўнікоў і спонсараў нападу (бо выканаўцы загінулі). І толькі тады прымаць захады і ажыццяўляць рашэнні. Лепш за ўсё, каб гэта быў паказальны судовы працэс з удзелам усіх зацікаўленых краінаў, а не ваеннае забойства, якое (можна не сумняваюцца) пацягне за сабой новыя забойствы.

Я падтрымліваю Амэрыку, бо разумею, што на гэтую краіну абাপіраецца цяперашні сьвет і цяперашняя Эўропа. Я падтрымліваю амэрыканскі народ, бо ведаю яго дабрабытлівасць. Бо крыўда і страты зроблены яму — несправядліва, і людзі загінулі, ні ў чым і ні перад кім не вінаватыя.

Але Амэрыка прымае цяпер вельмі адказныя рашэнні, якія могуць уплываць на далейшы ход гісторыі XXI-га стагоддзя. На мой погляд, у такім становішчы ніхто і нідзе на сьвеце не павінен заставацца аб’яжавым ці ацэньваць падзеі толькі на пачуццях. Патрэбна дыскусія і разумнае асэнсаванне.

14 верасня 2001 г., Варшава.

(„Беларускія Ведамасці”, — 2001, №8(38); „Народная Воля”, — 2001, 20 верасня).

КУРАПАТЫ — НАШ БОЛЬ, НАША ПАМЯЦЬ, НАША ТРЫВОГА

Сёлета пачалося будаўніцтва шырокае сучаснае аўтастрады праз Курапаты. Ужо высакаюць Курапакі лес, вядуць земляныя працы, каб пашырыць існуючую калцавую дарогу. Савецкая практыка такой працы паказвае, што чакаюцца вялікія разбурэнні. Над Курапатамі зноў навісла небяспека псавання і знішчэння.

У абарону Курапатаў сталі энтузіясты Кансэрватыўна-Хрысціянскай Партыі — БНФ і Беларускага Народнага Фронту „Адраджэнне”, Маладога Фронту, Мартыралёгу Беларусі, прадстаўнікі грамадзкасці.

Цяжка ўсведамляць, што на пачатку XXI-га стагоддзя прыходзіцца звяртацца да людзей у абароне Курапатаў. Курапаты — ня толькі найбольшы і найстрашнейшы на Зямлі масавы магільнік генацыду беларусаў, але і найвялікшы і найтрагічнейшы сымвал мартыралёгіі народу.

Гэта той сымвал, які трынаццаць гадоў таму ў адначасці абудзіў наш народ ад сну, ад ілюзіяў камуністычнае прапаганды і праз

скруху нагадаў пра чалавечую годнасць, прымусіў задумацца над паправай нашай агульнай будучыні.

Мы, беларусы, павінны цяпер разумець, што будучыня нашай нацыі мераецца існаваннем Курапатаў. **Гэта наш духоўны знак, мера нашай якасці як народа, і вымярэнне духоўнай сілы.** У якім стане знаходзяцца Курапаты — у такім і народ. Тут усё адпавядае да дробязяў. Сходзім туды і паглядзім, як яны выглядаюць праз трынаццаць гадоў пасля адкрыцця, даследавання і ўсведамлення сэнсу. Ubачыўшы, зразумеем: якія мы ёсць, у якім стане жывём.

Калі б мы, беларусы, дапусціліся, што Курапаты знішчылі б, разбурылі ці зніжажылі, лічыце, што тое самае адбудзецца і з намі. У 1988 годзе, калі йшло даследаванне і яраснае змаганне за Курапаты, я звярнуў на гэта ўвагу і пісаў пра гэта („Калі мы згубім, страцім гэтую сілу, нас — няма”).

Звернем увагу таксама, што непрыяцелі нашага нацыянальнага быцця і нашай свабоды, і ўся цэпра, што ўзрошчана ў нашым грамадстве, імкнучца Курапаты знішчыць. Па-свойму, па-

(Фота Ул. Карміліна)

Міліцыя ахоўвае разбурэнне Курапатаў. 2001 г.

Дарога праз Курапаты.

цёмнаму, яны дакладна разумеюць сэнс *Курапатаў* для Беларусі. І ў сваім непрыхільным стаўленні ведаюць, што робяць.

Для закаранелых злачынцаў-забойцаў няма праблемы сумлення і ніякіх праблемаў у злачынстве, акрамя праблемы трупам. У іх адзіны клопат: куды яго падзець, як схаваш. Энкаведзісты хавалі ў зямлю, але сляды замяталі потым. І найлепшай шырмай было якое-небудзь будаўніцтва.

Так схавалі шмат забойстваў. У пачатку 60-х гадоў, напрыклад, каля Менску, за Абсэрваторыяй (у бок Уручча) пры пабудове дарогі і дарожнай раз'язкі было знішчана месца масавых пахаванняў расстраляных энкаведзістамі людзей.

У гэты ж час (пачатак 60-х) вялі кальцавую дарогу праз

Курапаты, выграблі горы касцей расстраляных. Хто ведае, хто памятае цяпер пра гэта? (Магчыма, акрамя мяне, што запісаў гэтыя звесткі ад людзей, якія ў большасці ўжо не жывуць.) Будаўніцтва на касцях — гэта цёмны зьдзек над людзкасцю, святакрадства, працяг злачынства, працяг, які хавае забойствы.

Так было з масавымі пахаваннямі расстраляных у *Лошыцы (Лошыцкім Яры)*, звесткі пра якія я, на хвалі перамогі ў *Курапатах*, як аказалася, неабачліва, рассакрэціў раней часу (не зрабіўшы археалагічных даследаванняў). Сістэма зрэгавала імгненна. Тут жа хутка скапалі экскаватарамі прылеглыя ўзгоркі і засыпалі *Лошыцкі Яр*, заасфальтавалі, а на паверхні пабудавалі гаражы.

(Фота Ю. Дзягінкіна)

Курапаты. Беларусы перад памяццю пра генацыд.

Курапаты. 29 кастрычніка 2000 г. Узельнікі Крыжовага шэсця. (Беларускі Народны Фронт „Адраджэньне” і Кансэрватыўна-Хрысціянская Партыя — БНФ).

З Курапатамі такі нумар не прайшоў. Пятнаццаць гадоў рыхтавалася іхняе адкрыццё. Мне і маім сябрам, якія ведалі таямніцу, хапіла вытрымкі, і Курапаты дачакаліся свайго часу. У 1988 годзе пра злачынства камунізму ў Курапатах ведаў увесь сьвет.

Ні адзін помнік мартыралёгіі не дасьледаваны на такім узроўні, як Курапаты. Сфальшаваць зьвесткі і сказаць іншае нашчадкі НКВД ўжо былі ня ў стане. Кожная спроба давесці адваротнае толькі сьведчыла супраць іх. Тады вярнуліся да старога мэтаду — да будаўніцтва. Так узнікла ініцыятыва пашырэння калыцкай дарогі і правядзеньня шырокай сучаснай аўтастрады праз Курапаты. І гэта нягледзячы на тое, што даўно існуюць нармальныя праекты аўтастрады ў абход Курапатаў. Але будаваць хочучь напразці. Тут відавочны палітычны заказ тых, хто зацікаўлены зьменшчць значэньне Курапатаў і ў перспэктыве — разбурыць іх.

Патрабаваньні людзей і ўсёй грамадзкасьці цяпер павінны быць рашучымі і адназначнымі: **ніякай аўтастрады праз Курапаты не павінна будавацца і не павінна быць!**

Справа ня ў тым, што дарога, як абяцаюць, быццам бы не разбурыць зноў Курапацкія магілы (што сумніўна). Будаўніцтва аўтастрады праз Курапаты стане прыступкай для далейшай непавагі і стварэньня магчымасьцяў для зьнішчэньня рэшты магілаў у перспэктыве. Аўтастрада іх зьняважыць, прынізіць значэньне гэтага трагічнага і сьвятога месца, бо такія адносіны да яго — хамскія, паказваюць на тое, што ў людзей, якія б зрабілі такую дарогу, няма прырытэту духа, памяці, пашаны перад пакутніцкай сьмерцю часткі нацыі; сьведчаць пра дробязнасьць інтарэсаў дробных людзей, што не берагуць спакой мёртвых. Брыдка пляваць у мінулае, але недапушчальна і дзіка пляваць у будучыню.

Не павінна такога быць, каб на краю пакутных магілаў, з шумам і грукатам, імчалася рака машын! Аўтастрада мусіць ісьці ў абход, далей ад Курапатаў і ад жылых дамоў. (Трэба шанаваць і жывых, і мёртвых!) Гэта было б правільна, разумна і па-людску.

А на адрэзку старой калыцкай дарогі праз Курапаты (калі яна застанеца) неабходна паставіць з двух бакоў індывідуальны *Знак Курапатаў* і дарожныя знакі абмежаваньня хуткасьці, каб кожны ведаў, дзе праязджае.

Беларуская грамадзкасьць, дасьледчыкі і пацярпелыя (дзеці і сваякі расстраляных) не павінны паддавацца ні на якія нібыта „канструктыўныя” кампрамісы, распачынаць нейкія „дасьледваньні” ў зоне запланаванай дарогі (і тым самым

згаджацца з будаўніцтвам), бо ня можа быць кампрамісу са злачынствам. А запланаваная аўтастрада праз Курапаты якраз і ёсьць — злачынства.

У абставінах, калі імкненьням прынізіць і зьнішчыць Курапаты спрыяе ўлада і інспіруе такія дзеянні, выратаваць мэмарыяльнае месца можа толькі грамадзкасьць, сам народ, і найперш — эліта грамадзтва.

У Курапатах (улічваючы нэгатыўную пазыцыю і дачыненьні ўладаў) можа быць толькі народны помнік расстраляным, народны мэмарыял, які спантанна здольны стварыць народ.

Пачатак народнаму мэмарыялу паклалі ў 1989 годзе, калі ўсім народам (тысячы людзей) паставілі ў Курапатах *сямімэтровы Крыж пакуты*. Курапаты мне бачацца помнікам з мноства крыжоў, дзе кожны крыж сымвалізуе ахвяру. Гэта помнік на вечнасьць. Ён не зьнікае і не марнее, пакуль жывы народ. Бо людзі кожнага пакаленьня нясуць сюды свае крыжы памяці.

29-га кастрычніка мінулага году Народны Мэмарыял пачаў мэтанакіравана стварацца энтузіястамі *Кансэрватыўна-Хрысціянскай Партыі — БНФ і Беларускага Народнага Фронту „Адраджэньне”*, калі было арганізаванае шматкілямэтровае крыжовае шэсьце ў Курапаты і ўсталяваньня на магілах дзясяткі крыжоў.

З таго часу колькасьць крыжоў большае. Кожны чалавек можа прынесці сюды і паставіць свой крыж у памяць пра генацыд, па загіблых людзях, па замардаваных матках, бацьках, дзядзях, прадзядзях, па нявінна забітых продках. Беларусы зьнішчалі, і гэтая памяць у нас — велізарная, павінна стукнуць у нашы сэрцы.

Мала рушэньня энтузіястаў. Добра, каб быў шырокі, сапраўды ўсенародны рух. Тысячы, дзясяткі тысячаў, лес крыжоў можа вырасьці ў Курапатах, калі толькі людзі зрушацца і захочуць ушанаваць жыцьцё і сьмерць, і пакуты продкаў.

Пакаленьне 80-х гадоў выканала сваю задачу, выявіла, дасьледвала і выратавала Курапаты, паказала беларускую трагедыю ўсяму сьвету. Перад людзьмі пачатку трэцяга тысячагоддзя стаіць новы выклік, каб уратаваць Курапаты. Мусіць быць ня толькі пратэст супраць варварства, але й стваральная праца ўсіх. Ідэя ёсьць, пачатак зроблены. Няхай жа дапаможа Беларусі Бог!

6 кастрычніка 2001 г., Варшава.

(„Народная Воля”, — 2001, 10 кастрычніка; „Берасьце”, — 2001, верасень-кастрычнік, №12).

Нясецьне крыжы ў Курапатах. 29 кастрычніка 2000 года Беларускі Народны Фронт „Адраджэньне” і ягоная Кансэрватыўна-Хрысьціянская Партыя — БНФ арганізавалі Крыжовае шэсьце і мітынг-рэквіём, прысьвечаныя Дню памяці продкаў „Дзяды”. Больш за тысячу асобаў сабраліся на праспэкт Скарны і прайшлі 8 кілёмэтраў, нясуць крыжы ў Курапаты і белыя кветкі. Крыжы паставілі на месцы расстрэлаў над магіламі, а сьвятары — асвяцілі іх.

ЧЫМ ВЫКЛІКАНЫ ВАРВАРСКІ НАСТУП НА КУРАПАТЫ

Ідэалёгія і палітыка разбурэньня *Курапатаў* зразумелая. Уладу ў Беларусі захапілі выхадцы з НКВД-КГБ, якія хацелі б зьнішчыць сьведчаньні генацыду, што ажыццяўляла Масква праз органы НКВД. Усе спробы сфальшаваць вынікі навуковых дасьледаваньняў, зробленых у 1988 годзе, і абвергнуць вынікі сьледства па *Курапатах* праваліліся. Пасьля гэтага запанавала ўяўная цішыня, у час якой паволі руйнавалася і занечышчалася ўсё, што звязана было з памяццю пра *Курапаты*, засьмечвалася тэрыторыя магілаў, месца рабілася прахадным, кінутым на тапаньне наезных жыхароў з бліжэйшых кварталаў горада.

Тактыка рэжыму была зразумелай. Яе неабходна было спыніць. У 2000 годзе на *Дзяды Беларускі Народны Фронт „Адраджэньне”* і ягоная *Кансэрватыўна-Хрысьціянская Партыя — БНФ* распачалі актыўнае стварэньне ў *Курапатах Народнага Мэмарыялу Беларускай мартыралёгіі*. Было наладжана масавае Крыжовае шэсьце ў *Курапаты* і ўстаноўлена над магіламі мноства крыжоў (больш 30-ці).

Стаўленьне крыжоў працягвалася ўвесь час. На 2001 г. іх ужо паставілі больш за сотню. Была растлумачана (часткова ў друку) канцэпцыя *Народнага Мэмарыялу ў Курапатах*, які па задуме ствараў бы сам народ. Дзеля гэтага кожны мог зрабіць і прынесці ў *Курапаты* свой крыж, паставіць яго за душы расстраляных беларусаў, сваіх родных і блізкіх. Над магіламі расстраляных на *Курапатах* горах, побач з соснамі, на палянах і ўздоўж дарог вырастаў бы лес рукатворных крыжоў. Усё гэта рэальна абазначыла б памяць па расстраляных і сымвалізавала б уваскрасеньне душ. (Такі беларускі крыжовы помнік ёсьць на сьвятой гары *Габарка* на Беласточчыне і ў іншых месцах. Кожны год беларусы нясуць у *Габарку* крыжы.)

Справа зрушылася. Гэтакія дзеянні выклікалі ціхую паніку ў кіраўнічым асяроддзі рэжыму. Безумоўна, што маскоўскія аналітыкі з ГБ прааналізавалі задуму *Народнага Мэмарыялу* і зразумелі, што прыходзіць канец іхным спробам схаваць памяць пра *Курапаты* і паступова зьнішчыць іх.

Рэакцыя была пасьпешнай і грубай. Ужо летам 2001 года пачалася

падрыхтоўка да будаўніцтва шырокай аўтастрады праз *Курапаты*. Прытым так сьпяшаліся, што пачалі без пляну і без узгадненьня праекту. Мэтадам такога будаўніцтва (гледзячы па абставінах) можна было разбурыць і зьнішчыць літаральна ўсё: і лес, і крыжы, і магілы. Напрацаваны вялікі савецкі вопыт зьнішчэньня культуры. Гісторыя расейскай акупацыі на Беларусі паказала, што не існуе ніякіх маральных перашкодаў у варвараў: ні ў тых, хто загадвае, ні ў тых, хто выконвае. Тыя, хто разбураюць крыжы і магілы, ня маюць ніякіх духоўных каштоўнасьцяў, акрамя паняццяў нявольніка і раба.

Разбурэньне *Курапатаў* заплывавана з асаблівым цынیزмам. Варта звярнуць увагу на даты. Ігнаруючы ўсіх і ўсё, шырокім фронтам прыступілі да будаўніча-разбуральных працаў у зоне *Курапатаў* 20 верасьня, якраз ў дзень так званай „самаінаўгурацыі” Лукашэнкі пасьля сфальшаваных выбараў. 8-га лістапада, на другі дзень галоўнага бальшавіцкага сьвята, па загаду зьверху пачалі ламаць Крыжы, зьбіваць і катаваць людзей — абаронцаў магіл, кінулі на іх тэхніку, бульдозеры, КГБ і спэцыяльныя атрады міліцыі.

Такое супадзеньне датаў добра адлюстроўвае ідэалёгію вандалізму, паказвае, у якой сфэры паняццяў існуюць разбуральнікі *Курапатаў*.

Курапаты — унікальны помнік і сымвал генацыду. Ад асэнсаваньня яго беларусамі шмат у чым залежыць лепшая будучыня Беларусі. Бяда якраз у тым, што непрыяцелі беларушчыны гэта разумеюць лепш, чым некаторыя беларусы. Лёс *Курапатаў* будзе залежыць ад двух зьяваў: ад сілы супраціўленьня варварству і галоўнае — ад уздыму і моцы стваральнай працы, ад рабленьня *Народнага Мэмарыялу крыжоў*. Рэч зразумелая: напачатку гэтую працу павінна ўзяць на свае плечы арганізаваная эліта грамадства, актыўныя і сьведамыя людзі, пакуль ня зрушыцца ўвесь народ.

2001 г., лістапад, Варшава.

(„Беларускія Ведымацы”, — 2001, №10(40); „Беларус”, — 2002, красавік, №471).

Крыжовы шлях-2000. Пачатак працэсіі на праспэкт Скарыны ў Менску.

БЕРАЖЭМ КУРАПАТЫ!

(Зварот да моладзі)

Вельмі добра, што ў нашым беларускім грамадстве знайшліся людзі, якія дабраахвотна ўсклалі на сябе абавязак старажавання Курапатаў.

Павінен сказаць пра сэнс зьявы. Курапаты гэта ёсьць **мэмарыяльны помнік расейска-бальшавіцкага генацыду**, учыненага над нашым народам. Гэтае месца ёсьць адначасна **нацыянальным сымвалам** пакутаў і сымвалам беларускай народнай памяці. Гэта духоўнае месца. Па адносінах да Курапатаў мераецца наша народная беларуская моц, нашая маральная якасьць як народа.

Цяпер нашая народная моц і нашая беларуская мараль падвяргаюцца выпрабаваньням з боку ідэйных нашчадкаў тых злачынцаў, якія некалі расстрэльвалі людзей у Курапатах.

Яны нахабна дэманструюць непавагу да беларускай сьвятасьці, будуюць дарогу праз нашае сьвятое месца і глядзяць, як мы будзем сябе паводзіць.

Можна сказаць пэўна, што калі б на абарону Курапатаў ніхто не паўстаў, — гэта абазначала б, што мы — ніхто і нішто, што нас — няма. І цемра зрабіла б з гэтага высновы.

Але нашыя людзі сталі на абарону Курапатаў з поўнай сьведамасьцю. Прынеслі сюды і паставілі сотні крыжоў. Прышлі з сьвятарамі. А маладыя дабраахвотнікі ўсталявалі тут кругласутачнае пільнаваньне.

Мушу сказаць, што гэта ёсьць ужо наша маральная перамога.

Цемра бярэ верх толькі тады, калі ёй не супраціўляюцца. Калі ж яна вымушаная ісьці па касьцях, па ахвярах, ламаючы супраціўленьне справядлівасьці грубай сілай, — гэта ніколі ня ёсьць перамога цемры, а толькі сьведчаньне яе амаральнасьці і зла. Такое зло ніколі доўга ня будзе трымацца. Вось чаму **заўсёды трэба супраціўляцца злу**.

Хлапцам і дзяўчатам, якія дабраахвотна сьцерагуць Курапаты, я б сказаў: „Сярод вас, пэўна, ёсьць розныя людзі. Але памятайце: вы спрычыніліся да абароны найвялікшай таямніцы — таямніцы сьмерці, над якой ніхто ня ўладны. Усе народы берагуць і сьцерагуць месцы і памяць пра сьмерць, таму што гэтыя месцы і гэтая памяць ёсьць **сымваламі вечнага існаваньня**. Ці гэта на Зямлі — для народа, ці гэта для вечнай душы — у іншым сьвеце.

Я хацеў бы, каб маладыя беларусы думалі і задумваліся над гэтым. І тады Курапаты могуць дапамагчы кожнаму ў паляпшэньні ягонай душы. Гэтак жа, як паспрыялі яны ў Адраджэньні Беларусі, як дапамагаюць у Адраджэньні ўсёй беларускай нацыі.”

26 сьнежня 2001 г., Варшава.

НАШ БЕЛАРУСКІ ШАСЬЦІКАНЦОВЫ КРЫЖ

У 30-я гады мінулага стагоддзя і за часы нямецкай акупацыі найбольш знакамітай асобай, як знаўца мастацтва і культуры, быў у Менску скульптар і прафэсар *Міхail Керзін*. Аўтарытэт ягоны быў надзвычай высокі. Напачатку 40-х, калі нямецкія акупанты ўжо абсталяваліся ў горадзе і кіраўніком цывільнай адміністрацыі Генэральнай Губэрніі быў прызначаны *Вільгельм Кубэ*, тады дазволена было беларусам аднавіць беларускі гістарычны музэй, які знаходзіўся ў так званым „Юбілейным Доме”. (Пабудаваны ў 1913 годзе ў манеры „а ля рус” у гонар юбілею расейскай царскай дынастыі. Цяпер там Дом актора. 25 сакавіка 1918 года тут была аб’яўлена незалежнасьць БНР.)

Дырэктарам беларускага музэю заступіў *Антон Шукелойць*, які акурат уцёк з бальшавіцкай турмы ў Крупках (фактычна, з-пад расстрэлу) і апынуўся ў Менску. (Як толькі пачалася вайна, энкавэдзісты схапілі яго і, разам з тысячамі такіх жа як ён арыштаваных беларускіх інтэлігентаў, павезлі этапамі на Ўсход.)

Пачалі фармаваць музэйную экспазыцыю. І вось сабралі аднаго разу ўсе ўнікальныя археалагічныя экспанаты, якія засталіся ад ранейшага менскага музэю, расклалі на вялікім шырокім сталёвым каменным сьцяжары, на канечнікі, фігуркі, амулеты і задумаліся, што з гэтым рабіць.

(Мастак М. Сьвятуюнчыч)

Пагоня.

Паклікалі прафэсара Керзіна, каб той парадзіў. Прафэсар прышоў, кінуў вокам, паўзіраўся і кажа:

— Нясіце вядро.

Прынеслі вядро. А прафэсар гэтак адным махам шырокай рукі згроб усе археалагічныя экспанаты і — шух у вядро.

— Выносьце, — кажа, — на сьметнік. — Гэта ж падумаць толькі, — прадаўжаў далей прафэсар Керзін пасля ўсеагульнай замінікі, — Масква ўсюды рабавала, дзе толькі магла! Па ейнай палітыцы, ніякай культуры на Беларусі не павінна было быць. Усе арыгінальныя знаходкі і ўнікумы — сабе ў Маскву забралі, а нам тут, у Беларусі, муляжы пакінулі, падробкі, хлам: радуйцеся! О, гэта адмыслова. У іх розум не на дабро, ведалі, што рабілі, — рэзюмаваў прафэсар.

Гэтую гісторыю расказаў мне аднойчы Антон Шукелойць, разважаючы пра *Крыж* і муляж Крыжа *Эўфрасіньні Полацкай*. Муляж Крыжа (калі не прымаць пад увагу ягоную ілюстрацыйную ўжытковасьць) мае, на мой погляд, такі самы сэнс для культуры і такую ж цану, як і той хлам, які прафэсар Керзін выкінуў у вядро для сьмецьця.

Муляж наталяе розум, але засоньвае дух, стварае ілюзію, што нешта ўжо ёсьць. Фальшыўка, падробка дае ўяўленьне — і спрыяе забыццю рэальнасьці.

Калі б хто думаў спэцыяльна, што зрабіць, каб прымусіць беларусаў забыцца пра сваю зрабаваную маскоўцамі культуру і пра яе духоўны сэнс, то замест кляйнота стварыў бы дублікат, пустышку, каб улагодзіць і заспакоіць сярэдніх людзей, і тых, хто ня ведае і не разьбіраецца (якіх, на жаль, вельмі шмат).

Што датычыць рэальнага Крыжа Эўфрасіньні, то тут, на мой погляд, сэнс найглыбейшы. Я б сказаў, эзатэрычны сэнс, чудатворны і лёсавызначальны для ўсяго беларускага народа. Зьдзіўляе, зь якой паслядоўнасьцю расейцы-бальшавікі імкнуліся неўпрыкметна зьнішчыць Крыж, завалодаць ім, ня даць, каб ён заставаўся на Беларусі.

Зь літаратуры вядома, што ў 1929 годзе ГПУ-НКВД вывез Крыж Эўфрасіньні Полацкай зь Менску ў Магілёўскі музэй. (Захаваліся нават прозьвішчы тых гэбістаў, што вывозілі.) Тлумачылі акцыю тым, што, маўляў, рэліквія павінна быць далей ад мяжы, каб гавантаваць бясьпеку.

У канцы 70-х мне прыходзілася некалькі разоў размаўляць пра Крыж з былым дырэктарам Магілёўскага гісторыка-краязнаўчага музэю спадаром Філіповічам, які ў 1941 годзе працаваў у музэі і прысутнічаў пры эвакуацыі ягоных экспанатаў. Ён цьвердзіў, што энкавэдзісты вывезлі тады Крыж ў Маскву.

Праўда, пасля вайны была пушчана плётка (хутчэй за ўсё, праз КГБ), што быццам бы Крыж на той час у Магілёве не было, і што невядома, дзе ён. Пазьней пускаліся іншыя чуткі, што быццам бы Крыж трапіў то ў Амэрыку (называлі нават калекцыю Моргана), то ў Аўстралію, то ў беларускую эміграцыю, Бразілію і г.д.

Пусканьне плётак тымі, хто скраў Беларускаю Рэліквію, мяне не здзіўляе. Я схільны верыць Філіповічу. Бальшавікі пры эвакуацыі музэя, першым чынам (вядома ж) забралі б Крыж, а не муляжы каменных сьцяжараў, кшталту тых, якія выкінуў на сьмецьце прафэсар Керзін.

Але нават калі б сапраўды ў 1941 годзе Крыж ўжо не было ў Магілёве (хадзілі яшчэ чуткі, што Крыж хавалі ў абкамаўскім

партыйным сэйфе), то ці могуць быць сумненні ў тым, дзе ён апынуўся пасля таго, як гэбісты забралі яго зь Менску?!

Крыж схаваны ў Маскве, і прычыны ягонага знаходжання там, відаць, ня толькі культурна-матэрыяльнага і музэйнага кашталту. Нездарма гэтым займаўся НКВД. Там думалі наперад, зьнішчалі дзеля „святлай камуністычнай будучыні”. (І, як паказала гісторыя, — дзеля рускай і гэбоўскай будучыні.)

Для беларускай нацыі **Полацкі Крыж** ёсць сакральны агульнанародны сымвал, гэтак жа, як **Пагона, Бел-Чырвона-Белы Сыяг, Вільня, Курапаты, Абраз Маці Божай Вострабрамскай, Наваградак, Мірскі замак, Нясьвіж, Полацак, рака Нёман і гістарычная рака Няміга** (дзе цаной вялікіх ахвяраў, у крывавай бітве былі спынены чужынцы), **Белавежская Пушча, Крэва** і г.д. (Дарэчы, нават маючы на ўвазе толькі тое, што я назваў, заўважце, куды цалючы непрыяцелі.)

Добра вядомы таксама **Запавет Шасьціканцовага Крыжа** Эўфрасіньні, сэнс якога ў тым, што Полацкі Крыж „жыватворыць” душы народа, сьцеражэ, аберагае краіну. Страта Крыжа — пазбаўляе народ апекі і прынясе няшчасьце тым, хто яго ўкрадзе.

І вось ён зьнік. З пачатку 40-х гадоў яго няма на Беларусі. Запавет прыдае Крыжу значэньне пэрспэктыўнага і мабілізуючага нацыю сымвала. (У мяне падазрэньне, што найперш таму ён і быў выкрадзены бальшавікамі-равсэйцамі. У ягоным зьнікненьні прачытваецца злая воля.)

Крыж Эўфрасіньні — гэта беларускі Грааль, толькі захоўваецца ён ужо не на Монтсальвачы (Полацку), а, відаць, у д’ябальскім замку Шахтэльмарвайль.

Нагадаю, што Полацкі Шасьціканцовы Крыж, які сымвалізуе Боскае стварэньне сьвету (шэсьць канцоў — шэсьць дзён стварэньня) ёсць Крыж-

Куфэрак, у якім захоўваюцца кавалак Крыжа Хрыстовага з кроплямі Ягонай Боскай крыві і асколак каменю з крыпты (труны) Багародзіцы.

Калі паўзірацца на нашыя пасляваенныя гады, то відаць, што то тут, то там зьяўляюцца людзі, якім не дае спакою лёс Полацкага Крыжа. Яны пачынаюць разважаць, дзе ён мог быць. Некаторыя нават парываліся яго безвынікова шукаць. Але, зразумела (хоць, магчыма, яшчэ нямногім), што шукаць Полацкі Крыж трэба ня толькі ў натуральным ягоным выглядзе, як канкрэтную нацыянальную рэліквію, але здабываць у духу, як найсьвятлейшую, вечную праўду, знайшоўшы якую, народ становіцца — бесьсьмяротным.

І вось, калі ў чарговы раз зноў ажыла цікавасьць да Полацкага Крыжа, аднекуль, зь вельмі сумніўных сфэраў сьведомасьці, зьяўляецца прымітыўная ініцыятыва стварыць ілюзію Крыжа,

падробку, каб заспакоіць інтэрас ды суцішыць неабуджаны дух. Ствараецца муляж рэліквіі (1997г.), фальшыўка, і хораша абгрунтоўваецца; дзіўныя спонсары, зьвязаныя з Расеяй, дапамагаюць яе зрабіць. Утварылася зьява, як наш цяперашні суверэнітэт, які, заўважце, карэлюецца з муляжным падабенствам Вялікага Сымвала.

У іншых умовах і абставінах, пры адсутнасьці маскоўскага сьледу і пры поўнай невядомасьці пра месца знаходжання Крыжа, можа і не было б у гэтым чыне вялікай бяды. Хутчэй за ўсё, нават рэалізаваліся б добрыя памкненьні. Але калі ведаем і здагадаемся, што злодзей засеў там, у цёмным замку Кліншора, за крамлёўскімі сьценамі, то ўся гэтая самадзейнасьць выглядае інакш.

Тут выяўляецца тыпалёгічная рыса пэўнай зьявы. У дачыненні да беларускай культуры я назваў бы яе „адмоўным эфэктам Керзіна”. Яна (гэтая зьява) вынікае з тыпалёгіі ашуканства і каляніяльных дачыненняў. Гэтак бэльгійцы некалі рабавалі Афрыку, забіралі брыльянты ды алмазы, а ўзамен давалі туземцам

Курапаты.

шклянныя пацеркі (каб цешыліся). З цывілізаваным народам можна абыходзіцца гэтак жа, калі давесьці ягоную сьведомасьць да ўзроўню Афрыкі.

У апошні час месцазнаходжаньнем Полацкага Крыжа спрабаваў цікавіцца Пётр Краўчанка, былы Міністар замежных справаў Беларусі. Але ён ніколі не задумваўся пра Грааль, таму ягоная мімалётная цікаўнасьць ні да чаго не прывяла, а сам ён неўзабаве ператварыўся ў „японскага пасла” ў краіне Ўзыходзячага Сонца.

Што дзень наступны нам рыхтуе? Калі вернецца на Беларусь Полацкі Шасьціканцовы Крыж? Дзе ягоныя рыцары і абаронцы? Хто дасьць адказ?

Але ня трэба адказу. Ужо даўно, так даўно, што сталі, як мроя, „усё лятуць і лятуць тыя коні, срэбнай зброй далёка грымяць...”

12 жніўня 2002 г., Варшава.

ШЛЯХ АДРАДЖЭНЬНЯ

Адраджэньне — гэта ідэалёгія *Беларускага Нацыянальна-Вызвольнага Руху*, які ставіў задачу вярнуць незалежнасьць Беларусі і стварыць Беларускаю нацыянальную дзяржаву. Пачатак гэтай ідэалёгіі сягае ў сярэдзіну XIX стагоддзя. Ён звязаны з творчай і грамадзкай дзейнасьцю *Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча* і потым — з паўстаньнем пад кіраўніцтвам *Кастуся Каліноўскага*.

Погляды і рух беларускага Адраджэньня сфармаваліся як сістэмная палітычная зьява ў самым пачатку XX-га стагоддзя, пасля стварэньня беларускай палітычнай партыі Адраджэньня, якой стала *Беларуская Сацыялістычная Грамада*. Беларускае Адраджэньне, асабліва пасля расейскай рэвалюцыі 1905 года, разьвівалася ў рэчышчы палітычнага незалежніцкага руху і ў форме нацыянальна-культурнага асьветніцтва.

Самым галоўным гістарычным вынікам беларускага Адраджэньня было аб'яўленьне незалежнасьці Беларусі, арганізацыя Беларускай незалежнай дзяржавы і стварэньне дзяржаўнай улады (ворганаў кіраваньня). Першасны цыкл рэалізацыі нацыянальнай ідэі і сьвярджэньня беларускай нацыі пасляхова адбыўся ў 1918 годзе. Наступным этапам павінна была стаць нацыянальная стабілізацыя Беларускай дзяржавы і беларускага грамадства. Гэтага якраз не дазволілі ажыццявіць абставіны. Дзяржаўнасьць пад акупацыяй існавала ў вельмі дэфармаванай форме і, практычна, не разьвівалася, бо не было незалежнасьці.

У першыя дзесяцігоддзі руска-бальшавіцкай акупацыі беларускае Адраджэньне было, практычна, разгромленае, а ягоныя дзеячы, ў большасьці, — фізічна ліквідаваныя. Адбывалася расправа зь беларускім народам, генацыд і зьнішчэньне, практыкаваліся пачварныя зьявы. Нават мову беларускую (фактычна, забароненую) імкнуліся разбурыць і пераарбіць пад расейскую акупацыйнымі дэкрэтамі.

У становішчы генацыду любая перамена, што адхіляла б прычыну генацыду, выглядала б лепшай. Такім парадоксам стала Другая Сусьветная вайна, зьмена акупацыі. Беларускі рух адраджэўся, перажываў пэрыяд уздыму, моладзь гатовая была змагацца за свабоду і незалежнасьць Бацькаўшчыны. Але пэрспэктывы барацьбы былі мрочнымі, бо ўсё вырашалі акупанты, і змагацца прыходзілася на два бакі. Беларусы не паспелі сабраць вялікай вайскавай сілы і заняць самастойнае месца ў тэатры ваенных дзеяньняў. Але галоўным палітычным чыннікам для беларусаў, які вызначаў палітычныя паводзіны (асабліва ў канцы вайны) быў чыннік існаваньня Рады БНР, факт арганізацыі Беларускай дзяржаўнасьці ў 1918 годзе і падтрымка ідэалёгіі нацыянальнай дзяржаўнасьці.

У другой палове 40-х гадоў была адноўлена дзейнасьць Рады БНР (якая часова прыпынілася пасля сьмерці Прэзыдэнта *Васіля Захаркі*). Пытаньне беларускай свабоды, незалежнасьці і вызваленьня з-пад камуна-савецкай акупацыі зноў паўстала на ўсю моц у сфэры антысавецкай эміграцыйнай палітыкі. Прысутнасьць *Рады БНР* у пасляваеннай палітыцы стала істотным чыннікам удзелу беларускіх эміграцыйных колаў у халоднай вайне з Савецкім саюзам.

Ідэі Беларускай дзяржаўнасьці, свабоды і незалежнасьці, дзяржаўныя сымвалы — *Бел-Чырвона-Белы Сьцяг*, *гэrb Пагоня* і *гімн („Мы выйдзем шчыльнымі радамі“)* — рэальна жылі толькі ў эміграцыі. У падсавецкай Беларусі яны былі, практычна, поўнасьцю задушаны і не выходзілі на паверхню з глыбокага

падполья. Складвалася ўражаньне, што беларуская нацыя ўжо не існуе, і ўсё грамадства ператворана ў савецкі канглямэрат.

Аднак з крызісам камунізму, які пачаў інтэнсіўна праяўляцца ў 80-х гадах, зноў узніклі ідэі беларускага Адраджэньня, прычым у форме, у распрацоўках, у ідэалах і сымвалах *Беларускай Народнай Рэспублікі*.

Гэта ёсьць ілюстрацыя таго, што ідэі свабоды і незалежнасьці — незьнішчальныя, бо зыходзяць з аб'ектыўнай неабходнасьці разьвіцьця нацыянальнага грамадства. Але істотна тое, што гэтыя ідэі былі ўжо сфармуляваныя, абгрунтаваныя і гістарычна рэалізаваныя, сталі чыннікам змаганьня супраць нацыянальнага ўціску і савецкай акупацыі. Новым беларускім адраджэнцам, новаму пакаленьню ўжо ня трэба было сьвярджаць тое, што сьверджана раней, абгрунтоўваць тое, што было абгрунтавана. За вяртаньне дасягнутага трэба было змагацца, Беларускі Сьцяг трэба было ўзьняць, Беларускі гімн — сыпяваць. Але гэта ўсё ўжо існавала, гэта ўсё ўжо было.

Больш таго, дзякуючы стварэньню *Ўрада БНР* і аб'яўленьню незалежнасьці Беларусі, расейскія бальшавікі вымушаныя былі пагадзіцца на стварэньне марыянэткавай дзяржавы БССР з фіктыўным суверэнітэтам і самастойнасьцю, але з рэальнымі ўрадавымі і ўпраўленчымі структурамі, якія былі, па сутнасьці, каляніяльнай адміністрацыяй, але, тым ня менш, грамадства мела сістэму арганізацыі па ўзору дзяржаўнага кіраваньня. Гэта аблегчыла вяртаньне незалежнасьці (хоць і ўскладніла далейшыя дачыненьні).

Такім чынам, за ўсімі паваротнымі момантамі нашай цяпершчыны на шляху да дзяржаўнай незалежнасьці стаіць чыннік — *25 Сакавіка*, існаваньне *Рады БНР* і ідэалаў *Беларускай Народнай Рэспублікі*.

Ідэалы *БНР* застануцца істотнымі і актуальнымі заўсёды, пакуль будучь існаваць беларусы і дзяржава Беларусь. Бо Беларуска нацыянальная дзяржава ёсьць першасны і найвялікшы ідэал, які фармальна быў рэалізаваны ў 1918 годзе. Толькі валодаючы дзяржаўнай незалежнасьцю і нацыянальнай свабодой можна было казаць пра ўсё астатняе: становішча чалавека, дэмакратыю, законы, культуру, асьвету ды эканоміку. Ня будучы гаспадаром над сабой і ў сваім краі, народ ня можа рэалізаваць сваіх магчымасьцяў; і ўсе размовы пра наступнае без дасягненьня першаснага — нерэальныя.

Дзяржаўная незалежнасьць і нацыянальная свабода ёсьць першым пытаньнем і галоўнай задачай ідэалёгіі Беларускага Адраджэньня, сутнасьцю Беларускай Нацыянальнай Ідэі.

Аднак галоўная задача Адраджэньня не была да канца рэалізаваная ў беларускай палітыцы і, адпаведна, — слаба замацаваная ў грамадзкай сьведомасьці народа ў той час, калі завяршаўся працэс утварэньня нацыяў і нацыянальных дзяржаваў. Савецкая акупацыя і цяперашні ўнутраны прарасейскі акупацыйны рэжым затармазілі разьвіцьцё і рэалізацыю тых працэсаў, якія закончыліся ў Эўропе ў першай чвэрці XX-га стагоддзя.

Але нацыя ня можа абмінуць заканамернасьці і пераскочыць праз нейкі абавязковы этап разьвіцьця. Таму доўга змагаючыся за свабоду і незалежнасьць, кожнае новае пакаленьне беларусаў зноў і зноў зьвяртаецца да нацыянальных праблемаў Адраджэньня, каб вырашыць задачы стогадовай даўніны.

Ня могуць абмінуць затармажанага і не завершанага раней, нацыя імкнецца дарабіць усё ў іншым часе, *разьвіваючыся паскорана*, узнёўляючы паспешна этапы і структуру праўдзівага

разьвіцця. Цяжкасьць абавязковага паскарэньня, якое разьвіаецца ў пазнейшым часе, заключаецца, перш за ўсё, у тым, што сусьветная супольнасьць, суседзі існуюць ужо ў іншым вымярэнні і вырашаюць іншыя грамадзкія задачы. У такіх умовах зьніжаецца міжнародная салідарнасьць з запозьненым нацыянальна-дэмакратычным рухам і, што найгоршае, — частка грамадства перастае разумець актуальнасьць духоўных праблемаў нацыі, імкнецца ўключыцца ў вырашэньне сучасных цывілізацыйных задачаў у чужой форме, не разумеючы, што вырашыць іх немагчыма, не зрабіўшы папярэдняга, не стварыўшы неабходных умоваў для разьвіцця нацыі.

прыярытэтай у беларускай палітыцы. Толькі яна можа прывесці да рэалізацыі ідэі незалежнасьці, свабоды і дэмакратыі. Па-сапраўднаму толькі нацыянальнае Адраджэньне і ёсьць беларускай палітыкай. Усё астатняе — пабочнае, хоць можа і супадаць у нейкіх сфэрах і на нейкіх этапах зь беларускім Адраджэньнем.

На працягу больш чым стогадовай гісторыі беларускага Адраджэньня праціўнікі Беларускай дзяржавы і незалежнасьці ўсімі спосабамі змагаліся з нацыянальнай ідэяй. Канцэпцыяў

1989 год, 29 кастрычніка. Мітынг жалобы ў Курапатах.

Калі мы вернемся ў думках на 10 гадоў раней, то ўбачым, што з усіх нашых суседзяў, якія вызваліліся ад савецкай акупацыі (Польшча, Летува, Латвія, Расея, Украіна), Беларусь мела найлепшыя эканамічныя і патэнцыяльныя стартавыя магчымасьці. Прамаскоўская дыктатура, мафійнае і рэліктавае гаспадараньне заповолілі разьвіццё Беларусі, выклікалі страшэнныя страты. Цяпер у сістэме палітыкі, эканомікі, па ўзроўню сацыяльных прыярытэтаў і па жыццёвым узроўні Беларусь не стасуецца са сваімі суседзямі і нібы апусьцілася на дно глыбокай ямы. Але каб вылезьці з гэтай ямы, беларускае грамадства абавязкова павінна будзе вырашыць тыя нацыянальныя праблемы разьвіцця і арганізацыі нацыі, якія не ўдалося вырашыць у 1905-м, 1918-м, 1920-м, 1991-м гадах. Прыдзецца паскорана адрабіць тое, што не далася нам зрабіць сто гадоў таму. Такая ёсьць дыялектыка разьвіцця нацыянальнага грамадства і нацыянальнай ідэі.

Ідэалёгія беларускага Адраджэньня зьяўляецца

супрацьпастаўленьня было некалькі і рознага ўзроўню. Найбольш сур'ёзнымі і разбуральнымі былі канцэпцыі „заходнерусізму”, „саветызму” 20-40-х гадоў і, пачынаючы з сярэдзіны 50-х і да канца СССР, — „савецкага інтэрнацыяналізму”. На заходніх землях Беларусі, захопленых Польшчай у 1921-1939-х гадах, узьнікла адзіная акупацыйная канцэпцыя палянізацыі беларускага насельніцтва.

Цяперашні прамаскоўскі рэжым ня мае вырабленай ідэалёгіі і праводзіць грубую палітыку задушэньня ўсяго беларускага, накіраваную ў канцовым выглядзе на ліквідацыю Беларускай дзяржавы і ўключэньне нашай нацыянальнай тэрыторыі ў склад Расеі.

Больш падступную і казуістычную сістэму змаганьня зь беларускім нацыянальным Адраджэньнем выставіў у Беларусі заходні лібэралізм. Гэта разрэкламаваная ў 90-х гадах лібэральная дактрына прыярытэту правоў чалавека над нацыянальнай свабодай

і суверэннітэтам народа. У цэлым, гэтая канцэпцыя мае шмат станоўчага і прыцягальнага ў сваім зьмесьце, але, даведзеная лібэралізмам да абсурду, яна не вытрымлівае крытыкі. І сапраўды, пра якія „правы чалавека” можна гаварыць пад акупацыяй? Страціўшы незалежнасьць і свабоду, народ траціць і свае правы. Так што прыярытэт не ў „правах”, а ў незалежнасьці і свабодзе. Нічога няма ў беларускай палітыцы вышэйшага, важнейшага і разумнейшага за народную ідэалёгію нацыянальнага Адраджэньня.

Пасьля бамбаваньня Сэрбіі, Афганістану і здачы Чачэніі на зьнішчэньне расейскім дзяржаўным тэрарыстам, усе ўбачылі, што дактрына прыярытэту „правоў чалавека” грэшыць дэмагогіяй і без супраціву ўлягае палітычным інтарэсам вялікіх дзяржаваў.

Міжнародны скрайні лібэралізм у эканоміцы ставіцца ваража да нацыянальнага Адраджэньня, дзейнасьці хрысьціянскіх, народных, кансэрватыўных партыяў, якія стараюцца ўмацаваць нацыянальную дзяржаву, культуру, маральныя традыцыі і грамадства. Для міжнароднага фінансвага бізнэсу патрэбныя краіны бязь межаў і нацыянальных інтарэсаў, так зьванае „адкрытае грамадства”, каб лёгка было ў яго пранікнуць і падпарадкаваць эканоміку сваёй фінансавай сістэме. Нацыянальная дзяржава, краіна-айчына, якая грунтуецца на нацыянальнай ідэі, будзе супраціўляцца залежнасьці і захопу нацыянальнай эканомікі сусьветным фінансавым капіталам. Таму заходні лібэралізм змагаецца з нацыянальнымі рухамі і хрысьціянскай палітыкай, абапіраецца пры гэтым на касмапалітычную дактрыну „правоў чалавека” ў сваіх інтарэсах.

Трэба сказаць, што ў лібэральных партыях на Захадзе ніколі не зьбіраліся лепшыя людзі, хутчэй наадварот. Тым часам Эўропа цяпер моцна паружавела, практычна, усюды кіруюць сацыял-дэмакраты, сацыялісты, камуністы і ўвогуле — левыя. Гэта ёсьць спажыўчае асяроддзе для лібэралізму ў культуры, этыцы і маралі, што прыводзіць да маральнай дэградацыі грамадства. Бо лібэралізм у культуры і ў маральных дачыненнях разумее свабоду ў анархічным кшталце: як свабоду граху і скрайняга індывідуалізму, а правы чалавека трактуе як абгрунтаваньне права на грэх. За ўсім гэтым стаіць даволі стракатая публіка (ад дзяржаўных дзячоў і палітыкаў да асацыяльных элемэнтаў), але ўсіх іх аб’ядноўвае непрыхільнасьць да хрысьціянства і нацыянальных каштоўнасьцяў і, у большасьці, — да ўсялякай традыцыйнай нармальнасьці.

У Беларусі гэтакі лібэралізм мае пакуль што яшчэ непрыкметны, наносны і штучны характар, трымаецца, у асноўным, на фінансавай падтрымцы з Захаду. Але разбуральнае ўзьдзеаньне ягонага амаральнага ўплыву на асобных людзей і шкода для беларускага Адраджэньня — ужо відавочныя.

* * *

Спробы размыць беларускае Адраджэньне, перарадзіць яго ці прыстасаваць да абслугоўваньня небеларускіх палітычных інтарэсаў назіраюцца пастаянна як у Беларусі, гэтак і на эміграцыі. Можна адзначыць некалькі стэрэатыпаў у гэтай справе. Напрыклад: „трэба выступаць за незалежнасьць, але ня трэба змагацца за беларускую мову, бо шмат беларусаў гавораць па-расейску”. (Гэзіс, дарэчы, тыпова агульнае, калі ён гучэў у партыі Адраджэньня. Тэст на агента.) Ці яшчэ: „за незалежнасьць, але ня трэба выступаць супраць Расеі”; ці напрыклад: „трэба казаць тое, што людзі хочуць чуць і, калі патрэбна, то схлусіць, каб узяць уладу, а потым (узяўшы ўладу) праводзіць сваю палітыку”. (Гэта, дарэчы, таксама тэст: на інфантальнасьць і палітычную няразьвітасьць.) Альбо: „трэба аб’яднацца з намэнклятурай, зь Кебічам”, ці: „супрацоўнічаць з Лукашэнкам” (як прапанаваў адзін мой былы намесьнік па БНФ у 1994 годзе, адразу пасьля выбараў) і г.д.

Увесь гэты „інфантилізм”, „ідэятызм” ды „прагматызм” мы ўжо перажылі. Але гэта ня значыць, што такое не паўтараецца.

Апошнім разам прыходзіцца чуць, што традыцыйнае Адраджэньне, маўляў, базуецца на гісторыі, на мінулым, а трэба глядзець у будучыню, праграмаваць Адраджэньне наперад і г.д. (Амаль, як у будаўнікоў камунізму: каб пабудаваць новае, трэба адмовіцца ад старога.) Ствараецца выгляд супярэчнасьці там, дзе яе не існуе. Дарэчы, нацыянальная гісторыя (гэтак жа, як нацыянальная мова) ёсьць грунтам і базай нацыянальнага Адраджэньня, прыярытэтам адраджэнскай палітыкі. Іншых прыкладаў у гісторыі адраджэнскіх рухаў не назіралася. Не было нават выключэньняў.

Аднак як бы ні ўскладнялася ці як бы ня горшала палітычнае становішча на Беларусі, у беларускага Адраджэньня ёсьць грунт, на які яно заўсёды можа стаць абедзьвюма нагамі. Гэты грунт — ідэалы *Беларускай Народнай Рэспублікі*. У 1988 годзе, калі ўтварыўся Беларускі Народны Фронт, акурат гэтак і адбылося. Фронт узяў нацыянальныя сымвалы *БНР* і, крок за крокам, ішоў у сваёй ідэалёгіі да незалежнасьці і суверэннітэту, да дзяржаўнасьці беларускай мовы, да дэмакратыі і рынкавай эканомікі, да свабоды сумленьня і аўтакефальнасьці беларускіх канфэсіяў (разарваных раней чужымі і часовымі ўладамі па сваіх закаморках), да беларускага войска і беларускіх грошай, да праэўрапейскага шляху разьвіцьця.

Гэтыя палітычныя каштоўнасьці былі засвоеныя ў Народным Фронце і актыўнай часткай беларускага грамадства ўжо ў першыя два гады існаваньня БНФ. Як ні дзіўна, найдаўжэй засвойвалася пытаньне, якое павінна б было ўсьведамліцца першым. Менавіта: што зьяўляецца прычынай нашай несвабоды і нацыянальных няшчасьцяў? Адказ, зразумелы раней для кожнага беларускага адраджэнца, для кожнага актывіста *БНР*. Але ў постсавецкім грамадстве ён высляваў на Беларусі амаль да сярэдзіны 90-х гадоў. І, дарэчы, у гэтым найбольш выяўлялася саветызаванасьць, глыбокая дэфармаванасьць беларускага грамадства. Зьяўленьне на вяршыні беларускай улады чалавека з антыбеларускімі поглядамі (што абсалютна неверагодна было б, скажам, у Польшчы ці Летуве), тут было дастаткова абумоўлена якраз разбуранасьцю нацыянальнай канцэпцыі народнага існаваньня, зьніжэньнем нацыянальнай годнасьці беларусаў, збочаным зьместам думак пасьлясавецкай супольнасьці.

Бадай што толькі цяпер, калі палітыка рэжыму набыла выразныя прарасейскія і антыбеларускія рысы, для шмат якіх беларусаў (у форме адкрыцця) стала зразумелай сутнасьць і роля расейскай шавіністычнай палітыкі, накіраванай супраць Беларусі. Да той пары, дакуль будзе існаваць вялікадзяржаўная Расея і яе імперская палітыка, дакуль будзе ўзьнікаць пагроза для беларускай незалежнасьці і для беларускага нацыянальнага існаваньня.

Эліты беларускага грамадства толькі цяпер пачынаюць набліжацца да ўсьведамленьня гэтай прастай і галоўнай відавочнасьці, зразумелай больш чым сто гадоў таму яшчэ шляхоцкім змагарам за свабоду. „Толькі тады, народзе, зажывеш ішчасьліва, калі маскаля над табой ня будзе!” — пісаў *Кастусь Каліноўскі*.

Прамаўляючы лапідарна, можна сказаць, што толькі тады ёсьць сэнс гаварыць пра свабоду, калі чалавек разумее, што ён несвабодны. Калі ж „у думках выхаваны зморных, ня знае, дзе пячэ, дзе студзіць” (Янка Купала), то змаганьне за незалежнасьць набывае кшталт бегу на месцы. Перш, чым змагацца, трэба навучыцца правільна думаць, каб барацьба мела сэнс і дасгала выніку. Таму нацыянальнае асьветніцтва мае цяпер найвялікшае значэньне. (І, дарэчы, цяперашняя фронтаўская праграма *Беларуская Салідарнасьць*.)

Праз асьвету — да свабоды — вась лёзунг усяго эўрапейскага нацыянальнага Адраджэння ў XIX-м стагоддзі. Нам, беларусам, ня трэба думаць, што цяпер — XXI-е, і ўсе мы ўжо разумныя. Лепш хоць позна, але навучыцца таму, чаму некалі навучылася Эўропа, і чаго не навучыліся ў нас цэлыя пакаленьні, жывучы пад савецкай акупацыяй.

Няма сэнсу беларусам ганарыцца пабочнымі ведамі, скажам, у электроніцы, у эканоміцы ці ў мастацтве, калі няма разуменьня галоўнага: што такое Бацькаўшчына, што такое нацыянальная мова і што ёсць прычынай няшчасця Бацькаўшчыны, дзе яе ворагі і дзе яе сябры. Без усвядомленьня гэтых галоўных паняццяў, пабочныя веды беларуса, разам з яго талентамі, адукаванасцю ды „прафэсарствам“, ня пойдучы яму ў карысьць. Ён будзе змушаны прадаць іх за-бяспэчэнне пад чужым рэжымам і памрэ ў галечы ды рабстве, так і не зразумеўшы прычынаў.

Ня можна быць свабодным ад народа і незалежным ад нацыі, калі яна ў бядзе. Ня можна быць вольным ад краіны, калі яна церпіць.

Школай нацыянальнага асьветніцтва, крыніцай вялікіх і простых ведаў зьяўляецца гісторыя Беларускага Адраджэння, дзе найбольш яркай старонкай ёсць, ізноў жа, утварэньне *Беларускай Народнай Рэспублікі* і потым — змаганьне за яе ідэалы.

Беларускі рух быў моцны сваёй ідэявасьцю, якая вынікала з духовай элітарнасьці беларускага Адраджэння. У гэтым — першасная характарыстыка беларускага адраджэнскага руху. Ён ня быў рухам масаў, хоць і абаяўся на ўвесь народ; прытым, на найбольш простыя дэмакратычныя пласты людзей, ідэалізаваў сялянства. Такі рух вымагаў ад ягоных актыўных асобаў, і асабліва ад кіраўнікоў, пасвячэньня і ахвярнасьці. У гэтым — сакрэт сілы беларускага руху. Аднак чыньнік выбранаьці Беларускага Адраджэння яшчэ не гарантаваў посьпеху. Мы назіралі неверагодныя палітычныя перамогі малымі сіламі у складаных абставінах і потым — немагчымасць рэалізаваць дасягнутае з-за слабасьці малых сілаў. Так было ў 1918-м, гэтак сталася ў 1991-м і 1994-м. Рыцарская вайна. Пэрманэнтная *Бітва пад Воршай*.

Але гэта правільны, пэрспектыўны, надзейны, наш Беларускі шлях. Тое, што гэта так, пацвярджае, найперш, Слуцкі Збройны Чын у 1920 годзе, калі на абарону *Беларускай Народнай Рэспублікі* супраць бальшавікоў паўстаў, практычна, бяз зброі ўвесь Слуцкі павет. Яшчэ б пару гадоў незалежнага існаваньня *БНР* — і такой, як змагарная Слуцчына, была б уся Беларусь.

Другі прыклад адваротнага кшталту — 1999 год, калі ў асяроддзі *Беларускага Народнага Фронту* група актывістаў публічна адмовілася ад нацыянальнай ідэі і стала на пазыцыі прагматызму, дэкларуючы іншы, прагматычны, не ідэёвы шлях („новую хвалю“). Скончылася ўсё супрацоўніцтвам з камуна-савецкай намэнклятурай і поўным фіяска, палітычным паражэньнем і туліком.

Іншага шляху ў нацыянальнага Адраджэння, чым ідэявасьць нацыянальнага Адраджэння, у беларускага руху не існуе.

Беларускае Адраджэньне церпіць на выдаткі запозыненасьці зьявы і паскоранасьці працэсу. Заўсёды не хапала крыху часу і сілы, каб рэалізаваць дасягнутае. Заўсёды замалы быў пэрыяд нацыянальнага асьветніцтва. Калі, напрыклад, гераічнымі высілкамі адраджэнцаў у чарговы раз дасягалася незалежнасьць і трэба было будаваць дзяржаўнасьць, абывацель гэтай дзяржаўнасьці раптам пытаўся: „А зачэ́м этат суверэнітэ́т?“ Тады прыходзіў гэтакі самы, як ён, альбо чарговы акупант — і заграбаў уладу. Усё пачыналася спачатку.

Гэтае заганае кола (калі за геройскай перамогай ідзе абавязковая страта пазыцыі) трэба разарваць. Цяперака, калі беларускае Адраджэньне і ўсе антырэжымныя групы пацярпелі паражэньне пасля сілавой фальсіфікацыі прэзыдэнцкіх выбараў саўгасным рэжымам, мы ўсе павінны зьвярнуць надзвычайную ўвагу на нацыянальнае асьветніцтва нашых людзей, і найперш — моладзі. Трэба рыхтаваць грунт для перамогі.

У асьветніцкай праграме дзейнасьці важна ўсё, што спрыяе ўмацаваньню нацыянальнай сьведамасьці беларуса і ўспрыняццю ім духоўных каштоўнасьцяў нацыі. Але тут істотна, каб не рабіць непатрэбшчыны, не прымаць пабочнага і негалоўнага — за галоўнае. Калі не прадугледзець прыярытэтаў, галоўных тэмаў і дзеяньняў, тады ўся асьветніцкая справа можа быць змарнаваная, стацца неэфектыўнай і невыніковай.

Асьветніцтва мусіць быць адраджэньнікам. Тры пазыцыі найперш трэба ўсьведаміць кожнаму беларусу, каб яны сталі ягонай існасьцю: галоўны ідэал нацыі — незалежнасьць і свабода, галоўная прычына нацыянальнай бяды і несвабоды — рускі імпэрыялізм, галоўная нацыянальная каштоўнасьць — беларуская мова. Бяз мовы нацыя не існуе.

Цяпер мусіць паўстаць пытаньне аб новых выбарах прэзыдэнта і адначасна — весьціся нацыянальна-асьветніцкая ды палітычная праца.

Асьветніцкая дзейнасьць у гэтым моманце і ў лепшым варыянце павінна стацца пакліканьнем для ўсіх адукаваных і сьведамых беларускіх інтэлектуалаў. Трэба дапамагчы сабе.

Такія акцыі, як *Беларуская Салідарнасьць* і *Грамадзянства БНР* (прыняцьце сымвалічнага грамадзянства БНР) маглі б найбольш паспрыяць асьветніцкай задачы і вымогам часу, які не павінен быць змарнаваны.

Стагнацыя рэжыму, што сфальшаваў выбары, ня будзе трываць доўга. Праз нейкі час пачнуцца чарговыя зрухі і дрыжэньне асноў. Рэжым, які ня мае ніякіх ідэяў (хоць бы тыпу чучэ) і трымаецца толькі на Маскве, на старых савецкіх людзях ды страху, — такі рэжым ня мае ні будучыні, ні пэрспектывы. Ужо цяпер Беларусь павінна рыхтавацца да распаду рэжымнай

улады, каб свабодна парадзіць сабой, як найлепш.

Калёна беларускіх адраджэнцаў у Слуцку. 2000 год.

*(Канфэрэнцыя:
ІДЭАЛЫ БНР І
АДРАДЖЭНЬНЕ
БЕЛАРУСІ. 84-я гадавіна
незалежнасьці
Беларускай Народнай
Рэспублікі. 17 сакавіка
2002 г., г. Менск.
Беларускі Народны
Фронт „Адраджэньне“
і Кансэрватыўна-
Хрысьціянская
Партыя
— БНФ)*

(Фота Ул. Карынікіна)

1995 год. Беларускі Народны Фронт "Адраджэньне". Фронтаўцы на радзіме Тадэвуша-Андрэя Касцюшкі ў Мерачоўшчыне.

Новае стагоддзе (прадмова)	5
Мінула XX-е стагоддзе	6
Беларускі сыцяг	8
Старыя дарожкі	10
Эліта	11
Свабода	13
Тэлевізар	15
Урбанізацыя	18
Эгалітарызм	20
Вялікія людзі	22
Камунізм як форма рускага імперыялізму	25
Вера і палітыка	30
Традыцыя	33
Унутраная акупацыя	37
Змаганьне за незалежнасьць	38
Антыбеларуская прапаганда	40
Чужая сучаснасьць і беларуская палітыка	42
Слава Слуцкім героям!	44
Фізічнае зьнішчэньне беларускай нацыі	45
Вялікі Купала	51
Амэрыка — для амэрыканцаў	51
Ідэалы БНР нам сьвецяць (З выступу ў Нью-Ёрку)	53

З цыклу: „Выбары ў Беларусі”:

Першае, што трэба зрабіць, каб забясьпечыць справядлівыя выбары — выдаць зь Беларусі Віка	54
Сфальшаваныя выбары	55

Варвары	57
Незалежнасьць гэта ёсьць існаваньне нацыі	59

Нацыянальныя каштоўнасьці:

Чалавек	60
Беларуская мова	62
Беларускі народ	67
Беларуская тэрыторыя і прырода	74
Беларуская ідэя	79
Культура, гісторыя, маёмасьць	81

Лёгіка стратаў і адраджэньня	85
Беларускія гімны	90
Канфлікт Давіда з Галіяфам	92
Курапаты — наш боль, наша памяць, наша трывога	93
Чым выкліканы варварскі наступ на Курапаты	96
Беражэм Курапаты!	97
Наш Беларускі шасьціканцовы крыж	98
Шлях Адраджэньня	100

УДК 323 (476)
(091) П 12

Пазьняк Зянон Станіслававіч, кандыдат мастацтвазнаўства

Культурна-асьветніцкае выданьне

*Надрукавана пры матэрыяльнай дапамозе беларускіх патрыётаў
у Польшчы і пры спрыяньні сяброў*

Пазьняк Зянон.

Новае стагоддзе. — Таварыства Беларускай Культуры
ў Летуве, Вільня; „Беларускія Ведамасьці”,
Варшава, 2002. — 108 с.: іл.
ISBN 9955-9337-4-7
УДК 323 (476) (091) П 12

Кніга артыкулаў аб гісторыі і культуры Беларусі ў XX стагоддзі.
Напісаная адмыслова для шырокага чытача.

© Зянон Пазьняк

Мастацкі макет, вокладка і падбор

ілюстрацыяў: *Зянон Пазьняк*

Кампутарны набор і карэктурна: *Галіна Палачаніна*

Кампутарны склад: *Робэрт Стаховіч*

Друк: Друкарня „АРО”, Варшава

Наклад: 1200 асоб.

Адрукавана ў верасьні 2002 г. у Варшаве

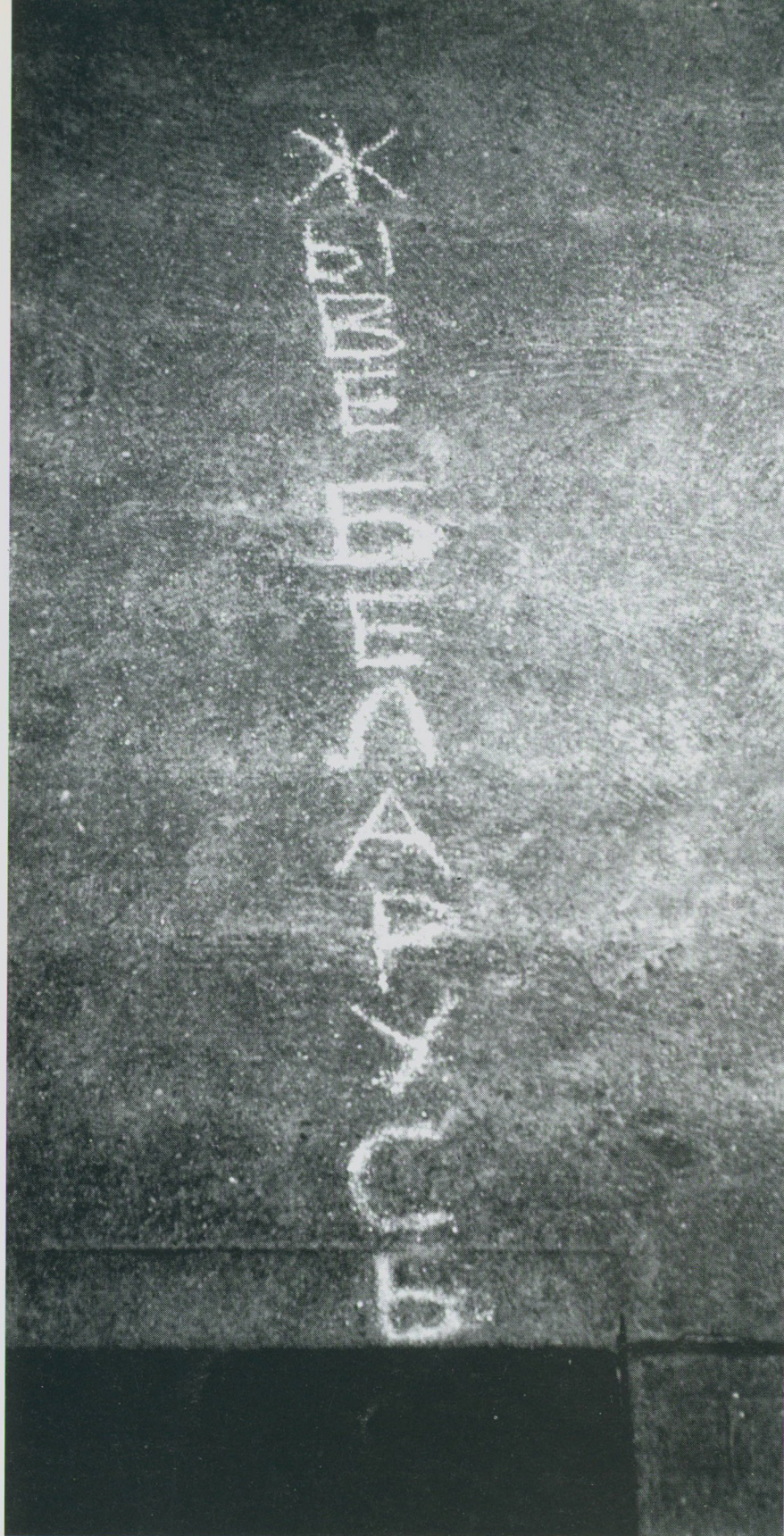
Папера крэйдавая, фармат: 68х86 см

Ум. друк. арк: 15,2

Таварыства Беларускай культуры ў Летуве, Вільня, 2004, вул. Жыгімонта, 12-3;

„Беларускія Ведамасьці”, Варшава, 02-017, вул. Ерусалімскай алеі, 125/127

ISBN 9955-9337-4-7

(Фота З. Пазняка)

Жыве Беларусь.

Зянон Пазыняк. Новае стагоддзе, 2002 г.

